ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

เอกกนิปาต-ฏีกา

คนฺถารมฺภกถา

อนนฺตญาณํ กรุณานิเกตํ,
นมามิ **นาถํ** ชิตปญฺจมารํ;
ธมฺมํ วิสุทฺธํ ภวนาสเหตุํ,
สงฺฆญฺจ เสฏฺฐํ หตสพฺพปาปํฯ

กสฺสปํ ตํ มหาเถรํ, สงฺฆสฺส ปริณายกํ;
ทีปสฺมึ ตมฺพปณฺณิมฺหิ, สาสโนทยการกํฯ

ปฏิปตฺติปราธีนํ, สทารญฺญนิวาสินํ;
ปากฏํ คคเน จนฺท-มณฺฑลํ วิย สาสเนฯ

สงฺฆสฺส ปิตรํ วเนฺท, วินเย สุวิสารทํ;
ยํ นิสฺสาย วสโนฺตหํ, วุฑฺฒิปฺปโตฺตสฺมิ สาสเนฯ

อนุเถรํ มหาปญฺญํ, **สุเมธํ** สุติวิสฺสุตํ;
อวิขณฺฑิตสีลาทิ-ปริสุทฺธคุโณทยํฯ

พหุสฺสุตํ สติมนฺตํ, ทนฺตํ สนฺตํ สมาหิตํ;
นมามิ สิรสา ธีรํ, ครุํ เม คณวาจกํฯ

อาคตาคมตเกฺกสุ , สทฺทสตฺถนยญฺญุสุ;
ยสฺสเนฺตวาสิภิกฺขูสุ, สาสนํ สุปฺปติฏฺฐิตํฯ

โย สีหฬิโนฺท ธิติมา ยสสฺสี,
อุฬารปโญฺญ นิปุโณ กลาสุ;
ชาโต วิสุเทฺธ รวิโสมวํเส,
มหพฺพโล อพฺภุตวุตฺติเตโชฯ

ชิตฺวาริวคฺคํ อติทุปฺปสยฺหํ,
อนญฺญสาธารณวิกฺกเมน;
ปตฺตาภิเสโก ชินธมฺมเสวี,
อภิปฺปสโนฺน รตนตฺตยมฺหิฯ

จิรํ วิภิเนฺน ชินสาสนสฺมึ,
ปจฺจตฺถิเก สุฏฺฐุ วินิคฺคเหตฺวา;

สุธีว สามคฺคิรสํ ปสตฺถํ,
ปาเยสิ ภิกฺขู ปริสุทฺธสีเลฯ

กตฺวา วิหาเร วิปุเล จ รเมฺม,
ตตฺรปฺปิเตเนกสหสฺสสเงฺข;
ภิกฺขู อเสเส จตุปจฺจเยหิ,
สนฺตปฺปยนฺโต สุจิรํ อขณฺฑํฯ

สทฺธมฺมวุทฺธึ อภิกงฺขมาโน,
สยมฺปิ ภิกฺขู อนุสาสยิตฺวา;
นิโยชยํ คนฺถวิปสฺสนาสุ,
อกาสิ วุทฺธึ ชินสาสนสฺสฯ

เตนาหมจฺจนฺตมนุคฺคหีโต,
อนญฺญสาธารณสงฺคเหน;
ยสฺมา ปรกฺกนฺตภุชวฺหเยน,
อเชฺฌสิโต ภิกฺขุคณสฺส มเชฺฌฯ

ตสฺมา อนุตฺตานปทานมตฺถํ,
เสฏฺฐาย องฺคุตฺตรวณฺณนาย;
สนฺทสฺสยิสฺสํ สกลํ สุโพทฺธุํ,
นิสฺสาย ปุพฺพาจริยปฺปภาวํฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

๑. สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยํ นมสฺสิตุกาโม ตสฺส วิสิฏฺฐคุณโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **‘‘กรุณาสีตลหทย’’**นฺติอาทิมาหฯ วิสิฏฺฐคุณโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตมตฺถํ สาเธติฯ เอตฺถ จ สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปฺปณามกรณปฺปโยชนํ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปเญฺจนฺติ อาจริยา, มยํ ปน อิธาธิเปฺปตเมว ปโยชนํ ทสฺสยิสฺสาม, ตสฺมา สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปฺปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทเมว หิ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํฯ ตถา หิ วกฺขติ –

‘‘อิติ เม ปสนฺนมติโน, รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ;
ยํ สุวิหตนฺตราโย, หุตฺวา ตสฺสานุภาเวนา’’ติฯ

รตนตฺตยปฺปณามกรเณน เจตฺถ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ รตนตฺตยปูชาย ปญฺญาปาฏวโต, ตาย ปญฺญาปาฏวญฺจ ราคาทิมลวิธมนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

ตสฺมา รตนตฺตยปูชเนน วิกฺขาลิตมลาย ปญฺญาย ปาฏวสิทฺธิฯ

อถ วา รตนตฺตยปูชนสฺส ปญฺญาปทฏฺฐานสมาธิเหตุตฺตา ปญฺญาปาฏวํฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺส สมาธิเหตุตฺตํ –

> ‘‘อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

สมาธิสฺส จ ปญฺญาย ปทฏฺฐานภาโว วุโตฺตเยว – ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑)ฯ ตโต เอวํ ปฏุภูตาย ปญฺญาย ปฏิญฺญามหตฺตกตํ เขทมภิภุยฺย อนนฺตราเยน สํวณฺณนํ สมาปยิสฺสติฯ

อถ วา รตนตฺตยปูชาย อายุวณฺณสุขพลวฑฺฒนโต อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํฯ รตนตฺตยปฺปณาเมน หิ อายุวณฺณสุขพลานิ วฑฺฒนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อภิวาทนสีลิสฺส, นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน;
> จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, อายุ วโณฺณ สุขํ พล’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๐๙) –

ตโต อายุวณฺณสุขพลวุทฺธิยา โหเตว การิยนิฏฺฐานํฯ

อถ วา รตนตฺตยคารวสฺส ปฏิภานาปริหานาวหตฺตาฯ อปริหานาวหญฺหิ ตีสุปิ รตเนสุ คารวํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, อปริหานียา ธมฺมาฯ กตเม สตฺต? สตฺถุคารวตา, ธมฺมคารวตา, สงฺฆคารวตา, สิกฺขาคารวตา, สมาธิคารวตา, โสวจสฺสตา, กลฺยาณมิตฺตตา’’ติ (อ. นิ. ๗.๓๔)ฯ

โหเตว จ ตโต ปฏิภานาปริหาเนน ยถาปฏิญฺญาตปริสมาปนํฯ

อถ วา ปสาทวตฺถูสุ ปูชาย ปุญฺญาติสยภาวโตฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺสา ปุญฺญาติสยตฺตํ –

> ‘‘ปูชารเห ปูชยโต, พุเทฺธ ยทิ ว สาวเก;
> ปปญฺจสมติกฺกเนฺต, ติณฺณโสกปริทฺทเวฯ
>
> เต ตาทิเส ปูชยโต, นิพฺพุเต อกุโตภเย;
> น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ, อิเมตฺตมปิ เกนจี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๕-๑๙๖; อป. เถร ๑.๑๐.๑-๒);

ปุญฺญาติสโย จ ยถาธิเปฺปตปริสมาปนูปาโยฯ ยถาห –

> ‘‘เอส เทวมนุสฺสานํ, สพฺพกามทโท นิธิ;
> ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติฯ (ขุ. ปา. ๘.๑๐);

อุปาเยสุ จ ปฏิปนฺนสฺส โหเตว การิยนิฏฺฐานํฯ รตนตฺตยปูชา หิ นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสมฺพุทฺธิยา อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธน

สกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติฯ ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปฺปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถ’’นฺติฯ

เอวญฺจ สปฺปโยชนํ รตนตฺตยวนฺทนํ กตฺตุกาโม ปฐมํ ตาว ภควโต วนฺทนํ กาตุํ ตมฺมูลกตฺตา เสสรตนานํ “**กรุณาสีตลหทยํ…เป…. คติวิมุตฺต**”นฺติ อาหฯ ตตฺถ ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา น วินยเทสนา วิย กรุณาปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปธานา, อถ โข กรุณาปญฺญาปธานาติ ตทุภยปฺปธานเมว ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โถมนํ กาตุํ “**กรุณาสีตลหทยํ, ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม**”นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กิรตีติ กรุณา, ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ อถ วา กิณาตีติ กรุณา, ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หิํสติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา กรุณาฯ อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ กรุณาฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติ อโตฺถฯ กรุณาย สีตลํ กรุณาสีตลํ, กรุณาสีตลํ หทยํ อสฺสาติ กรุณาสีตลหทโย, ตํ **กรุณาสีตลหทยํ**ฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิจฺฉนสภาวตาย, พฺยาปาทารตีนํ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ สตฺตสนฺตานคตสนฺตาปวิเจฺฉทนาการปฺปวตฺติยา เมตฺตามุทิตานมฺปิ จิตฺตสีตลภาวการณตา อุปลพฺภติ, ตถาปิ ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติยา ปรูปตาปาสหนรสา อวิหิํสภูตา กรุณา วิเสเสน ภควโต จิตฺตสฺส จิตฺตปฺปสฺสทฺธิ วิย สีติภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ – “**กรุณาสีตลหทย**”นฺติฯ กรุณามุเขน วา เมตฺตามุทิตานมฺปิ หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา อสาธารณญาณวิเสสนิพนฺธนภูตา สาติสยํ นิรวเสสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สวิสยพฺยาปิตาย มหากรุณาภาวํ อุปคตา กรุณาว ภควโต อติสเยน หทยสีตลภาวเหตูติ อาห – “**กรุณาสีตลหทย**”นฺติฯ อถ วา สติปิ เมตฺตามุทิตานํ สาติสเย หทยสีติภาวนิพนฺธนเตฺต สกลพุทฺธคุณวิเสสการณตาย ตาสมฺปิ การณนฺติ กรุณาว ภควโต ‘‘หทยสีตลภาวการณ’’นฺติ วุตฺตาฯ กรุณานิทานา หิ สเพฺพปิ พุทฺธคุณาฯ กรุณานุภาวนิพฺพาปิยมานสํสารทุกฺขสนฺตาปสฺส หิ ภควโต ปรทุกฺขาปนยนกามตาย อเนกานิปิ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปานํ อกิลนฺตรูปเสฺสว นิรวเสสพุทฺธกรธมฺมสมฺภรณนิรตสฺส สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺยสฺส จ สนฺนิหิเตสฺวปิ สตฺตสงฺขารสมุปนีตหทยูปตาปนิมิเตฺตสุ น อีสกมฺปิ จิตฺตสีติภาวสฺส อญฺญถตฺตมโหสีติฯ เอตสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ตีสุปิ อวตฺถาสุ ภควโต กรุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปชานาตีติ ปญฺญา, ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญาว เญยฺยาวรณปฺปหานโต ปกาเรหิ ธมฺมสภาวาวโชตนเฏฺฐน ปโชฺชโตติ ปญฺญาปโชฺชโตฯ สวาสนปฺปหานโต วิเสเสน หตํ สมุคฺฆาติตํ วิหตํฯ ปญฺญาปโชฺชเตน วิหตํ ปญฺญาปโชฺชตวิหตํ , มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, โมหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห, อวิชฺชาฯ เสฺวว วิสยสภาวปฺปฏิจฺฉาทนโต อนฺธการสริกฺขตาย ตโม วิยาติ โมหตโม, ปญฺญาปโชฺชตวิหโต โมหตโม เอตสฺสาติ ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตโม, ตํ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ**ฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ สติปิ ปญฺญาปโชฺชเตน อวิชฺชนฺธการสฺส วิหตภาเว สทฺธาธิมุเตฺตหิ วิย ทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ สาวเกหิ ปเจฺจกสมฺพุเทฺธหิ จ สวาสนปฺปหาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธานํ กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชตีติ สาติสเยน อวิชฺชาปหาเนน ภควนฺตํ โถเมโนฺต อาห – “**ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม**”นฺติฯ

อถ วา อนฺตเรน ปโรปเทสํ อตฺตโน สนฺตาเน อจฺจนฺตํ อวิชฺชนฺธการวิคมสฺส นิพฺพตฺติตตฺตา, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตาย พเลสุ จ วสีภาวสฺส สมธิคตตฺตา, ปรสนฺตติยญฺจ ธมฺมเทสนาติส

ยานุภาเวน สมฺมเทว ตสฺส ปวตฺติตตฺตา ภควาว วิเสสโต โมหตมวิคเมน โถเมตโพฺพติ อาห – **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกปฺเป ‘‘ปญฺญาปโชฺชโต’’ติ ปเทน ภควโต ปฏิเวธปญฺญา วิย เทสนาปญฺญาปิ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อถ วา ภควโต ญาณสฺส เญยฺยปริยนฺติกตฺตา สกลเญยฺยธมฺมสภาวาวโพธนสมตฺถน อนาวรณญาณสงฺขาเตน ปญฺญาปโชฺชเตน สพฺพเญยฺยธมฺมสภาวจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส วิธมิตตฺตา อนญฺญสาธารโณ ภควโต โมหตมวินาโสติ กตฺวา วุตฺตํ – **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ เอตฺถ จ โมหตมวิธมนเนฺต อธิคตตฺตา อนาวรณญาณํ การโณปจาเรน สสนฺตานโมหตมวิธมนํ ทฎฺฐพฺพํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา สวาสนปฺปหานเมว หิ กิเลสานํ เญยฺยาวรณปฺปหานนฺติ, ปรสนฺตาเน ปน โมหตมวิธมนสฺส การณภาวโต อนาวรณญาณํ ‘‘โมหตมวิธมน’’นฺติ วุจฺจตีติฯ

กึ ปน การณํ อวิชฺชาสมุคฺฆาโตเยเวโก ปหานสมฺปตฺติวเสน ภควโต โถมนานิมิตฺตํ คยฺหติ, น ปน สาติสยนิรวเสสกิเลสปฺปหานนฺติ? ตปฺปหานวจเนเนว ตเทกฎฺฐตาย สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาตสฺส วุตฺตตฺตาฯ น หิ โส ตาทิโส กิเลโส อตฺถิ, โย นิรวเสสอวิชฺชาปหาเนน น ปหียตีติฯ

อถ วา วิชฺชา วิย สกลกุสลธมฺมสมุปฺปตฺติยา, นิรวเสสากุสลธมฺมนิพฺพตฺติยา สํสารปฺปวตฺติยา จ อวิชฺชา ปธานการณนฺติ ตพฺพิฆาตวจเนน สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาโต วุโตฺต เอว โหตีติ วุตฺตํ – **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ

นรา จ อมรา จ นรามรา, สห นรามเรหีติ สนรามโร, สนรามโร จ โส โลโก จาติ สนรามรโลโก, ตสฺส ครูติ สนรามรโลกครุ, ตํ **สนรามรโลกครุํ**ฯ เอเตน เทวมนุสฺสานํ วิย ตทวสิฎฺฐสตฺตานมฺปิ ยถารหํ คุณวิเสสาวหตาย ภควโต อุปการตํ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ ปธานปฺปธานภาโว โจเทตโพฺพฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมฯ อีทิเสสุ หิ สมาสปเทสุ ปธานมฺปิ อปฺปธานํ วิย นิทฺทิสียติ ยถา ‘‘สราชิกาย ปริสายา’’ติ (จูฬว. ๓๓๖)ฯ กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขารภาชนวเสน ติวิโธ โลโก, ครุภาวสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ครุกรณสมตฺถเสฺสว ยุชฺชนโต สตฺตโลกสฺส วเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตพฺพิปาโก จาติ ‘‘โลโก’’ติ วุจฺจติฯ อมรคฺคหเณน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ

อถ วา สมูหโตฺถ โลกสโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติฯ สห นเรหีติ สนรา, สนรา จ เต อมรา จาติ สนรามรา, เตสํ โลโกติ สนรามรโลโกติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อมรสเทฺทน เจตฺถ วิสุทฺธิเทวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ เตปิ หิ มรณาภาวโต ปรมตฺถโต อมราฯ นรามรานํเยว จ คหณํ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทสวเสน ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗)ฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหรณปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตูปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมคารวฎฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ – **“สนรามรโลกครุ”**นฺติฯ

โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ สุคโตฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนูปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ, ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฎิกกุฎิลากุฎิลตาทิ- โทสรหิตมวหสิตราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ

กายคมนํ ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อนวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ อถ วา สยมฺภุญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานโนฺต ญาเณน สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโต, ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อตีโตติ สุคโต, โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ สุคโต, โลกนิโรธคามินิปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ สุคโตฯ ‘‘โสตาปตฺติมเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต’’ติอาทินา (จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๒๗) นเยน อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ อถ วา สุนฺทรํ ฐานํ สมฺมาสโมฺพธึ, นิพฺพานเมว วา คโต อธิคโตติ สุคโต, ยสฺมา วา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ เวเนยฺยานํ ยถารหํ กาลยุตฺตเมว จ ธมฺมํ ภาสติ, ตสฺมา สมฺมา คทตีติ สุคโต, ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อิติ โสภนคมนตาทีหิ สุคโต, ตํ **สุคตํ**ฯ

ปุญฺญปาปกเมฺมหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพโต คติโย, อุปปตฺติภววิเสสาฯ ตา ปน นิรยาทิวเสน ปญฺจวิธาฯ ตาหิ สกลสฺสปิ ภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺคาธิคเมน อวิปาการหภาวกรเณน นิวตฺติตตฺตา ภควา ปญฺจหิปิ คตีหิ สุฏฺฐุ มุโตฺต วิสํยุโตฺตติ อาห – **‘‘คติวิมุตฺต’’**นฺติฯ เอเตน ภควโต กตฺถจิปิ คติยา อปริยาปนฺนตํ ทเสฺสติ, ยโต ภควา ‘‘เทวาติเทโว’’ติ วุจฺจติฯ เตเนวาห –

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

ตํตํคติสํวตฺตนิกานญฺหิ กมฺมกิเลสานํ อคฺคมเคฺคน โพธิมูเลเยว สุปฺปหีนตฺตา นตฺถิ ภควโต คติปริยาปนฺนตาติ อจฺจนฺตเมว ภควา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฎฺฐิติสตฺตาวาสสตฺตนิกาเยหิ สุปริมุโตฺต, ตํ **คติวิมุตฺตํฯ วเนฺท**ติ นมามิ, โถเมมีติ วา อโตฺถฯ

อถ วา **คติวิมุตฺต**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุปฺปตฺติยา ภควนฺตํ โถเมติฯ เอตฺถ หิ ทฺวีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติโต ปรหิตปฺปฏิปตฺติโต จฯ เตสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ อนาวรณญาณาธิคมโต สวาสนานํ สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตปฺปหานโต อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติโต จ เวทิตพฺพา, ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนโต วิรุเทฺธสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยโต ญาณปริปากกาลาคมนโต จฯ สา ปเนตฺถ อาสยโต ปโยคโต จ ทุวิธา, ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ติวิธา จ, อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปกาสิตา โหติฯ กถํ? ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน อาสยโต ปรหิตปฺปฏิปตฺติ , สมฺมาคทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปโยคโต ปรหิตปฺปฏิปตฺติ, ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ คติวิมุตฺต’’นฺติ เอเตหิ จตุสจฺจสมฺปฏิเวธนเตฺถน จ สุคตสเทฺทน ติวิธาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อวสิเฏฺฐน ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตน จาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฺปฏิปตฺติ ปกาสิตา โหตีติฯ

อถ วา ตีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา เหตุโต, ผลโต, อุปการโต จฯ ตตฺถ **เหตุ** มหากรุณา, สา ปฐมปเทน ทสฺสิตาฯ **ผลํ** จตุพฺพิธํ ญาณสมฺปทา, ปหานสมฺปทา, อานุภาวสมฺปทา, รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตาสุ ญาณปฺปหานสมฺปทา ทุติยปเทน สจฺจปฺปฏิเวธนเตฺถน จ สุคตสเทฺทน ปกาสิตา โหนฺติ, อานุภาวสมฺปทา ตติยปเทน, รูปกายสมฺปทา ยถาวุตฺตกายคมนโสภนเตฺถน สุคตสเทฺทน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปาริปูริยา วินา ตทภาวโตฯ **อุปกาโร** อนนฺตรํ อพาหิรํ กริตฺวา ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมเทสนาฯ โส สมฺมาคทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปกาสิโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํ ทเสฺสติฯ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติฯ อนาวรณญาณปทฎฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฎฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ ‘‘สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจตีติฯ สมฺมาคมนเตฺถน สุคตสเทฺทน สมฺมาสโมฺพธิยา ปฎิปตฺตึ ทเสฺสติ ลีนุทฺธจฺจปติฎฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยคสสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสาทิอนฺตทฺวยรหิตาย กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตาย มชฺฌิมาย ปฎิปตฺติยา ปกาสนโต สุคตสทฺทสฺสฯ อิตเรหิ สมฺมาสโมฺพธิยา ปธานปฺปธานเภทํ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณเญฺหตฺถ ปธานํ ปโยชนํ, ตทญฺญมปฺปธานํฯ เตสุ ปธาเนน ปรหิตปฺปฎิปตฺตึ ทเสฺสติ, อิตเรน อตฺตหิตสมฺปตฺตึฯ ตทุภเยน อตฺตหิตาย ปฎิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ทเสฺสติฯ เตน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ อุตฺตมวนฺทเนยฺยภาวํ อตฺตโน จ วนฺทนกิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทเสฺสติฯ

เอตฺถ จ กรุณาคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต ภควโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ, ปญฺญาคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฎฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ หิ อโตฺถ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทินา ปปญฺจียตีติ ฯ กรุณาคหเณน จ อุปคมนํ นิรุปกฺกิเลสํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคหเณน สมญฺญาย อนติธาวนํฯ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สมญฺญํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิปรามสนํ โหตีติฯ ตถา กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฎิหตญาณํ จตุสจฺจญาณํ, จตุปฎิสมฺภิทาญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํฯ กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาสาธารณญาณานิ, ฉ อภิญฺญา, อฎฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณานิ, ทส พลานิ, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, โสฬส ญาณจริยา, อฎฺฐารส พุทฺธธมฺมา, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนีติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ ตถา กรุณาคหเณน จรณสมฺปตฺตึ, ปญฺญาคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺตึฯ กรุณาคหเณน อตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคหเณน ปุพฺพการิภาโว, ปญฺญาคหเณน กตญฺญุตาฯ ตถา กรุณาคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคหเณน พุทฺธภาวสิทฺธิฯ ตถา กรุณาคหเณน ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาคหเณน สยํตรณํฯ ตถา กรุณาคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติฯ

สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ ตนฺนิทานภาวโต, ปญฺญา ปริโยสานํ ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโตฯ อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาคหเณน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติฯ ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สเพฺพสํ พุทฺธคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคหณํ, อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํ? เตเนวาห –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,

> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๔; อป. อฏฺฐ. ๒.๗.ปรปฺปสาทกเตฺถรอปทานวณฺณนา);

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรนปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ อนุยุเตฺตน ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ วุตฺตํฯ

๒. เอวํ สเงฺขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ **‘‘พุโทฺธปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุโทฺธ**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **พุทฺธภาว**นฺติ กมฺมนิเทฺทโสฯ **ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา**ติ จ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **ย**นฺติ อนิยมโต กมฺมนิเทฺทโสฯ **อุปคโต**ติ อปรกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **วเนฺท**ติ กิริยานิเทฺทโสฯ **ต**นฺติ นิยมนํฯ **ธมฺม**นฺติ วนฺทนกิริยาย กมฺมนิเทฺทโสฯ **คตมลํ อนุตฺตร**นฺติ จ ตพฺพิเสสนํฯ

ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทโส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) นิเทฺทสนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา สวาสนาย อญฺญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ **พุโทฺธ** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเวน อวคมนตฺถวเสเนว กตฺตุนิเทฺทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ พุโทฺธ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภุญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธํสิตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธฯ ยถาห –

> ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทโส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ

อปิ-สโทฺท สมฺภาวเนฯ เตน ‘‘เอวํ คุณวิเสสยุโตฺต โสปิ นาม ภควา’’ติ วกฺขมานคุณธเมฺม สมฺภาวนํ ทีเปติฯ **พุทฺธภาว**นฺติ สมฺมาสโมฺพธิํฯ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวา วเฑฺฒตฺวา จฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปคโต**ติ ปโตฺต, อธิคโตติ อโตฺถฯ เอตสฺส พุทฺธภาวนฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **คตมล**นฺติ วิคตมลํ, นิโทฺทสนฺติ อโตฺถฯ **วเนฺท**ติ ปณมามิ, โถเมมิ วาฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรรหิตํ, โลกุตฺตรนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺม**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต จ สํสารโต จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺมฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เอวํ วิวิธคุณคณสมนฺนาคโต พุโทฺธปิ ภควา ยํ อริยมคฺคสงฺขาตํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา, ผลนิพฺพานํ ปน สจฺฉิกตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อธิคโต, ตเมวํ พุทฺธานมฺปิ พุทฺธภาวเหตุภูตํ สพฺพโทสมลรหิตํ อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรํ ปฏิเวธสทฺธมฺมํ นมามีติฯ ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสปิ ตปฺปกาสนตฺตา อิธ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา ‘‘อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคญฺฉิ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี’’ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ สจฺฉิกิริยาสมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ โสปิ อิธ วุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา พุทฺธกรธมฺมภูตาหิ ปารมิตาหิ สห ปุพฺพภาเค อธิสีลสิกฺขาทโยปิ อิธ ธมฺมสเทฺทน สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตาปิ หิ วิคตปฺปฏิปกฺขตาย คตม

ลา, อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรา จาติฯ ตถา หิ สตฺตานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาย กตมหาภินีหาโร มหากรุณาธิวาสนเปสลชฺฌาสโย ปญฺญาวิเสสปริโยทาตนิมฺมลานํ ทานทมสญฺญมาทีนํ อุตฺตมธมฺมานํ สตสหสฺสาธิกานิ กปฺปานํ จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสานํ ภาวนาปจฺจกฺขกรเณหิ กมฺมาทีสุ อธิคตวสีภาโว อจฺฉริยาจินฺเตยฺยมหานุภาโว อธิสีลอธิจิตฺตานํ ปรมุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต ภควา ปจฺจยากาเร จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ เปเสตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุทฺธติฯ

เอตฺถ จ ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน วิชฺชาสมฺปทาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน วิมุตฺติสมฺปทายฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ อถ วา ปฐเมน ขยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาทญาณภาเวนฯ ปฐเมน วา วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรูปมตายฯ ปุริเมน วา วิราคสมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา พุทฺธภาวํ อุปคโต’’ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปุริเมน อกาลิกตาย, ปจฺฉิเมน เอหิปสฺสิกตายฯ ปุริเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ปจฺฉิเมน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพตาย ธมฺมํ โถเมติฯ ‘‘คตมล’’นฺติ อิมินา สํกิเลสาภาวทีปเนน ธมฺมสฺส ปริสุทฺธตํ ทเสฺสติ, ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน วิปุลปริปุณฺณตํฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทเสฺสติ, ทุติเยน ปภวสมฺปทํฯ ภาเวตพฺพตาย วา ธมฺมสฺส คตมลภาโว โยเชตโพฺพฯ ภาวนาคุเณน หิ โส โทสานํ สมุคฺฆาตโก โหตีติฯ สจฺฉิกาตพฺพภาเวน อนุตฺตรภาโว โยเชตโพฺพฯ สจฺฉิกิริยานิพฺพตฺติโต หิ ตทุตฺตริกรณียาภาวโต อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตโรติฯ ตถา ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สห อสงฺขตาย ธาตุยา อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

๓. เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **‘‘สุคตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุคตสฺสา**ติ สมฺพนฺธนิเทฺทโสฯ ‘‘ตสฺส ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **โอรสาน**นฺติ ปุตฺตวิเสสนํฯ **มารเสนมถนาน**นฺติ โอรสปุตฺตภาเว การณนิเทฺทโส เตน กิเลสปฺปหานเมว ภควโต โอรสปุตฺตภาเว การณํ อนุชานาตีติ ทเสฺสติฯ **อฏฺฐนฺน**นฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ เตน จ สติปิ เตสํ สตฺตวิเสสภาเวน อเนกสตสหสฺสภาเว อิมํ คณนปริเจฺฉทํ นาติวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวานติวตฺตนโตฯ **สมูห**นฺติ สมุทายนิเทฺทโสฯ **อริยสงฺฆ**นฺติ คุณวิสิฏฺฐสํหตภาวนิเทฺทโสฯ เตน อสติปิ อริยปุคฺคลานํ กายสามคฺคิยํ อริยสงฺฆภาวํ ทเสฺสติ ทิฏฺฐิสีลสามญฺญูน สํหตภาวโตฯ

ตตฺถ อุรสิ ภวา ชาตา สํพทฺธา จ โอรสาฯ ยถา หิ สตฺตานํ โอรสปุตฺตา อตฺตชตาย ปิตุสนฺตกสฺส ทายชฺชสฺส วิเสเสน ภาคิโน โหนฺติ, เอวเมเตปิ อริยปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สวนนฺเต อริยาย ชาติยา ชาตตาย ภควโต สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส อริยธมฺมรตนสฺส เอกเนฺตน ภาคิโนติ โอรสา วิย โอรสาฯ อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวน อริยภูมิํ โอกฺกมมานา โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา ภควโต อุเร วายามชนิตาภิชาติตาย นิปฺปริยาเยน โอรสปุตฺตาติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ สาวเกหิ ปวตฺติยมานาปิ หิ ธมฺมเทสนา ‘‘ภควโต ธมฺมเทสนา’’อิเจฺจว วุจฺจติ ตํมูลกตฺตา ลกฺขณาทิวิเสสาภาวโต จฯ

ยทิปิ อริยสาวกานํ อริยมคฺคาธิคมสมเย ภควโต วิย ตทนฺตรายกรณตฺถํ เทวปุตฺตมาโร , มารวาหินี วา น เอกเนฺตน อปสาเทติ, เตหิ ปน อปสาเทตพฺพตาย การเณ วิมถิเต เตปิ วิมถิตา เอว นาม โหนฺตีติ อาห – ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ ‘‘มารมารเสนมถนาน’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ขนฺธาภิสงฺขารมารานํ วิย เทวปุตฺตมารสฺสปิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสพลกาโย ‘‘เสนา’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิ (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘, ๖๘, ๑๔๙)ฯ สา จ เตหิ ทิยฑฺฒสหสฺสเภทา, อนนฺตเภทา วา กิเลสวาหินี สติธมฺมวิจยวีริยสมถาทิคุณปฺปหรเณหิ โอธิโส วิมถิตา วิหตา วิทฺธสฺตา จาติ **มารเสนมถนา,** อริยสาวกาฯ เอเตน เตสํ ภควโต อนุชาตปุตฺตตํ ทเสฺสติฯ

อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต อริยา นิรุตฺตินเยนฯ อถ วา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต, อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต อริยา, อริยานํ สโงฺฆติ อริยสโงฺฆ, อริโย จ โส สโงฺฆ จาติ วา อริยสโงฺฆ, ตํ **อริยสงฺฆํ**ฯ ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อสฺส อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **‘‘สิรสา วเนฺท’’**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน ปหานสมฺปทํ สกลสํกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ญาณสมฺปทํ มคฺคฎฺฐผลฎฺฐภาวทีปนโตฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโตฯ อถ วา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ อริยสงฺฆสฺส วิสุทฺธนิสฺสยภาวทีปนํ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ สมฺมาอุชุญายสามีจิปฺปฎิปนฺนภาวทีปนํ, ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํ, ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภาวทีปนํฯ ตถา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสพฺภาวํ ทีเปติฯ โลกุตฺตรสรณคมเนน หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา ชาตาฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน อภินีหารสมฺปทาสิทฺธํ ปุพฺพภาเค สมฺมาปฎิปตฺติํ ทเสฺสติฯ กตาภินีหารา หิ สมฺมาปฎิปนฺนา มารํ มารปริสํ วา อภิวิชินนฺติฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน วิทฺธสฺตวิปเกฺข เสกฺขาเสกฺขธเมฺม ทเสฺสติ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน มคฺคผลธมฺมานํ ปกาสิตตฺตาฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวํ ทเสฺสติฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณานํ อาทิ, สปุพฺพภาคปฺปฎิปทา เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเงฺขปโต สเพฺพ อริยสงฺฆคุณา ปกาสิตา โหนฺติฯ

๔. เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํนิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต **‘‘อิติ เม’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ รติชนนเฎฺฐน **รตนํ,** พุทฺธธมฺมสงฺฆาฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวเชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป.… น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภฯ อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนเฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๒๒๓; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖);

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสุ เอว ลพฺภนฺตีติฯ

วนฺทนาว **วนฺทนามยํ** ยถา ‘‘ทานมยํ, สีลมย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐)ฯ วนฺทนา เจตฺถ กายวาจาจิเตฺตหิ ติณฺณํ รตนานํ คุณนินฺนตา, โถมนา วาฯ ปุชฺชภาวผลนิพฺพตฺตนโต **ปุญฺญํ,** อตฺตโน สนฺตานํ ปุนาตีติ วาฯ **สุวิหตนฺตราโย**ติ สุฏฺฐุ วิหตนฺตราโยฯ เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา, รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา ตํ ปุญฺญํ อตฺถปฺปกาสนสฺส อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยาฯ ตสฺส ‘‘อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ, ตสฺสฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลนฯ

๕. เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจการกรเณ ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺสา ธมฺมเทสนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตสฺสา ตาว คุณาภิตฺถวนวเสน อุปญฺญาปนตฺถํ **‘‘เอกกทุกาทิปฏิมณฺฑิตสฺสา’’**ติอาทิมาห, เอกกาทีนิ องฺคานิ อุปรูปริ วเฑฺฒตฺวา เทสิเตหิ สุตฺตเนฺตหิ ปฏิมณฺฑิตสฺส วิสิฏฺฐสฺสาติ อโตฺถฯ เอเตน ‘‘องฺคุตฺตโร’’ติ อยํ อิมสฺส อาคมสฺส อตฺถานุคตา สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ เอกกาทิวเสน เทสิตานิ สุตฺตานิเยว อาคโมฯ กสฺส ปน เอกกทุกาทีหิ ปฏิมณฺฑิตภาโวติ? สจฺจเมตํ ปรมตฺถโต, สุตฺตานิ ปน อุปาทาย ปญฺญโตฺต อาคโมฯ ยเถว หิ อตฺถพฺยญฺชนสมุทาเย สุตฺตนฺติ โวหาโร, เอวํ สุตฺตสมุทาเย อาคโมติ โวหาโรฯ เอกกาทีหิ อเงฺคหิ อุปรูปริ อุตฺตโร อธิโกติ องฺคุตฺตโร, อาคมิสฺสนฺติ เอตฺถ, เอเตน, เอตสฺมา วา อตฺตตฺถปรตฺถาทโยติ อาคโม, อาทิกลฺยาณาทิคุณสมฺปตฺติยา อุตฺตมเฏฺฐน ตํตํอภิปตฺถิตสมิทฺธิเหตุตาย ปณฺฑิเตหิ วริตพฺพโต วโร, อาคโม จ โส วโร จ เสฏฺฐเฏฺฐนาติ อาคมวโร, อาคมสมฺมเตหิ วา วโรติ อาคมวโรฯ องฺคุตฺตโร จ โส อาคมวโร จาติ **องฺคุตฺตราคมวโร,** ตสฺสฯ

ปุงฺควา วุจฺจนฺติ อุสภา, อสนฺตสนปริสฺสยสหนสฺส ปริปาลนาทิคุเณหิ ตํสทิสตาย ธมฺมกถิกา เอว ปุงฺควาติ **ธมฺมกถิกปุงฺควา,** เตสํฯ เหตูปมาทิปฺปฏิมณฺฑิตนานาวิธเทสนานยวิจิตฺตตาย **วิจิตฺตปฏิภานชนนสฺสฯ สุมงฺคลวิลาสินี**อาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.คนฺถารมฺภกถา) ปน ‘‘พุทฺธานุพุทฺธสํวณฺณิตสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ พุทฺธานญฺหิ สจฺจปฺปฏิเวธํ อนุคมฺม ปฏิวิทฺธสจฺจา อคฺคสาวกาทโย อริยา พุทฺธานุพุทฺธาฯ อยมฺปิ อาคโม เตหิ อตฺถสํวณฺณนาวเสน คุณสํวณฺณนาวเสน จ สํวณฺณิโต เอวฯ อถ วา พุทฺธา จ อนุพุทฺธา จ พุทฺธานุพุทฺธาติ โยเชตพฺพํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว หิ ติณฺณํ ปิฏกานํ อตฺถวณฺณนากฺกโม ภาสิโต, ยา ‘‘ปกิณฺณกเทสนา’’ติ วุจฺจติฯ ตโต สงฺคายนาทิวเสเนว สาวเกหีติ อาจริยา วทนฺติฯ อิธ ปน ‘‘ธมฺมกถิกปุงฺควานํ วิจิตฺตปฏิภานชนนสฺส’’อิเจฺจว โถมนา กตาฯ สํวณฺณนาสุ จายํ อาจริยสฺส ปกติ, ยา ตํตํสํวณฺณนาสุ อาทิโต ตสฺส ตสฺส สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส วิเสสคุณกิตฺตเนน โถมนาฯ ตถา หิ สุมงฺคลวิลาสินีปปญฺจสูทนีสารตฺถปฺปกาสนีสุ อฏฺฐสาลินีอาทีสุ จ ยถากฺกมํ ‘‘สทฺธาวหคุณสฺส, ปรวาทมถนสฺส, ญาณปฺปเภทชนนสฺส, ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ โอคาฬฺหสฺส อภิณฺหโส นานานยวิจิตฺตสฺสา’’ติอาทินา โถมนา กตาฯ

๖. อโตฺถ กถียติ เอตายาติ อตฺถกถา, สา เอว **อฏฺฐกถา,** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ยถา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗; ๒.๘)ฯ **อาทิโต**ติอาทิมฺหิ ปฐมสงฺคีติยํ ฯ

ฉฬภิญฺญตาย ปรเมน จิตฺตวสีภาเวน สมนฺนาคตตฺตา ฌานาทีสุ ปญฺจวิธวสิตาสพฺภาวโต จ **วสิโน,** เถรา มหากสฺสปาทโย, เตสํ **สเตหิ ปญฺจหิฯ ยา**ติ ยา อฏฺฐกถาฯ **สงฺคีตา**ติ อตฺถํ ปกาเสตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน ''อยํ เอตสฺส อตฺโถ, อยํ เอตสฺส อตฺโถ''ติ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **อนุสงฺคีตา จ** ยสเตฺถราทีหิ **ปจฺฉาปิ** ทุติยตติยสงฺคีตีสุฯ อิมินา อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนวิสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ

๗. สีหสฺส ลานโต คหณโต สีหโฬ, สีหกุมาโรฯ ตํวํสชาตตาย ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยานํ, เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺส จ สีหฬภาโว เวทิตโพฺพฯ **อาภตา**ติ ชมฺพุทีปโต อานีตาฯ **อถา**ติ ปจฺฉาฯ อปรภาเค หิ อสงฺกรตฺถํ สีหฬภาสาย อฏฺฐกถา ฐปิตาติฯ เตน สา มูลฏฺฐกถา สพฺพสาธารณา น โหตีติ อิทํ อตฺถปฺปกาสนํ เอกเนฺตน กรณียนฺติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห – **''ทีปวาสีนมตฺถายา''**ติฯ ตตฺถ **ทีปวาสีน**นฺติ ชมฺพุทีปวาสีนํ, **ทีปวาสีน**นฺติ วา สีหฬทีปวาสีนํ อตฺถาย สีหฬภาสาย ฐปิตาติ โยชนาฯ

๘. **อปเนตฺวานา**ติ กณฺจุกสทิสํ สีหฬภาสํอปเนตฺวานฯ **ตโต**ติ อฏฺฐกถาโตฯ **อห**นฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **มโนรมํ ภาส**นฺติ มาคธภาสํฯ สา หิ สภาวนิรุตฺติภูตา ปณฺฑิตานํ มนํ รมยตีติฯ เตเนวาห – **''ตนฺตินยานุจฺฉวิก''**นฺติ, ปาฬิคติยา อนุโลมิกํ ปาฬิจฺฉายานุวิธายินินฺติ อโตฺถฯ **วิคตโทส**นฺติ อสภาวนิรุตฺติภาสนฺตรรหิตํฯ

๙. **สมยํ อวิโลเมโนฺต**ติ สิทฺธนฺตํ อวิโรเธโนฺตฯ เอเตน อตฺถโทสาภาวมาหฯ อวิรุทฺธตฺตา เอว หิ เถรวาทาปิ อิธ ปกาสียิสฺสนฺติฯ **เถรวํสทีปาน**นฺติ ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถรา , มหากสฺสปาทโย, เตหิ อาคตา อาจริยปรมฺปรา เถรวํโสฯ ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา อาคมาธิคมสมฺปนฺนตฺตา ปญฺญาปโชฺชเตน ตสฺส สมุชฺชลนโต เถรวํสทีปา, มหาวิหารวาสิโน เถรา, เตสํฯ วิวิเธหิ อากาเรหิ นิจฺฉียตีติ วินิจฺฉโย, คณฺฐิฏฺฐาเนสุ ขีลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทกถาฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ สโณฺห วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยา**ฯ อถ วา วินิจฺฉิโนตีติ วินิจฺฉโย, ยถาวุตฺตตฺถวิสยํ ญาณํฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ เฉโก วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยา**ฯ เอเตน มหากสฺสปาทิเตฺถรปรมฺปราภโต, ตโตเยว จ อวิปรีโต สณฺหสุขุโม มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโยติ ตสฺส ปมาณภูตตํ ทเสฺสติฯ

๑๐. **สุชนสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน ''น เกวลํ ชมฺพุทีปวาสีนํเยว อตฺถาย, อถ โข สาธุชนานํ โตสนตฺถญฺจา''ติ ทเสฺสติฯ เตน จ ''ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ อตฺถายา''ติ อยมโตฺถ สิโทฺธ โหติ อุคฺคหณาทิสุกรตาย เตสมฺปิ พหูปการตฺตาฯ **จิรฏฺฐิตตฺถ**นฺติ จิรฏฺฐิติอตฺถํ, จิรกาลาวฏฺฐานายาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ อตฺถปฺปกาสนํ อวิปรีตพฺยญฺชนสุนิเกฺขปสฺส อตฺถสุนีตสฺส จ อุปายภาวโต สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา สํวตฺตติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''เทฺวเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสโมฺมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม เทฺว? สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ, อโตฺถ จ สุนีโต''ติ (อ. นิ. ๒.๒๑)ฯ

๑๑-๑๒. ยํ อตฺถวณฺณนํ กตฺตุกาโม, ตสฺสา มหนฺตตฺตํ ปริหริตุํ **''สาวตฺถิปภูตีน''**นฺติอาทิมาหฯ เตนาห – ''น อิธ วิตฺถารกถํ กริสฺสามิ, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี''ติ จฯ ตตฺถ **ทีฆสฺสา**ติ ทีฆนิกายสฺสฯ **มชฺฌิมสฺสา**ติ มชฺฌิมนิกายสฺสฯ ''สงฺคีตีนํ ทฺวินฺนํ ยา เม อตฺถํ วทเนฺตนา''ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถปิ **สงฺคีตีนํ ทฺวินฺน**นฺติ ทีฆมชฺฌิมนิกายานนฺติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **เม**ติ กรณเตฺถ สามิวจนํ, มยาติ อโตฺถฯ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ เหฏฺฐา ทีฆสฺส มชฺฌิมสฺส จ อตฺถํ วทเนฺตน สาวตฺถิปภุตีนํ นครานํ ยา วณฺณนา กตา, ตสฺสา วิตฺถารกถํ น อิธ ภิโยฺย กริสฺสามีติ โย

เชตพฺพํฯ ยานิ จ ตตฺถ วตฺถูนิ วิตฺถารวเสน วุตฺตานิ, เตสมฺปิ วิตฺถารกถํ น อิธ ภิโยฺย กริสฺสามีติ สมฺพนฺโธฯ

๑๓. อิทานิ ‘‘น อิธ วิตฺถารกถํ กริสฺสามี’’ติ สามญฺญโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปวรํ ทเสฺสตุํ – **‘‘สุตฺตานํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สุตฺตานํ เย อตฺถา วตฺถูหิ วินา น ปกาสนฺตีติ โยเชตพฺพํฯ

๑๔. ยํ อฏฺฐกถํ กตฺตุกาโม, ตเทกเทสภาเวน วิสุทฺธิมโคฺค จ คเหตโพฺพติ กถิกานํ อุปเทสํ กโรนฺโต ตตฺถ วิจาริตธเมฺม อุเทฺทสวเสน ทเสฺสติ – **‘‘สีลกถา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สีลกถา**ติ จาริตฺตวาริตฺตาทิวเสน สีลสฺส วิตฺถารกถาฯ **ธุตธมฺมา**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคาทโย เตรส กิเลสธุนนกธมฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพานี**ติ ปาฬิยํ อาคตานิ อฏฺฐตึส, อฏฺฐกถายํ เทฺวติ นิรวเสสานิ โยคกมฺมสฺส ภาวนาย ปวตฺติฏฺฐานานิฯ **จริยาวิธานสหิโต**ติ ราคจริตาทีนํ สภาวาทิวิธาเนน สหิโตฯ **ฌานานิ** จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** จตโสฺส อารุปฺปสมาปตฺติโย ฯ อฏฺฐปิ วา ปฏิลทฺธมตฺตานิ **ฌานานิ** สมาปชฺชนวสีภาวปฺปตฺติยา **สมาปตฺติโยฯ ฌานานิ** วา รูปารูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโยฯ

๑๕. โลกิยโลกุตฺตรเภทา ฉ อภิญฺญาโย **สพฺพา อภิญฺญาโย**ฯ ญาณวิภงฺคาทีสุ อาคตนเยน เอกวิธาทินา ปญฺญาย สํกเลตฺวา สมฺปิเณฺฑตฺวา นิจฺฉโย **ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย**ฯ

๑๖. ปจฺจยธมฺมานํ เหตุอาทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิภาโว ปจฺจยากาโร, ตสฺส เทสนา **ปจฺจยาการเทสนา,** ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาติ อโตฺถฯ สา ปน ฆนวินิโพฺภคสฺส สุทุกฺกรตาย สณฺหสุขุมา, นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรรหิตา, เอกตฺตนยาทิสหิตา จ ตตฺถ วิจาริตาติ อาห – **‘‘สุปริสุทฺธนิปุณนยา’’**ติฯ ปฏิสมฺภิทาทีสุ อาคตนยํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว วิจาริตตฺตา **อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา**ฯ

๑๗. **อิติ ปน สพฺพนฺ**ติ **อิติ**-สโทฺท ปริสมาปเน, **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาเร, เอตํ สพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อิมิสฺสา อฏฺฐกถาย **น วิจารยิสฺสามิ** ปุนรุตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๘. อิทานิ ตเสฺสว อวิจารณสฺส เอกนฺตการณํ นิทฺธาเรโนฺต **‘‘มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘มเชฺฌ ฐตฺวา’’ติ เอเตน มชฺฌภาวทีปเนน วิเสสโต จตุนฺนํ อาคมานํ สาธารณฏฺฐกถา วิสุทฺธิมโคฺค, น สุมงฺคลวิลาสินีอาทโย วิย อสาธารณฏฺฐกถาติ ทเสฺสติฯ ‘‘วิเสสโต’’ติ จ อิทํ วินยาภิธมฺมานมฺปิ วิสุทฺธิมโคฺค ยถารหํ อตฺถวณฺณนา โหติ เอวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๙. **อิเจฺจวา**ติ อิติ เอวฯ **ตมฺปี**ติ วิสุทฺธิมคฺคมฺปิฯ **เอตายา**ติ มโนรถปูรณิยาฯ เอตฺถ จ ‘‘สีหพฺยคฺฆทีปิ อาภตา’’ติอาทินา อตฺถปฺปกาสนสฺส นิมิตฺตํ ทเสฺสติ, ‘‘ทีปวาสีนมตฺถาย สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสา’’ติ เอเตน ปโยชนํ, อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาส’’นฺติอาทินาฯ ‘‘สาวตฺถิปภุตีน’’นฺติอาทินา จ กรณปฺปการํฯ เหฏฺฐิมนิกาเยสุ วิสุทฺธิมเคฺค จ วิจาริตานํ อตฺถานํ อวิจารณมฺปิ หิ อิธ กรณปฺปกาโร เอวาติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. รูปาทิวคฺควณฺณนา

นิทานวณฺณนา

วิภาควนฺตานํ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนวเสเนว โหตีติ ปฐมํ ตาว นิปาตสุตฺตวเสน วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ องฺคุตฺตราคโม นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** ‘‘องฺคุตฺตราคมสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ ยทิทํ วุตฺตํ, ตสฺมึ วจเน, ‘‘ยสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญาตํ, โส องฺคุตฺตราคโม นาม นิปาตสุตฺตวเสน เอวํ วิภาโคติ อโตฺถฯ อถ วา **ตตฺถาติ** ‘‘องฺคุตฺตรนิสฺสิตํ อตฺถ’’นฺติ เอตสฺมึ วจเน โย องฺคุตฺตราคโม วุโตฺต, โส นิปาตสุตฺตาทิวเสน เอทิโสติ อโตฺถฯ

อิทานิ ตํ อาทิโต ปฏฺฐาย สํวณฺณิตุกาโม อตฺตโน สํวณฺณนาย ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมน ปวตฺตภาวทสฺสนตฺถํ **“ตสฺส นิปาเตสุ...เป.... วุตฺตํ นิทานมาที”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ สงฺคีติฯ เอเตน ตํตํสิกฺขาปทานํ สุตฺตานญฺจ อาทิปริโยสาเนสุ อนฺตรนฺตรา จ สมฺพนฺธวเสน ฐปิตํ สงฺคีติการวจนํ สงฺคหิตํ โหติฯ สงฺคียมานสฺส อตฺถสฺส มหนฺตตาย ปูชนียตาย จ มหตี สงฺคีติ มหาสงฺคีติ, ปฐมา มหาสงฺคีติ ปฐมมหาสงฺคีติ, ตสฺสา ปวตฺติกาโล ปฐมมหาสงฺคีติกาโล, ตสฺมึ **ปฐมมหาสงฺคีติกาเล**ฯ นิทฺทาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ **นิทานํ**ฯ โย โลกิเยหิ อุโปคฺฆาโตติ วุจฺจติ, สฺวายเมตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิโก คโนฺถ เวทิตโพฺพฯ น ‘‘สนิทานาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๒๖) วิย อชฺฌาสยาทิเทสนุปฺปตฺติเหตุฯ เตเนวาห – **“เอวํ เม สุตนฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาที”**ติฯ

๑. ‘‘สา ปเนสา’’ติอาทินา พาหิรนิทาเน วตฺตพฺพํ อติทิสิตฺวา อิทานิ อพฺภนฺตรนิทานํ อาทิโต ปฏฺฐาย สํวณฺณิตุํ **“ยํ ปเนต”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺมา สํวณฺณนํ กโรเนฺตน สํวเณฺณตพฺพ ธเมฺม ปทานิ ปทวิภาคํ ตทตฺถญฺจ ทเสฺสตฺวา ตโต ปรํ ปิณฺฑตฺถาทินิทสฺสนวเสน จ สํวณฺณนา กาตพฺพา, ตสฺมา ปทานิ ตาว ทเสฺสโนฺต **“เอวนฺติ นิปาตปท”**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **ปทวิภาโค**ติ ปทานํ วิเสโส, น ปทวิคฺคโหฯ อถ วา ปทานิ จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค,** ปทวิคฺคโห จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค**ติ วา เอกเสสวเสน ปทปทวิคฺคหา ปทวิภาคสเทฺทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปทวิคฺคโห ‘‘เชตสฺส วนํ เชตวน’’นฺติอาทินา สมาสปเทสุ ทฎฺฐโพฺพฯ

อตฺถโตติ ปทตฺถโตฯ ตํ ปน ปทตฺถํ อตฺถุทฺธารกฺกเมน ปฐมํ เอวํ-สทฺทสฺส ทเสฺสโนฺต **“เอวํ-สโทฺท ตาวา”**ติอาทิมาหฯ **อวธารณาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อิทมตฺถปุจฺฉาปริมาณาทิอตฺถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวํคตานิ ปุถุสิปฺปายตนานิ, เอวมาทีนี’’ติอาทีสุ อิทํ-สทฺทสฺส อเตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ คต-สโทฺท หิ ปการปริยาโย, ตถา วิธาการ-สทฺทา จฯ ตถา หิ วิธยุตฺตคตสเทฺท โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุกฺกมณิกุณฺฑลาภรณา โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติฯ โน หิทํ, โภ โคตมา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๖) ปุจฺฉายํฯ ‘‘เอวํ ลหุปริวตฺตํ (อ. นิ. ๑.๔๘), เอวมายุปริยโนฺต’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔๔; ปารา. ๑๒) จ อาทีสุ ปริมาเณฯ

นนุ จ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา เอวมายุปริยโนฺต’’ติ เอตฺถ เอวํ-สเทฺทน ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วุตฺตตฺตา อาการโตฺถ เอว เอวํ-สโทฺทติ? น, วิเสสสพฺภาวโตฯ อาการมตฺตวาจโก หิ เอวํ-สโทฺท อาการโตฺถติ อธิเปฺปโต ยถา ‘‘เอวํ พฺยาโข’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗; จูฬว. ๖๕), น ปน อาการวิเสสวาจโกฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจนา’’ติอาทีนิ (ธ. ป. ๕๓) อุปมาทิอุทาหรณานิ อุปปนฺนานิ โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ยถา หิ…เป. … พหุ’’นฺติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ ปุปฺผราสิฏฺฐานิยโต มนุสฺสูปปตฺติสปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการโภคสมฺปตฺติ- อาทิทานาทิปุญฺญกิริยาเหตุสมุทายโต โสภาสุคนฺธตาทิคุณโยคโต มาลาคุณสทิสิโย ปหูตา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน สเตฺตน กตฺตพฺพาติ โชติตตฺตา ปุปฺผราสิมาลาคุณาว อุปมาฯ เตสํ อุปมากาโร ยถา-สเทฺทน อนิยมโต วุโตฺตติ ‘‘เอวํ-สโทฺท อุปมาการนิคมนโตฺถ’’ติ วตฺตุํ ยุตฺตํ, โส ปน อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมาว โหตีติ อาห – **‘‘อุปมายํ อาคโต’’**ติฯ ตถา ‘‘เอวํ อิมินา อากาเรน อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา โย ตตฺถ อุปทิสนากาโร, โส อตฺถโต อุปเทโส เอวาติ วุตฺตํ – **‘‘เอวํ เต…เป.… อุปเทเส’’**ติฯ ตถา **เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา**ติ เอตฺถ ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ตตฺถ สํวิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ สมฺปหํสนํ, โย ตตฺถ สมฺปหํสนากาโรติ โยเชตพฺพํฯ

เอวเมวํ ปนายนฺติ เอตฺถ ครหณากาโรติ โยเชตพฺพํ, โส จ ครหณากาโร ‘‘วสลี’’ติอาทิขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต อิธ เอวํ-สเทฺทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอวํ, ภเนฺตติ โข**ติอาทีสุ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเรน นิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ อตฺตโน ตตฺถ ฐิตภาวสฺส ปฏิชานนวเสน วุตฺตตฺตา เอตฺถ เอวํ-สโทฺท วจนสมฺปฏิจฺฉนโตฺถ วุโตฺต, เตน ‘‘เอวํ, ภเนฺต, สาธุ ภเนฺต, สุฏฺฐุ ภเนฺต’’ติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ ‘‘ยถาหํ วทามิ, เอวํ สมณํ อานนฺทํ วเทหี’’ติ วทนากาโร อิทานิ วตฺตโพฺพ เอวํ-สเทฺทน นิทสฺสียตีติ นิทสฺสนโตฺถ วุโตฺตฯ **เอวํ โน**ติ เอตฺถาปิ เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเว สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคฺคหณวเสน ‘‘โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํ-สเทฺทน วิภาวิตนฺติ วิญฺญายติฯ โส ปน เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อวธารณโตฺถ โหตีติ อาห – **‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตีติอาทีสุ อวธารเณ’’**ติฯ

นานานยนิปุณนฺติ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา, นนฺทิยาวฏฺฏติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตองฺกุสทิสาโลจนสงฺขาตา วา อาธาราทิเภทวเสน นานาวิธา นยา นานานยาฯ นยา วา ปาฬิคติโย, ตา จ ปญฺญตฺติอาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสกตาทิวเสน กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหาทิวเสน สมยวิมุตฺตาทิวเสน ปธานาทิวเสน กุสลมูลาทิวเสน ติกปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ นานานยา, เตหิ นิปุณํ สณฺหํ สุขุมนฺติ นานานยนิปุณํฯ อาสโยว อชฺฌาสโย, เต จ สสฺสตาทิเภเทน ตตฺถ จ อปฺปรชกฺขตาทิเภเทน จ อเนเก, อตฺตชฺฌาสยาทโย เอว วา สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํฯ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺน**นฺติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณํ อุปเนตพฺพาภาวโตฯ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตนฺติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิวิธปาฏิหาริยนฺติ เอตฺถ ปาฏิหาริยปทสฺส วจนตฺถํ ''ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต จ ปาฏิหาริย''นฺติ วทนฺติฯ ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ , เย หริตพฺพาฯ ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ ''ปาฏิหาริย''นฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต ''ปาฏิหาริย''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต ปาฏิหาริยํฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน จ ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติฯ ''ปฏี''ติ วา อยํ สโทฺท ''ปจฺฉา''ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ''ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ''ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. ปารายนวโคฺค, วตฺถุคาถา ๔) วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปฏิหาริยํ, อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติฯ ปฏิหาริยเมว ปาฏิหาริยํ, ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอกเมกํ ปาฏิหาริยนฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมิํ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ ปาฏิหาริยํฯ ตสฺส ปน อิทฺธิอาทิเภเทน วิสยเภเทน จ พหุวิธสฺส ภควโต เทสนายํ ลพฺภมานตฺตา อาห – **''วิวิธปาฏิหาริย''**นฺติฯ

น อญฺญถาติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต น อญฺญถาติ อโตฺถ, น ปน ภควโต เทสิตาการโตฯ อจิเนฺตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนาฯ เอวญฺจ กตฺวา ''สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุ''นฺติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ ภวติ, ธารณพลทสฺสนญฺจ น วิรุชฺฌติ สุตาการาวิรุชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ น เหตฺถ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ทฺวินฺนํ อตฺถานํ เอกวิสยตฺตา, อิตรถา เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ สมโตฺถ อสมโตฺถ จาติ อาปเชฺชยฺยาติฯ

''โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา''ติ เอวํ วุตฺตาย นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตาย สสนฺตติยํ วตฺตนโต ติวิโธปิ เม-สโทฺท กิญฺจาปิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานสามินิเทฺทสวเสน ปน วิชฺชมานเภทํ สนฺธายาห – **''เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี''**ติฯ

กิญฺจาปิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมิํ สุต-สโทฺท เอว ตํ ตมตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุต-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต **''สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จา''**ติ อาหฯ **อสฺสา**ติ สุตสทฺทสฺสฯ กมฺมภาวสาธนานิ อิธ สุตสเทฺท สมฺภวนฺตีติ วุตฺตํ – **''อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วา อโตฺถ''**ติฯ **มยาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา เม-สทฺทสฺส กตฺตุวเสน กรณนิเทฺทโส, ตทาติ อโตฺถฯ **มมาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา สมฺพนฺธวเสน สามินิเทฺทโส, ตทาฯ

สุตสทฺทสนฺนิฏฺฐาเน ปยุเตฺตน **เอวํ**-สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ – **''เอวนฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสน''**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ โสตทฺวาริกวิญฺญาณานํ ตทภินีหฏานญฺจ มโนทฺวาริกวิญฺญาณานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ สเพฺพสมฺปิ วากฺยานํ เอวการตฺถสหิตตฺตา ''สุต''นฺติ เอตสฺส สุตเมวาติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห – **''อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขปโต''**ติฯ เอเตน อวธารเณน นิยามตํ ทเสฺสติฯ ยถา จ สุตํ สุตเมวาติ นิยาเมตพฺพํ, **ตํ** สมฺมา สุตํ โหตีติ อาห – **''อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน''**นฺติฯ อถ วา สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ สุตนฺติ อสฺสุตํ น โหตีติ อยเมตสฺส อโตฺถติ

วุตฺตํ – “**อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขปโต**”ติฯ อิมินา ทิฏฺฐาทิวินิวตฺตนํ กโรติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – น อิทํ มยา ทิฏฺฐํ, น สยมฺภุญาเณน สจฺฉิกตํ, อถ โข สุตํ, ตญฺจ สมฺมเทวาติฯ เตเนวาห – “**อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน**”นฺติฯ อวธารณเตฺถ วา **เอวํ**-สเทฺท อยมตฺถโยชนา – ‘‘กริยตี’’ติ ตทเปกฺขสฺส **สุต**-สทฺทสฺส อยมโตฺถ วุโตฺต ‘‘อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขปโต’’ติฯ เตเนวาห – “**อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน**”นฺติฯ สวน-สโทฺท เจตฺถ กมฺมโตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘สุยฺยตี’’ติฯ

เอวํ สวนเหตุสวนวิเสสวเสน ปทตฺตยสฺส เอเกน ปกาเรน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรหิ ตํ ทเสฺสตุํ – “**ตถา เอว**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยา สา ภควโต สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนากาเรน ปวตฺตา มโนทฺวารวิญฺญาณวีถิ, ตสฺสาฯ สา หิ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติตุํ สมตฺถาฯ ตถา จ วุตฺตํ – “**โสตทฺวารานุสาเรนา**”ติฯ **นานปฺปกาเรนา**ติ วกฺขมานานํ อเนกวิหิตานํ พฺยญฺชนตฺถคฺคหณานํ นานากาเรนฯ เอเตน อิมิสฺสา โยชนาย อาการโตฺถ เอวํ-สโทฺท คหิโตติ ทีเปติฯ **ปวตฺติภาวปฺปกาสน**นฺติ ปวตฺติยา อตฺถิภาวปฺปกาสนํฯ **สุตนฺติ ธมฺมปฺปกาสน**นฺติ ยสฺมิํ อารมฺมเณ วุตฺตปฺปการา วิญฺญาณวีถิ นานปฺปกาเรน ปวตฺตา, ตสฺส ธมฺมตฺตา วุตฺตํ, น สุตสทฺทสฺส ธมฺมตฺถตฺตาฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏีกรณํ “**อยเญฺหตฺถา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **วิญฺญาณวีถิยา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํ, **มยา**ติ กตฺตุอเตฺถฯ

เอวนฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสนนฺติ นิทสฺสนตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วุตฺตํ นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทสฺสิตพฺพตฺตาภาวาภาวโต ฯ เตน เอวํ-สเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ ทเสฺสติฯ สุตสทฺทสฺส กิริยาสทฺทตฺตา สวนกิริยาย จ สาธารณวิญฺญาณปฺปพนฺธปฺปฏิพทฺธตฺตา ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโรติ วุตฺตํ – “**สุตนฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสน**”นฺติฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภตีติฯ

ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺสาติอาทิปิ อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ปุริมโยชนาย อญฺญถา อตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาการปญฺญตฺตี**ติ อุปาทาปญฺญตฺติ เอว ธมฺมานํ ปวตฺติอาการุปาทานวเสน ตถา วุตฺตาฯ **สุตนฺติ วิสยนิเทฺทโส**ติ โสตพฺพภูโต ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ จิตฺตสนฺตานวินิมุตฺตสฺส ปรมตฺถโต กสฺสจิ กตฺตุอภาเวปิ สทฺทโวหาเรน พุทฺธิปริกปฺปิตเภทวจนิจฺฉาย จิตฺตสนฺตานโต อญฺญํ วิย ตํสมงฺคิํ กตฺวา วุตฺตํ – “**จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคีโน**”ติฯ สวนกิริยาวิสโยปิ โสตพฺพธโมฺม สวนกิริยาวเสน ปวตฺตจิตฺตสนฺตานสฺส อิธ ปรมตฺถโต กตฺตุภาวโต, สวนวเสน จิตฺตปวตฺติยา เอว วา สวนกิริยาภาวโต ตํกิริยากตฺตุ จ วิสโย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ – “**ตํสมงฺคีโน กตฺตุวิสเย**”ติฯ สุตาการสฺส จ เถรสฺส สมฺมานิจฺฉิตภาวโต อาห – “**คหณสนฺนิฏฺฐาน**”นฺติฯ เอเตน วา อวธารณตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา อยมตฺถโยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุเพฺพ สุตานํ นานาวิหิตานํ สุตฺตสงฺขาตานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อุปธาริตรูปสฺส อาการสฺส นิทสฺสนสฺส, อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาโว เอวํ-สโทฺทติ ตทาการาทิอุปธารณสฺส ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตธมฺมปฺปพนฺธพฺยาปารตาย วุตฺตํ – “**เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส**”ติฯ สวนกิริยา ปน ปุคฺคลวาทิโนปิ วิญฺญาณนิรเปกฺขา นตฺถีติ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปาโรติ อาห – “**สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส**”ติฯ เมติ สทฺทปฺปวตฺติยา เอกเนฺตเนว สตฺตวิสยตฺตา วิญฺญาณกิจฺจสฺส จ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพโต “**เมติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส**”ติ วุตฺตํฯ อวิชฺชมานปญฺญตฺติวิชฺชมานปญฺญตฺติสภาวา ยถากฺกมํ เอวํสทฺทสุตสทฺทานํ อตฺถาติ เต ตถารูปปญฺญตฺติอุปาทานพฺยาปารภาเวน ทเสฺสโนฺต อาห – “**เอวนฺติ

ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส, สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส’’ติฯ เอตฺถ จ กรณกิริยากตฺตุกมฺมวิเสสปฺปกาสนวเสน ปุคฺคลพฺยาปารวิสยปุคฺคลพฺยาปารนิทสฺสนวเสน คหณาการคฺคาหกตพฺพิสยวิเสสนิเทฺทสวเสน กตฺตุกรณพฺยาปารกตฺตุนิเทฺทสวเสน จ ทุติยาทโย จตโสฺส อตฺถโยชนา ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สพฺพสฺสปิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฎิปชฺชิตพฺพตฺตา สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทิวเสน ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ อโนฺตคธตฺตา เตสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรโนฺต อาห – **‘‘เอวนฺติ จ เมติ จา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ เอวนฺติ จ เมติ จ วุจฺจมานสฺสตฺถสฺส อาการาทิโน ธมฺมานํ อสลฺลกฺขณภาวโต อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ อาห – **‘‘สจฺจิกฎฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺตี’’**ติฯ ตตฺถ **สจฺจิกฎฺฐปรมตฺถวเสนา**ติ ภูตตฺถอุตฺตมตฺถวเสนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติ, โส รูปสทฺทาทิสภาโว, รุปฺปนานุภวนาทิสภาโว วา อโตฺถ สจฺจิกโฎฺฐ ปรมโตฺถ จาติ วุจฺจติ, น ตถา ‘‘เอวํ เม’’ติปทานํ อโตฺถติฯ เอตเมวตฺถํ ปากฎตรํ กาตุํ **‘‘กิเญฺหตฺถ ต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สุตนฺติ ปน สทฺทายตนํ สนฺธายาห – **‘‘วิชฺชมานปญฺญตฺตี’’**ติฯ เตเนว หิ **‘‘ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘โสตทฺวารานุสาเรน อุปลทฺธ’’นฺติ ปน วุเตฺต อตฺถพฺยญฺชนาทิ สพฺพํ ลพฺภติฯ **ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต**ติ โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทิโน ปจฺจามสนวเสน เอวนฺติ, สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ อุปาทาย เมติ วตฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ ทิฎฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ ทิฎฺฐมุตวิญฺญาเต อเปกฺขิตฺวา ปวโตฺตติ อาห – **‘‘ทิฎฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต’’**ติฯ อสฺสุตํ น โหตีติ หิ สุตนฺติ ปกาสิโต อยมโตฺถติฯ

อตฺตนา ปฎิวิทฺธา สุตฺตสฺส ปการวิเสสา เอวนฺติ เถเรน ปจฺจามฎฺฐาติ อาห – **‘‘อสโมฺมหํ ทีเปตี’’**ติฯ **นานปฺปการปฺปฎิเวธสมโตฺถ โหตี**ติ เอเตน วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส นานปฺปการํ ทุปฺปฎิวิชฺฌตญฺจ ทเสฺสติฯ **สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปตี**ติ สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตา วุตฺตํฯ **อสโมฺมเหนา**ติ สโมฺมหาภาเวน, ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตริกาลปญฺญาสิทฺธิฯ เอวํ **อสโมฺมเสนา**ติ เอตฺถาปิ วตฺตพฺพํฯ พฺยญฺชนานํ ปฎิวิชฺฌิตโพฺพ อาการโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตาติ วุตฺตํ – **‘‘ปญฺญาปุพฺพงฺคมายา’’**ติอาทิ ‘‘ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมา’’ติ กตฺวาฯ ปุพฺพงฺคมตา เจตฺถ ปธานภาโว ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑, ๒) วิย, ปุพฺพงฺคมตาย วา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาวชฺชนาทีนํ วิย อปฺปธานเตฺต ปญฺญา ปุพฺพงฺคมา เอติสฺสาติ อยมฺปิ อโตฺถ ยุชฺชติ, เอวํ **สติปุพฺพงฺคมายา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน ยถาสมฺภวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺสา**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณสฺส, สงฺกาสนปฺปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตสฺสาติ วา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โยนิโสมนสิการํ ทีเปติ เอวํ-สเทฺทน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อวิเกฺขปํ ทีเปตี**ติ ‘‘จิตฺตปริยาทานํ กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทิปุจฺฉาวเส ปกรณปฺปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสา**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนวเสน วุตฺตํฯ **สพฺพสมฺปตฺติยา**ติ อตฺถพฺยญฺชนเทสกปฺปโยชนาทิสมฺปตฺติยาฯ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสเยหิ วิย อาการนิทสฺสนาวธารณเตฺถหิ โยนิโสมนสิการสฺส, สทฺธมฺมสฺสวเนน วิย จ อวิเกฺขปสฺส ยถา โยนิโสมนสิกาเรน

ผลภูเตน อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตานํ สิทฺธิ วุตฺตา ตทวินาภาวโตฯ เอวํ อวิเกฺขเปน ผลภูเตน การณภูตานํ สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยานํ สิทฺธิ ทเสฺสตพฺพา สิยา อสฺสุตวโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ **น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต**ติอาทินา สมตฺถนวจเนน ปน อวิเกฺขเปน การณภูเตน สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ ผลภูตสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส สิทฺธิ ทสฺสิตาฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา, สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยา น เอกเนฺตน อวิเกฺขปสฺส การณํ พาหิรงฺคตฺตา, อวิเกฺขโป ปน สปฺปุริสูปนิสฺสโย วิย สทฺธมฺมสฺสวนสฺส เอกนฺตการณนฺติฯ เอวมฺปิ อวิเกฺขเปน สปฺปุริสูปนิสฺสยสิทฺธิโชตนา น สมตฺถิตาวฯ โน น สมตฺถิตา วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ สปฺปุริสปยิรุปาสนาภาวสฺส อตฺถสิทฺธตฺตาฯ เอตฺถ จ ปุริมํ ผเลน การณสฺส สิทฺธิทสฺสนํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฎฺฐิสพฺภาวสฺส, ทุติยํ การเณน ผลสฺส สิทฺธิทสฺสนํ ทฎฺฐพฺพํ เอกนฺตวสฺสินา วิย เมฆวุฎฺฐาเนน วุฎฺฐิปฺปวตฺติยาฯ

ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปฺปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหนากาโร นิรวเสสปรหิตปาริปูริตาการณนฺติ วุตฺตํ – **''เอวํ ภทฺทโก อาการโร''**ติฯ ยสฺมา น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตคุณทฺวยํฯ อปราปรํ วุตฺติยา เจตฺถ จกฺกภาโว, จรนฺติ เอเตหิ สตฺตา สมฺปตฺติภเวสูติ วาฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ – ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๑)ฯ ปุริมปจฺฉิมภาโว เจตฺถ เทสนากฺกมวเสน ทฎฺฐโพฺพฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา**ติ ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสฺส อตฺถิตายฯ สมฺมาปณิหิตโตฺต ปุเพฺพ จ กตปุโญฺญ สุทฺธาสโย โหติ ตทสิทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตติ อาห – **''อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหตี''**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร''ติ (ธ. ป. ๔๓), ''กตปุโญฺญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว''ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ เตเนวาห – **''อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี''**ติฯ **ปโยคสุทฺธิยา**ติ โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคมสฺส ธมฺมสฺสวนปฺปโยคสฺส วิสทภาเวนฯ ตถา จาห – **''อาคมพฺยตฺติสิทฺธี''**ติ , สพฺพสฺส วา กายวจีปโยคสฺส นิโทฺทสภาเวนฯ ปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฎิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหตีติฯ

นานปฺปการปฎิเวธทีปเกนาติอาทินา อตฺถพฺยญฺชเนสุ เถรสฺส เอวํ-สทฺทสุต-สทฺทานํ อสโมฺมหทีปนโต จตุปฺปฎิสมฺภิทาวเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **โสตปฺปเภทปฎิเวธทีปเกนา**ติ เอเตน อยํ สุต-สโทฺท เอวํ-สทฺทสนฺนิธานโต, วกฺขมานาเปกฺขาย วา สามเญฺญเนว โสตพฺพธมฺมวิเสสํ อามสตีติ ทเสฺสติฯ มโนทิฎฺฐิกรณานํ ปริยตฺติธมฺมานํ อนุเปกฺขนสุปฺปฎิเวธา วิเสสโต มนสิการปฺปฎิพทฺธาติ เต วุตฺตนเยน โยนิโสมนสิการทีปเกน เอวํ-สเทฺทน โยเชตฺวา, สวนธารณวจีปริจยา ปริยตฺติธมฺมา วิเสเสน โสตาวธานปฺปฎิพทฺธาติ เต อวิเกฺขปทีปเกน สุต-สเทฺทน โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต สาสนสมฺปตฺติยา ธมฺมสฺสวเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **มนสา อนุเปกฺขิตา**ติ ''อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธโย''ติอาทินา นเยน มนสา อนุ อนุ เปกฺขิตาฯ **ทิฎฺฐิยา สุปฺปฎิวิทฺธา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติ ภูตาย, ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฎฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ''อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป''นฺติอาทินา สุฎฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฎิวิทฺธาฯ

สกเลน วจเนนาติ ปุเพฺพ ตีหิ ปเทหิ วิสุํ วิสุํ โยชิตตฺตา วุตฺตํฯ **อสปฺปุริสภูมิ**นฺติ อกตญฺญุตํ, ''อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี''ติ (ปารา. ๑๙๕) เอวํ วุตฺตํ อนริยโวหาราวตฺถํฯ สา เอว อนริยโวหาราวตฺถา อสทฺธโมฺมฯ นนุ จ อานนฺทเตฺถรสฺส ''มเมทํ วจน''นฺติ อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย อภาว

โต อสปฺปุริสภูมิสมติกฺกมาทิวจนํ นิรตฺถกนฺติ? นยิทเมวํ, ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วทเนฺตน อยมฺปิ อ โตฺถ วิภาวิโตติ ทสฺสนโตฯ เกจิ ปน ‘‘เทวตานํ ปริวิตกฺกาเปกฺขํ ตถาวจนนฺติ เอทิสี โจทนา อ นวกาสา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมิํ กิร ขเณ เอกจฺจานํ เทวตานํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘ภควา ปรินิพฺพุโต, อยญฺจ อายสฺมา เทสนากุสโล อิทานิ ธมฺมํ เทเสติ, สกฺยกุลปฺปสุโต ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุโตฺต, กิํ นุ โข สยํ สจฺฉิกตํ ธมฺมํ เทเสติ, อุทาหุ ภควโต เอว วจนํ ยถาสุต’’นฺติ, เอวํ ตทาสงฺกิตปฺปการโต อสปฺปุริสภูมิสโมกฺกมาทิโต อติกฺกมาทิ วิภาวิตนฺติฯ **อตฺตโน อทหโนฺต**ติ ‘‘มเมท’’นฺติ อตฺตนิ อฎฺฐเปโนฺตฯ **อเปฺปตี**ติ นิทเสฺสติฯ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถสุ ยถารหํ สเตฺต เนตีติ เนตฺติ, ธโมฺมเยว เนตฺติ **ธมฺมเนตฺติ**ฯ

ทฬฺหตรนิวิฎฺฐา วิจิกิจฺฉา **กงฺขา**ฯ นาติสํสปฺปนํ มติเภทมตฺตํ **วิมติ**ฯ **อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ** ภควตา ภาสิตตฺตา สมฺมุขา จสฺส ปฎิคฺคหิตตฺตา ขลิตทุรุตฺตาทิคฺคหณโทสาภาวโต จฯ เอตฺถ จ ปญฺจมาทโย ติโสฺส อตฺถโยชนา อาการาทิอเตฺถสุ อคฺคหิตวิเสสเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ทสฺสิตา, ตโต ปรา จตโสฺส อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วิภาวิตา, ปจฺฉิมา ปน ติโสฺส ยถากฺกมํ อาการตฺถํ นิทสฺสนตฺถํ อวธารณตฺถญฺจ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา โยชิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอก-สโทฺท อญฺญเสฎฺฐอสหายสงฺขาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) อญฺญเตฺถ ทิสฺสติ, ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๘; ปารา. ๑๑) เสเฎฺฐ, ‘‘เอโก วูปกโฎฺฐ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๕; ๒.๒๑๕; ม. นิ. ๑.๘๐; สํ. นิ. ๓.๖๓; จูฬว. ๔๔๕) อสหาเย ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) สงฺขายํฯ อิธาปิ สงฺขายนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส’’**ติฯ **กาลญฺจ สมยญฺจา**ติ ยุตฺตกาลญฺจ ปจฺจยสามคฺคิญฺจฯ **ขโณ**ติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฺปฎิลาภเหตุตฺตาฯ ขโณ เอว จ สมโยฯ โย ขโณติ จ สมโยติ จ วุจฺจติ, โส เอโก เอวาติ หิ อโตฺถฯ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **สมโยปิ โข**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุปิฯ **สมยปฺปวาทเก**ติ ทิฎฺฐิปฺปวาทเกฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา ติตฺถิยา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนฺตีติฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ หิตปฺปฎิลาภาฯ อภิสเมตโพฺพติ อภิสมโย, อภิสมโย อโตฺถ **อภิสมยโฎฺฐ**ติ ปีฬนาทีนิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตานิฯ อภิสมยสฺส วา ปฎิเวธสฺส วิสยภูโต อโตฺถ **อภิสมยโฎฺฐ**ติ ตาเนว ตถา เอกเตฺตน วุตฺตานิฯ ตตฺถ **ปีฬนํ** ทุกฺขสจฺจสฺส ตํสมงฺคิโน หิํสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ **สนฺตาโป** ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตปนํ ปริทหนํฯ

ตตฺถ สหการิการเณ สนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สํคจฺฉติ สโตฺต, สภาวธโมฺม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ กปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฎฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฎฺฐานเมว หิ สมูโหติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพโทฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฎฺฐิฯ ทิฎฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฎิลาโภฯ สมสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอต

โพฺพ อภิสเมตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ สมยสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อภิสมยสทฺทสฺส อุทาหรณํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **อสฺสาติ** สมยสทฺทสฺสฯ **กาโล อโตฺถ** สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต, เทสเทสกปริสานํ วิย สุตฺตสฺส นิทานภาเวน กาลสฺส อปทิสิตพฺพโต จฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยมิตวเสเนว กาโล นิทฺทิโฐฺฐ, น อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยเมตฺวาติ อาห – **"ตตฺถ กิญฺจาปี"**ติอาทิฯ อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมํ อกตฺวา สมยสทฺทสฺส วจเน อยมฺปิ คุโณ ลโทฺธ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **"เย วา อิเม"**ติอาทิมาหฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฎฺฐตีติฯ ตตฺถ **ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย** เทวสิกํ ฌานสมาปตฺตีหิ วีตินามนกาโล, วิเสสโต สตฺตสตฺตาหานิฯ **สุปฺปกาสาติ** ทสสหสฺสิโลกธาตุยา ปกมฺปนโอภาสปาตุภาวาทีหิ ปากฎาฯ ยถาวุตฺตเภเทสุ เอว สมเยสุ เอกเทสํ ปการนฺตเรหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **"โย จาย"**นฺติอาทิมาหฯ ตถา หิ ญาณกิจฺจสมโย อตฺตหิตปฺปฏิปตฺติสมโย จ อภิสโมฺพธิสมโย, อริยตุณฺหีภาวสมโย ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย, กรุณากิจฺจปรหิตปฺปฏิปตฺติธมฺมิกถาสมโย เทสนาสมโยเยวฯ

กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถาติ** อภิธมฺมวินเยสุฯ **ตถาติ** ภุมฺมกรเณหิฯ **อธิกรณโตฺถ** อาธารโตฺถฯ ภาโว นาม กิริยา, กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ **ภาเวนภาวลกฺขณํ**ฯ ตตฺถ ยถา กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉิโนฺน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญาโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต "ปุพฺพเณฺห ชาโต, สายเณฺห คจฺฉตี"ติ จ อาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมุโตฺต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิโทฺธ อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ "รุเกฺข สาขา, ยวราสิยํ สมฺภูโต"ติอาทีสุ, เอวํ อิธาปีติ ทเสฺสโนฺต อาห – **"อธิกรณํ...เป.... ธมฺมาน"**นฺติฯ ยสฺมึ กาเล, ธมฺมปุเญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึ เอว กาเล, ธมฺมปุเญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยเญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ ยถา "คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต"ติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวํ อิธาปิ "ยสฺมึ สมเย, ตสฺมึ สมเย"ติ จ วุเตฺต "สตี"ติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหติ ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโตติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา, ผสฺสาทีนํ ภวนกิริยา จ ลกฺขียตีติฯ **ยสฺมึ สมเยติ** ยสฺมึ นวเม ขเณ, ยสฺมึ โยนิโสมนสิการาทิเหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึเยว ขเณ เหตุมฺหิ ปจฺจยสมวาเย จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อุภยตฺถ สมยสเทฺท ภุมฺมนิเทฺทโส กโต ลกฺขณภูตภาวยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห – **"ขณ...เป.... ลกฺขียตี"**ติฯ

เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติ "อเนฺนน วสติ, อเชฺฌเนน วสติ, ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี"ติอาทีสุ วิยฯ วีติกฺกมญฺหิ สุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติเณฺณ วตฺถุสฺมึ ตํ ปุคฺคลํ ปฎิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุํ โอติเณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทานิ ปญฺญาเปโนฺต ภควา วิหรติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ตติยปาราชิกาทีสุ วิยฯ

อจฺจนฺตเมว อารมฺภโต ปฎฺฐาย ยาว เทสนานิฎฺฐานํ ปรหิตปฺปฎิปตฺติสงฺขาเตน **กรุณาวิหาเรนฯ ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถโชตนตฺถํฯ **อุปโยควจนนิเทฺทโส กโต** ยถา "มาสํ อเชฺฌตี"ติฯ **โปราณาติ** อฎฺฐกถาจริยาฯ **อภิลาปมตฺตเภโทติ** วจนมเตฺตน วิเสโสฯ เตน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติพฺยตฺตโย กโตติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ‘‘ภควา’’ติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสนฺต อาห – **‘‘*ภควาติ* ครู’’**ติอาทิฯ ***ภควาติ* วจนํ เสฎฺฐ**นฺติ เสฎฺฐวาจกํ วจนํ, เสฎฺฐคุณสหจรณํ เสฎฺฐนฺติ วุตฺตํฯ อถ วา วุจฺจตีติ วจนํ, อตฺโถฯ ยสฺมา โย ‘‘ภควา’’ติ วจเนน วจนีโย อตฺโถ, โส เสฏฺโฐติ อตฺโถฯ ***ภควาติ* วจนมุตฺตม**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คารวยุตฺโต**ติ ครุภาวยุตฺโต ครุคุณโยคโตฯ ครุกรณํ วา สาติสยํ อรหตีติ คารวยุตฺโต, คารวารโหติ อตฺโถฯ สิปฺปาทิสิกฺขาปกา ครู โหนฺติ, น จ คารวยุตฺตา, อยํ ปน ตาทิโส น โหติ, ตสฺมา ครูติ วตฺวา คารวยุตฺโตติ วุตฺตนฺติ เกจิฯ **วุตฺตเยว,** น อิธ วตฺตพฺพํ วิสุทฺธิมคฺคสฺส อิมิสฺสา อฎฺฐกถาย เอกเทสภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรตีติ ‘‘โย โว, อานนฺท, มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต , โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) วจนโต ธมฺมสฺส สตฺถุภาวปริยาโย วิชฺชตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วชิรสงฺฆาตสมานกาโย** ปเรหิ อเภชฺชสรีรตฺตาฯ น หิ ภควโต รูปกาเย เกนจิ สกฺกา อนฺตราโย กาตุนฺติฯ **เทสนาสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** วกฺขมานสฺส สกลสุตฺตสฺส เอวนฺติ นิทฺทิสนโตฯ **สาวกสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** ปฎิสมฺภิทาปเตฺตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิเตน มยา มหาสาวเกน สุตํ, ตญฺจ โข มยา สุตํ, น อนุสฺสุติกํ, น ปรมฺปราภตนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนโตฯ **กาลสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** ‘‘ภควา’’ติ ปทสฺส สนฺนิธาเน ปยุตฺตสฺส สมยสทฺทสฺส กาลสฺส พุทฺธุปฺปาทปฺปฏิมณฺฑิตภาวทีปนโต ฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘กปฺปกสาเย กลิยุเค, พุทฺธุปฺปาโท อโห มหจฺฉริยํ;
หุตาวหมเชฺฌ ชาตํ, สมุทิตมกรนฺทมรวินฺท’’นฺติฯ (ที. นิ. ฎี. ๑.๑; สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑ เทวตาสํยุตฺต);

***ภควาติ* เทสกสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** คุณวิสิฎฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนภาวโตฯ

เอวํนามเก นคเรติ กถํ ปเนตํ นครํ เอวํนามกํ ชาตนฺติ? วุจฺจเต, ยถา กากนฺทสฺส อิสิโน นิวาสฎฺฐาเน มาปิตา นครี กากนฺที, มากนฺทสฺส นิวาสฎฺฐาเน มาปิตา มากนฺที, กุสมฺพสฺส นิวาสฎฺฐาเน มาปิตา โกสมฺพีติ วุจฺจติ, เอวํ สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสฎฺฐาเน มาปิตา นครี สาวตฺถีติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว อกฺขรจินฺตกา วทนฺติฯ อฎฺฐกถาจริยา ปน ภณนฺติ – ‘‘ยํ กิญฺจิ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ, สพฺพเมตฺถ อตฺถี’’ติ สาวตฺถิฯ สตฺถสมาโยเค จ ‘กึ ภณฺฑมตฺถี’ติ ปุจฺฉิเต ‘สพฺพมตฺถี’ติ วจนมุปาทาย สาวตฺถิฯ

‘‘สพฺพทา สพฺพูปกรณํ, สาวตฺถิยํ สโมหิตํ;
ตสฺมา สพฺพมุปาทาย, สาวตฺถีติ ปวุจฺจติฯ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๔; ขุ. ปา. อฎฺฐ. ๕.มงฺคลสุตฺตวณฺณนา; อุทา. อฎฺฐ. ๕; ปฎิ. ม. ๒.๑.๑๘๔);

‘‘โกสลานํ ปุรํ รมฺมํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ;
ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ, อนฺนปานสมายุตํฯ

‘‘วุทฺธึ เวปุลฺลตํ ปตฺตํ, อิทฺธํ ผีตํ มโนรมํ;
อาฬกมนฺทาว เทวานํ, สาวตฺถิปุรมุตฺตม’’นฺติฯ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๔; ขุ. ปา. อฎฺฐ. ๕.มงฺคลสุตฺตวณฺณนา);

อวิเสเสนาติ น วิเสเสน, วิหารภาวสามเญฺญนาติ อโตฺถ ฯ **อิริยาปถวิหาโร...เป.... วิหาเรสู**ติ อิริยาปถวิหาโร ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร อริยวิหาโรติ เอเตสุ จตูสุ วิหาเรสุ ฯ **สมงฺคิปริทีปน**นฺติ สมงฺคิภาวปริทีปนํ ฯ **เอต**นฺติ วิหรตีติ เอตํ ปทํ ฯ ตถา หิ ตํ ''อิเธกโจฺจ คิหิสํสโฏฺฐ วิหรติ สหนนฺที สหโสกี''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) อิริยาปถวิหาเร อาคตํ, ''ยสฺมิํ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ ... ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๔๙๙; วิภ. ๖๒๔) ทิพฺพวิหาเร, ''โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕, ๔๕๑, ๔๗๑; ๓.๒๓๐, วิภ. ๖๔๒, ๖๔๓) พฺรหฺมวิหาเร, ''โส โขหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺสาเยว กถาย ปริโยสาเน ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ เอโกทิํ กโรมิ, สมาทหามิ, เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อริยวิหาเร ฯ

ตตฺถ อิริยนํ ปวตฺตนํ อิริยา, กายปฺปโยโค ฯ ตสฺสา ปวตฺตนูปายภาวโต ฐานาทิ **อิริยาปโถ** ฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วา ฯ อถ วา อิริยติ ปวตฺตติ เอเตน อตฺตภาโว, กายกิจฺจํ วาติ อิริยา, ตสฺสา ปวตฺติยา อุปายภาวโต ปโถติ อิริยาปโถ, ฐานาทิ เอว ฯ โส จ อตฺถโต คตินิวตฺติอาทิอากาเรน ปวโตฺต จตุสนฺตติรูปปฺปพโนฺธ เอว ฯ วิหรณํ, วิหรติ เอเตนาติ วา **วิหาโร** ฯ ทิวิ ภโว ทิโพฺพ, ตตฺถ พหุลปฺปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลเก ภโวติ อโตฺถ ฯ ตตฺถ โย ทิพฺพานุภาโว, ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ วา ทิโพฺพ, อภิญฺญาภินีหารวเสน มหาคติกตฺตา วา ทิโพฺพ, ทิโพฺพ จ โส วิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาโร,** จตโสฺส รูปาวจรสมาปตฺติโย ฯ อรูปสมาปตฺติโยปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมาโน วา วิหารา **พฺรหฺมวิหารา,** จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย ฯ อริโย, อริยานํ วา วิหาโร **อริยวิหาโร,** จตฺตาริ สามญฺญผลานิ ฯ **โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธน**นฺติอาทิ ยทิปิ ภควา เอเกนปิ อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ, ตถาปิ อุปาทินฺนกสรีรสฺส อยํ สภาโวติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ฯ ยสฺมา วา ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺต เวเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมโนฺต วสตีติ สตฺตานํ อตฺตโน จ วิวิธหิตสุขํ หรติ อุปเนติ อุปฺปาเทติ, ตสฺมา วิวิธํ หรตีติ วิหรตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ

เชตสฺส ราชกุมารสฺสาติ เอตฺถ อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชนํ ชินาตีติ เชโต ฯ โสตสโทฺท วิย หิ กตฺตุสาธโน เชตสโทฺท ฯ อถ วา รญฺญา ปเสนทิโกสเลน อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชเน ชิเต ชาโตติ เชโต ฯ รโญฺญ หิ ชยํ อาโรเปตฺวา กุมาโร ชิตวาติ เชโตติ วุโตฺต ฯ มงฺคลกามตาย วา ตสฺส เอวํนามเมว กตนฺติ เชโต ฯ มงฺคลกามตาย หิ เชยฺยติ เอตสฺมิํ อเตฺถ เชโตติ วุตฺตํ ฯ **วิตฺถาโร ปนา**ติอาทินา ''อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม''ติ เอตฺถ สุทโตฺต นาม โส, คหปติ, มาตาปิตูหิ กตนามวเสน, สพฺพกามสมิทฺธตาย ปน วิคตมเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑมทาสิ ฯ เตน อนาถปิณฺฑิโกติ สงฺขํ คโต ฯ อารมนฺติ เอตฺถ ปาณิโน, วิเสเสน วา ปพฺพชิตาติ **อาราโม,** ตสฺส ปุปฺผผลาทิโสภาย นาติทูรนจฺจาสนฺนตาทิปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา จ ตโต ตโต อาคมฺม รมนฺติ อภิรมนฺติ, อนุกฺกณฺฐิตา หุตฺวา นิวสนฺตีติ อโตฺถ ฯ วุตฺตปฺปการาย วา สมฺปตฺติยา ตตฺถ ตตฺถ คเตปิ อตฺตโน อพฺภนฺตรํเยว อาเนตฺวา รเมตีติ อาราโม ฯ โส หิ อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา เชตสฺส ราชกุมารสฺส หตฺถโต อฎฺฐารสหิรญฺญโกฎีหิ สนฺถาเรน กิณิตฺวา อฎฺฐารสหิรญฺญโกฎีหิ เสนาสนานิ การาเปตฺวา อฎฺฐารสหิรญฺญโกฎีหิ วิหารมหํ นิฎฺฐาเปตฺวา เอวํ จตุปญฺญาสหิรญฺญโกฎิปริจฺจาเคน พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาติโต, ตสฺมา ''อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม''ติ วุจฺจตีติ อิมมตฺถํ นิทเสฺสติ ฯ

ตตฺถาติ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ ยํ วุตฺตํ วากฺยํ, ตตฺถฯ **สิยา**ติ กสฺสจิ เอวํ ปริวิตกฺโก สิยา, วกฺขมานาการเรน กทาจิ โจเทยฺย วาติ อโตฺถฯ **อถ ตตฺถ วิหรตี**ติ ยทิ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม วิหรติฯ **น วตฺตพฺพ**นฺติ นานาฐานภูตตฺตา สาวตฺถิเชตวนานํ, ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ จ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ โจทโก ตเมว อตฺตโน อธิปฺปายํ **‘‘น หิ สกฺกา’’**ติอาทินา วิวรติฯ อิตโร สพฺพเมตํ อวิปรีตํ อตฺถํ อชานเนฺตน ตยา วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ เอตํ วจนํฯ **เอว**นฺติ ‘‘ยทิ ตาว ภควา’’ติอาทินา ยํ ตํ ภวตา โจทิตํ, ตํ อตฺถโต เอวํ น โข ปน ทฏฺฐพฺพํ, น อุภยตฺถ อปุพฺพํ อจริมํ วิหารทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ อตฺตนา ยถาธิเปฺปตํ อวิปรีตมตฺถํ, ตสฺส จ ปฏิกเจฺจว วุตฺตภาวํ, เตน จ อปฺปฏิวิรุทฺธตํ ปกาเสโนฺต **‘‘นนุ อโวจุมฺห...เป.... เชตวเน’’**ติ อาหฯ เอวมฺปิ ‘‘เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม วิหรติ’’เจฺจว วตฺตพฺพํ, น ‘‘สาวตฺถิย’’นฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ – **‘‘โคจรคามนิทสฺสนตฺถ’’**นฺติอาทิฯ

อวสฺสเญฺจตฺถ โคจรคามกิตฺตนํ กตฺตพฺพํฯ ตถา หิ ตํ ยถา เชตวนาทิกิตฺตนํ ปพฺพชิตานุคฺคหกรณาทิอเนกปฺปโยชนํ, เอวํ โคจรคามกิตฺตนมฺปิ คหฏฺฐานุคฺคหกรณาทิวิวิธปโยชนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สาวตฺถิวจเนนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปจฺจยคฺคหเณน อุปสงฺกมปยิรุปาสนานํ โอกาสทาเนน ธมฺมเทสนาย สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปเนน ยถูปนิสฺสยํ อุปริวิเสสาธิคมาวหเนน จ **คหฏฺฐานุคฺคหกรณํ,** อุคฺคหปริปุจฺฉานํ กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส จ อนุรูปวสนฏฺฐานปริคฺคเหเนตฺถ **ปพฺพชิตานุคฺคหกรณํ** เวทิตพฺพํฯ **กรุณาย อุปคมนํ,** น ลาภาทินิมิตฺตํฯ **ปญฺญาย อปคมนํ,** น วิโรธาทินิมิตฺตนฺติ อุปคมนาปคมนานํ นิรุปกฺกิเลสตํ วิภาเวติฯ **ธมฺมิกสุขํ** นาม อนวชฺชสุขํฯ **เทวตานํ อุปการพหุลตา** ชนวิวิตฺตตายฯ ปจฺรชนวิวิตฺตญฺหิ ฐานํ เทวา อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติฯ **ตทตฺถปรินิปฺผาทน**นฺติ โลกตฺถนิปฺผาทนํ, พุทฺธกิจฺจสมฺปาทนนฺติ อโตฺถฯ **เอวมาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สาวตฺถิกิตฺตเนน รูปกายสฺส อนุคฺคณฺหนํ ทเสฺสติ, เชตวนาทิกิตฺตเนน ธมฺมกายสฺสฯ ตถา ปุริเมน ปราธีนกิริยากรณํ, ทุติเยน อตฺตาธีนกิริยากรณํฯ ปุริเมน วา กรุณากิจฺจํ, อิตเรน ปญฺญากิจฺจํฯ ปุริเมน จสฺส ปรมาย อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ, ปจฺฉิเมน ปรมาย อุเปกฺขาย สมนฺนาคมํ ทีเปติฯ ภควา หิ สพฺพสเตฺต ปรมาย อนุกมฺปาย อนุกมฺปติ, น จ ตตฺถ สิเนหโทสานุปติโต ปรมุเปกฺขกภาวโตฯ อุเปกฺขโก จ น ปรหิตสุขกรเณ อโปฺปสฺสุโกฺก มหาการุณิกภาวโตฯ ตสฺส มหาการุณิกตาย โลกนาถตา, อุเปกฺขกตาย อตฺตนาถตาฯ

ตถา เหส โพธิสตฺตภูโต มหากรุณาย สโญฺจทิตมานโส สกลโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปโนฺน มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย ตทตฺถนิปฺผาทนตฺถํ ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมฺปาเทโนฺต อปริมิตํ กาลํ อนปฺปกํ ทุกฺขมนฺโภสิ, อุเปกฺขกตาย สมฺมา ปติเตหิ ทุเกฺขหิ น วิกมฺปิตตาฯ มหาการุณิกตาย สํสาราภิมุขตา, อุเปกฺขกตาย ตโต นิพฺพินฺทนาฯ ตถา อุเปกฺขกตาย นิพฺพานาภิมุขตา, มหาการุณิกตาย ตทธิคโมฯ ตถา มหาการุณิกตาย ปเรสํ อหึสาปนํ, อุเปกฺขกตาย สยํ ปเรหิ อภายนํฯ มหาการุณิกตาย ปรํ รกฺขโต อตฺตโน รกฺขณํ, อุเปกฺขกตาย อตฺตานํ รกฺขโต ปเรสํ รกฺขณํฯ เตนสฺส อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิโทฺธ โหติฯ ตถา มหาการุณิกตาย สจฺจาธิฏฺฐานสฺส จ จาคาธิฏฺฐานสฺส จ ปาริปูรี, อุเปกฺขกตาย อุปสมาธิฏฺฐานสฺส จ ปญฺญาธิฏฺฐานสฺส จ ปาริปูรี ฯ เอวํ ปุริสุทฺธาสยปฺปโยคสฺส มหาการุณิกตาย โลกหิตตฺถเมว รชฺชสมฺปทาทิภวสมฺปตฺติยา อุปคมนํ, อุเปกฺขกตาย ติณายปิ อมญฺญมานสฺส ตโต อปคมนํฯ อิติ สุวิสุทฺธอุปคมาปคมสฺส มหาการุณิกตาย โลกหิตตฺถเมว ทานวเสน สมฺปตฺตีนํ ปริจฺจชนา, อุเปกฺขกตาย จสฺส ผลสฺส อตฺตโน อปจฺจาสีสนาฯ เอวํ สมุทาคมนโต ปฏฺฐาย อจฺฉ

ริยพฺภุตฺตคุณสมนฺนาคตสฺส มหาการุณิกตาย ปเรสํ หิตสุขตฺถํ อติทุกฺกรการิตา, อุเปกฺขกตาย กายมฺปิ อนลงฺการิตาฯ

ตถา มหาการุณิกตาย จริมตฺตภาเว ชิณฺณาตุรมตทสฺสเนน สญฺชาตสํเวโค, อุเปกฺขกตาย อุฬาเรสุ เทวโภคสทิเสสุ โภเคสุ นิรเปกฺโข มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิฯ ตถา มหาการุณิกตาย ''กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปนฺโน''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐) กรุณามุเขเนว วิปสฺสนารมฺโภ, อุเปกฺขกตาย พุทฺธภูตสฺส สตฺต สตฺตาหานิ วิเวกสุเขเนว วีตินามนํฯ มหาการุณิกตาย ธมฺมคมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ธมฺมเทสนาย อปฺโปสฺสุกฺกตํ อาปชฺชิตฺวาปิ มหาพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนาปเทเสน โอกาสกรณํ, อุเปกฺขกตาย ปญฺจวคฺคิยาทิเวเนยฺยานํ อนนุรูปสมุทาจาเรปิ อนญฺญถาภาโวฯ มหาการุณิกตาย กตฺถจิ ปฏิฆาตาภาเวนสฺส สพฺพตฺถ อมิตฺตสญฺญาภาโว, อุเปกฺขกตาย กตฺถจิปิ อนุโรธาภาเวน สพฺพตฺถ สิเนหสนฺถวาภาโวฯ มหาการุณิกตาย ปเรสํ ปสาทนา, อุเปกฺขกตาย ปสนฺนาการเหิ น วิกมฺปนาฯ มหาการุณิกตาย ธมฺมานุราคาภาเวน ตตฺถ อาจริยมุฏฺฐิอภาโว, อุเปกฺขกตาย สาวกานุราคาภาเวน ปริวารปริกมฺมตาภาโวฯ มหาการุณิกตาย ธมฺมํ เทเสตุํ ปเรหิ สํสคฺคมุปคจฺฉโตปิ อุเปกฺขกตาย น ตตฺถ อภิรติฯ มหาการุณิกตาย คามาทีนํ อาสนฺนฏฺฐาเน วสโตปิ อุเปกฺขกตาย อรญฺญฏฺฐาเน เอว วิหรณํฯ เตน วุตฺตํ – **''ปุริเมนสฺส ปรมาย อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ ทีเปตี''**ติฯ

ตนฺติ ตตฺราติ ปทํฯ ''เทสกาลปริทีปน''นฺติ เย เทสกาลา อิธ วิหรณกิริยาวิเสสนภาเวน วุตฺตา, เตสํ ปริทีปนนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ยํ สมยํ...เป.... ทีเปตี''**ติ อาหฯ ตํ-สโทฺท หิ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปฏินิเทฺทโส, ตสฺมา อิธ กาลสฺส เทสสฺส วา ปฏินิเทฺทโส ภวิตุมรหติ, น อญฺญสฺสฯ อยํ ตาว ตตฺร-สทฺทสฺส ปฏินิเทฺทสภาเว อตฺถวิภาวนาฯ ยสฺมา ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ ตตฺร-สโทฺท ธมฺมเทสนาวิสิฏฺฐํ เทสกาลญฺจ วิภาเวติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **''ภาสิตพฺพยุเตฺต วา เทสกาเล ทีเปตี''**ติฯ เตน **ตตฺรา**ติ ยตฺร ภควา ธมฺมเทสนตฺถํ ภิกฺขู อาลปติ ภาสติ, ตาทิเส เทเส, กาเล วาติ อโตฺถฯ **น หี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ นนุ จ ยตฺถ ฐิโต ภควา ''อกาโล โข ตาวา''ติอาทินา พาหิยสฺส ธมฺมเทสนํ ปฏิกฺขิปิ, ตเตฺถว อนฺตรวีถิยํ ฐิโต ตสฺส ธมฺมํ เทเสสีติ? สจฺจเมตํ, อเทเสตพฺพกาเล อเทสนาย อิทํ อุทาหรณํฯ เตเนวาห – **''อกาโล โข ตาวา''**ติฯ

ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ – ''อนฺตรฆรํ ปวิฏฺฐมฺหา''ติ, ตมฺปิ ตสฺส อกาลภาวเสฺสว ปริยาเยน ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺส หิ ตทา อทฺธานปริสฺสเมน รูปกาเย อกมฺมญฺญตา อโหสิ, พลวปีติเวเคน นามกาเยฯ ตทุภยสฺส วูปสมํ อาคเมโนฺต ปปญฺจปริหารตฺถํ ภควา ''อกาโล โข''ติ ปริยาเยน ปฏิกฺขิปิฯ อเทเสตพฺพเทเส อเทสนาย ปน อุทาหรณํ ''อถ โข ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔), วิหารปจฺฉายายํ ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที''ติ (ที. นิ. ๑.๓๖๓) จ เอวมาทิกํ อิธ อาทิสเทฺทน สงฺคหิตํฯ ''อถ โข โส, ภิกฺขเว, พาโล อิธ ปุเพฺพ เนสาโท อิธ ปาปานิ กมฺมานิ กริตฺวา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๑) ปทปูรณมเตฺต โข-สโทฺท, ''ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติโสฺส''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๑) อวธารเณ, ''กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส, สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๑) อาทิกาลเตฺถ, วากฺยารเมฺภติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปทปูรเณน วจนาลงฺการมตฺตํ กตํ โหติ, อาทิกาลเตฺถน วากฺยสฺส อุปญฺญาสมตฺตํฯ อวธารณเตฺถน ปน นิยมทสฺสนํ, ตสฺมา อามเนฺตสิ เอวาติ อามเนฺตน นิยโม ทสฺสิโต โหติฯ

ภควาติ โลกครุทีปนนฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปุเพฺพปิ ภควาสทฺทสฺส อโตฺถ วุโตฺตติ? ยทิปิ วุโตฺต, ตํ ปนสฺส ยถาวุเตฺต ฐาเน วิหรณกิริยาย กตฺตุ วิเสสทสฺสนตฺถํ กตํ, น อามนฺตน

กิริยาย, อิธ ปน อามนฺตนกิริยาย, ตสฺมา ตทตฺถํ ปุน ‘‘ภควา’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ตสฺสตฺถํ ท เสฺสตุํ ‘‘ภควาติ โลกครุทีปน’’นฺติ อาหฯ เตน โลกครุภาวโต ตทนุรูปํ ปฏิปตฺติํ ปเตฺถโนฺต อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ ภิกฺขูนํ อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสตุํ เต อามเนฺตสีติ ทเสฺสติฯ **กถา สวนยุตฺตปุคฺคลวจน**นฺติ วกฺขมานาย จิตฺตปริยาทานเทสนาย สวนโยคฺคปุคฺคลวจนํฯ จตูสุปิ ปริสาสุ ภิกฺขู เอว เอทิสานํ เทสนานํ วิเสเสน ภาชนภูตาติ สาติสยํ สาสนสมฺปฏิคฺคาหกภาวทสฺสนตฺถํ อิธ ภิกฺขุคฺคหณนฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทฺทตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ***ภิกฺขโกติ ภิกฺขู***ติ ภิกฺขนธมฺมตาย ภิกฺขูติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโต***ติ พุทฺธาทีหิ อชฺฌุปคตํ ภิกฺขาจริยํ, อุญฺฉาจริยํ, อชฺฌุปคตตฺตา อนุฏฺฐิตตฺตา ภิกฺขุฯ โย หิ อปฺปํ วา มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, โส กสิโครกฺขาทิชีวิกากปฺปนํ หิตฺวา ลิงฺคสมฺปฏิจฺฉเนเนว ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา ภิกฺขุ, ปรปฺปฏิพทฺธชีวิกตฺตา วา วิหารมเชฺฌ กาชภตฺตํ ภุญฺชมาโนปิ ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุ, ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาย อุสฺสาหชาตตฺตา วา ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขูติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อาทินา นเยนา**ติ ‘‘ฉินฺนภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุ, ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธเมฺมติ ภิกฺขุ, ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ภิกฺขู’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๐) **วิภเงฺค** อาคตนเยนฯ **ญาปเน**ติ อวโพธเน, ปฏิเวทเนติ อโตฺถฯ

ภิกฺขนสีลตาติ ภิกฺขเนน ชีวนสีลตา, น กสิวาณิชฺชาทินา ชีวนสีลตาฯ ***ภิกฺขนธมฺมตา***ติ ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺตี’’ติ (ชา. ๑.๗.๕๙) เอวํ วุตฺตา ภิกฺขนสภาวตา, น ยาจนโกหญฺญสภาวตาฯ ***ภิกฺขเน สาธุการิตา***ติ ‘‘อุตฺติเฏฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) วจนํ อนุสฺสริตฺวา ตตฺถ อปฺปมชฺชนาฯ อถ วา **สีลํ** นาม ปกติสภาโว, อิธ ปน ตทธิฏฺฐานํฯ **ธโมฺม**ติ วตํฯ **สาธุการิตา**ติ สกฺกจฺจการิตา อาทรกิริยาฯ **หีนาธิกชนเสวิต**นฺติ เย ภิกฺขุภาเว ฐิตาปิ ชาติมทาทิวเสน อุทฺธตา อุนฺนฬา, เย จ คิหิภาเว ปเรสํ อธิกภาวมฺปิ อนุปคตตฺตา ภิกฺขาจริยํ ปรมการุญฺญตํ มญฺญนฺติ, เตสํ อุภเยสมฺปิ ยถากฺกมํ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจเนน หีนชเนหิ ทลิเทฺทหิ ปรมการุญฺญตํ ปเตฺตหิ ปรกุเลสุ ภิกฺขาจริยาย ชีวิกํ กเปฺปเนฺตหิ เสวิตํ วุตฺติํ ปกาเสโนฺต **อุทฺธตภาวนิคฺคหํ กโรติ**ฯ อธิกชเนหิ อุฬารโภคขตฺติยกุลาทิโต ปพฺพชิเตหิ พุทฺธาทีหิ อาชีววิโสธนตฺถํ เสวิตํ วุตฺติํ ปกาเสโนฺต ทีนภาวนิคฺคหํ กโรตีติ โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจนํ อามนฺตนภาวโต อภิมุขีกรณํ, ปกรณโต สามตฺถิยโต จ สุสฺสุสาชนนํ สกฺกจฺจสวนมนสิการนิโยชนญฺจ โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ***‘‘ภิกฺขโวติ อิมินา’’***ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาธุกํ สวนมนสิกาเร**ติ สาธุกสวเน สาธุกมนสิกาเร จฯ กถํ ปน ปวตฺติตา สวนาทโย สาธุกํ ปวตฺติตา โหนฺตีติ? ‘‘อทฺธา อิมาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สกลสาสนสมฺปตฺติ หตฺถคตา ภวิสฺสตี’’ติ อาทรคารวโยเคน กถาทีสุ อปริภวาทินา จฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? กถํ น ปริโภติ, กถิตํ น ปริโภติ, น อตฺตานํ ปริโภติ, อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ธมฺมํ สุณาติ เอกคฺคจิโตฺต, โยนิโส จ มนสิกโรติฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๑๕๑)ฯ เตเนวาห – **‘‘สาธุกํ สวนมนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺตี’’**ติฯ

ปุเพฺพ สพฺพปริสาสาธารณเตฺตปิ ภควโต ธมฺมเทสนาย ‘‘เชฏฺฐเสฏฺฐา’’ติอาทินา ภิกฺขูนํ เอว อามนฺตเน การณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวาว ธมฺมเทสนาย ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘กิมตฺถํ ปน ภควา’’**ติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ **อญฺญํ จิเนฺตนฺตา**ติ อญฺญวิหิตาฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตา**ติ อสมาหิตจิตฺตาฯ **ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตา**ติ หิโยฺย ตโต ปรํ ทิวเสสุ วา สุตธมฺมํ

ปติ ปติ มนสา อเวกฺขนฺตาฯ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ธมฺมํ เทสิยมาเน อาทิโต ปฏฺฐาย เทสนํ สลฺลเกฺขตุํ สโกฺกนฺตีติ อิมมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“เต อนามเนฺตตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ภิกฺขโวติ เจตฺถ สนฺธิวเสน อิ-การโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ ***ภิกฺขโว อิตี***ติ อยํ **อิติ**-สโทฺท เหตุปริสมาปนาทิอตฺถปทตฺถวิปริยายปการาวธารณนิทสฺสนาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส ‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เหตุวเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘ตสฺมาติห เม, ภิกฺขเว, ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทาฯ อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปาฯ กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙) ปริสมาปเนฯ ‘‘อิติ วา อิติ เอวรูปา นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๓) อาทิอเตฺถฯ ‘‘มาคณฺฑิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนมภิลาโป’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๗๓, ๗๕) ปทตฺถวิปริยาเยฯ ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโต, สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต, สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) ปกาเรฯ ‘‘อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ ปุเฏฺฐน สตา, ‘อานนฺท, อตฺถี’ติสฺส วจนียํฯ ‘กึ ปจฺจยา ชรามรณ’นฺติ อิติ เจ วเทยฺยฯ ชาติปจฺจยา ชรามรณํ อิจฺจสฺส วจนีย’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๖) อวธารเณฯ ‘‘อตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต, นตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยํ ทุติโย อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; สํ. นิ. ๓.๙๐) นิทสฺสเนฯ อิธาปิ นิทสฺสเน เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ภิกฺขโวติ หิ อามนฺตนากาโรฯ ตเมส อิติ-สโทฺท นิทเสฺสติ ‘‘ภิกฺขโวติ อามเนฺตสี’’ติฯ อิมินา นเยน ‘‘ภทฺทเนฺต’’ติอาทีสุปิ ยถารหํ อิติ-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุเพฺพ ‘‘ภควา อามเนฺตสี’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติ อิธ ‘‘ภควโต’’ติ สามิวจนํ อามนฺตนเมว สมฺพนฺธิอนฺตรํ อเปกฺขตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **“*ภควโต อามนฺตนํ ปฏิอโสฺสสุ*”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ภควโต’’ติ ปน อิทํ ปฏิสฺสว สมฺพเนฺธน สมฺปทานวจนํ ยถา ‘‘เทวทตฺตาย ปฏิสฺสุโณตี’’ติฯ ยํ นิทานํ ภาสิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อิมสฺส สุตฺตสฺส สุขาวคาหณตฺถ**นฺติ กมลกุวลยุชฺชลวิมลสาทุรสสลิลาย โปกฺขรณิยา สุขาวตรณตฺถํ นิมฺมลสิลาตลรจนาวิลาสโสภิตรตนโสปานํ วิปฺปกิณฺณมุตฺตาตลสทิสวาลุกาจุณฺณปณฺฑรภูมิภาคํ ติตฺถํ วิย สุวิภตฺตภิตฺติวิจิตฺรเวทิกาปริกฺขิตฺตสฺส นกฺขตฺตปถํ ผุสิตุกามตาย วิย ปฏิวิชมฺภิตสมุสฺสยสฺส ปาสาทวรสฺส สุขาโรหนตฺถํ ทนฺตมยสณฺหมุทุผลกญฺจนลตาวินทฺธมณิคณปฺปภาสมุทยุชฺชลโสภํ โสปานํ วิย สุวณฺณวลยนูปุราทิสงฺฆฏฺฏนสทฺทสมฺมิสฺสิตสฺส กถิตหสิตมธุรสฺสรเคหชนวิชมฺภิตวิจริตสฺส อุฬารอิสฺสริยวิภวโสภิตสฺส มหาฆรสฺส สุขปฺปเวสนตฺถํ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาปวาฬาทิชุติวิสฺสรวิโชฺชติตสุปฺปติฏฺฐิตวิสาลทฺวารพาหํ มหาทฺวารํ วิย จ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส พุทฺธานํ เทสนาญาณคมฺภีรภาวสํสูจกสฺส อิมสฺส สุตฺตสฺส สุขาวคาหตฺถํฯ

เอตฺถาห – ‘‘กิมตฺถํ ปน ธมฺมวินยสงฺคเห กยิรมาเน นิทานวจนํ, นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพ’’ติ? วุจฺจเต, เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกนิมิตฺตปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จฯ เทสกาลกตฺตุเหตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโทฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘จิตฺตปริยาทานสุตฺตํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทินา อิมสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ ภาสิตํฯ อปิจ สตฺถุสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพจรณานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสิทฺธิฯ น หิ สมฺมาสมฺพุสฺส ปุพฺพจรณาทีหิ อโตฺถ อตฺถิ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา จ เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสาสนสาวกานนุราคาภาวโต ขีณาสวภาวสิทฺธิฯ น หิ

สพฺพโส ขีณาสวสฺส เต สมฺภวนฺตีติ สุวิสุทฺธสฺส ปรานุคฺคหปฺปวตฺติฯ เอวํ เทสกสํกิเลสภูตานํ ทิฏฺฐิสีลสมฺปทาทูสกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อจฺจนฺตาภาวสํสูจเกหิ ญาณปฺปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชนเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺเมสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม อตฺตหิตปรหิตปฺปฏิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหติฯ ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตปริสายอชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโต, อิธ ปน รูปครุกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโตติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สตฺถุสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

ตถา สาสนสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถกา ปฏิปตฺติ, อตฺตหิตตฺถา วาฯ ตสฺมา ปเรสํ เอว อตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนฏฺเฐน สาสนํ, น กปฺปรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุจริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสียติฯ ‘‘อิธ ปน รูปครุกานํ ปุคฺคลาน’’นฺติอาทิ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สาสนสมฺปตฺติปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ อปิจ สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน วจเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํ, ตญฺจ เทสกปฺปมาณภาวทสฺสนํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ‘‘ภควา’’ติ จ อิมินา ปเทน วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ภควาติ หิ ตถาคตสฺส ราคโทสโมหาทิสพฺพกิเลสมลทุจฺจริตโทสปฺปหานทีปเนน วจเนน อนญฺญสาธารณสุปริสุทฺธญาณกรุณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน ตโต เอว สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน อยมตฺโถ สพฺพถา ปกาสิโต โหตีติฯ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตนิทสฺสนํฯ

นิกฺขิตฺตสฺสาติ เทสิตสฺสฯ เทสนา หิ เทเสตพฺพสฺส สีลาทิอตฺถสฺส เวเนยฺยสนฺตาเนสุ นิกฺขิปนโต ‘‘นิเกฺขโป’’ติ วุจฺจติฯ **สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวาว วุจฺจมานา ปากฏา โหตี**ติ สามญฺญโต ภควโต เทสนาย สมุฏฺฐานสฺส วิภาคํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอตฺถายํ เทสนา เอวํสมุฏฺฐานา’’ติ เทสนาย สมุฏฺฐาเน ทสฺสิเต สุตฺตสฺส สมฺมเทว นิทานปริชานเนน วณฺณนาย สุวิเญฺญยฺยตฺตา วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิปฏฺฐานนยวเสน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวนฺติ อาห – **‘‘จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา’’**ติฯ เอตฺถ จ ยถา อตฺตชฺฌาสยสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ ‘‘อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปุจฺฉาวสิโก จา’’ติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสพฺภาวโต, เอวํ ยทิปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อตฺตชฺฌาสเยนปิ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ, อตฺตชฺฌาสยาทีหิ ปน ปุรโต ฐิเตหิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา สํสโคฺค นตฺถีติ น อิธ นิรวเสโส วิตฺถารนโย สมฺภวตีติ ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตํฯ ตทโนฺตคธตฺตา วา เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโรว ทสฺสิตาฯ ยถาทสฺสนเญฺหตฺถ อยํ สํสคฺคเภโท คเหตพฺโพติฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – นิกฺขิปียตีติ นิเกฺขโป, สุตฺตํ เอว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป**ฯ อถ วา นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป,** สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ การณภูโตติ **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา **อตฺตชฺฌาสโยฯ ปรชฺฌาสเยปิ** เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโส ปุจฺฉาวโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปุจฺฉาวสิโก**ฯ สุตฺตเทสนาวตฺถุภูตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, อตฺถุปฺปตฺติเยว

อฏฺฐุปฺปตฺติ ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวาฯ สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ฯ อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ **สุตฺตนิเกฺขโป,** อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมึ อตฺถวิกปฺเป อตฺตโน อชฺฌาสโย **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ ปเรสํ อชฺฌาสโย **ปรชฺฌาสโย**ฯ ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถฯ ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตํ ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสิกํ, ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺควเสน วุตฺตํ – **"ปุจฺฉาวสิโก"**ติฯ ตถา อฏฺฐุปฺปตฺติ เอว **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ สุตฺตนิเกฺขปภาโว ยุโตฺต เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฏฺฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตาฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถมฏฺฐุปฺปตฺติยา อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตานํ กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ พฺรหฺมชาลธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ วณฺณาวณฺณอามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ "อฏฺฐุปฺปตฺตี"ติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยํ เอว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏฺยมโตฺถติฯ **อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถสี**ติ ธมฺมตนฺติฏฺฐปนตฺถํ กเถสิฯ **วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา** สทฺธินฺทฺริยาทโยฯ **อชฺฌาสย**นฺติ อธิมุตฺตึฯ **ขนฺติ**นฺติ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตึฯ **มน**นฺติ ปญฺญตฺติจิตฺตํฯ **อภินีหาร**นฺติ ปณิธานํฯ **พุชฺฌนภาว**นฺติ พุชฺฌนสภาวํ, ปฏิวิชฺฌนาการํ วาฯ **รูปครุกาน**นฺติ ปญฺจสุ อารมฺมเณสุ รูปารมฺมณครุกา รูปครุกาฯ จิเตฺตน รูปนินฺนา รูปโปณา รูปปพฺภารา รูปทสฺสนปฺปสุตา รูเปน อากฑฺฒิตหทยา, เตสํ รูปครุกานํฯ

ปฏิเสธโตฺถติ ปฏิเกฺขปโตฺถฯ กสฺส ปน ปฏิเกฺขปโตฺถติ? กิริยาปธานญฺหิ วากฺยํ, ตสฺมา "น สมนุปสฺสามี"ติ สมนุปสฺสนากิริยาปฏิเสธโตฺถฯ เตนาห – **"อิมสฺส ปน ปทสฺสา"**ติ อาทิฯ โย ปโร น โหติ, โส อตฺตาติ โลกสมญฺญามตฺตสิทฺธํ สตฺตสนฺตานํ สนฺธาย – "อห"นฺติ สตฺถา วทติ, น พาหิรกปริกปฺปิตํ อหํการวิสยํ อหํการสฺส โพธิมูเลเยว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ โลกสมญฺญานติกฺกมนฺตา เอว หิ พุทฺธานํ โลกิเย วิสเย เทสนาปวตฺติฯ **ภิกฺขเว**ติ อาลปเน การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ อญฺญนฺติ อเปกฺขาสิทฺธตฺตา อญฺญตฺถสฺส **"อิทานิ วตฺตพฺพอิตฺถิรูปโต อญฺญ"**นฺติ อาหฯ **เอกมฺปิ รูป**นฺติ เอกํ วณฺณายตนํฯ สมํ วิสมํ สมฺมา ยาถาวโต อนุ อนุ ปสฺสตีติ **สมนุปสฺสนา,** ญาณํฯ สํกิลิสฺสนวเสน อนุ อนุ ปสฺสตีติ **สมนุปสฺสนา,** ทิฏฺฐิฯ **โน นิจฺจโต**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เอวมาทิโกติ อโตฺถฯ เตน "ทุกฺขโต สมนุปสฺสตี"ติ เอวมาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **โอโลเกโนฺตปี**ติ เทวมนุสฺสวิมานกปฺปรุกฺขมณิกนกาทิคตานิ รูปานิ อนวเสสํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โอโลเกโนฺตปิฯ สามญฺญวจโนปิ ยํ-สโทฺท "เอกรูปมฺปี"ติ รูปสฺส อธิคตตฺตา รูปวิสโย อิจฺฉิโตติ **"ยํ รูป"**นฺติ วุตฺตํฯ ตถา ปุริสสโทฺท ปริยาทิยิตพฺพจิตฺตปุคฺคลวิสโยติ **รูปครุกสฺสา**ติ วิเสสิตํฯ **คหณํ** "เขปน"นฺติ จ อธิเปฺปตํ, **ปริยาทานญฺจ** อุปฺปตฺตินิวารณนฺติ อาห – **"จตุภูมกกุสลจิตฺต"**นฺติฯ ตญฺหิ รูปํ ตาทิสสฺส ปริตฺตกุสลสฺสปิ อุปฺปตฺตึ นิวาเรติ, กิมงฺค ปน มหคฺคตานุตฺตรจิตฺตสฺสาติ โลกุตฺตรกุสลจิตฺตสฺสปิ อุปฺปตฺติยา นิวารณํ โหตุํ สมตฺถํ, โลกิยกุสลุปฺปตฺติยา นิวารกเตฺต วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ **"จตุภูมกกุสลจิตฺตํ ปริยาทิยิตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ น หิ กามคุณสฺสาทปฺปสุตสฺส ปุริสสฺส ทานาทิวเสน สวิปฺผาริกา กุสลุปฺปตฺติ สมฺภวติฯ **คณฺหิตฺวา เขเปตฺวา**ติ อตฺตานํ อสฺสาเทตฺวา ปวตฺตมานสฺส อกุสลจิตฺตสฺส ปจฺจโย โหนฺตํ ปวตฺตินิวารเณน มุฏฺฐิคตํ วิย คเหตฺวา อนุปฺปาทนิโรเธน เขเปตฺวา วิย

ติฏฺฐติฯ ตาว มหติ โลกสนฺนิวาเส ตสฺส ปริยาทิยฏฺฐานํ อวิเจฺฉทโต ลพฺภตีติ อาห – **“ติฏฺฐตี”**ติ ยถา ‘‘ปพฺพตา ติฏฺฐนฺติ, นโชฺช สนฺทนฺตี’’ติฯ เตนาห – **“อิธ อุภยมฺปิ วฏฺฏตี”**ติอาทิฯ

ยถยิทนฺติ สนฺธิวเสน อาการสฺส รสฺสตฺตํ ยการาคโม จาติ อาห – **“ยถา อิท”**นฺติฯ **อิตฺถิยา รูปนฺ**ติ อิตฺถิสรีรคตํ ตปฺปฏิพทฺธญฺจ รูปายตนํฯ ปรมตฺถสฺส นิรุฬฺโห, ปฐมํ สาธารณโต สทฺทสตฺถลกฺขณานิ วิภาเวตพฺพานิ, ปจฺฉา อสาธารณโตติ ตานิ ปาฬิวเสน วิภาเวตุํ – ‘‘รุปฺปตีติ โข…เป…. เวทิตพฺพ’’นฺติ อาหฯ ตตฺถ **รุปฺปตี**ติ สีตาทิวิโรธิปจฺจเยหิ วิการํ อาปาทียติ, อาปชฺชตีติ วา อโตฺถฯ วิการุปฺปตฺติ จ วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ วิภูตตรา, กุโต ปนายํ วิเสโสติ เจ? ‘‘สีเตนา’’ติอาทิวจนโตฯ เอวญฺจ กตฺวา เวทนาทีสุ อนวเสสรูปสมญฺญา สามญฺญลกฺขณนฺติ สพฺพรูปธมฺมสาธารณํ รูปฺปนํฯ อิทานิ อตฺถุทฺธารนเยน รูปสทฺทํ สํวเณฺณโนฺต **“อยํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ **รูปกฺขเนฺธ วตฺตตี**ติ ‘‘โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา’’ติอาทิวจนโต (ม. นิ. ๑.๓๖๑; ๒.๑๑๓; ๓.๘๖, ๘๙; วิภ. ๒)ฯ **รูปูปปตฺติยา**ติ เอตฺถ รูปภโว รูปํ อุตฺตรปทโลเปนฯ รูปภวูปปตฺติยาติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ **กสิณนิมิเตฺต**ติ ปถวีกสิณาทิสญฺญิเต ปฏิภาคนิมิเตฺตฯ รูปฺปติ อตฺตโน ผลสฺส สภาวํ กโรตีติ รูปํ, สภาวเหตูติ อาห – **“สรูปา…เป…. เอตฺถ ปจฺจเย”**ติฯ กรจรณาทิอวยวสงฺฆาตภาเวน รูปียติ นิรูปียตีติ รูปํ, รูปกาโยติ อาห – **“อากาโส…เป…. เอตฺถ สรีเร”**ติฯ

รูปยติ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ รูปํ, วณฺณายตนํฯ อาโรหปริณาหาทิเภทรูปคตํ สณฺฐานสมฺปตฺติํ นิสฺสาย ปสาทํ อาปชฺชมาโน รูปปฺปมาโณติ วุโตฺตติ อาห – **“เอตฺถ สณฺฐาเน”**ติฯ **ปิยรูปนฺ**ติอาทีสุ สภาวโตฺถ รูปสโทฺทฯ อาทิสเทฺทน รูปชฺฌานาทีนํ สงฺคโหฯ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติ เอตฺถ อชฺฌตฺตํ เกสาทีสุ ปริกมฺมสญฺญาวเสน ปฏิลทฺธรูปชฺฌานํ รูปํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ รูปีติ วุโตฺตฯ **อิตฺถิยา จตุสมุฏฺฐาเน วเณฺณ**ติ อิตฺถิสรีรปริยาปนฺนเมว รูปํ คหิตํ, ตปฺปฏิพทฺธวตฺถาลงฺการาทิรูปมฺปิ ปน ปุริสจิตฺตสฺส ปริยาทายกํ โหตีติ ทเสฺสตุํ – **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ คนฺธวณฺณคฺคหเณน วิเลปนํ วุตฺตํฯ กามํ ‘‘อสฺกาย อิตฺถิยา ปสาธน’’นฺติ สลฺลกฺขิตสฺส อกายปฺปฏิพทฺธสฺสปิ วโณฺณ ปฏิพทฺธจิตฺตสฺส ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติเฏฺฐยฺย, ตํ ปน น เอกนฺติกนฺติ เอกนฺติกํ ทเสฺสโนฺต **“กายปฺปฏิพโทฺธ”**ติ อาหฯ **อุปกปฺปตีติ** จิตฺตสฺส ปริยาทานาย อุปกปฺปติฯ **ปุริมเสฺสวา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตอตฺถเสฺสว ทฬฺหีกรณตฺถํ วุตฺตํ ยถา ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุํ พนฺธํ สุพนฺธ’’นฺติฯ นิคมนวเสน วา เอตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โอปมฺมวเสน วุตฺต**นฺติ ‘‘ยํ เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี’’ติ สกลเมวิทํ ปุริมวจนํ อุปมาวเสน วุตฺตํ, ตตฺถ ปน อุปมาภูตํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ – **“ยถยิทํ…เป…. อิตฺถิรูป”**นฺติ วุตฺตํฯ ปริยาทาเน อานุภาโว สมฺภโว **ปริยาทานานุภาโว,** ตสฺส ทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ

อิทํ ปน ‘‘อิตฺถิรูป’’นฺติอาทิวจนํ **ปริยาทานานุภาเว** สาเธตเพฺพ ทีเปตเพฺพ **วตฺถุ** การณํฯ **นาโค** นาม โส ราชา, ทีฆทาฐิกตฺตา ปน ‘‘มหาทาฐิกนาคราชา’’ติ วุโตฺตฯ **อสํวรนิยาเมนา**ติ จกฺขุทฺวาริเกน อสํวรนีหาเรนฯ **นิมิตฺตํ คเหตฺวา**ติ ราคุปฺปตฺติเหตุภูตํ รูปํ สุภนิมิตฺตํ คเหตฺวาฯ **วิสิกาทสฺสนํ คนฺตฺวา**ติ สิวถิกทสฺสนํ คนฺตฺวาฯ ตตฺถ หิ อาทีนวานุปสฺสนา อิชฺฌติฯ วตฺถุโลเภน กุโต ตาทิสาย มรณนฺติ อสทฺทหโนฺต **“มุขํ ตุมฺหากํ ธูมวณฺณ”**นฺติ เต ทหรสามเณเร อุปฺปเณฺฑโนฺต วทติฯ

รตนตฺตเย สุปฺปสนฺนตฺตา กากวณฺณติสฺสาทีหิ วิเสสนตฺถญฺจ โส ติสฺสมหาราชา สทฺธาสเทฺทน วิเสเสตฺวา วุจฺจติฯ **ทหรสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ อธิการวเสน วุตฺตํฯ **นิฏฺฐิตุเทฺทสกิโจฺจ**ติ คาเม อสปฺปายรูปทสฺสนํ อิมสฺส อนตฺถาย สิยาติ อาจริเยน นิวาริต

คามปฺปเวโส ปจฺฉา นิฏฺฐิตุเทฺทสกิจฺจ หุตฺวา ฐิโตฯ เตน วุตฺตํ – **“อตฺถกามานํ วจนํ อคฺคเหตฺวา”**ติ ฯ **นิวตฺถวตฺถํ สญฺชานิตฺวา**ติ อตฺตนา ทิฏฺฐทิวเส นิวตฺถวตฺถํ ตสฺสา มตทิวเส สิวถิกทสฺสนตฺถํ คเตน ลทฺธํ สญฺชานิตฺวาฯ **เอวมฺปี**ติ เอวํ มรณสมฺปาปนวเสนปิฯ อยํ ตาเวตฺถ อฏฺฐกถาย อนุตฺตานตฺถทีปนาฯ

เนตฺตินยวณฺณนา

อิทานิ ปกรณนเยน ปาฬิยา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ สา ปน อตฺถสํวณฺณนา ยสฺมา เทสนาย สมุฏฺฐานปฺปโยชนภาชเนสุ ปิณฺฑตฺเถสุ จ นิทฺธาริเตสุ สุกรา โหติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา สุตฺตเทสนาย สมุฏฺฐานาทีนิ ปฐมํ นิทฺธารยิสฺสามฯ ตตฺถ **สมุฏฺฐานํ** นาม เทสนานิทานํ, ตํ สาธารณมสาธารณนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ สาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ อชฺฌตฺติกสมุฏฺฐานํ** นาม โลกนาถสฺส มหากรุณาฯ ตาย หิ สมุสฺสาหิตสฺส ภควโต เวเนยฺยานํ ธมฺมเทสนาย จิตฺตํ อุทปาทิ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สเตฺตสุ จ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; มหาว. ๙; สํ. นิ. ๑.๑๗๓)ฯ เอตฺถ จ เหตาวตฺถายปิ มหากรุณาย สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ยาวเทว สํสารมโหฆโต สทฺธมฺมเทสนาหตฺถทาเนหิ สตฺตสนฺตารณตฺถํ ตทุปฺปตฺติโตฯ ยถา จ มหากรุณา, เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทสพลญาณาทโย จ เทสนาย อพฺภนฺตรสมุฏฺฐานภาเวน วตฺตพฺพาฯ สพฺพญฺหิ เญยฺยธมฺมํ เตสํ เทเสตพฺพาการํ สตฺตานญฺจ อาสยานุสยาทึ ยาถาวโต ชานนฺโต ภควา ฐานาฏฺฐานาทีสุ โกสเลฺลน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิจิตฺตนยเทสนํ ปวเตฺตสีติฯ **พาหิรํ** ปน **สาธารณํ สมุฏฺฐานํ** ทสสหสฺสมหาพฺรหฺมปริวารสฺส สหมฺปติพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํฯ ตทเชฺฌสนุตฺตรกาลญฺหิ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณาชนิตํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ธมฺมสฺสามี ธมฺมเทสนาย อุสฺสาหชาโต อโหสิฯ อสาธารณมฺปิ อพฺภนฺตรพาหิรเภทโต ทุวิธเมวฯ ตตฺถ **อพฺภนฺตรํ** ยาย มหากรุณาย เยน จ เทสนาญาเณน อิทํ สุตฺตํ ปวตฺติตํ, ตทุภยํ เวทิตพฺพํฯ **พาหิรํ** ปน รูปครุกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสโยฯ สฺวายมโตฺถ อฏฺฐกถายํ วุโตฺต เอวฯ

ปโยชนมฺปิ สาธารณาสาธารณโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ** ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ วิมุตฺติรสตฺตา ภควโต เทสนายฯ เตเนวาห – ‘‘เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถา มนฺตนา’’ติอาทิฯ **อสาธารณํ** ปน เตสํ รูปครุกานํ ปุคฺคลานํ รูเป ฉนฺทราคสฺส ชหาปนํ, อุภยเมฺปตํ พาหิรเมวฯ สเจ ปน เวเนยฺยสนฺตานคตมฺปิ เทสนาพลสิทฺธิสงฺขาตํ ปโยชนํ อธิปฺปายสมิชฺฌนภาวโต ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิยา มหาการุณิกสฺส ภควโตปิ ปโยชนเมวาติ คเณฺหยฺย, อิมินา ปริยาเยนสฺส อพฺภนฺตรตาปิ สิยาฯ

อปิจ เตสํ รูปครุกานํ ปุคฺคลานํ รูปสฺมึ วิชฺชมานสฺส อาทีนวสฺส ยาถาวโต อนวโพโธ อิมิสฺสา เทสนาย สมุฏฺฐานํ, ตทวโพโธ ปโยชนํฯ โส หิ อิมาย เทสนาย ภควนฺตํ ปโยเชติ ตนฺนิปฺผาทนปรายํ เทสนาติ กตฺวาฯ ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ผลํ, ตํ อากงฺขิตพฺพตฺตา เทสกํ เทสนาย ปโยเชตีติ ปโยชนนฺติ วุจฺจติฯ ตถา เตสํ ปุคฺคลานํ ตทเญฺญสญฺจ เวเนยฺยานํ รูปมุเขน ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ อาทีนวทสฺสนเญฺจตฺถ ปโยชนํฯ ตถา สํสารจกฺกนิวตฺติสทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสสฺสตาทิมิจฺฉาวาทนิรากรณํ สมฺมาวาทปุเรกฺขาโร อกุสลมูลสมูหนนํ กุสลมูลสมาโรปนํ อปายทฺวารปิทหนํ สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณํ ปริยุฏฺฐานวูปสมนํ อนุสยสมุคฺฆาตนํ ‘‘มุโตฺต โมเจสฺสามี’’ติ ปุริมปฏิญฺญาวิสํวาทนํ ตปฺปฏิปกฺขมารมโนรถวิสํวาทนํ ติตฺถิยธมฺมนิมฺมถนํ พุทฺธธมฺมปติฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทีนิปิ ปโยชนานิ อิธ เวทิตพฺพานิฯ

ยถา เต ปุคฺคลา รูปครุกา, เอวํ ตทเญฺญ จ สกฺกายครุกา สกฺกายสฺมึ อลฺลีนา สงฺขตธมฺมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส จ ปฏิปตฺตึ อชานนฺตา อสทฺธมฺมสฺสวนสาธารณปริจริยมนสิการปราสทฺธมฺมสฺสวนธารณปริจยปฺปฏิเวธวิมุขา จ ภววิปฺปโมเกฺขสิโน เวเนยฺยา อิมิสฺสา เทสนาย **ภาชนํ**ฯ

ปิณฺฑตฺถา เจตฺถ รูปคฺคหเณน รูปธาตุรูปายตนรูปกฺขนฺธปริคฺคณฺหนํ รูปมุเขน จตุธมฺมานํ วฏฺฏตฺตยวิเจฺฉทนูปาโย อาสโวฆาทิวิเวจนํ อภินนฺทนนิวารณสงฺคติกฺกโม วิวาทมูลปริจฺจาโค สิกฺขตฺตยานุโยโค ปหานตฺตยทีปนา สมถวิปสฺสนานุฏฺฐานํ ภาวนาสจฺฉิกิริยาสิทฺธีติ เอวมาทโย เวทิตพฺพาฯ

อิโต ปรํ ปน โสฬส หารา ทเสฺสตพฺพาฯ ตตฺถ ‘‘รูป’’นฺติ สหชาตา ตสฺส นิสฺสยภูตา ตปฺปฏิพทฺธา จ สเพฺพ รูปารูปธมฺมา ตณฺหาวชฺชา ทุกฺขสจฺจํฯ ตํสมุฏฺฐาปิกา ตทารมฺมณา จ ตณฺหา สมุทยสจฺจํฯ ตทุภเยสํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํฯ นิโรธปฺปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจํฯ ตตฺถ สมุทเยน อสฺสาโท, ทุเกฺขน อาทีนโว, มคฺคนิโรเธหิ นิสฺสรณํ, รูปารมฺมณสฺส อกุสลจิตฺตสฺส กุสลจิตฺตสฺส จ ปริยาทานํ ผลํฯ ยณฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ปโยชนํ, ตํ ผลนฺติ วุเตฺตวา ยมเตฺถฯ ตทตฺถํ หิทํ สุตฺตํ ภควตา เทสิตนฺติฯ ยถา ตํ กุสลจิตฺตํ น ปริยาทิยติ, เอวํ ปฏิสงฺขานภาวนาพลปริคฺคหิตา อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา อุปาโยฯ ปุริสสฺส กุสลจิตฺตปริยาทาเนนสฺส รูปสฺส อญฺญรูปาสาธารณตาทสฺสนาปเทเสน อตฺถกาเมหิ ตโต จิตฺตํ สาธุกํ รกฺขิตพฺพํฯ อยเมตฺถ ภควโต อาณตฺตีติ อยํ **เทสนาหาโร**ฯ อสฺสาทาทิสนฺทสฺสนวิภาวนลกฺขโณ หิ เทสนาหาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติปฺปกรเณ** –

> ‘‘อสฺสาทาทีนวตา, นิสฺสรณมฺปิ จ ผลํ อุปาโย จ;
> อาณตฺตี จ ภควโต, โยคีนํ เทสนาหาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

เทสียติ สํวณฺณียติ เอตาย สุตฺตโตฺถติ เทสนา, เทสนาย สหจรณโต วา เทสนาฯ นนุ จ อเญฺญปิ หารา เทสนาสงฺขาตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนาโต เทสนาย สหจาริโน วาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน หาโร เยภุเยฺยน ยถารุตวเสเนว วิญฺญายมาโน เทสนาย สห จรตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น ตถาปเรฯ น หิ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณาทิสนฺทสฺสนรหิตา สุตฺตเทสนา อตฺถิฯ กึ ปน เตสํ อสฺสาทาทีนํ อนวเสสานํ วจนํ เทสนาหาโร, อุทาหุ เอกจฺจานนฺติ? นิรวเสสานํเยวฯ ยสฺมิญฺหิ สุเตฺต อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ สรูปโต อาคตานิ, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยตฺถ ปน เอกเทเสน อาคตานิ, น จ สรูเปน, ตตฺถ อนาคตํ อตฺถวเสน นิทฺธาเรตฺวา หาโร โยเชตโพฺพฯ

สยํ สมนฺตจกฺขุภาวโต ตํทสฺสเนน สภาวโต จ **‘‘อห’’**นฺติ วุตฺตํฯ ภิกฺขนสีลตาทิคุณโยคโต อภิมุขีกรณตฺถญฺจ, **‘‘ภิกฺขเว’’**ติ วุตฺตํฯ อตฺตาภาวโต อปรตาทสฺสนตฺถญฺจ **‘‘อญฺญ’’**นฺติ วุตฺตํฯ เอกสฺส อนุปลพฺภทสฺสนตฺถํ อเนกภาวปฺปฏิเสธนตฺถญฺจ **‘‘เอกรูปมฺปิ’’**ติ วุตฺตํฯ ตาทิสสฺส รูปสฺส อภาวโต อทสฺสนโต จ **‘‘น สมนุปสฺสามี’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺส ปจฺจามสนโต อนิยมโต จ **‘‘ย’’**นฺติ วุตฺตํฯ อิทานิ วุจฺจมานาการปรามสนโต ตทญฺญาการนิเสธนโต จ **‘‘เอว’’**นฺติ วุตฺตํฯ วิสภาคินฺทฺริยวตฺถุโต สภาควตฺถุสฺมึ ตทภาวโต จ **‘‘ปุริสสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ นิมิตฺตคฺคาหสฺส วตฺถุภาวโต ตถา ปริกปฺปิตตฺตา จ **‘‘จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี’’**ติ วุตฺตํฯ เอวนฺติ วุตฺตาการปรามสนตฺถเญฺจว นิทสฺสนตฺถญฺจ **‘‘ยถา’’**ติ วุตฺตํฯ อตฺตโน ปจฺจกฺขภาวโต ภิกฺขูนํ ปจฺจกฺขกรณตฺถญฺจ **‘‘อิท’’**นฺติ วุตฺตํฯ อิตฺถิสนฺตานปริยาปนฺนโต ตปฺปฏิพทฺธภาวโต จ **‘‘อิตฺถิรูป’’**นฺติ วุตฺตนฺติ เอวํ อนุปทวิจยโต **วิจโย หาโร**ฯ วิจียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา ปทปญฺหาทโยติ

วิจโย, วิจิติ เอว วา เตสนฺติ วิจโยฯ ปทปุจฺฉาวิสฺสชฺชนปุพฺพาปรานุคฺคหนํ อสฺสาทาทีนญฺจ วิเสสนิทฺธารณวเสน ปวิจยลกฺขโณ หิ วิจโย หาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจ, สุตฺตสฺส ยา จ อนุคีติ;
สุตฺตสฺส โย ปวิจโย, หาโร วิจโยติ นิทฺทิโฏฺฐ”ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

อนาทิมติ สํสาเร อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญรูปาภิรามตาย “อิตฺถิรูปํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี”ติ ยุชฺชตีติ อยํ **ยุตฺติหาโร**ฯ พฺยญฺชนตฺถานํ ยุตฺตายุตฺตวิภาควิภาวนลกฺขโณ หิ ยุตฺติหาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“สเพฺพสํ หารานํ, ยา ภูมี โย จ โคจโร เตสํ;
ยุตฺตายุตฺติปริกฺขา, หาโร ยุตฺตีติ นิทฺทิโฏฺฐ”ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

ยุตฺตีติ จ อุปปตฺติ สาธนยุตฺติ, อิธ ปน ยุตฺติวิจารณา ยุตฺติ อุตฺตรปทโลเปน “รูปภโว รูป”นฺติ ยถาฯ ยุตฺติสหจรณโต วา ยุตฺติฯ

อิตฺถิรูปํ อโยนิโส โอโลกิยมานํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตาย ปทฏฺฐานํ, สา กุสลานํ ธมฺมานํ อภาวนาย ปทฏฺฐานํ, สา สพฺพสฺสปิ สํกิเลสปกฺขสฺส ปริวุทฺธิยา ปทฏฺฐานํฯ พฺยติเรกโต ปน อิตฺถิรูปํ โยนิโส โอโลกิยมานํ สติปฏฺฐานภาวนาย ปทฏฺฐานํ, สา โพชฺฌงฺคานํ ภาวนาปาริปูริยา ปทฏฺฐานํ, สา วิชฺชาวิมุตฺตีนํ ปาริปูริยา ปทฏฺฐานํ, กุสลสฺส จิตฺตสฺส ปริยาทานํ สโมฺมหาภินิเวสสฺส ปทฏฺฐานํ, โส สงฺขารานํ ปทฏฺฐานํ, สงฺขารา วิญฺญาณสฺสาติ สพฺพํ อาวตฺตติ ภวจกฺกํฯ พฺยติเรกโต ปน กุสลสฺส จิตฺตสฺส อปริยาทานํ เตสํ เตสํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ปาริปูริยา ปทฏฺฐานนฺติ อยํ ตาว อวิเสสโต นโยฯ วิเสสโต ปน สีลสฺส อปริยาทานํ อวิปฺปฏิสารสฺส ปทฏฺฐานํ, อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชสฺสาติอาทินา ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ เนตพฺพํฯ อยํ **ปทฏฺฐาโน หาโร**ฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานภูเต ธเมฺม เตสญฺจ ปทฏฺฐานภูเตติ สมฺภวโต ปทฏฺฐานภูตธมฺมนิทฺธารณลกฺขโณ หิ ปทฏฺฐาโน หาโรฯ วุตฺตเญฺจตํ –

“ธมฺมํ เทเสติ ชิโน, ตสฺส จ ธมฺมสฺส ยํ ปทฏฺฐานํ;
อิติ ยาว สพฺพธมฺมา, เอโส หาโร ปทฏฺฐาโน”ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

ปทฏฺฐานนฺติ อาสนฺนการณํฯ อิธ ปน ปทฏฺฐานวิจารณา ปทฏฺฐาโนติอาทิ ยุตฺติหาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

เอกรูปนฺติ จ รูปายตนคฺคหเณน ฉนฺนมฺปิ พาหิรานํ อายตนานํ คหณํ พาหิรายตนภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ **จิตฺต**นฺติ มนายตนคฺคหเณน ฉนฺนมฺปิ อชฺฌตฺติกานํ อายตนานํ คหณํ อชฺฌตฺติกายตนภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ เอวํ ขนฺธธาตาทิวเสนปิ เอกลกฺขณตา วตฺตพฺพาฯ อยํ **ลกฺขโณ หาโร**ฯ ลกฺขียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา เอกลกฺขณธมฺมา อวุตฺตาปิ เอกจฺจวจเนนาติ ลกฺขโณฯ สุเตฺต อนาคเตปิ ธเมฺม วุตฺตปฺปการเร อาคเต วิย นิทฺธาเรตฺวา ยา สํวณฺณนา, โส ลกฺขโณ หาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

“วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ;
วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ, โส หาโร ลกฺขโณ นามา”ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

นิทาเน อิมิสฺสา เทสนาย รูปครุกานํ ปุคฺคลานํ รูปสฺมึ อนาทีนวทสฺสิตา วุตฺตา, ‘‘กถํ นุ โข อิเม อิมํ เทสนํ สุตฺวา รูเป อาทีนวทสฺสนมุเขน สพฺพสฺมิมฺปิ ขนฺธปญฺจเก สพฺพโส ฉนฺทราคํ ปหาย สกลวฏฺฏทุกฺขโต มุเจฺจยฺยุํ, ปเร จ ตตฺถ ปติฏฺฐาเปยฺยุ’’นฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อธิปฺปาโย**ฯ ปทนิพฺพจนํ **นิรุตฺตํ,** ตํ ‘‘เอว’’นฺติอาทินิทานปทานํ ‘‘นาห’’นฺติอาทิปาฬิปทานญฺจ อฏฺฐกถายํ ตสฺสา ลีนตฺถวณฺณนาย จ วุตฺตนยานุสาเรน สุกรตฺตา น วิตฺถารยิมฺหฯ

ปทปทตฺถเทสนาเทสนานิเกฺขปสุตฺตสนฺธิวเสน ปญฺจวิธา **สนฺธิ**ฯ ตตฺถ ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทสนฺธิ**ฯ ปทตฺถสฺส ปทตฺถนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทตฺถสนฺธิ,** โย ‘‘กิริยาการกสมฺพโนฺธ’’ติ วุจฺจติฯ นานานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ตํตํอนุสนฺธีหิ สมฺพโนฺธ, เอกานุสนฺธิกสฺส จ ปุพฺพาปรสมฺพโนฺธ **เทสนาสนฺธิ,** ยา อฏฺฐกถายํ ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธิ, อชฺฌาสยานุสนฺธิ, ยถานุสนฺธี’’ติ ติธา วิภตฺตาฯ อชฺฌาสโย เจตฺถ อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยติ ทุวิธา เวทิตโพฺพฯ **เทสนานิเกฺขปสนฺธิ** จตุนฺนํ สุตฺตนิเกฺขปานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ **สุตฺตสนฺธิ** อิธ ปฐมนิเกฺขปวเสเนว เวทิตพฺพาฯ ‘‘กสฺมา ปเนตฺถ อิทเมว จิตฺตปริยาทานสุตฺตํ ปฐมํ นิกฺขิตฺต’’นฺติ นายมนุโยโค กตฺถจิ น ปวตฺตติฯ อปิจ อิเม สตฺตา อนาทิมติ สํสาเร ปริพฺภมนฺตา อิตฺถิปุริสา อญฺญมเญฺญสํ ปญฺจกามคุณสงฺขาตรูปาภิรามา, ตตฺถ อิตฺถี ปุริสสฺส รูเป สตฺตา คิทฺธา คธิตา ลคฺคา ลคฺคิตา อาสตฺตา, สา จสฺสา ตตฺถ อาสตฺติ ทุพฺพิเวจนียา ฯ ตถา ปุริโส อิตฺถิยา รูเป, ตตฺถ จ ทสฺสนสํสโคฺค ครุตโร อิตเรสญฺจ มูลภูโตฯ เตเนว หิ ภควา ‘‘กถํ นุ โข มาตุคาเม ปฏิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๐๓) ปุโฏฺฐ ‘‘อทสฺสนเมวา’’ติ อโวจฯ ตสฺมา ภควา ปญฺจสุ กามคุเณสุ รูเป ฉนฺทราคหาปนตฺถํ อิทเมว สุตฺตํ ปฐมํ เทเสสิฯ นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปตฺติยา อาทิ เรสา ปฏิปตฺตีติฯ ยํ ปน เอกิสฺสา เทสนาย เทสนนฺตเรน สํสนฺทนํ, อยมฺปิ เทสนาสนฺธิฯ สา อิธ เอวํ เวทิตพฺพาฯ **‘‘นาหํ, *ภิกฺขเว…เป….* ติฏฺฐตี’’**ติ อยํ เทสนาฯ ‘‘เย โข, ภิกฺขเว, จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนิยา , ตเญฺจ ภิกฺขุ อภินนฺทติ อภิวทติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติ, ตสฺส ตํ อภินนฺทโต อภิวทโต อโชฺฌสาย ติฏฺฐโต อุปฺปชฺชนฺติ อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๑๑๘) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ตถา ‘‘รูเป มญฺญติ, รูเปสุ มญฺญติ, รูปโต มญฺญติ, รูปํ ‘เม’ติ มญฺญติฯ รูปํ, ภิกฺขเว, อนภิชานํ อปริชานํ อวิราชยํ อปฺปชหํ อภโพฺพ ทุกฺขกฺขยายา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๑๑๒) เอวมาทีหิ เทสนาหิ สํสนฺทตีติ อยํ **จตุพฺยูโห หาโร**ฯ วิยูหียนฺติ วิภาเคน ปิณฺฑียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วาติ พฺยูโห, นิพฺพจนาทีนํ จตุนฺนํ พฺยูโหติ จตุพฺยูโห, จตุนฺนํ วา พฺยูโห เอตฺถาติ จตุพฺยูโหฯ นิพฺพจนาธิปฺปายาทีนํ จตุนฺนํ วิภาคลกฺขโณ หิ จตุพฺยูโห หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เนรุตฺตมธิปฺปาโย, พฺยญฺชนมถ เทสนานิทานญฺจ;
> ปุพฺพาปรานุสนฺธี, เอโส หาโร จตุพฺยูโห’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

‘‘นาหํ, *ภิกฺขเว,* อญฺญํ*…เป….* อิตฺถิรูป’’นฺติ เอเตน อโยนิโสมนสิกาโร ทีปิโตฯ ยํ ตตฺถ จิตฺตํ ปริยาทิยติ, เตน โยนิโสมนสิกาโรฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิกโรโต ตณฺหาวิชฺชา ปริวฑฺฒนฺติ, ตาสุ ตณฺหาคหเณน นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา อาวฏฺฏนฺติ, อวิชฺชาคหเณน อวิชฺชามูลกํ สพฺพํ ภวจกฺกํ อาวฏฺฏติ, โยนิโสมนสิการคฺคหเณน จ โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา อาวฏฺฏนฺติ, จตุพฺพิธญฺจ สมฺปตฺติจกฺกนฺติฯ อยํ **อาวโฏฺฏ หาโร**ฯ อาวฏฺฏียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สภาควิสภาคา จ ธมฺมา, เตสํ วา อาวฏฺฏนนฺติ อาวโฏฺฏฯ เทสนาย คหิตธมฺมานํ สภาคาสภาคธมฺมวเสน อาวฏฺฏนลกฺขโณ หิ อาวโฏฺฏ หาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐานํ;

อาวฏฺฏติ ปฏิปกฺข, อาวฏฺโฏ นาม โส หาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

รูปํ จตุพฺพิธํ กมฺมสมุฏฺฐานํ, จิตฺตสมุฏฺฐานํ, อุตุสมุฏฺฐานํ, อาหารสมุฏฺฐานํ, ตถา อิฏฺฐํ อิฏฺฐมชฺฌตฺตํ อนิฏฺฐํ อนิฏฺฐมชฺฌตฺตนฺติฯ อิธ ปน อิฏฺฐํ อธิเปฺปตํฯ จิตฺตํ กุสลจิตฺตเมตฺถ เวทิตพฺพํฯ ตํ กามาวจรํ, รูปาวจรํ, อรูปาวจรํ, โลกุตฺตรนฺติ จตุพฺพิธํฯ เวทนาทิสมฺปยุตฺตธมฺมเภทโต อเนกวิธนฺติ อยํ **วิภตฺติหาโร**ฯ วิภชียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สาธารณาสาธารณานํ สํกิเลสโวทานธมฺมานํ ภูมิโยติ วิภตฺติฯ วิภชนํ วา เอเตสํ ภูมิโยติ วิภตฺติฯ สํกิเลสธเมฺม โวทานธเมฺม จ สาธารณาสาธารณโต ปทฏฺฐานโต ภูมิโต วิภชนลกฺขโณ หิ วิภตฺติหาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ, ภูมิญฺจ วิภชฺชเต อยํ หาโร;
สาธารเณ อสาธารเณ จ เนยฺย วิภตฺตี’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

อิตฺถิรูปํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ อโยนิโส มนสิกโรโต, โยนิโส มนสิกโรโต น ปริยาทิยติ สุสํวุตินฺทฺริยตฺตา สีเลสุ สมาหิตสฺสาติ อยํ **ปริวโตฺต หาโร**ฯ ปฏิปกฺขวเสน ปริวตฺตียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วา สุเตฺต วุตฺตธมฺมา, ปริวตฺตนํ วา เตสนฺติ ปริวโตฺตฯ นิทฺทิฏฺฐานํ ธมฺมานํ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนลกฺขโณ หิ ปริวโตฺต หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กุสลากุสเล ธเมฺม, นิทฺทิเฏฺฐ ภาวิเต ปหีเน จ;
ปริวตฺตติ ปฏิปเกฺข, หาโร ปริวตฺตโน นามา’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

ภิกฺขเว, สมณา ปพฺพชิตาติ ปริยายวจนํฯ อญฺญํ ปรํ กิญฺจีติ ปริยายวจนํฯ รูปํ วณฺณํ จกฺขุวิเญฺญยฺยนฺติ ปริยายวจนํฯ สมนุปสฺสามิ โอโลเกสฺสามิ ชานามีติ ปริยายวจนํฯ เอวํ อิตฺถํ อิมํ ปการนฺติ ปริยายวจนํฯ ปุริสสฺส ปุคฺคลสฺสาติ ปริยายวจนํฯ จิตฺตํ วิญฺญาณํ มโนติ ปริยายวจนํฯ ปริยาทาย คเหตฺวา เขเปตฺวาติ ปริยายวจนํฯ ติฏฺฐติ ธรติ ฐาตีติ ปริยายวจนํฯ ยถา เยน ปกาเรน เยนากาเรนาติ ปริยายวจนํฯ อิตฺถี นารี มาตุคาโมติ ปริยายวจนนฺติ อยํ **เววจโน หาโร**ฯ วิวิธํ วจนํ เอกเสฺสวตฺถสฺส วาจกเมตฺถาติ วิวจนํ, วิวจนเมว เววจนํฯ วิวิธํ วุจฺจติ เอเตน อโตฺถติ วา วิวจนํ, วิวจนเมว เววจนํฯ เอกสฺมิํ อเตฺถ อเนกปริยายสทฺทปฺปโยชนลกฺขโณ หิ เววจโน หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เววจนานิ พหูนิ ตุ, สุเตฺต วุตฺตานิ เอกธมฺมสฺส;
โย ชานาติ สุตฺตวิทู, เววจโน นาม โส หาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

รูปํ กาฬสามาทิวเสน อเนกธา ปญฺญตฺตํฯ ปุริโส ขตฺติยาทิวเสน อเนกธา ปญฺญโตฺตฯ จิตฺตํ ปริตฺตมหคฺคตาทิวเสน อเนกธา ปญฺญตฺตํฯ ‘‘ปริยาทายา’’ติ เอตฺถ ปริยาทานํ ปริยาทายกานํ ปาปธมฺมานํ วเสน วีติกฺกมปริยุฏฺฐานาทินา จ อเนกธา ปญฺญตฺตํฯ อยํ **ปญฺญตฺติหาโร**ฯ ปการเรหิ, ปเภทโต วา ญาปียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วา อตฺถาติ ปญฺญตฺติฯ เอเกกสฺส ธมฺมสฺส อเนกาหิ ปญฺญตฺตีหิ ปญฺญาเปตพฺพาการวิภาวนลกฺขโณ หิ ปญฺญตฺติหาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เอกํ ภควา ธมฺมํ, ปญฺญตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสติ;
โส อากาโร เญโยฺย, ปญฺญตฺตี นาม โส หาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

วิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติรุปฺปนวณฺณวิการาปตฺติยา ตํสมงฺคิโน หทยงฺคตภาวปฺปกาสนํ รูปโฏฺฐติ อนิจฺจตามุเขน โอตรณํ, อนิจฺจสฺส ปน ทุกฺขตฺตา ทุกฺขตามุเขน, ทุกฺขสฺส จ อนตฺตกตฺตา สุญฺญตามุเขน โอตรณํฯ จิตฺตํ มโนวิญฺญาณธาตุ, ตสฺสา ปริยาทายิกา ตณฺหา

ตเทกฎฺฐา จ ปาปธมฺมา ธมฺมธาตูติ ธาตุมุเขน โอตรณํฯ เอวํ ขนฺธายตนาทิมุเขหิปิ โอตรณํ วตฺตพฺพนฺติ อยํ **โอตรโณ หาโร**ฯ โอตารียนฺติ อนุปฺปเวสียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สุตฺตาคตา ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสูติ โอตรโณฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขน สุตฺตตฺถสฺส โอตรณลกฺขโณ หิ โอตรโณ หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท, อินฺทฺริยขนฺธา จ ธาตุอายตนา;
> เอเตหิ โอตรติ โย, โอตรโณ นาม โส หาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

นาหํ, ภิกฺขเว…เป.… สมนุปสฺสามีติ อารโมฺภฯ **เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ ปทสุทฺธิ, น ปน อารมฺภสุทฺธิฯ **ยถยิท**นฺติอาทิ ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จาติ อยํ **โสธโน หาโร**ฯ โสธียนฺติ สมาธียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภาติ โสธโนฯ สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภานํ โสธนลกฺขโณ หิ โสธโน หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห, คาถายํ ปุจฺฉิตายมารพฺภ;
> สุทฺธาสุทฺธปริกฺขา, หาโร โส โสธโน นามา’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

อญฺญนฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ กสฺสจิ วิเสสสฺส อนามฏฺฐตฺตาฯ **เอกรูปมฺปี**ติ ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํฯ **ยถยิท**นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ อนิยมวจนภาวโตฯ **อิตฺถิรูป**นฺติ ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนนฺติ อยํ **อธิฏฺฐาโน หาโร**ฯ อธิฏฺฐียนฺติ อนุปฺปวตฺตียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สามญฺญวิเสสภูตา ธมฺมา วินา วิกเปฺปนาติ อธิฏฺฐาโนฯ สุตฺตาคตานํ ธมฺมานํ อวิกปฺปนวเสเนว สามญฺญวิเสสนิทฺธารณลกฺขโณ หิ อธิฏฺฐาโน หาโรฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฏฺฐา;
> เตน วิกปฺปยิตพฺพา, เอโส หาโร อธิฏฺฐาโน’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

รูปสฺส กมฺมาวิชฺชาทโย กมฺมจิตฺตาทโย จ เหตุฯ สมนุปสฺสนาย อาวชฺชนาทโยฯ กุสลสฺส จิตฺตสฺส โยนิโส มนสิการาทโยฯ **ปริยาทายา**ติ เอตฺถ ปริยาทานสฺส อโยนิโสมนสิการาทโยติ อยํ **ปริกฺขาโร หาโร**ฯ ปริกโรติ อภิสงฺขโรติ ผลนฺติ ปริกฺขาโร, เหตุ ปจฺจโย จฯ ปริกฺขารํ อาจิกฺขตีติ ปริกฺขาโร, หาโรฯ ปริกฺขารวิสยตฺตา, ปริกฺขารสหจรณโต วา ปริกฺขาโรฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปริกฺขารสงฺขาตเหตุปจฺจเย นิทฺธาเรตฺวา สํวณฺณนาลกฺขโณ หิ ปริกฺขาโร หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ, ชนยนฺติปฺปจฺจยา ปรมฺปรโต;
> เหตุมวกฑฺฒยิตฺวา, เอโส หาโร ปริกฺขาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตีติ เอตฺถ ปริยาทายิกา วิเสสโต ตณฺหาวิชฺชา เวทิตพฺพา ตาสํ วเสน ปริยาทานสมฺภวโตฯ ตาสุ ตณฺหาย รูปมธิฏฺฐานํ, อวิชฺชาย อรูปํฯ วิเสสโต ตณฺหาย สมโถ ปฏิปโกฺข, อวิชฺชาย วิปสฺสนาฯ สมถสฺส เจโตวิมุตฺติ, ผลวิปสฺสนาย ปญฺญาวิมุตฺติฯ ตถา หิ ตา ราควิราคา อวิชฺชาวิราคาติ วิเสเสตฺวา วุจฺจนฺตีติ อยํ **สมาโรปโน หาโร**ฯ สมาโรปียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา ปทฏฺฐานาทิมุเขน ธมฺมาติ สมาโรปโนฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานเววจนภาวนาปหานสมาโรปนวิจารณลกฺขโณ หิ สมาโรปโน หาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เย ธมฺมา ยํ มูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา;
> เต สมาโรปยิตพฺพา, เอส สมาโรปโน หาโร’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิทฺเทสวาร);

เอตฺตาวตา จ –

> ‘‘เทสนา วิจโย ยุตฺติ, ปทฏฺฐาโน จ ลกฺขโณ;
> จตุพฺยูโห จ อาวฏฺโฏ, วิภตฺติ ปริวตฺตโนฯ
>
> เววจโน จ ปญฺญตฺติ, โอตรโณ จ โสธโน;
> อธิฏฺฐาโน ปริกฺขาโร, สมาโรปโน โสฬโส’’ติฯ (เนตฺติ. ๑ อุทฺเทสวาร) –

เอวํ วุตฺตา โสฬส หารา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ หรียนฺติ เอเตหิ, เอตฺถ วา สุตฺตเคยฺยาทิวิสยา อญฺญาณสํสยวิปลฺลาสาติ หาราฯ หรนฺติ วา สยํ ตานิ, หรณมตฺตเมว วาติ หารา ผลูปจาเรนฯ อถ วา หรียนฺติ โวหรียนฺติ ธมฺมสํวณฺณกธมฺมปฺปฏิคฺคาหเกหิ ธมฺมสฺส ทานคฺคหณวเสนาติ หาราฯ อถ วา หารา วิยาติ หาราฯ ยถา หิ อเนกรตนาวลิสมูโห หารสงฺขาโต อตฺตโน อวยวภูตรตนสมฺผสฺสหิ สมุปชนิยมานหิลาทสุโข หุตฺวา ตทุปโภคิชนสรีรสนฺตาปํ นิทาฆปริฬาหูปชนิตํ วูปสเมติ, เอวเมว เตปิ นานาวิธปรมตฺถรตนปฺปพนฺธา สํวณฺณนาวิเสสา อตฺตโน อวยวภูตปรมตฺถรตนาธิคเมน สมุปฺปาทิยมานนิพฺพุติสุขา ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกชนหทยปริตาปํ กามราคาทิกิเลสเหตุกํ วูปสเมนฺตีติฯ อถ วา หารยนฺติ อญฺญาณาทินีหารํ อปคมํ กโรนฺติ อาจิกฺขนฺตีติ วา หาราฯ อถ วา โสตุชนจิตฺตสฺส หรณโต รมณโต จ หารา นิรุตฺตินเยน ยถา ‘‘ภเวสุ วนฺตคมโน ภควา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔; ปารา. อฏฺฐ. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา)ฯ

อิโต ปรํ ปน นนฺทิยาวฏฺฏาทิปญฺจวิธนยา เวทิตพฺพา – ตตฺถ ตณฺหาวิชฺชา สมุทยสจฺจํ, ตาสํ อธิฏฺฐานาทิภูตา รูปธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เตสํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจํฯ ตณฺหาคหเณน เจตฺถ มายาสาเฐยฺยมานาติมานมทปฺปมาทปาปิจฺฉตาปาปมิตฺตตาอหิริกอโนตฺตปฺปาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ อวิชฺชาคหเณน วิปรีตมนสิการโกธูปนาหมกฺขปฬาสอิสฺสามจฺฉริย- สารมฺภโทวจสฺสตาภวทิฏฺฐิวิภวทิฏฺฐิอาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ วุตฺตวิปริยายโต กุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ กถํ? อมายาอสาเฐยฺยาทิวเสน อวิปรีตมนสิการาทิวเสน จฯ ตถา สมถปกฺขิยานํ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ , วิปสฺสนาปกฺขิยานํ อนิจฺจสญฺญาทีนญฺจ วเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติ อยํ **นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ โย หิ ตณฺหาอวิชฺชาหิ สํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส สมถวิปสฺสนาหิ โวทานปกฺขสฺส จ จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, อยํ นนฺทิยาวฏฺฏนโย นามฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จ, สมเถน วิปสฺสนาย โย เนติ;
> สเจฺจหิ โยชยิตฺวา, อยํ นโย นนฺทิยาวโฏฺฏ’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

นนฺทิยาวฏฺฏสฺส วิย อาวโฏฺฏ เอตสฺสาติ นนฺทิยาวโฏฺฏฯ ยถา หิ นนฺทิยาวโฏฺฏ อโนฺต ฐิเตน ปธานาวยเวน พหิทฺธา อาวฏฺฏติ, เอวมยมฺปิ นโยติ อโตฺถฯ อถ วา นนฺทิยา ตณฺหาย ปโมทสฺส วา อาวโฏฺฏ เอตฺถาติ นนฺทิยาวโฏฺฏฯ

เหฏฺฐา วุตฺตนเยน คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ ตณฺหา โลโภ, อวิชฺชา โมโห, อวิชฺชาย สมฺปยุโตฺต โลหิเต สติ ปุโพฺพ วิย ตณฺหาย สติ สิชฺฌมาโน อาฆาโต โทโส อิติ ตีหิ อกุสลมูเลหิ คหิเตหิ, ตปฺปฏิปกฺขโต กุสลจิตฺตคฺคหเณน จ ตีณิ กุสลมูลานิ คหิตานิ เอว โหนฺติฯ อิธาปิ โลโภ สพฺพานิ วา สาสวกุสลมูลานิ สมุทยสจฺจํ, ตนฺนิพฺพตฺตา เตสํ อธิฏฺฐานโคจรภูตา อุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ ผลํ ปเนตฺถ วิโมกฺขตฺตยวเสน นิทฺธาเรตพฺพํ, ตีหิ อกุสลมูเลหิ ติวิธทุจฺจริตสํกิเลสมลวิสมอกุสลสญฺญาวิตกฺกา

ทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, ตถา ตีหิ กุสลมูเลหิ ติวิธสุจริตสมกุสลสญฺญาวิตกฺกสทฺธมฺม สมาธิวิโมกฺขมุขาทิวเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติ อยํ **ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ โย หิ อกุสลมูเลหิ สํกิเลสปกฺขสฺส กุสลมูเลหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จ จตุสจฺจโยชนามุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, อยํ **ติปุกฺขลนโย** นามฯ ตีหิ อวยเวหิ โลภาทีหิ สํกิเลสปเกฺข, อโลภาทีหิ จ โวทานปเกฺข ปุกฺขโล โสภโนติ ติปุกฺขโลฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โย อกุสเล สมูเลหิ,
> เนติ กุสเล จ กุสลมูเลหิ;
> ภูตํ ตถํ อวิตถํ,
> ติปุกฺขลํ ตํ นยํ อาหู’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

วุตฺตนเยน คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ วิเสสโต ตณฺหาทิฎฺฐีนํ วเสน อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ, ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ จ วิปลฺลาสา, อวิชฺชาทิฎฺฐีนํ วเสน อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ, อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาสา เวทิตพฺพาฯ เตสํ ปฎิปกฺขโต กุสลจิตฺตคฺคหเณน สิเทฺธหิ สติวีริย สมาธิปญฺญินฺทฺริเยหิ จตฺตาริ สติปฎฺฐานานิ สิทฺธานิเยว โหนฺติฯ

ตตฺถ จตูหิ อินฺทฺริเยหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพาฯ กถํ? ทุวิโธ หิ ตณฺหาจริโต มุทินฺทฺริโย ติกฺขินฺทฺริโยติ, ตถา ทิฎฺฐิจริโตฯ เตสุ ปฐโม อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปริเยสคฺคาหี สติพเลน ยถาภูตํ กายสภาวํ สลฺลเกฺขโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเตตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ทุติโย อสุเข ‘‘สุข’’นฺติ วิปริเยสคฺคาหี ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติ อาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) วุเตฺตน วีริยสํวรภูเตน วีริยพเลน ปฎิปกฺขํ วิโนเทโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ วิธเมตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ตติโย อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาสคฺคาหี สมถพเลน สมาหิตจิโตฺต สงฺขารานํ ขณิกภาวํ สลฺลเกฺขโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเตตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ จตุโตฺถ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนวญฺจิตตาย ผสฺสาทิธมฺมปุญฺชมเตฺต อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ มิจฺฉาภินิเวสี จตุโกฎิกสุญฺญตามนสิการน ตํ มิจฺฉาภินิเวสํ วิทฺธํเสโนฺต สามญฺญผลํ สจฺฉิกโรติฯ สุภสญฺญาทีหิ จตูหิปิ วา วิปลฺลาเสหิ สมุทยสจฺจํ, เตสมธิฎฺฐานารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ ผลํ ปเนตฺถ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, จตูหิ เจตฺถ วิปลฺลาเสหิ จตุราสโวฆโยคคนฺถอคติตณฺหุปาทานสลฺลวิญฺญาณฎฺฐิติอปริญฺญาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, ตถา จตูหิ สติปฎฺฐาเนหิ จตุพฺพิธชฺฌานวิหาราธิฎฺฐานสุขภาคิยธมฺมอปฺปมญฺญาสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทาทิวเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติ อยํ **สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ โย หิ สุภสญฺญาทีหิ วิปลฺลาเสหิ สกลสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส สทฺธินฺทฺริยาทีหิ จ โวทานปกฺขสฺส จตุสจฺจโยชนาวเสน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส, อยํ สีหวิกฺกีฬิโต นามฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โย เนติ วิปลฺลาเสหิ,
> กิเลเส อินฺทฺริเยหิ สทฺธเมฺม;
> เอตํ นยํ นยวิทู,
> สีหวิกฺกีฬิตํ อาหู’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิวิเสสโยเคน สีโห ภควา, ตสฺส วิกฺกีฬิตํ เทสนา วจีกมฺมภูโต วิหาโรติ กตฺวา วิปลฺลาสตปฺปฎิปกฺขปริทีปนโต สีหสฺส วิกฺกีฬิตํ เอตฺถาติ สีหวิกฺกีฬิโต, นโยฯ พลวิเสสโยคทีปนโต วา สีหวิกฺกีฬิตสทิสตฺตา นโย สีหวิกฺกีฬิโตฯ พลวิเสโส เจตฺถ สทฺธาทิพลํ, ทสพลานิ เอว วาฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณํ อตฺถนยานํ สิทฺธิยา โวหารนยทฺวยํ สิทฺธเมว โหติฯ ตถา หิ อตฺถนยตฺตยทิสาภาเวน กุสลาทิธมฺมานํ อาโลจนํ **ทิสาโลจนํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เวยฺยากรเณสุ หิ เย,
> กุสลากุสลา ตหึ ตหึ วุตฺตา;
> มนสา โอโลกยเต,
> ตํ ขุ ทิสาโลจนํ อาหู’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

ตถา อาโลจิตานํ เตสํ ธมฺมานํ อตฺถนยตฺตยโยชเน สมานยนโต องฺกุโส วิย **องฺกุโส**ฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โอโลเกตฺวา ทิสโลจเนน, อุกฺขิปิย ยํ สมาเนติ;
> สเพฺพ กุสลากุสเล, อยํ นโย องฺกุโส นามา’’ติฯ (เนตฺติ. ๔ นิเทฺทสวาร);

ตสฺมา มนสาว อตฺถนยานํ ทิสาภูตธมฺมานํ โลจนํ ทิสาโลจนํ, เตสํ สมานยนํ องฺกุโสติ ปญฺจปิ นยานิ ยุตฺตานิ โหนฺติฯ

เอตฺตาวตา จ –

> ‘‘ปฐโม นนฺทิยาวโฎฺฎ, ทุติโย จ ติปุกฺขโล;
> สีหวิกฺกีฬิโต นาม, ตติโย นยลญฺชโกฯ
>
> ทิสาโลจนมาหํสุ, จตุตฺถํ นยมุตฺตมํ;
> ปญฺจโม องฺกุโส นาม, สเพฺพ ปญฺจ นยา คตา’’ติฯ (เนตฺติ. ๑ อุเทฺทสวาร) –

เอวํ วุตฺตปญฺจนยาปิ เอตฺถ ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ นยติ สํกิเลสํ โวทานญฺจ วิภาคโต ญาเปตีติ นโย, ลเญฺชติ ปกาเสติ สุตฺตตฺถนฺติ ลญฺชโก, นโย จ โส ลญฺชโก จาติ **นยลญฺชโก**ฯ อิทญฺจ สุตฺตํ โสฬสวิเธ สุตฺตนฺตปฎฺฐาเน สํกิเลสภาคิยํ พฺยติเรกมุเขน นิเพฺพธาเสกฺขภาคิยนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อฎฺฐวีสติวิเธ ปน สุตฺตนฺตปฎฺฐาเน โลกิยโลกุตฺตรํ สตฺตธมฺมาธิฎฺฐานํ ญาณเญฺญยฺยํ ทสฺสนภาวนํ สกวจนํ วิสฺสชฺชนียํ กุสลากุสลํ อนุญฺญาตํ ปฎิกฺขิตฺตญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ โสฬสวิธสุตฺตนฺตํ ปฎฺฐานํ นาม ‘‘สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ, นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, เนว สํกิเลสภาคิยํ น วาสนาภาคิยํ น นิเพฺพธภาคิยํ น อเสกฺขภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. ๘๙) เอวํ วุตฺตโสฬสสาสนปฎฺฐานานิฯ

ตตฺถ สํกิลิสฺสนฺติ เอเตนาติ สํกิเลโส, สํกิเลสภาเค สํกิเลสโกฎฺฐาเส ปวตฺตํ **สํกิเลสภาคิยํ**ฯ วาสนา ปุญฺญภาวนา, วาสนาภาเค ปวตฺตํ **วาสนาภาคิยํ,** วาสนํ ภชาเปตีติ วา **วาสนาภาคิยํ**ฯ นิพฺพิชฺฌนํ โลภกฺขนฺธาทีนํ ปทาลนํ นิเพฺพโธ, นิเพฺพธภาเค ปวตฺตํ, นิเพฺพธํ ภ

ชาเปตีติ วา **นิเพฺพธภาคิยํ**ฯ ปรินิฏฺฐิตสิกฺขา ธมฺมา อเสกฺขา, อเสกฺขภาเค ปวตฺตํ, อเสเกฺข ภชาเปตีติ วา **อเสกฺขภาคิยํ**ฯ เตสุ ยตฺถ ตณฺหาทิสํกิเลโส วิภตฺโต, อิทํ สํกิเลสภาคิยํฯ ยตฺถ ทานาทิปุญฺญกิริยวตฺถุ วิภตฺตํ, อิทํ วาสนาภาคิยํฯ ยตฺถ เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย วิภตฺตา, อิทํ นิเพฺพธภาคิยํฯ ยตฺถ ปน อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย วิภตฺตา, อิทํ อเสกฺขภาคิยํฯ อิตรานิ เตสํ โวมิสฺสกนยวเสน วุตฺตานิฯ สพฺพาสวสํวรปริยายาทีนํ วเสน สพฺพภาคิยํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ หิ สํกิเลสธมฺมา โลกิยสุจริตธมฺมา เสกฺขา ธมฺมา อเสกฺขา ธมฺมา จ วิภตฺตาฯ สพฺพภาคิยํ ปน ‘‘ปสฺสํ น ปสฺสตี’’ติอาทิกํ อุทกาทิอนุวาทวจนํ เวทิตพฺพํฯ

อฏฺฐวีสติวิธํ สุตฺตนฺตปฏฺฐานํ ปน ‘‘โลกิยํ, โลกุตฺตรํ, โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ, สตฺตาธิฏฺฐานํ, ธมฺมาธิฏฺฐานํ, สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ, ญาณํ, เญยฺยํ, ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ, ทสฺสนํ, ภาวนา, ทสฺสนญฺจ ภาวนา จ, สกวจนํ, ปรวจนํ, สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจ, วิสฺสชฺชนียํ, อวิสฺสชฺชนียํ, วิสฺสชฺชนียญฺจ อวิสฺสชฺชนียญฺจ, กมฺมํ, วิปาโก, กมฺมญฺจ วิปาโก จ กุสลํ, อกุสลํ, กุสลญฺจ อกุสลญฺจ อนุญฺญาตํ, ปฏิกฺขิตฺตํ, อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ, ถโว’’ติ (เนตฺติ. ๑๑๒) เอวมาคตานิ อฏฺฐวีสติ สาสนปฏฺฐานานิฯ ตตฺถ **โลกิย**นฺติ โลเก นิยุตฺโต, โลเก วา วิทิโต โลกิโยฯ อิธ ปน โลกิโย อตฺโถ ยสฺมิํ สุเตฺต วุตฺโต, ตํ สุตฺตํ โลกิยํฯ ตถา **โลกุตฺตรํ**ฯ ยสฺมิํ ปน สุเตฺต ปเทเสน โลกิยํ, ปเทเสน โลกุตฺตรํ วุตฺตํ, ตํ **โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ**ฯ สตฺตอธิปฺปายสตฺตปญฺญตฺติมุเขน เทสิตํ **สตฺตาธิฏฺฐานํ**ฯ ธมฺมวเสน เทสิตํ **ธมฺมาธิฏฺฐานํ**ฯ อุภยวเสน เทสิตํ **สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ**ฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อตฺโถ เวทิตโพฺพฯ พุทฺธาทีนํ ปน คุณาภิตฺถวนวเสน ปวตฺตํ สุตฺตํ **ถโว** นาม –

> ‘‘มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ, สจฺจานํ จตุโร ปทา;
> วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๓; เนตฺติ. ๑๗๐; เปฏโก. ๓๐) อาทิกํ วิย –

เนตฺตินยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. **สทฺทครุกาทีน**นฺติ อาทิสเทฺทน คนฺธรสโผฏฺฐพฺพครุเก สงฺคณฺหาติฯ **อาสยวเสนา**ติ อชฺฌาสยวเสนฯ อุตุสมุฏฺฐาโนปิ อิตฺถิสนฺตานคโต สโทฺท ลพฺภติ, โส อิธ นาธิเปฺปโตติ **‘‘จิตฺตสมุฏฺฐาโน’’**ติ วุตฺตํฯ **กถิตสโทฺท** อาลาปาทิสโทฺทฯ **คีตสโทฺท** สเรน คายนสโทฺทฯ อิตฺถิยา หสนสโทฺทเปตฺถ สงฺคเหตโพฺพ ตสฺสปิ ปุริเสน อสฺสาเทตพฺพโตฯ เตนาห – ‘‘อปิจ โข มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ ติโรกุฏฺฏา วา ติโรปาการา วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา, โส ตทสฺสาเทตี’’ติอาทิฯ **นิวตฺถนิวาสนสฺสา**ติ ขลิตฺถทฺธสฺส นิวาสนสฺสฯ **อลงฺการสฺสา**ติ นูปุราทิกสฺส อลงฺการสฺสฯ **อิตฺถิสโทฺทเตฺวว เวทิตโพฺพ**ติ อิตฺถิปฏิพทฺธภาวโต วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘สโพฺพปี’’**ติอาทิฯ **อวิทูรฏฺฐาเน**ติ ตสฺส หตฺถิกุลสฺส วสนฏฺฐานโต อวิทูรฏฺฐาเนฯ **กายูปปโนฺน**ติ สมฺปนฺนกาโย ถิรกถินมหากาโยฯ **มหาหตฺถี**ติ มหานุภาโว หตฺถีฯ **เชฏฺฐกํ กตฺวา**ติ ยูถปติํ กตฺวาฯ

กถินติกฺขภาเวน สิงฺคสทิสตฺตา อพฺภงฺขาตานิ สิงฺคานิ เอตสฺส อตฺถีติ **สิงฺคี,** สุวณฺณวณฺณตาย มหาพลตาย จ สีหหตฺถิอาทิมิคสทิสตฺตา มิโค วิยาติ **มิโค**ฯ ตตฺถ ตตฺถ กิจฺจํ เนตฺภาเวน จกฺขุเยว เนตฺตํ, ตํ อุคฺคตเฏฺฐน อายตํ เอตสฺสาติ **อายตจกฺขุเนโตฺต**ฯ อฏฺฐิ เอว ตโจ เอตสฺสาติ **อฏฺฐิตฺตโจฯ เตนาภิภูโต**ติ เตน มิเคน อภิภูโต อโชฺฌตฺถโฏ นิจฺจลคฺคหิโต หุตฺวาฯ **กรุณํ รุทามี**ติ การุญฺญปฺปโตฺต หุตฺวา โรทามิ วิรวามิฯ ปจฺจตฺถิกภยโต มุตฺติ นาม

ยถา ตถา สหายวโต โหติ, น เอกากิโนติ อาห – “**มา เหว มํ ปาณสมํ ชเหยฺยา**”ติฯ ตตฺถ **มา เหว ม**นฺติ มํ เอวรูปํ พฺยสนํ ปตฺตํ อตฺตโน ปาณสมํ ปิยสามิกํ ตฺวํ มาเหว ชหิฯ

กุเณฺจ คิริกูเฏ รมติ อภิรมติ, ตตฺถ วา วิจรติ, โกณฺชนาทํ นทโนฺต วา วิจรติ, กุ วา ปถวี, ตทภิฆาเตน ชีรตีติ **กุญฺชโรฯ สฏฺฐิหายน**นฺติ ชาติยา สฏฺฐิวสฺสกาลสฺมิํ กุญฺชรา ถาเมน ปริหายนฺติ, ตํ สนฺธาย เอวมาหฯ **ปถพฺยา จาตุรนฺตายา**ติ จตูสุ ทิสาสุ สมุทฺทํ ปตฺวา ฐิตาย จาตุรนฺตาย ปถวิยาฯ **สุปฺปิโย**ติ สุฏฺฐุ ปิโยฯ **เตสํ ตฺวํ วาริโช เสโฏฺฐ**ติ เย สมุเทฺท วา คงฺคาย วา ยมุนาย วา นมฺมทานทิยา วา กุฬีรา, เตสํ สเพฺพสํ วณฺณสมฺปตฺติยา มหนฺตเตฺตน จ วาริมฺหิ ชาตตฺตา วาริโช ตฺวเมว เสโฏฺฐ ปสตฺถตโรฯ **มุญฺจ โรทนฺติยา ปติ**นฺติ สเพฺพสํ เสฏฺฐตฺตา ตเมว ยาจามิ, โรทมานาย มยฺหํ สามิกํ มุญฺจฯ **อถา**ติ คหณสฺส สิถิลกรณสมนนฺตรเมวฯ **เอตสฺสา**ติ ปฏิสตฺตุมทฺทนสฺสฯ

ปพฺพตคหนํ นิสฺสายาติ ติโสฺส ปพฺพตราชิโย อติกฺกมิตฺวา จตุตฺถาย ปพฺพตราชิยํ ปพฺพตคหนํ อุปนิสฺสายฯ **เอวํ วทตี**ติ ‘‘อุเทตยํ จกฺขุมา’’ติอาทินา (ชา. ๑.๒.๑๗) อิมํ พุทฺธมนฺตํ มเนฺตโนฺต วทติฯ

ตตฺถ **อุเทตี**ติ ปาจีนโลกธาตุโต อุคฺคจฺฉติฯ **จกฺขุมา**ติ สกลจกฺกวาฬวาสีนํ อนฺธการํ วิธมิตฺวา จกฺขุปฺปฏิลาภกรเณน ยเนฺตน เตสํ ทินฺนํ จกฺขุ, เตน จกฺขุนา จกฺขุมาฯ **เอกราชา**ติ สกลจกฺกวาเฬ อาโลกกรานํ อนฺตเร เสฏฺฐเฏฺฐน รญฺชนเฏฺฐน จ เอกราชาฯ **หริสฺสวโณฺณ**ติ หริสมานวโณฺณ, สุวณฺณวโณฺณติ อโตฺถฯ ปถวิํ ปภาเสตีติ **ปถวิปฺปภาโสฯ ตํ ตํ นมสฺสามี**ติ ตสฺมา ตํ เอวรูปํ ภวนฺตํ นมสฺสามิ วนฺทามิฯ **ตยาชฺช คุตฺตา วิหเรมุ ทิวส**นฺติ ตยา อชฺช รกฺขิตา หุตฺวา อิมํ ทิวสํ จตุอิริยาปถวิหาเรน สุขํ วิหเรยฺยามฯ

เอวํ โพธิสโตฺต อิมาย คาถาย สูริยํ นมสฺสิตฺวา ทุติยคาถาย อตีเต ปรินิพฺพุเต พุเทฺธ เจว พุทฺธคุเณ จ นมสฺสติ “**เย พฺราหฺมณา**”ติอาทินาฯ ตตฺถ **เย พฺราหฺมณา**ติ เย พาหิตปาปา ปริสุทฺธา พฺราหฺมณาฯ **เวทคู**ติ เวทานํ ปารํ คตา, เวเทหิ ปารํ คตาติ วา เวทคูฯ อิธ ปน สเพฺพ สงฺขตธเมฺม วิทิเต ปากเฏ กตฺวา กตาติ เวทคูฯ เตเนวาห – “**สพฺพธเมฺม**”ติฯ สเพฺพ ขนฺธายตนธาตุธเมฺม สลกฺขณสามญฺญลกฺขณวเสน อตฺตโน ญาณสฺส วิทิเต ปากเฏ กตฺวา ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺตา, สํสารํ วา อติกฺกนฺตาติ อโตฺถฯ **เต เมนโม**ติ เต มม อิมํ นมกฺการํ ปฏิจฺฉนฺตุฯ **เต จ มํ ปาลยนฺตู**ติ เอวํ มยา นมสฺสิตา จ เต ภควโนฺต มํ ปาลยนฺตุ รกฺขนฺตุฯ **นมตฺถุ พุทฺธานํ...เป.... วิมุตฺติยา**ติ อยํ มม นมกฺกาโร อตีตานํ ปรินิพฺพุตานํ พุทฺธานํ อตฺถุ, เตสํเยว จตูสุ ผเลสุ ญาณสงฺขาตาย โพธิยา อตฺถุ, ตถา เตสเญฺญว อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตานํ อตฺถุ, ยา จ เนสํ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณสงฺขาตา ปญฺจวิธา วิมุตฺติ, ตาย วิมุตฺติยาปิ อยํ มยฺหํ นมกฺกาโร อตฺถูติ อโตฺถฯ **อิมํ โส ปริตฺตํ กตฺวา, โมโร จรติ เอสนา**ติ อิทํ ปน ปททฺวยํ สตฺถา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ภิกฺขเว, โส โมโร อิมํ ปริตฺตํ อิมํ รกฺขํ กตฺวา อตฺตโน โคจรภูมิยํ ปุปฺผผลาทีนํ อตฺถาย นานปฺปการาย เอสนาย จรตีติฯ

เอวํ ทิวสํ จริตฺวา สายํ ปพฺพตมตฺถเก นิสีทิตฺวา อตฺถํ คจฺฉนฺตํ สูริยํ โอโลเกโนฺต พุทฺธคุเณ อาวเชฺชตฺวา นิวาสฏฺฐาเน รกฺขาวรณตฺถาย ปุน พฺรหฺมมนฺตํ วทโนฺต “**อเปตย**”นฺติอาทิมาหฯ เตเนวาห – “**ทิวสํ โคจรํ คเหตฺวา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **อเปตี**ติ อปยาติ อตฺถํ คจฺฉติฯ **อิมํ โส ปริตฺตํ กตฺวา โมโร วาสมกปฺปยี**ติ อิทมฺปิ อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ภิกฺขเว, โส โมโร อิมํ ปริตฺตํ อิมํ รกฺขํ กตฺวา อตฺตโน นิวาสฏฺฐาเน วาสํ สํกปฺปยิตฺถาติฯ **ปริตฺ**

ตกมฺมโต ปุเรตรเมวาติ ปริตฺตกมฺมกรณโต ปุเรตรเมวฯ **โมรกุกฺกุฏิกายา**ติ กุกฺกุฏิกาสทิสาย โมรจฺฉาปิกายฯ

๓. ตติเย รูปายตนสฺส วิย คนฺธายตนสฺสปิ สมุฏฺฐาปกปจฺจยวเสน วิเสโส นตฺถีติ อาห – “**จตุสมุฏฺฐานิก**”นฺติฯ อิตฺถิยา สรีรคนฺธสฺส กายารุฬฺหอนุเลปนาทิคนฺธสฺส จ ตปฺปฏิพทฺธภาวโต อวิเสเสน คหณปฺปสงฺเค อิธาธิเปฺปตคนฺธํ นิทฺธาเรนฺโต “**สฺวาย**”นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิตฺถิยา**ติ ปากติกาย อิตฺถิยาฯ **ทุคฺคนฺโธ**ติ ปากติกาย อิตฺถิยา สรีรคนฺธภาวโต ทุคฺคนฺโธ โหติฯ **อิธาธิเปฺปโต**ติ อิฏฺฐภาวโต อสฺสาเทตพฺพตฺตา วุตฺตํฯ กถํ ปน อิตฺถิยา สรีรคนฺธสฺส ทุคฺคนฺธภาโวติ อาห – “**เอกจฺจา หี**”ติอาทิฯ ตตฺถ อสฺสสฺส วิย คนฺโธ อสฺสา อตฺถีติ **อสฺสคนฺธินี**ฯ เมณฺฑกสฺส วิย คนฺโธ อสฺสา อตฺถีติ **เมณฺฑกคนฺธินี**ฯ เสทสฺส วิย คนฺโธ อสฺสา อตฺถีติ **เสทคนฺธินี**ฯ โสณิตสฺส วิย คนฺโธ อสฺสา อตฺถีติ **โสณิตคนฺธินีฯ รชฺชเตวา**ติ อนาทิมติ สํสาเร อวิชฺชาทิกิเลสวาสนาย ปริกฺขฺฌิตหทยตฺตา โผฏฺฐพฺพสฺสาทคธิตจิตฺตตาย จ อนฺธพาโล เอวรูปายปิ ทุคฺคนฺธสรีราย อิตฺถิยา รชฺชติเยวฯ ปากติกาย อิตฺถิยา สรีรคนฺธสฺส ทุคฺคนฺธภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิสิฏฺฐาย เอกจฺจาย อิตฺถิยา ตทภาวํ ทเสฺสตุํ – “**จกฺกวตฺติโน ปนา**”ติอาทิมาหฯ ยทิ เอวํ อีทิสาย อิตฺถิยา สรีรคโนฺธปิ อิธ กสฺมา นาธิเปฺปโตติ อาห – “**อยํ น สพฺพาสํ โหตี**”ติอาทิฯ ติรจฺฉานคตาย อิตฺถิยา เอกจฺจาย จ มนุสฺสิตฺถิยา สรีรคนฺธสฺส อติวิย อสฺสาเทตพฺพภาวทสฺสนโต ปุน ตมฺปิ อวิเสเสน อนุชานโนฺต “**อิตฺถิกาเย คโนฺธ วา โหตู**”ติอาทิมาหฯ **อิตฺถิคโนฺธเตฺวว เวทิตโพฺพ**ติ ตปฺปฏิพทฺธภาวโต วุตฺตํฯ

๔. จตุตฺถาทีสุ **กิํ เตนา**ติ ชิวฺหาวิเฺญยฺยรเส อิธาธิเปฺปเต กิํ เตน อวยวรสาทินา วุเตฺตน ปโยชนํฯ โอฏฺฐมํสํ สมฺมเกฺขตีติ **โอฏฺฐมํสสมฺมกฺขโน,** เขฬาทีนิฯ อาทิสเทฺทน โอฏฺฐมํสมกฺขโน ตมฺพุลมุขวาสาทิรโส คยฺหติฯ **สโพฺพ โส อิตฺถิรโส**ติ อิตฺถิยาวสฺส คเหตพฺพตฺตาฯ

๕. **อิตฺถิโผฏฺฐโพฺพ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ยทิ ปเนตฺถ อิตฺถิคตานิ รูปารมฺมณาทีนิ อวิเสสโต ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, อถ กสฺมา ภควตา ตานิ วิสุํ วิสุํ คเหตฺวา เทสิตานีติ อาห – “**อิติ สตฺถา**”ติอาทิฯ **ยถา หี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ **คเมตี**ติ วิเกฺขปํ คเมติ, อยเมว วา ปาโฐฯ **คเมตี**ติ จ สงฺคเมติฯ **น ตถา เสสา สทฺทาทโย, น ตถา รูปาทีนิ อารมฺมณานี**ติ เอเตน สเตฺตสุ รูปาทิครุกตา อสํกิณฺณา วิย ทสฺสิตา, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ อเนกวิธตฺตา สตฺตานํ อชฺฌาสยสฺสาติ ทเสฺสตุํ – “**เอกจฺจสฺส จา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปญฺจครุกวเสนา**ติ ปญฺจารมฺมณครุกวเสนฯ เอกจฺจสฺส หิ ปุริสสฺส ยถาวุเตฺตสุ ปญฺจสุปิ อารมฺมเณสุ ครุกตา โหติ, เอกจฺจสฺส ตตฺถ กติปเยสุ, เอกสฺมิํ เอว วา, เต สเพฺพปิ ปญฺจครุกาเตฺวว เวทิตพฺพา ยถา ‘‘สตฺติสโย อฏฺฐวิโมกฺขา’’ติฯ **น ปญฺจครุกชาตกวเสน** เอเกการมฺมเณ ครุกเสฺสว นาธิเปฺปตตฺตาฯ เอเกการมฺมณครุกานญฺหิ ปญฺจนฺนํ ปุคฺคลานํ ตตฺถ อาคตตฺตา ตํ ชาตกํ “**ปญฺจครุกชาตก**”นฺติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตน อิธ ปโยชนํ นตฺถีติ อาห – “**สกฺขิภาวตฺถายา**”ติฯ **อาหริตฺวา กเถตพฺพ**นฺติ รูปาทิครุกตาย เอเต อนยพฺยสนํ ปตฺตาติ ทเสฺสตุํ กเถตพฺพํฯ

๖-๘. **เตส**นฺติ สุตฺตานํฯ **อุปฺปเณฺฑตฺวา คณฺหิตุํ น อิจฺฉี**ติ ตสฺส โถกํ วิรูปธาตุกตฺตา น อิจฺฉิฯ **อนติกฺกมโนฺต**ติ สํสเนฺทโนฺตฯ **เทฺว หตฺถํ ปตฺตานี**ติ เทฺว อุปฺปลานิ หตฺถํ คตานิฯ **ปหฏฺฐาการํ ทเสฺสตฺวา**ติ อปราหิ อิตฺถีหิ เอเกกํ ลทฺธํ, มยา เทฺว ลทฺธานีติ สนฺตุฏฺฐาการํ ทเสฺสตฺวาฯ **ปโรที**ติ ตสฺสา ปุพฺพสามิกสฺส มุขคนฺธํ สริตฺวาฯ ตสฺส หิ มุขโต อุปฺปลคโนฺธ วายติฯ **หาเรตฺวา**ติ ตสฺมา ฐานา อปเนตฺวา, ‘‘หราเปตฺวา’’ติ วา ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ

สาธุ สาธูติ ภาสโตติ ธมฺมกถาย อนุโมทนวเสน ‘‘สาธุ สาธู’’ติ ภาสโตฯ **อุปฺปลํว ยโถทเก**ติ ยถา อุปฺปลํ อุปฺปลคโนฺธ มุขโต นิพฺพโตฺตติฯ **วฎฺฎเมว กถิต**นฺติ ยถารุตวเสน วุตฺตํฯ ยทิปิ เอวํ วุตฺตํ, ตถาปิ ยถารุตมเตฺถ อวตฺวา วิวฎฺฎํ นีหริตฺวา กเถตพฺพํ วิมุตฺติรสตฺตา ภควโต เทสนายฯ

รูปาทิวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฎฺฐกถาย

ปฐมวคฺควณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. นีวรณปฺปหานวคฺควณฺณนา

๑๑. **ทุติยสฺสา**ติ ทุติยวคฺคสฺสฯ **เอกธมฺมมฺปี**ติ เอตฺถ ‘‘เอกสภาวมฺปี’’ติ อิมินา สภาวโตฺถยํ ธมฺมสโทฺท ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิยาติ ทสฺสิตํ โหติฯ ยทเคฺคน จ สภาวโตฺถ, ตทเคฺคน นิสฺสตฺตโตฺถ สิโทฺธ เอวาติ **‘‘นิสฺสตฺตเฏฺฐน ธโมฺม เวทิตโพฺพ’’**ติ วุตฺตํฯ **สุภนิมิตฺตนฺ**ติ ธมฺมปริยาเยน วุตฺตํฯ ตณฺหิ อตฺถโต กามจฺฉโนฺท วา สิยาฯ โส หิ อตฺตโน คหณาการेน สุภนฺติ, เตนาการेน ปวตฺตนกสฺส อญฺญสฺส กามจฺฉนฺทสฺส นิมิตฺตตฺตา ‘‘สุภนิมิตฺต’’นฺติ จ วุจฺจติฯ ตสฺส อารมฺมณํ วา สุภนิมิตฺตํฯ อิฏฺฐญฺหิ อิฏฺฐาการेन วา คยฺหมานํ รูปาทิอารมฺมณํ ‘‘สุภนิมิตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ อารมฺมณเมว เจตฺถ นิมิตฺตํฯ ตถา หิ วกฺขติ – ‘‘สุภนิมิตฺตนฺติ ราคฏฺฐานิยํ อารมฺมณ’’นฺติฯ สมุจฺจยโตฺถ วา-สโทฺท อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนํ ภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวาย, วฑฺฒิยาติ อโตฺถฯ **อชาโต** นิชฺชาโตฯ เสสปทานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **กาเมสู**ติ ปญฺจสุ กามคุเณสุฯ **กามจฺฉโนฺท**ติ กามสงฺขาโต ฉโนฺท, น กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท น ธมฺมจฺฉโนฺทฯ กามนวเสน รชฺชนวเสน จ กาโม เอว ราโค **กามราโค**ฯ กามนวเสน นนฺทนวเสน จ กาโม เอว นนฺทีติ **กามนนฺที**ฯ กามนวเสน ตณฺหายนวเสน จ **กามตณฺหา**ฯ อาทิสเทฺทน ‘‘กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามโชฺฌสาน’’นฺติ เอเตสํ ปทานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว กามตฺถํ วิทิตฺวา สิเนหนเฏฺฐน **กามเสฺนโห,** ปริฬาหนเฏฺฐน **กามปริฬาโห,** มุจฺฉนเฏฺฐน **กามมุจฺฉา,** คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนเฏฺฐน **กามโชฺฌสานํ** เวทิตพฺพํฯ กามจฺฉโนฺท เอว กุสลปฺปวตฺติโต จิตฺตสฺส นีวรณเฏฺฐน **กามจฺฉนฺทนีวรณํ, โส**ติ กามจฺฉโนฺทฯ **อสมุทาจารวเสนา**ติ อสมุทาจารภาเวนฯ **อนนุภูตารมฺมณวเสนา**ติ ‘‘อิทํ นาเมต’’นฺติ วตฺถุวเสน อุตฺวา ตสฺมิํ อตฺตภาเว อนนุภูตสฺส อารมฺมณสฺส วเสนฯ รูปสทฺทาทิเภทํ ปน อารมฺมณํ เอกสฺมิมฺปิ อตฺตภาเว อนนุภูตํ นาม นเตฺถว, กิมงฺคํ ปน อนาทิมติ สํสาเรฯ

ยํ วุตฺตํ – ‘‘อสมุทาจารวเสน จา’’ติอาทิ, ตํ อติสํขิตฺตนฺติ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ – **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ภวคฺคหเณน มหคฺคตภโว คหิโตฯ โส หิ โอฬาริกกิเลสสมุทาจารรหิโตฯ ตชฺชนียกมฺมกตาทิกาเล ปาริวาสิกกาเล จ จริตพฺพานิ **เทฺวอสีติ ขุทฺทกวตฺตานิ** นามฯ น หิ ตานิ สพฺพาสุ อวตฺถาสุ จริตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ น มหาวเตฺตสุ อโนฺตคธานีติ **‘‘จุทฺทส มหาวตฺตานี’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา อาคนฺตุกวตฺตอาวาสิกคมิก-อนุโมทนภตฺตคฺค- ปิณฺฑจาริกอารญฺญกเสนาสนชนฺตาฆรวจฺจกุฏิอุปชฺฌาย- สทฺธิวิหาริกอาจริย-อเนฺตวาสิกวตฺตานีติ เอตานิ จุทฺทส มหาวตฺตานิ นามาติ วุตฺตํฯ อิตรานิ ปน ‘‘ปาริวาสิกานํ ภิกฺขูนํ วตฺตํ ปญฺญาเปสฺสามี’’ติ (จูฬว. ๗๕) อารภิตฺวา ‘‘น อุปสมฺปาเทตพฺพํ, น ฉมายํ จงฺกมเนฺต จงฺกเม จงฺกมิตพฺพ’’นฺติ (จูฬว. ๘๑) วุตฺตานิ ปกตเตฺต จริตพฺพวตฺตานิ ฉสฏฺฐิ, ตโต ปรํ ‘‘น, ภิกฺขเว, ปาริวาสิเกน ภิกฺขุนา ปาริวาสิกวุฑฺฒตเรน ภิกฺขุนา สทฺธิํ, มูลายปฏิกสฺสนารเหน, มานตฺตารเหน, มานตฺตจาริเกน, อพฺภานารเหน ภิกฺขุนา สทฺทิํ เอกจฺฉเนฺน อาวาเส วตฺถพฺพ’’นฺติอาทีนิ ปกตเตฺต จริตเพฺพหิ อนญฺญตฺตา วิสุํ วิสุํ อคเณตฺวา ปาริวาสิกวุฑฺฒตราทีสุ ปุคฺคลเนฺตเรสุ จริตพฺพตฺตา เตสํ วเสน สมฺปิเณฺฑตฺวา เอเกกํ กตฺวา คณิตานิ ปญฺจาติ เอกสตฺตติวตฺตานิฯ อุเกฺขปนียกมฺมกตวเตฺตสุ วตฺตปญฺญาปนวเสน วุตฺตํ – ‘‘น ปกตตฺตสฺส ภิกฺขุโน อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ…เป…. ปิฏฺฐิปริกมฺมํ สาทิตพฺพ’’นฺติ อิทํ อภิวาทนาทีนํ อสฺสาทิยนํ เอกํ, ‘‘น ปกตโตฺต ภิกฺขุ สีลวิปตฺติยา อนุทฺธํเสตโพฺพ’’ติอาทีนิ (จูฬว. ๕๑) จ ทสาติ เอวํ ทฺวาสีติ โหนฺติฯ เอเตเสฺวว ปน กานิจิ ตชฺชนียกมฺมกตาทิวตฺตานิ กานิจิ ปาริวาสิกาทิวตฺตานีติ อคฺคหิตคฺคหเณน ทฺวาวีสติวตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘จุทฺทส มหาวตฺตานี’’ติ วตฺวาปิ ‘‘อาคนฺตุกคมิกวตฺตานิ

จา’’ติ อิเมสํ วิสุํ คหณํ อิมานิ อภิณฺหํ สมฺภวนฺตีติ กตฺวาฯ **กิเลโส โอกาสํ น ลภติ** สพฺพทา วตฺตปฺปฏิปตฺติยํเยว พฺยาวฏจิตฺตตายฯ **อโยนิโสมนสิการ**นฺติ อนิจฺจาทีสุ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา ปวตฺตํ อนุปายมนสิการํฯ **สติโวสฺสคฺค**นฺติ สติยา วิสฺสชฺชนํ, สติวิรหนฺติ อโตฺถฯ **เอวมฺปี**ติ วกฺขมานาเปกฺขาย อวุตฺตสมฺปิณฺฑนโตฺถ **ปิ**-สโทฺทฯ

อนุสนฺธิวเสนาติ ปุจฺฉานุสนฺธิอาทิอนุสนฺธิวเสนฯ **ปุพฺพาปรวเสนา**ติ ปุพฺพาปรคนฺถสลฺลกฺขณวเสนฯ **คณฺหนฺตสฺสา**ติ อาจริยมุขโต คณฺหนฺตสฺสฯ **สชฺฌายนฺตสฺสา**ติ อาจริยมุขโต อุคฺคหิตคนฺถํ สชฺฌายนฺตสฺสฯ **วาเจนฺตสฺสา**ติ ปาฬึ ตทตฺถญฺจ อุคฺคณฺหาปนวเสน ปเรสํ วาเจนฺตสฺสฯ **เทเสนฺตสฺสา**ติ เทสนาวเสน ปเรสํ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺสฯ **ปกาเสนฺตสฺสา**ติ อตฺตโน อตฺตโน สํสยฏฺฐาเน ปุจฺฉนฺตานํ ยาถาวโต อตฺถํ ปกาเสนฺตสฺสฯ **กิเลโส โอกาสํ น ลภติ** รตฺตินฺทิวํ คนฺถกมฺเมสฺเวว พฺยาวฏจิตฺตตายฯ **เอวมฺปี**ติ วุตฺตสมฺปิณฺฑนโตฺถ **ปิ**-สโทฺทฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

ธุตงฺคธโร โหตีติ วุตฺตเมวตฺถํ ปกาเสติ **‘‘เตรส ธุตงฺคคุเณ สมาทาย วตฺตตี’’**ติฯ **พาหุลฺลายา**ติ จีวราทิปจฺจยพาหุลฺลายฯ ยถา จีวราทโย ปจฺจยา พหุลํ อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา **อาวตฺตสฺส** ปวตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปริหีนชฺฌานสฺสา**ติ ฌานนฺตรายกเรน วิสภาครูปทสฺสนาทินา เกนจิ นิมิเตฺตน ปริหีนชฺฌานสฺสฯ **วิสฺสฏฺฐชฺฌานสฺสา**ติ อสมาปชฺชนวเสน ปริจฺจตฺตชฺฌานสฺสฯ **ภสฺสาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน คณสงฺคณิกนิทฺทานวกมฺมาทึ สงฺคณฺหาติฯ **สตฺตสุ วา อนุปสฺสนาสู**ติ เอตฺถ สตฺต อนุปสฺสนา นาม อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา นิพฺพิทานุปสฺสนา วิราคานุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา ขยานุปสฺสนา วยานุปสฺสนา วิปริณามานุปสฺสนา อนิมิตฺตานุปสฺสนา อปฺปณิหิตานุปสฺสนา สุญฺญตานุปสฺสนา อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา ยถาภูตญาณทสฺสนํ อาทีนวานุปสฺสนา ปฏิสงฺขานุปสฺสนา วิวฏฺฏานุปสฺสนาติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ มหาวิปสฺสนาสุ อาทิโต วุตฺตา อนิจฺจานุปสฺสนาทิ-ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาปริยนฺตา สตฺตฯ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาโต** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๗๔๑) คเหตพฺพํฯ

อนาเสวนตายาติ ปุริมตฺตภาเว ฌาเนน วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส กามจฺฉนฺทาทิอาเสวนาย อภาวโตฯ **อนนุภูตปุพฺพ**นฺติ ตสฺมึ อตฺตภาเว อนนุภูตปุพฺพํฯ **ชาโต**ติ เอตเสฺสว เววจนํ **สญฺชาโต**ติอาทิฯ นนุ จ ขณิกตฺตา สพฺพธมฺมานํ อุปฺปนฺนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส ตงฺขณํเยว อวสฺสํ นิโรธสมฺภวโต นิรุเทฺธ จ ตสฺมึ ปุน อญฺญเสฺสว อุปฺปชฺชนโต จ กถํ ตสฺส ปุนปฺปุนภาโว ราสิภาโว จาติ อาห – **‘‘ตตฺถ สกึ อุปฺปโนฺน กามจฺฉโนฺท’’**ติอาทิฯ **อฏฺฐานเมต**นฺติ อการณเมตํฯ เยน การเณน อุปฺปโนฺน กามจฺฉโนฺท น นิรุชฺฌติ, นิรุโทฺธ จ เสฺวว ปุน อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตาทิสํ การณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

ราคฏฺฐานิยนฺติ ราคชนกํฯ อนิจฺจาทีสุ นิจฺจาทิวเสน วิปรีตมนสิกาโร, อิธ อโยนิโสมนสิกาโรติ อาห – **‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’**นฺติอาทิฯ **อโยนิโสมนสิกาโร**ติ อนุปายมนสิกาโร, กุสลธมฺมปฺปวตฺติยา อการณภูโต มนสิกาโรติ อโตฺถฯ **อุปฺปถมนสิกาโร**ติ กุสลธมฺมปฺปวตฺติยา อมคฺคภูโต มนสิกาโรฯ **สจฺจวิปฺปฏิกูเลนา**ติ สจฺจาภิสมยสฺส อนนุโลมวเสนฯ **อาวชฺชนา**ติ อาทินา อาวชฺชนาย ปจฺจยภูตา ตโต ปุริมุปฺปนฺนา มโนทฺวาริกา อกุสลชวนปฺปวตฺติ ผลโวหาเรน ตถา วุตฺตาฯ ตสฺส หิ วเสน สา อกุสลปฺปวตฺติยา อุปนิสฺสโย โหติฯ **อาวชฺชนา**ติ ภวงฺคจิตฺตํ อาวชฺชยตีติ อาวชฺชนาฯ อนุ อนุ อาวเชฺชตีติ **อนฺวาวชฺชนา**ฯ ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญํ อาภุชตีติ **อาโภโค**ฯ สมนฺนาหรตีติ **สมนฺนาหาโร**ฯ ตเทวารมฺมณํ อตฺตานํ อนุพนฺธิตฺวา อุปฺ

ปชฺชมาโน มนสิ กโรติ ฐเปตีติ **มนสิกาโร**ฯ **อยํ วุจฺจติ อโยนิโสมนสิกาโร**ติ อยํ อนุปา ยอุปฺปถมนสิการลกฺขโณ อโยนิโสมนสิกาโร นาม วุจฺจติฯ

๑๒. ทุติเย **ภตฺตพฺยาปตฺติ วิยา**ติ ภตฺตสฺส ปูติภาเวน วิปฺปการปฺปตฺติ วิย, **จิตฺตสฺส พฺยาปชฺชน**นฺติ จิตฺตสฺส วิการภาวาปาทนํฯ เตเนวาห – **“ปกติวิชหนภาโว”**ติฯ พฺยาปชฺชติ เตน จิตฺตํ ปูติกุมฺมาสาทโย วิย ปุริมปกตึ ชหตีติ **พฺยาปาโท**ฯ ปฏิโฆเยว อุปรูปริ อุปฺปชฺชมานสฺส ปฏิฆสฺส นิมิตฺตภาวโต **ปฏิฆนิมิตฺตํ,** ปฏิฆสฺส จ การณภูตํ อารมฺมณํ ปฏิฆนิมิตฺตนฺติ อาห – **“ปฏิฆสฺสปิ ปฏิฆารมฺมณสฺสปิ เอตํ อธิวจน**”นฺติฯ **อฎฺฐกถาย**นฺติ มหาอฎฺฐกถา ยํฯ

๑๓. ตติเย ถินตา **ถินํ,** สปฺปิปิโณฺฑ วิย อวิปฺผาริกตาย จิตฺตสฺส ฆนภาโว พทฺธตาติ อ โตฺถฯ เมธตีติ **มิทฺธํ,** อกมฺมญฺญภาเวน หึสตีติ อโตฺถฯ ‘‘ยา ตสฺมึ สมเย จิตฺตสฺส อกลฺยตา’’ติ อาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๒) ถินสฺส, ‘‘ยา ตสฺมึ สมเย กายสฺส อกลฺยตา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๓) จ มิทฺธสฺส อภิธมฺเม นิทฺทิฎฺฐตฺตา วุตฺตํ – **“จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตา ถินํ, ติณฺณํ ขนฺธานํ อกมฺมญฺญตา มิทฺธ”**นฺติฯ สติปิ อญฺญมญฺญาวิปฺปโยเค จิตฺตกายลหุตาทีนํ วิย จิตฺตเจตสิกานํ ยถากฺกมํ ตํตํวิเสโส สิยา, ยา เตสํ อกลฺยตาทีนํ วิเสสปจฺจยตา, อยเมเตสํ สภาโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ **กปิมิทฺธสฺสา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวติ **“ปจลายิกภาวสฺสา”**ติฯ อกฺขิทลานํ ปจลภาวํ กโรตีติ ปจลายิโก, ปจลายิกสฺส ภาโว **ปจลายิกภาโว,** ปจลายิกตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อุภินฺน**นฺติ ถินมิทฺธานํฯ ‘‘วิตฺถาโร เวทิตโพฺพ’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **จิตฺตสฺส อกลฺยตา**ติ จิตฺตสฺส คิลานภาโวฯ คิลาโน หิ อกลฺยโกติ วุจฺจติฯ วินเยปิ วุตฺตํ – ‘‘นาหํ, ภเนฺต, อกลฺยโก’’ติ (ปารา. ๑๕๑)ฯ กาลํ ขมตีติ หิ กลฺยํ, อโรคตา, ตสฺสํ นิยุโตฺต กลฺยโก, น กลฺยโก **อกลฺยโก**ฯ **อกมฺมญฺญตา**ติ จิตฺตเคลญฺญสงฺขาโตว อกมฺมญฺญตากาโรฯ **โอลียนา**ติ โอลียนากาโรฯ อิริยาปถูปตฺถมฺภิตญฺหิ จิตฺตํ อิริยาปถํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกนฺตํ รุเกฺข วคฺคุลิ วิย ขีเล ลคฺคิตผาณิตวารโก วิย จ โอลียติ ลมฺพติ, ตสฺส ตํ อาการํ สนฺธาย – ‘‘โอลียนา’’ติ วุตฺตํฯ ทุติยปทํ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตํฯ **กายสฺสา**ติ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺขาตสฺส นามกายสฺสฯ **อกลฺยตา อกมฺมญฺญตา**ติ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ เมโฆ วิย อากาสํ โอนยฺหตีติ **โอนาโห**ฯ **โอนยฺหตี**ติ จ ฉาเทติ อวตฺถรติ วาติ อโตฺถ ฯ สพฺพโตภาเคน โอนาโหติ **ปริโยนาโห**ฯ **อรติ**อาทีนํ อโตฺถ **วิภเงฺค** (วิภ. ๘๕๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ ตตฺถ วุตฺตปาฬึยา ทเสฺสตุํ – **“วุตฺตํ เหต”**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปเนฺตสู**ติ ทูเรสุ, วิวิเตฺตสุ วาฯ **อธิกุสเลสู**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมสุฯ **อรตี**ติ รติปฺปฏิเกฺขโปฯ **อรติตา**ติ อรมนากาโรฯ **อนภิรตี**ติ อนภิรตภาโวฯ **อนภิรมนา**ติ อนภิรมนากาโร ฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อุกฺกณฺฐนากาโรฯ **ปริตสฺสิตา**ติ อุกฺกณฺฐนวเสเนว ปริตสฺสนา, อุกฺกณฺฐิตเสฺสว ตตฺถ ตตฺถ ตณฺหายนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปริตสฺสิตา**ติ วา กมฺปนาฯ **ตนฺที**ติ ชาติอาลสิยํ, ปกติอาลสิยนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ กุสลกรเณ กายสฺส อวิปฺผาริกตา ลีนตา ชาติอาลสิยํ ตนฺที นาม, น โรคอุตุชาทีหิ กายเคลญฺญํฯ **ตนฺทิยนา**ติ ตนฺทิยนากาโรฯ **ตนฺทิมนตา**ติ ตนฺทิยา อภิภูตจิตฺตตาฯ อลสสฺส ภาโว **อาลสฺยํ,** อาลสฺยายนากาโร **อาลสฺยายนา**ฯ อาลสฺยายิตสฺส ภาโว **อาลสฺยายิตตฺตํ**ฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายาลสิยํ กถิตํฯ ถินมิทฺธการณานญฺหิ ราคาทิกิเลสานํ วเสน นามกายสฺส อาลสิยํ, ตเทว รูปกายสฺสาปีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ชมฺภนา**ติ ผนฺทนาฯ ปุนปฺปุนํ ชมฺภนา **วิชมฺภนา**ฯ **อานมนา**ติ ปุรโต นมนาฯ **วินมนา**ติ ปจฺฉโต นมนาฯ **สนฺนมนา**ติ สมนฺตโต นมนาฯ **ปณมนา**ติ ยถา ตนฺตโต อุฎฺฐิตเปสกาโร กิสฺมิญฺจิเทว คเหตฺวา อุชุํ กายํ อุสฺสาเปติ, เอวํ กายสฺส อุทฺธํ ฐปนาฯ **พฺยาธิยก**นฺติ อุปฺปนฺนพฺ

ยาธิตาฯ อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ ถินมิทฺธการณานํ ราคาทิกิเลสานํ วเสน กายพทฺธนเมว กถิตํฯ **ภุตฺตาวิสฺสา**ติ ภุตฺตวโตฯ **ภตฺตมุจฺฉา**ติ ภตฺตเคลญฺญํฯ พลวภเตฺตน หิ มุจฺฉาปโตฺต วิย โหติฯ **ภตฺตกิลมโถติ** ภเตฺตน กิลนฺตภาโวฯ **ภตฺตปริฬาโห**ติ ภตฺตทรโถฯ ตสฺมิญฺหิ สมเย ปริฬาหุปฺปตฺติยา อุปหตินฺทฺริโย โหติ, กาโย ชีรตีติฯ **กายทุฎฺฐุลฺล**นฺติ ภตฺตํ นิสฺสาย กายสฺส อกมฺมญฺญตํฯ **อกลฺยตา**ติอาทิ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **ลีน**นฺติ อวิปฺผาริกตาย ปฎิกุฎิตํฯ อิตเร เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ **ถิน**นฺติ สปฺปิปิโณฺฑ วิย อวิปฺผาริกตาย ฆนภาเวน ฐิตํฯ **ถิยนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ ถิยิภาโว **ถิยิตตฺตํ** , อวิปฺผารวเสเนว พทฺธตาติ อโตฺถฯ อิเมหิ ปน สเพฺพหิปิ ปเทหิ ถินมิทฺธการณานํ ราคาทิกิเลสานํ วเสน จิตฺตสฺส คิลานากาโร กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ **ปุริมา จตฺตาโร ธมฺมา**ติ อรติ, ตนฺที, วิชมฺภิตา, ภตฺตสมฺมโทติ เอเต จตฺตาโร ธมฺมาฯ ยทา ถินมิทฺธํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตทา อรติอาทีนมฺปิ สมฺภวโต **“อุปนิสฺสยโกฎิยา ปน โหตี”**ติ วุตฺตํ, อุปนิสฺสยโกฎิยา ปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ

๑๔. จตฺเตฺถ อุทฺทตสฺส ภาโว **อุทฺธจฺจํ**ฯ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน อุทฺธตํ โหติ จิตฺตํ, ตํสมฺปยุตฺตา วา ธมฺมา, โส ธโมฺม **อุทฺทจฺจํ**ฯ กุจฺฉิตํ กตํ กุกตํ, ทุจฺจริตํ สุจริตญฺจฯ อกตมฺปิ หิ กุกตเมวฯ เอวญฺหิ วตฺตาโร โหนฺติ ‘‘ยํ มยา น กตํ, ตํ กุกต’’นฺติฯ เอวํ กตากตํ ทุจฺจริตํ สุจริตญฺจ กุกตํ, ตํ อารพฺภ วิปฺปฎิสารวเสน ปวตฺตํ ปน จิตฺตํ อิธ กุกตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ**ฯ **จิตฺตสฺส อุทฺธตากาโร**ติ จิตฺตสฺส อวูปสมากาโรว วุโตฺตฯ อวูปสมลกฺขณญฺหิ อุทฺธจฺจํฯ ยถาปวตฺตสฺส กตากตาการวิสิฎฺฐสฺส ทุจฺจริตสุจริตสฺส อนุโสจนวเสน วิรูปํ ปฎิสรณํ **วิปฺปฎิสาโร**ฯ กุกฺกุจฺจสฺสปิ กตากตานุโสจนวเสน จิตฺตวิเกฺขปภาวโต อวูปสมากาโร สมฺภวตีติ อาห – **“เจตโส อวูปสโมติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเสฺสวตํ นาม”**นฺติฯ เสฺวว จ เจตโส อวูปสโมติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมว นิทฺทิฎฺฐํฯ ตญฺจ อตฺตโนว อตฺตนา สหชาตํ น โหตีติ อาห – **“อยํ ปน อุปนิสฺสยโกฎิยา ปจฺจโย โหตี”**ติฯ อุปนิสฺสยปจฺจยตา จ ปุริมุปฺปนฺนวเสน เวทิตพฺพาฯ

๑๕. ปญฺจเม วิคตา จิกิจฺฉา อสฺสาติ **วิจิกิจฺฉา**ฯ สภาวํ วิจินโนฺต ตาย กิจฺฉตีติ วา **วิจิกิจฺฉา**ฯ

๑๖. ฉเฎฺฐ **เหตุํ วา ปจฺจยํ วา น ลภตี**ติ เอตฺถ เหตุคฺคหเณน ชนกํ การณมาห, ปจฺจยคฺคหเณน อนุปาลนกํ การณํฯ **เหตุ**นฺติ วา อุปาทานการณํฯ **ปจฺจย**นฺติ สหการณํ วุตฺตํฯ **ต**นฺติ กิเลสํฯ **วิวเฎฺฎตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาตี**ติ วิวฎฺฎาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อรหตฺตผลํ คณฺหาติฯ ภิกฺขาย จรนฺติ เอตฺถาติ **ภิกฺขาจาโร,** โคจรคามเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมึ ภิกฺขาจาเรฯ **วยํ อาคมฺมา**ติ ทารภรณานุรูปํ วยํ อาคมฺมฯ **อายูหโนฺต**ติ อุปจินโนฺตฯ **องฺคารปกฺก**นฺติ วีตจฺจิกงฺคาเรสุ ปกฺกํฯ **กึ นาเมต**นฺติ ภิกฺขู ครหโนฺต อาหฯ **ชีวมานเปตกสโตฺต**ติ ชีวมาโน หุตฺวา ‘‘เตเนว อตฺตภาเวน เปตภาวํ ปตฺตสโตฺต ภวิสฺสตี’’ติ ปริกปฺปวเสน วุตฺตํฯ **กุฎ**นฺติ ปานียฆฎํฯ **ยาว ทารุณ**นฺติ อติวิย ทารุณํฯ **วิปาโก กีทิโส ภวิสฺสตี**ติ ตยา กตกมฺมสฺส อายตึ อนุภวิตพฺพวิปาโก กีทิโส ภวิสฺสติฯ

วิสงฺขริตฺวาติ เฉทนเภทนาทีหิ วินาเสตฺวาฯ **ทีปกมิคปกฺขิโน**ติ อตฺตโน นิสินฺนภาวสฺส ทีปนโต เอวํลทฺธนามา มิคปกฺขิโน, เยน อรญฺญํ เนตฺวา เนสาโท เตสํ สเทฺทน อาคตาคเต มิคปกฺขิโน วธิตฺวา คณฺหาติฯ **เถร**นฺติ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสเตฺถรํฯ **อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา**ติ อธิฎฺฐานาทิวเสน อิทฺธึ อภิสงฺขริตฺวาฯ อุปโยคเตฺถ เจตํ กรณวจนํฯ **อคฺคิปปฎิก**นฺติ อจฺจิกรณํ, วิปฺผุลิงฺคนฺติ อโตฺถฯ **ปสฺสนฺตเสฺสวา**ติ อนาทเร สามิวจนํฯ **ตสฺส เถรสฺสา**ติ ตสฺส มิ

ลกฺขติสฺสเตฺถรสฺสฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺสา อคฺคิปปฏิกายฯ **ปฏิพลสฺสา**ติ อุคฺคหณสชฺฌายาทีสุ ปฏิพลสฺสฯ ทุกฺขํ อุปนิสา การณเมติสฺสาติ **ทุกฺขูปนิสา,** ทุกฺขนิพนฺธนา ทุกฺขเหตุกา สทฺธาติ วุตฺตํ โหติฯ วตฺตมุเขน กมฺมฏฺฐานสฺส กถิตตฺตา **“วตฺตสีเส ฐตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ปลาลวรณก**นฺติ ปลาลปุญฺชํฯ

อารมฺภถาติ สมถวิปสฺสนาทีสุ วีริยํ กโรถฯ **นิกฺกมถา**ติ โกสชฺชโต นิกฺขมถ, กามานํ วา ปนูทนาย นิกฺขมถ, อุภเยนปิ วีริยเมว วุตฺตํฯ วีริยญฺหิ อารมฺภนกวเสน อารโมฺภ, โกสชฺชโต นิกฺขมนวเสน ‘‘นิกฺกโม’’ติ วุจฺจติฯ **ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน**ติ พุทฺธสฺส ภควโต ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธสงฺขาเต ติวิธสาสเน ยุญฺชถ โยคํ กโรถฯ เอวมนุยุญฺชนฺตา **มจฺจุโน เสนํ ธุนาถ** วิทฺธํเสถฯ ตตฺถ **มจฺจุโน เสน**นฺติ –

‘‘กามา เต ปฐมา เสนา, ทุติยา อรติ วุจฺจติ;
ตติยา ขุปฺปิปาสา เต, จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติฯ

‘‘ปญฺจมํ ถินมิทฺธํ เต, ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ;
สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต, มโกฺข ถโมฺภ เต อฏฺฐโมฯ

‘‘ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร,
มิจฺฉาลโทฺธ จ โย ยโส;
โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส,
ปเร จ อวชานาติฯ

‘‘เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี;
น นํ อสูโร ชินาติ, เชตฺวา จ ลภเต สุข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๓๘-๔๔๑) –

เอวมาคตํ กามาทิเภทํ มจฺจุโน เสนํฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อาทิโตว อคาริยภูเต สเตฺต วตฺถุกาเมสุ กิเลสกามา โมสยนฺติ, เต อภิภุยฺย อนคาริยภาวํ อุปคตานํ ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อรติ อุปฺปชฺชติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปพฺพชิเตน โข, อาวุโส, อภิรติ ทุกฺกรา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๓๑)ฯ ตโต เต ปรปฺปฏิพทฺธชีวิกตฺตา ขุปฺปิปาสา พาธติ, ตาย พาธิตานํ ปริเยสนตณฺหา จิตฺตํ กิลมยติฯ อถ เนสํ กิลนฺตจิตฺตานํ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, ตโต วิเสสมนธิคจฺฉนฺตานํ ทุรภิสมฺภเวสุ อรญฺญวนปเตฺถสุ ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ วิหรตํ อุตฺราสสญฺญิตา ภีรุ ชายติฯ เตสํ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตานํ ทีฆรตฺตํ วิเวกรสมนสฺสาทยมานานํ วิหรตํ ‘‘น สิยา นุ โข เอส มโคฺค’’ติ ปฏิปตฺติยํ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ ตํ วิโนเทตฺวา วิหรตํ อปฺปมตฺตเกน วิเสสาธิคเมน มานมกฺขถมฺภา ชายนฺติฯ เตปิ วิโนเทตฺวา วิหรตํ ตโต อธิกตรํ วิเสสาธิคมนํ นิสฺสาย ลาภสกฺการสิโลกา อุปฺปชฺชนฺติฯ ลาภาทีหิ มุจฺฉิตฺวา ธมฺมปฺปติรูปกานิ ปกาเสโนฺต มิจฺฉายสํ อธิคนฺตฺวา ตตฺถ ฐิตา ชาติอาทีหิ อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ, ปรํ วเมฺภนฺติ, ตสฺมา กามาทีนํ ปฐมเสนาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ **นฬาคาร**นฺติ นเฬหิ วินทฺธติณจฺฉนฺนเคหํฯ

วิหสฺสตีติ อุคฺคหณสชฺฌายนมนสิการาทีหิ วิหริสฺสติฯ **ชาติสํสาร**นฺติ ปุนปฺปุนํ ชาติสงฺขาตสํสารวฏฺฏํฯ **ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี**ติ ทุกฺขสฺส อนฺตสงฺขาตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสติฯ **ปลาลปุญฺชาห**นฺติ ปลาลปุญฺชํ อหนฺติ ปทเจฺฉโทฯ **ตติยํ ฐาน**นฺติ อนาคามิผลํ สนฺธาย วทติฯ

ติวสฺสภิกฺขุกาเลติ อุปสมฺปทโต ตีณิ วสฺสานิ อสฺสาติ ติวโสฺส, ติวโสฺส จ โส ภิกฺขุ จาติ ติวสฺสภิกฺขุ, ตสฺส, เตน วา อุปลกฺขิโต กาโล ติวสฺสภิกฺขุกาโล, ตสฺมึฯ ยทา โส ติวโสฺส ภิกฺขุ นาม โหติ, ตทาติ วุตฺตํ โหติฯ **กมฺมํ กโรตี**ติ ภาวนากมฺมํ กโรติฯ **คนฺถกมฺมนฺ**ติ คนฺถวิสยํ อุคฺคหณาทิกมฺมํฯ **ปิณฺฑาปจิตึ กตฺวา**ติ อโนฺตวเสฺส เตมาสํ ทินฺนปิณฺฑสฺส กิเลสกฺขยกรเณน อปจิตึ ปูชํ กตฺวาฯ ปิณฺฑาปจิตึ กโรโนฺต หิ ภิกฺขุ เยหิ อตฺตโน โย ปิณฺฑปาโต ทิโนฺน, เตสํ ตสฺส มหปฺผลภาวํ อิจฺฉโนฺต อตฺตโน สนฺตานเมว กิเลสกฺขยกรเณน วิโสเธตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาติฯ

มหาภูตีติ เอตฺถ ปูชาวจโน มหนฺตสโทฺท, ภูตีติ จ นาเมกเทเสน ติสฺสภูติเตฺถรํ อาลปติฯ ภวติ หิ นาเมกเทเสนปิ โวหาโร ยถา ‘‘เทวทโตฺต ทโตฺต’’ติฯ **มหาภูตี**ติ วา ปิยสมุทาหาโร, โส มหติ ภูติ วิภูติ ปุญฺญญาณาทิสมฺปทา อสฺสาติ มหาภูติฯ **ฉนฺนํ เสปณฺณิคจฺฉมูลนฺ**ติ สาขาปลาสาทีหิ ฉนฺนํ ฆนจฺฉายํ เสปณฺณิคจฺฉมูลํฯ **อสุภกมฺมฎฺฐานํ ปาทกํ กตฺวา**ติ เกสาทิอสุภโกฎฺฐาสภาวนาย ปฎิลทฺธํ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธึ วา ปาทกํ กตฺวาฯ อสุภวิสยํ อุปจารชฺฌานาทิกมฺมเมเวตฺถ อุปริ ปวเตฺตตพฺพภาวนากมฺมสฺส การณภาวโต ฐานนฺติ กมฺมฎฺฐานํฯ

สหสฺสทฺวิสหสฺสสงฺขามตฺตตฺตา **‘‘มหาคเณ’’**ติ วุตฺตํฯ **อตฺตโน วสนฎฺฐานโต เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา**ติ อตฺตโน วสนฎฺฐานโต อากาเสน คนฺตฺวา วิหารสมีเป โอตริตฺวา ทิวาฎฺฐาเน นิสิโนฺนเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวาฯ **กึ อาคโตสี**ติ กึการณา อาคโตสิฯ **สเพฺพสุ รตฺติทิวสภาเคสุ โอกาสํ อลภโนฺต**ติ โส กิร เถโร ‘‘ตุยฺหํ โอกาโส น ภวิสฺสติ, อาวุโส’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘วิตกฺกมาฬเก ฐิตกาเล ปุจฺฉิสฺสามิ, ภเนฺต’’ติ วตฺวา ‘‘ตสฺมึ ฐาเน อเญฺญ ปุจฺฉิสฺสนฺตี’’ติ วุเตฺต ‘‘ภิกฺขาจารมเคฺค, ภเนฺต’’ติ วตฺวา ‘‘ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺตี’’ติ วุเตฺต ทุปฎฺฎนิวาสนฎฺฐาเน, สงฺฆาฎิปารุปนฎฺฐาเน, ปตฺตนีหรณฎฺฐาเน, คาเม จริตฺวา อาสนสาลาย ยาคุปีตกาเล, ภเนฺตติฯ ตตฺถาปิ เถรา อตฺตโน กงฺขํ วิโนเทนฺติ, อาวุโสติฯ อโนฺตคามโต นิกฺขมนกาเล ปุจฺฉิสฺสามิ, ภเนฺตติฯ ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺติ, อาวุโสติฯ อนฺตรามเคฺค, ภเนฺตติฯ โภชนสาลาย ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน, ภเนฺตฯ ทิวาฎฺฐาเน ปาทโธวนกาเล, ภเนฺตติฯ ตโต ปฎฺฐาย ยาว อรุณา อปเร ปุจฺฉนฺติ, อาวุโสติฯ ทนฺตกฎฺฐํ คเหตฺวา มุขโธวนตฺถํ คมนกาเล, ภเนฺตติฯ ตทาปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺตีติฯ มุขํ โธวิตฺวา อาคมนกาเล, ภเนฺตติฯ ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉิสฺสนฺตีติฯ เสนาสนํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนกาเล, ภเนฺตติฯ ตตฺราปิ อเญฺญ ปุจฺฉนฺติ, อาวุโสติฯ เอวํ สเพฺพสุ รตฺติทิวสภาเคสุ ยาจมาโน โอกาสํ น ลภิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘เอวํ โอกาเส อสติ มรณสฺส กถํ โอกาสํ ลภิสฺสถา’’ติฯ ภเนฺต, นนุ มุขํ โธวิตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ตโย จตฺตาโร ปลฺลเงฺก อุณฺหาเปตฺวา โยนิโสมนสิการกมฺมํ กโรนฺตานํ โอกาสลาเภน ภวิตพฺพํ สิยาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **มณิวเณฺณ**ติ อินฺทนีลมณิวเณฺณฯ

ฆเฎนฺตเสฺสวาติ วายามนฺตเสฺสวฯ **วิสุทฺธิปวารณนฺ**ติ ‘‘ปริสุโทฺธ อห’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ วิสุทฺธิปวารณํฯ อรหนฺตานเมว เหสา ปวารณาฯ **กาฬกํ วา**ติ มหนฺตํ กาฬกํ สนฺธาย วทติ, **ติลโก วา**ติ ขุทฺทกํ สนฺธายฯ อุภเยนปิ สีลสฺส ปริสุทฺธภาวเมว วิภาเวติฯ

ปธานกมฺมิกาติ ปธานกเมฺม นิยุตฺตาฯ **ลทฺธมคฺคนฺ**ติ ลทฺธูปายํ, ปฐมเมว ลทฺธูปเทสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อปตฺตานี**ติ ฉฑฺฑิตานิฯ **อลาพูเนว สารเท**ติ สรทกาเล วาตาตปหตานิ ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปกิณฺณอลาพูนิ วิยฯ **กาโปตกานี**ติ กโปตกวณฺณานิฯ **ตานิ ทิสฺวาน กา รตี**ติ ตานิ เอวรูปานิ อฎฺฐีนิ ทิสฺวา ตุมฺหากํ กา นาม รติ, นนุ อปฺปมตฺตกาปิ รติ กาตุํ น วฎฺฎตีเยวาติ อ

โต‌ถฯ **ทุติยกถํ อกถิตปุโพฺพ**ติ อตฺตโน วุฑฺฒตเรน สทฺธึ วุตฺตวจนสฺส ปจฺจนีกํ ทุติยกถํ อกถิตปุโพฺพฯ

ตทเงฺคน, ตทงฺคสฺส ปหานํ **ตทงฺคปฺปหานํ**ฯ ยญฺหิ รตฺติภาเค สมุชฺชลิเตน ทีเปน อนฺธการสฺส วิย เตน เตน วิปสฺสนาย อวยวภูเตน ญาณเงฺคน ปฏิปกฺขวเสเนว ตสฺส ตสฺส ปหาตพฺพธมฺมสฺส ปหานมิทํ ตทงฺคปฺปหานํ นามฯ ยถา กามจฺฉนฺทาทโย น จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาย ติฏฺฐนฺติ, เอวํ ปริยุฏฺฐานสฺส นิเสธนํ อปฺปวตฺติกรณํ วิกฺขมฺภนํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ**ฯ ยญฺหิ สเสวาเล อุทเก ปกฺขิเตฺตน ฆเฏน เสวาลสฺส วิย เตน เตน โลกิยสมาธินา นีวรณาทีนํ ปจฺจนีกธมฺมานํ วิกฺขมฺภนมิทํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ นามฯ สมฺมา อุปจฺฉิชฺชนฺติ เอเตน กิเลสาติ สมุเจฺฉโท, ปหียนฺติ เอเตน กิเลสาติ ปหานํ, สมุเจฺฉทสงฺขาตํ ปหานํ นิรวเสสปฺปหานนฺติ **สมุเจฺฉทปฺปหานํ**ฯ ยญฺหิ อสนิวิจกฺกาภิหตสฺส รุกฺขสฺส วิย อริยมคฺคญาเณน สํโยชนาทีนํ ธมฺมานํ ยถา น ปุน วตฺตนฺติ, เอวํ ปหานมิทํ สมุเจฺฉทปฺปหานํ นามฯ ปฏิปฺปสฺสมฺภติ วูปสมฺมติ กิเลสทรโถ เอตายาติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ, ผลํ, สาเยว ปหานนฺติ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ**ฯ สเพฺพ กิเลสา สพฺพสงฺขตา วา นิสฺสรนฺติ อปคจฺฉนฺติ เอเตนาติ นิสฺสรณํ, นิพฺพานํ, ตเทว ปหานนฺติ **นิสฺสรณปฺปหานํฯ ปฏิปฺปสฺสมฺภยมาน**นฺติ ปฏิปฺปสฺสมฺภํ กิเลสวูปสมํ กุรุมานํฯ **โลกิยโลกุตฺตเรหิ**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหานานํ โลกิยตฺตา, อิตเรสํ โลกุตฺตรตฺตา วุตฺตํฯ

นิมียติ ผลํ เอเตน อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ปกฺขิปมานํ วิย โหตีติ นิมิตฺตํ, การณเสฺสตํ อธิวจนํฯ อสุภสฺส นิมิตฺตํ, อสุภเมว วา นิมิตฺตนฺติ **อสุภนิมิตฺตํ**ฯ อสุภนิสฺสิตมฺปิ หิ ฌานํ นิสฺสิเต นิสฺสยโวหาเรน อสุภนฺติ โวหรียติ ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี’’ติฯ เตเนวาห – **‘‘ทสสุ อสุเภสุ อุปฺปนฺนํ สารมฺมณํ ปฐมชฺฌาน’’**นฺติฯ **อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติอาทินา นเยน วุตฺตสฺสา**ติ อิมินา จตุพฺพิธํ โยนิโสมนสิการํ ทเสฺสติฯ เหฏฺฐา เจตฺถ อิธ จ จตุพฺพิธสฺส อโยนิโสมนสิการสฺส โยนิโสมนสิการสฺส จ คหณํ นิรวเสสทสฺสนตฺถํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ ปน อสุเภ ‘‘อสุภ’’นฺติ มนสิกาโร อิธาธิเปฺปโต, ตทนุกูลตฺตา วา อิตเรสมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอกาทสสุ อสุเภสุ ปฏิกูลาการสฺส อุคฺคณฺหนํ, ยถา วา ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตถา ปฏิปตฺติ **อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห**ฯ อุปจารปฺปนาวหาย อสุภภาวนาย อนุยฺุญฺชนํ **อสุภภาวนานุโยโค**ฯ โภชเน มตฺตญฺญุโน ถินมิทฺธาภิภวาภาวา โอตารํ อลภมาโน กามจฺฉโนฺท ปหียตีติ วทนฺติฯ โภชนนิสฺสิตํ ปน อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ, ตพฺพิปริณามสฺส ตทาธารสฺส ตสฺส จ อุทริยภูตสฺส อสุภตาทสฺสนํ, กายสฺส จ อาหารฏฺฐิติกตาทสฺสนํ โย อุปฺปาเทติ, โส วิเสสโต โภชเน ปมาณญฺญู นาม, ตสฺส จ กามจฺฉโนฺท ปหียเตวฯ **ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺต**นฺติ ปากฏวเสน วุตฺตํฯ กายคตาสตึ ปน คเหตฺวา เอกาทสวิธมฺปิ อสุภนิมิตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อภุตฺวา อุทกํ ปิเวติ ปานียสฺส โอกาสทานตฺถํ จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป อภุตฺวา ปานียํ ปิเวยฺยาติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สตี’’**ติฯ อภิธมฺมฏีกาการเรน ปเนตฺถ ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, ภุตฺวาน อุทกํ ปิเว’’ติ ปาฐํ ปริกเปฺปตฺวา อญฺญถา อโตฺถ วณฺณิโต, โส อฏฺฐกถาย น สเมติฯ **อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถโร** ทนฺตฏฺฐิทสฺสาวีฯ

๑๗. สตฺตเม มิชฺชติ หิตผรณวเสน สินิยฺหตีติ มิโตฺต, หิเตสี ปุคฺคโล, ตสฺมึ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสาติ **เมตฺตา,** หิเตสิตาฯ ตตฺถ ‘‘เมตฺตา’’ติ วุเตฺต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติ สาธารณวจนภาวโตติ อาห – **‘‘เมตฺตาติ เอตฺตาวตา ปุพฺพภาโคปิ วฏฺฏตี’’**ติฯ **อปิ**-สโทฺท อปฺปนํ สมฺปิเณฺฑติฯ อปฺปนํ อปฺปตฺตาย เมตฺตาย สุฏฺฐุ มุจฺจนสฺส อภาวโต เจโตวิมุตฺตีติ **‘‘อปฺปนาว อธิเปฺปตา’’**ติ วุตฺตํฯ

สเตฺตสุ เมตฺตายนสฺส หิตูปสํหารสฺส อุปฺปาทนํ ปวตฺตนํ **เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห**ฯ ปฐมุปฺปโนฺน เมตฺตามนสิกาโร ปรโต อุปฺปชฺชนกสฺส การณภาวโต เมตฺตามนสิกาโรว เมตฺตานิมิตฺตํฯ กมฺมํเยว สกํ เอเตสนฺติ กมฺมสฺสกา, สตฺตา, ตพฺภาโว **กมฺมสฺสกตา,** กมฺมทายาทตาฯ โทสเมตฺตาสุ ยาถาวโต อาทีนวานิสํสานํ ปฏิสงฺขานวีมํสา อิธ **ปฏิสงฺขานํ**ฯ เมตฺตาวิหารีกลฺยาณมิตฺตวนฺตตา อิธ **กลฺยาณมิตฺตตาฯ โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณาน**นฺติ อตฺตอติปิยมชฺฌตฺตเวริวเสน โอทิสฺสกตา, สีมาสเมฺภเท กเต อโนทิสฺสกตา, เอกาทิทิสาผรณวเสน ทิสาผรณตา เมตฺตาย อุคฺคหเณ เวทิตพฺพาฯ วิหารรจฺฉคามาทิวเสน วา โอทิสฺสกทิสาผรณํฯ วิหาราทิอุเทฺทสรหิตํ ปุรตฺถิมาทิทิสาวเสน อโนทิสฺสกทิสาผรณํฯ เอวํ วา ทฺวิธา อุคฺคหณํ สนฺธาย – ‘‘โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อุคฺคโห จ ยาว อุปจารา ทฎฺฐโพฺพฯ อุคฺคหิตาย อาเสวนา ภาวนาฯ ตตฺถ สเพฺพ สตฺตา, ปาณา, ภูตา, ปุคฺคลา, อตฺตภาวปริยาปนฺนาติ เอเตสํ วเสน ปญฺจวิธาฯ เอเกกสฺมึ อเวรา โหนฺตุ, อพฺยาปชฺฌา, อนีฆา, สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ จตุธา ปวตฺติโต วีสติวิธา **อโนธิโสผรณา** เมตฺตาฯ สพฺพา อิตฺถิโย, ปุริสา, อริยา, อนริยา, เทวา, มนุสฺสา, วินิปาติกาติ สตฺตาธิกรณวเสน ปวตฺตา สตฺตวิธา อฎฺฐวีสติวิธา วา, ทสหิ ทิสาหิ ทิสาธิกรณวเสน ปวตฺตา ทสวิธา จ, เอเกกาย วา ทิสาย สตฺตาทิอิตฺถาทิอเวราทิเภเทน อสีตาธิกจตุสตปฺปเภทา จ **โอธิโสผรณา** เวทิตพฺพาฯ **เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสา**ติ เมตฺตาฌานํ ภาเวนฺตสฺสฯ **ตุวํ เอตสฺส กุโทฺธ**ติอาทิ ปจฺจเวกฺขณาวิธิทสฺสนํฯ **อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิยา**ติ อสมฺปฏิจฺฉิตปณฺณาการํ วิยฯ **ปฏิสงฺขาเน**ติ วีมํสายํฯ วตฺตนิอฎวิยํ **อตฺตคุตฺตเตฺถรสทิเส**ฯ

๑๘. อฎฺฐเม กุสลธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา ปฎฺฐปนสภาวตาย ตปฺปฏิปกฺขานํ วิโสสนสภาวตาย จ อารมฺภธาตุอาทิโต ปวตฺตวีริยนฺติ อาห – **‘‘ปฐมารมฺภวีริย’’**นฺติฯ ยสฺมา ปฐมารมฺภมตฺตสฺส โกสชฺชวิธมนํ ถามคมนญฺจ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตร’’**นฺติฯ ยสฺมา ปน อปราปรุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนํ อุปรูปริ วิเสสํ อาวหนฺตํ อติวิย ถามคตเมว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตร’’**นฺติฯ **ปนูทนายา**ติ นีหรณายฯ ยถา มหโต ปลิฆสฺส อุคฺฆาฎกชนสฺส มหโนฺต อุสฺสาโห อิจฺฉิตโพฺพ, เอวมิธาปีติ **‘‘นิกฺกโม เจตโส ปลิฆุคฺฆาฎนายา’’**ติ วุตฺตํฯ มหาปรกฺกโม เอว ปเรน กตํ พนฺธนํ ฉินฺเทยฺย, เอวมิธาปีติ วุตฺตํ – **‘‘ปรกฺกโม เจตโส พนฺธนเจฺฉทนายา’’**ติฯ

อารทฺธํ สํสาธิตํ ปริปูริตํ วีริยํ เอตสฺสาติ **อารทฺธวีริโย,** นิปฺผนฺนวีริโย, อารทฺธํ ปฎฺฐปิตํ วีริยํ เอตสฺสาติ **อารทฺธวีริโยฯ** วีริยารมฺภปฺปสุโตติ อาห – **‘‘อารทฺธวีริยสฺสาติ ปริปุณฺณวีริยสฺสเจว ปคฺคหิตวีริยสฺส จา’’**ติฯ **จตุโทสาปคต**นฺติ อติลีนตาทีหิ จตูหิ โทเสหิ อปคตํฯ จตุโทสาปคตตฺตเมว วิภาเวติ **‘‘น จ อติลีน’’**นฺติอาทินาฯ อติลีนญฺหิ ภาวนาจิตฺตํ โกสชฺชปกฺขิกํ สิยา, อติปคฺคหิตญฺจ อุทฺธจฺจปกฺขิกํฯ ภาวนาวีถึ อนโชฺฌคาเหตฺวา สโงฺกจาปตฺติ **อติลีนตา**ฯ อโชฺฌคาเหตฺวา อโนฺตสโงฺกโจ **อชฺฌตฺตํ สํขิตฺตตาฯ อติปคฺคหิตตา** อจฺจารทฺธวีริยตาฯ **พหิทฺธา วิกฺขิตฺตตา** พหิวิสฎวิตกฺกานุธาวนาฯ ตเทตํ วีริยํ จงฺกมาทิกายิกปฺปโยคาวหํ **กายิกํ,** ตทญฺญํ **เจตสิกํฯ รตฺติทิวสฺส ปญฺจ โกฎฺฐาเส**ติ ปุพฺพณฺหสายนฺหปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยามสงฺขาเต ปญฺจ โกฎฺฐาเสฯ **ตทุภยมฺปี**ติ กายิกํ เจตสิกญฺจ วีริยํฯ **มิลกฺขติสฺสเตฺถรสฺส มหาสีวเตฺถรสฺส** จ วตฺถุ เหฎฺฐา ทสฺสิตเมวฯ

ปีติมลฺลกเตฺถรสฺส วตฺถุ ปน เอวํ เวทิตพฺพํฯ โส กิร คิหิกาเล มลฺลยุทฺธาย อาหิณฺฑโนฺต ตีสุ รเชฺชสุ ปฎากํ คเหตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ อาคมฺม ราชานํ ทิสฺวา รญฺญา กตานุคฺคโห เอกทิวสํ กิลญฺจกาสนสาลาทฺวาเรน คจฺฉโนฺต ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, น ตุมฺหากํ, ตํ ปชหถ, ตํ โว ป

หีนํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๓๓-๓๔; ๔.๑๐๒; ม. นิ. ๑.๒๔๗) นตฺมฺหาก วคฺคํ สุตฺวา จินฺเตสิ – ''เนว กิร รูปํ อตฺตโน, น เวทนา''ติฯ โส ตํเยว องฺกุสํ กตฺวา นิกฺขมิตฺวา มหาวิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิโต อุปสมฺปนฺโน เทฺวมาติกา ปคุณํ กตฺวา ตึส ภิกฺขู คเหตฺวา อวรวาลิยองฺคณํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ ปาเทสุ อวหนฺเตสุ ชณฺณุเกหิ จงฺกมติฯ ตเมนํ รตฺตึ เอโก มิคลุทฺทโก ''มิโค''ติ มญฺญมาโน ปหริ, สตฺติ วินิวิชฺฌิตฺวา คตาฯ โส ตํ สตฺตึ หราเปตฺวา ปหารมุขานิ ติณวฏฺฏิยา ปูราเปตฺวา ปาสาณปิฏฺฐิยํ อตฺตานํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อุกฺกาสิตสทฺเทน อาคตานํ ภิกฺขูนํ พฺยากริตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

> ''ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, สพฺพโลกคฺควาทิโน;
> น ตุมฺหากํ อิทํ รูปํ, ตํ ชเหยฺยาถ ภิกฺขโวฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖);
>
> ''อนิจฺจา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน;
> อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, เตสํ วูปสโม สุโข''ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖; เถรคา. ๑๑๖๘);

กุฏุมฺพิยปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺสปิ วตฺถุ เอวํ เวทิตพฺพํฯ สาวตฺถิยํ กิร ติโสฺส นาม กุฏุมฺพิยปุโตฺต จตฺตาลีส หิรญฺญโกฏิโย ปหาย ปพฺพชิตฺวา อคามเก อรเญฺญ วิหรติ, ตสฺส กนิฏฺฐภาตุ ภริยา ''คจฺฉถ, นํ ชีวิตา โวโรเปถา''ติ ปญฺจสเต โจเร เปเสสิ, เต คนฺตฺวา เถรํ ปริวาเรตฺวา นิสีทึสุฯ เถโร อาห – ''กสฺมา อาคตตฺถ อุปาสกา''ติ? ตํ ชีวิตา โวโรเปสฺสามาติฯ ปาฏิโภคํ เม อุปาสกา คเหตฺวา อเชฺชกรตฺตึ ชีวิตํ เทถาติฯ โก เต, สมณ, อิมสฺมึ ฐาเน ปาฏิโภโค ภวิสฺสตีติ? เถโร มหนฺตํ ปาสาณํ คเหตฺวา อูรุฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา ''วฏฺฏติ อุปาสกา ปาฏิโภโค''ติ อาหฯ เต อปกฺกมิตฺวา จงฺกมนสีเส อคฺคึ กตฺวา นิปชฺชึสุฯ เถรสฺส เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา สีลํ ปจฺจเวกฺขโต ปริสุทฺธสีลํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชิฯ ตโต อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วฑฺฒโนฺต ติยามรตฺตึ สมณธมฺมํ กตฺวา อรุณุคฺคมเน อรหตฺตํ ปโตฺต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

> ''อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา, สญฺญเปสฺสามิ โว อหํ;
> อฏฺฏิยามิ หรายามิ, สราคมรณํ อหํฯ
>
> ''เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, ยถาภูตํ วิปสฺสิสํ;
> สมฺปเตฺต อรุณุคฺคมฺหิ, อรหตฺตํ อปาปุณิ''นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖);

อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโหติ อติโภชเน ถินมิทฺธสฺส นิมิตฺตคฺคาโห, ''เอตฺตเก ภุเตฺต ตํ โภชนํ ถินมิทฺธสฺส การณํ โหติ, เอตฺตเก น โหตี''ติ ถินมิทฺธสฺส การณาการณคฺคาโห โหตีติ อโตฺถฯ พฺยติเรกวเสน เจตํ วุตฺตํ, ตสฺมา เอตฺตเก ภุเตฺต ตํ โภชนํ ถินมิทฺธสฺส การณํ น โหตีติ โภชเน มตฺตญฺญุตาว อตฺถโต ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห – **''จตุปญฺจ...เป.... ตํ น โหตี''**ติฯ **ทิวา สูริยาโลก**นฺติ ทิวา คหิตนิมิตฺตํ สูริยาโลกํ รตฺติยํ มนสิกโรนฺตสฺสปีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ธุตงฺคานํ วีริยนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ – **''ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปี''**ติฯ

๑๙. นวเม **ฌาเนน วา วิปสฺสนาย วา วูปสมิตจิตฺตสฺสา**ติ ฌาเนน วา วิปสฺสนาย วา อวูปสมกรกิเลสวิคมเนน วูปสมิตจิตฺตสฺสฯ กุกฺกุจฺจมฺปิ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตมานํ เจตโส อวูปสมาวหตาย อุทฺธจฺเจน สมานลกฺขณนฺติ อุภยสฺส ปหานการณํ อภินฺนํ กตฺวา วุตฺตํฯ พหุสฺสุตสฺส คนฺถโต อตฺถโต จ สุตฺตาทีนิ วิจาเรนฺตสฺส ตพฺพหุลวิหาริโน อตฺถเวทาทิปฺปฏิลาภสมฺภวโต วิเกฺขโป น โหติฯ ยถา วิธิปฺปฏิปตฺติยา ยถานุรูปปตฺติการปฺปวตฺติยา จ วิเกฺขโป จ กตากตานุโสจนญฺจ น โหตีติ **“พาหุสเจฺจนปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตี”**ติ อาหฯ ยทเคฺคน พาหุสเจฺจน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ตทเคฺคน ปริปุจฺฉกตาวินยปฺปกตญฺญุตาหิปิ ตํ ปหียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ วุทฺธเสวิตา จ วุทฺธสีลิตํ อาวหตีติ เจตโส วูปสมกรตฺตา ‘‘อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานการี’’ติ วุตฺตํ, วุทฺธตํ ปน อนเปกฺขิตฺวา กุกฺกุจฺจวิโนทกา วินยธรา กลฺยาณมิตฺตาติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ วิเกฺขโป จ ปพฺพชิตานํ เยภุเยฺยน กุกฺกุจฺจเหตุโก โหตีติ **“กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสา”**ติอาทินา วินยนเยเนว ปริปุจฺฉกตาทโย นิทฺทิฏฺฐาฯ

๒๐. ทสเม พหุสฺสุตานํ ธมฺมสภาวาวโพธสมฺภวโต วิจิกิจฺฉา อนวกาสา เอวาติ อาห – **“พาหุสเจฺจนปิ…เป…. วิจิกิจฺฉา ปหียตี”**ติฯ กามํ พาหุสจฺจปริปุจฺฉกตาหิ สพฺพาปิ อฏฺฐวตฺถุกา วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตถาปิ รตนตฺตยวิจิกิจฺฉามูลิกา เสสวิจิกิจฺฉาติ อาห – **“ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสปี”**ติฯ รตนตฺตยคุณาวโพเธหิ ‘‘สตฺถริ กงฺขตี’’ติอาทิวิจิกิจฺฉาย อสมฺภโวติฯ วินเย ปกตญฺญุตา ‘‘สิกฺขาย กงฺขตี’’ติ (ธ. ส. ๑๐๐๘; วิภ. ๙๑๕) วุตฺตาย วิจิกิจฺฉาย ปหานํ กโรตีติ อาห – **“วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสปี”**ติฯ **โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุโน อนุปฺปวิสนสทฺธาสงฺขาตอธิโมเกฺขน อธิมุจฺจนพหุลสฺสฯ อธิมุจฺจนญฺจ อธิโมกฺขุปฺปาทนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สทฺธาย วา ตํนินฺนโปณตา อธิมุตฺติ อธิโมโกฺข ฯ นีวรณานํ ปจฺจยสฺส เจว ปจฺจยฆาตสฺส จ วิภาวิตตฺตา วุตฺตํ – **“วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิต”**นฺติฯ

นีวรณปฺปหานวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อกมฺมนิยวคฺควณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อภาวิต**นฺติ สมถวิปสฺสนาภาวนาวเสน น ภาวิตํ ตถา อภาวิตตฺตาฯ ตญฺหิ ‘‘อวฑฺฒิต’’นฺติ วุจฺจติ ปฏิปกฺขาภิภเวน ปริพฺรูหนาภาวโตฯ เตนาห ภควา – **‘‘อกมฺมนิยํ โหตี’’**ติฯ

๒๒. ทุติเย วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปฐเม**ติ ตติยวคฺคสฺส ปฐมสุเตฺตฯ **วฎฺฎวเสนา**ติ วิปากวฎฺฎวเสนฯ **เตภูมกวฎฺฎ**นฺติ เตภูมกวิปากวฎฺฎํฯ **วฎฺฎปฏิลาภาย กมฺม**นฺติ วิปากวฎฺฎสฺส ปฏิลาภาย อุปนิสฺสยภูตํ กมฺมํ, ตสฺส สหายภูตํ กิเลสวฎฺฎมฺปิ กมฺมคฺคหเณเนว สงฺคหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **วิวฎฺฎปฏิลาภาย กมฺม**นฺติ วิวฎฺฎาธิคมสฺส อุปนิสฺสยภูตํ กมฺมํฯ ยํ ปน จริมภวนิพฺพตฺตกํ กมฺมํ, ตํ วิวฎฺฎปฺปฏิลาภาย กมฺมํ โหติ, น โหตีติ? น โหติ วฎฺฎปาทกภาวโตฯ จริมภวปฏิสนฺธิ วิย ปน วิวฎฺฎูปนิสฺสโยติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ น หิ กทาจิ ติเหตุกปฏิสนฺธิยา วินา วิเสสาธิคโม สมฺภวติฯ **อิเมสุ สุเตฺตสู**ติ อิเมสุ ปน ปฐมทุติยสุเตฺตสุ ยถากฺกมํ วฎฺฎวิวฎฺฎเมว กถิตํฯ

๒๓. ตติเย **อภาวิต**นฺติ เอตฺถ ภาวนา นาม สมาธิภาวนาฯ สา ยตฺถ อาสงฺกิตพฺพา, ตํ กามาวจรปฐมมหากุสลจิตฺตาทิอภาวิตนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห – **‘‘เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย’’**ติ อาทิฯ

๒๔. จตุเตฺถ ยสฺมา **จิตฺต**นฺติ วิวฎฺฎวเสเนว อุปฺปนฺนจิตฺตํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ชาติชราพฺยาธิมรณโสกาทิทุกฺขสฺส อนิพฺพตฺตนโต มหโต อตฺถาย สํวตฺตตีติ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๒๕-๒๖. ปญฺจมฉเฎฺฐสุ **อุปฺปนฺน**นฺติ อวิคตุปฺปาทาทิขณตฺตยมฺปิ อภาวิตํ ภาวนารหิตํ อปาตุภูตเมว ปณฺฑิตสมฺมตสฺส อุปฺปนฺนกิจฺจสฺส อสาธนโต ยถา ‘‘อปุโตฺต’’ติฯ โส หิ สมโตฺถ หุตฺวา ปิตุ ปุตฺตกิจฺจํ อสาเธโนฺต อปุโตฺตติ โลเก วุจฺจติ, เอวํ สมฺปทมิทํฯ เตนาห – **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิฯ **เตสุ ธเมฺมสู**ติ โลกุตฺตรปาทกชฺฌานาทีสุฯ เถโร ปน มตฺถกปฺปตฺตเมว ภาวิตํ จิตฺตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มคฺคจิตฺตเมวา’’**ติ อาหฯ

๒๗-๒๘. สตฺตมฎฺฐเมสุ **ปุนปฺปุนํ อกต**นฺติ ภาวนาพหุลีการวเสน ปุนปฺปุนํ น กตํฯ **อิมานิปิ เทฺว**ติ อิเมสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ อาคตานิ อิมานิปิ เทฺว จิตฺตานิฯ

๒๙-๓๐. นวเม **อธิวหตี**ติ อาเนติฯ **ทุเกฺขนา**ติ กิเจฺฉนฯ **ทุเปฺปสนโต**ติ ทุเกฺขน เปเสตพฺพโตฯ มตฺถกปฺปตฺตํ วิปสฺสนาสุขํ ปากติกชฺฌานสุขโต สนฺตตรปณีตตรเมวาติ อาห – **‘‘ฌานสุขโต วิปสฺสนาสุข’’**นฺติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฎฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รติ โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตฯ
>
> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ตญฺหิ จิตฺตํ วิสฺสฎฺฐอินฺทวชิรสทิสํ อโมฆภาวโตฯ

อกมฺมนิยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อทนฺตวคฺควณฺณนา

๓๑-๓๖. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อทนฺต**นฺติ จิตฺตภาวนาย วินา **น** ทนฺตํฯ เตนาห – **“สติสํวรรหิต”**นฺติฯ จตุเตฺถ ตติเย วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปญฺจมฉเฏฺฐสุ **ปุริมสทิโสเยวา**ติ ตติยจตุตฺถสทิโส เอวฯ

๓๗-๓๘. สตฺตมฏฺฐเมสุ **อุปมา ปเนตฺถา**ติ ยถา ปฐมาทีสุ อทนฺตหตฺถิอสฺสาทโย อุปมาภาเวน คหิตา, เอวเมตฺถ สตฺถมฏฺฐเมสุ **“อสํวุตฆรทฺวาราทิวเสน เวทิตพฺพา”**ติ วุตฺตํฯ

๓๙-๔๐. นวมทสเมสุ **จตูหิปิ ปเทหี**ติ อทนฺตาทีหิ จตูหิ ปเทหิ โยเชตฺวา นวมทสมานิ สุตฺตานิ วุตฺตานีติ โยชนาฯ

อทนฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปณิหิตอจฺฉวคฺควณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม อุปมาว โอปมฺมํ, โส เอว อโตฺถ, ตสฺมึ **โอปมฺมเตฺถ** โพเธตเพฺพ **นิปาโตฯ เสยฺยถาปี**ติ ยถาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ตตฺร ภควา กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ วตฺถสุเตฺต วิย, **ปาริจฺฉตฺตโกปม** (อ. นิ. ๗.๖๙) **อคฺคิกฺขโนฺธปมา**ทิ (อ. นิ. ๗.๗๒) สุเตฺตสุ วิย จฯ กตฺถจิ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ **โลณมฺพิลสุเตฺต** (อ. นิ. ๓.๑๐๑) วิย, **สุวณฺณการสตฺตสูริโยปมาทิ**สุเตฺตสุ (อ. นิ. ๗.๖๖) วิย จฯ อิมสฺมึ ปน สาลิสูโกปเม อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **"เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว"**ติอาทิมาหาติ โปตฺถเกสุ ลิขนฺติ, ตํ มชฺฌิมฏฺฐกถาย วตฺถสุตฺตวณฺณนาย (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๐) น สเมติฯ ตตฺถ หิ อิทํ วุตฺตํ –

> เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, วตฺถนฺติ อุปมาวจนเมเวตํฯ อุปมํ กโรโนฺต จ ภควา กตฺถจิ ปฐมํเยว อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสติ, กตฺถจิ ปฐมํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปมํ, กตฺถจิ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ, กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํฯ ตถา เหส ''เสยฺยถาปิสฺสุ, ภิกฺขเว, เทฺว อคารา สทฺวารา, ตตฺถ จกฺขุมา ปุริโส มเชฺฌ ฐิโต ปเสฺสยฺยา''ติ สกลมฺปิ เทวทูตสุตฺตํ (ม. นิ. ๓.๒๖๑ อาทโย) อุปมํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ''ติโรกุฏฺฏํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ, อากาเส''ติอาทินา ปน นเยน สกลมฺปิ อิทฺธิวิธํ อตฺถํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปมํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ''เสยฺยถาปิ, พฺราหฺมณปุริโส สารตฺถิโก สารคเวสี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๑๔) นเยน สกลมฺปิ จูฬสาโรปมสุตฺตํ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาหฯ ''อิธ ปน, ภิกฺขเว, เอกเจฺจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ…เป.… เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก''ติอาทินา นเยน สกลมฺปิ อลคทฺทสุตฺตํ (ม. นิ. ๑.๒๓๘) มหาสาโรปมสุตฺตนฺติ เอวมาทีนิ สุตฺตานิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาหฯ สฺวายํ อิธ ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสตีติฯ

เอตฺถ หิ **จูฬสาโรปมา**ทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๑๒) ปฐมํ อุปมํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อุปเมยฺยตฺถํ วตฺวา ปุน อุปมํ วทโนฺต อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสตีติ วุโตฺตฯ อลคทฺทูปมสุตฺตาทีสุ ปน อตฺถํ ปฐมํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อุปมํ วตฺวา ปุน อตฺถํ วทโนฺต อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสตีติ วุโตฺตฯ เตเนเวตฺถ ลีนตฺถปฺปกาสินิยํ วุตฺตํ – ''อุปเมยฺยตฺถํ ปฐมํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อตฺถํ วตฺวา ปุน อุปมํ วทโนฺต อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสตี''ติ วุโตฺตฯ **อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยติฯ อิธ ปน กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติฯ ''วตฺถสุเตฺต วิย ปาริจฺฉตฺตโกปมอคฺคิกฺขโนฺธปมาทิสุเตฺตสุ วิย จา''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ วตฺถสุเตฺต ตาว ''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, วตฺถํ สํกิลิฏฺฐํ มลคฺคหิตํ, ตเมนํ รชโก ยสฺมึ ยสฺมึ รงฺคชาเต อุปสํหเรยฺยฯ ยทิ นีลกาย, ยทิ ปีตกาย, ยทิ โลหิตกาย, ยทิ มญฺชิฏฺฐกาย, ทุรตฺตวณฺณเมวสฺส อปริสุทฺธวณฺณเมวสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อปริสุทฺธตฺตา, ภิกฺขเว, วตฺถสฺสฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, จิเตฺต สํกิลิเฏฺฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๗๐) ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปเมยฺยโตฺถ วุโตฺต, น ปน ปฐมํ อตฺถํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปุน อโตฺถ วุโตฺตฯ เยน กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติฯ วตฺถสุเตฺต วิยาติ วเทยฺยฯ

ตถา ปาริจฺฉตฺตโกปเมปิ ''ยสฺมึ, ภิกฺขเว, สมเย เทวานํ ตาวตึสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร ปณฺฑุปลาโส โหติ, อตฺตมนา, ภิกฺขเว, เทวา ตาวตึสา, ตสฺมึ สมเย โหนฺติ ปณฺฑุปลาโส ทานิ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, น จิรเสฺสว ทานิ ปนฺนปลาโส ภวิสฺสติ…เป.… เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยสฺมึ สมเย อริยสาวโก อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชาย เจเตติฯ ปณฺฑุปลาโส,

ภิกฺขเว, อริยสาวโก ตสฺมึ สมเย โหตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๖๙) ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺตฯ อคฺคิกฺขนฺธูปเม ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตนฺติฯ เอวํ, ภเนฺตติฯ ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อาลิเงฺคตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา, ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา มุทุตลุนหตฺถปาทํ อาลิเงฺคตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๗๒) ปฐมํ อุปมํเยว ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺต, น ปน ปฐมํ อตฺถํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปุน อโตฺถ วุโตฺต, ตสฺมา ‘‘กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ วตฺถสุเตฺต วิย ปาริจฺฉตฺตโกปมอคฺคิกฺขโนฺธปมาทิสุเตฺตสุ วิย จา’’ติ น วตฺตพฺพํฯ

เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วณฺณยนฺติ ‘‘อตฺถํ ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา จ อุปมํ ทเสฺสโนฺต อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ นาม, อุปมํ ปน ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ นาม, ตทุภยสฺสปิ อาคตฏฺฐานํ นิทเสฺสโนฺต ‘วตฺถสุเตฺต วิยา’ติอาทิมาหา’’ติฯ ตมฺปิ ‘‘กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ วตฺถสุเตฺต วิย ปาริจฺฉตฺตโกปมอคฺคิกฺขโนฺธปมาทิสุเตฺตสุ วิย จา’’ติ วตฺตพฺพํ, เอวญฺจ วุจฺจมาเน ‘‘กตฺถจิ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ โลณมฺพิลสุเตฺต วิยา’’ติ วิสุํ น วตฺตพฺพํ ‘‘อคฺคิกฺขโนฺธปมาทิสุเตฺต วิยา’’ติ เอตฺถ อาทิสเทฺทเนว สงฺคหิตตฺตาฯ โลณมฺพิลสุเตฺตปิ หิ –

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล สูโท ราชานํ วา ราชมหามตฺตํ วา นานจฺจเยหิ สูเปหิ ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺส อมฺพิลเคฺคหิปิ ติตฺตกเคฺคหิปิ กฏุกเคฺคหิปิ มธุรเคฺคหิปิ ขาริเกหิปิ อขาริเกหิปิ โลณิเกหิปิ อโลณิเกหิปิฯ

‘‘ส โข โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ ‘อิทํ วา เม อชฺช ภตฺตสูเปยฺยํ รุจฺจติ, อิมสฺส วา อภิหรติ, อิมสฺส วา พหุํ คณฺหาติ, อิมสฺส วา วณฺณํ ภาสติฯ อมฺพิลคฺคํ วา เม อชฺช ภตฺตสูเปยฺยํ รุจฺจติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา อภิหรติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา พหุํ คณฺหาติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา วณฺณํ ภาสติ…เป.… อโลณิกสฺส วา วณฺณํ ภาสตี’ติฯ ส โข โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล สูโท ลาภี เจว โหติ อจฺฉาทนสฺส, ลาภี เวตนสฺส, ลาภี อภิหารานํฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ…เป.… เวทนาสุ…เป.… จิเตฺต…เป.… ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ ตสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสิโน วิหรโต จิตฺตํ สมาธิยติ, อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ, โส ตํ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติฯ

‘‘ส โข, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล ภิกฺขุ ลาภี เจว โหติ ทิเฏฺฐว ธเมฺม สุขวิหารานํ, ลาภี โหติ สติสมฺปชญฺญสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยโตฺต กุสโล ภิกฺขุ สกสฺส จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๔) –

เอวํ ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺตฯ ‘‘สุวณฺณการสูริโยปมาทิสุเตฺตสุ วิย จา’’ติ อิทญฺจ อุทาหรณมเตฺตน สงฺคหํ คจฺฉติ สุวณฺณการสุตฺตาทีสุ ปฐมํ อุปมาย อทสฺสิตตฺตาฯ เอเตสุ หิ สุวณฺณกาโรปมสุเตฺต (อ. นิ. ๓.๑๐๓) ตาว –

‘‘อธิจิตฺตมนุยุตฺเตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุนา ตีณิ นิมิตฺตานิ กาเลน กาลํ มนสิ กาตพฺพานิ, กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ มนสิ กาตพฺพํ, กาเลน กาลํ ปคฺคหนิมิตฺตํ มนสิ กาตพฺพํ, กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิ กาตพฺพํฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เอกนฺตํ สมาธินิมิตฺตํเยว มนสิ กเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวตฺเตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เอกนฺตํ ปคฺคหนิมิตฺตํเยว มนสิ กเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺเตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺโต ภิกฺขุ เอกนฺตํ อุเปกฺขานิมิตฺตํเยว มนสิ กเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิเยยฺย อาสวานํ ขยายฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺโต ภิกฺขุ กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ…เป.… ปคฺคหนิมิตฺตํ…เป.… อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิ กโรติ, ตํ โหติ จิตฺตํ มุทุญฺจ กมฺมนิยญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการนฺเตวาสี วา อุกฺกํ พนฺเธยฺย, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุขํ อาลิมฺเปยฺย, อุกฺกามุขํ อาลิมฺปิตฺวา สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺย, อุกฺกามุเข ปกฺขิปิตฺวา กาเลน กาลํ อภิธมติ, กาเลน กาลํ อุทเกน ปริปฺโผเสติ, กาเลน กาลํ อชฺฌุเปกฺขติฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการนฺเตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อภิธเมยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ ฑเหยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการนฺเตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อุทเกน ปริปฺโผเสยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ นิพฺพาเปยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการนฺเตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อชฺฌุเปกฺเขยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ น สมฺมา ปริปากํ คจฺเฉยฺยฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการนฺเตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ กาเลน กาลํ อภิธมติ, กาเลน กาลํ อุทเกน ปริปฺโผเสติ, กาเลน กาลํ อชฺฌุเปกฺขติ, ตํ โหติ ชาตรูปํ มุทุญฺจ กมฺมนิยญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา อุเปติ กมฺมายฯ ยสฺสา ยสฺสา จ ปิฬนฺธนวิกติยา อากงฺขติ, ยทิ ปฏฺฏิกาย ยทิ กุณฺฑลาย ยทิ คีเวยฺยเกน ยทิ สุวณฺณมาลาย, ตญฺจสฺส อตฺถํ อนุโภติฯ

‘‘เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺเตน ภิกฺขุ…เป.… สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ ยสฺส ยสฺส จ อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺส ธมฺมสฺส จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย, ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) –

เอวํ ปฐมํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ตทตนฺตรํ อุปมํ วตฺวา ปุนปิ อโตฺถ เอวํ ปฐมํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ตทนนฺตรํ อุปมํ วตฺวา ปุนปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ

สตฺตสูริโยปเม จ –

‘‘อนิจฺจา, ภิกฺขเว, สงฺขารา, อธุวา, ภิกฺขเว, สงฺขารา, อนสฺสาสิกา, ภิกฺขเว, สงฺขารา, ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, อลเมว สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุํ อลํ วิมุจฺจิตุํฯ สิเนรุ, ภิกฺขเว, ปพฺพตราชา จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ อายาเมน, จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรน, จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ มหาสมุเทฺท อโชฺฌคาโฬฺห, จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ มหาสมุทฺทา อจฺจุคฺคโตฯ โหติ โส โข, ภิกฺขเว, สมโย, ยํ กทาจิ กรหจิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน พหูนิ วสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตานิ พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ เทโว น วสฺสติ, เทเว โข ปน, ภิกฺขเว, อวสฺสเนฺต เย เกจิเม พีชคาม

ภูตคามา โอสธิติณวนปฺปตโย, เต อุสฺสุสฺสนฺติ วิสุสฺสนฺติ น ภวนฺติฯ เอวํ อนิจฺจา, ภิกฺขเว, สงฺขารา, เอวํ อธุวา, ภิกฺขเว, สงฺขารา''ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๖๖) –

ปฐมํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ตทนนฺตรํ อุปมํ วตฺวา ปุนปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ อถ วา ''สูริยสฺส, ภิกฺขเว, อุทยโต เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ, ยทิทํ อรุณุคฺคํฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาทาย เอตํ ปุพฺพงฺคมํ เอตํ ปุพฺพนิมิตฺตํ, ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา''ติ ยเทตํ **สํยุตฺตนิกาเย** (สํ. นิ. ๕.๔๙) อาคตํ, ตํ อิธ สูริโยปมสุตฺตนฺติ อธิเปฺปตํ สิยาฯ ตมฺปิ ''กตฺถจิ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสตี''ติ อิมินา น สเมติ ปฐมํ อุปมํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ปุน อุปมาย อวุตฺตตฺตาฯ ปฐมเมว หิ ตตฺถ อุปมา ทสฺสิตา, ''อิมสฺมิํ ปน สาลิสูโกปเม อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเวติ อาทิมาหา''ติฯ อิทมฺปิ วจนมสงฺคหิตํ วตฺถสุตฺตสฺส อิมสฺส จ วิเสสาภาวโตฯ อุภยตฺถาปิ หิ ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อโตฺถ วุโตฺต , ตสฺมา เอวเมตฺถ ปาเฐน ภวิตพฺพํ ''ตตฺร ภควา กตฺถจิ ปฐมํเยว อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสติ วตฺถสุเตฺต วิย **ปาริจฺฉตฺตโกปม-** (อ. นิ. ๗.๖๙) **อคฺคิกฺขโนฺธปมาทิ**สุเตฺตสุ (อ. นิ. ๗.๗๒) วิย จ, กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ **สุวณฺณการสตฺตสูริโยปมาทิ**สุเตฺตสุ (อ. นิ. ๗.๖๖) วิย, อิมสฺมิํ ปน สาลิสูโกปเม ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเวติ อาทิมาหา''ติฯ อญฺญถา **มชฺฌิมฏฺฐกถาย** วิรุชฺฌติฯ อิธาปิ จ ปุเพฺพนาปรํ น สเมติฯ มชฺฌิมฏฺฐกถาย วุตฺตนเยเนว วา อิธาปิ ปาโฐ คเหตโพฺพฯ

กณสทิโส สาลิผลสฺส ตุเณฺฑ อุปฺปชฺชนกวาโล **สาลิสูกํ,** ตถา **ยวสูกํ**ฯ สูกสฺส ตนุกภาวโต เภทวโต เภโท นาติมหา โหตีติ อาห – **''ภินฺทิสฺสติ, ฉวิํ ฉินฺทิสฺสตีติ อโตฺถ''**ติฯ ยถา มิจฺฉาฐปิตสาลิสูกาทิ อกฺกนฺตมฺปิ หตฺถาทิํ น ภินฺทติ ภินฺทิตุํ อโยคฺคภาเวน ฐิตตฺตา, เอวํ อาจยคามิจิตฺตํ อวิชฺชํ น ภินฺทติ ภินฺทิตุํ อโยคฺคภาเวน อุปฺปนฺนตฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **''มิจฺฉาฐปิเตนา''**ติอาทินาฯ **อฏฺฐสุ ฐาเนสู**ติ ''ทุเกฺข อญฺญาณ''นฺติอาทินา วุเตฺตสุ ทุกฺขาทีสุ จตูสุ สเจฺจสุ ปุพฺพนฺตาทีสุ จตูสุ จาติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุฯ **ฆนพหล**นฺติ จิรกาลปริภาวนาย อติวิย พหลํฯ มหาวิสยตาย มหาปฏิปกฺขตาย พหุปริวารตาย พหุทุกฺขตาย จ มหตี อวิชฺชาติ มหาอวิชฺชาฯ ตํ **มหาอวิชฺชํ**ฯ มหาสโทฺท หิ พหุภาวโตฺถปิ โหติ ''มหาชโน''ติอาทีสุ วิยฯ **ตณฺหาวานโต นิกฺขนฺตภาเวนา**ติ ตตฺถ ตณฺหาย อภาวเมว วทติฯ

๔๒. ทุติเย ปาเทเนว อวมทฺทิเต อกฺกนฺตนฺติ วุจฺจมาเน หเตฺถน อวมทฺทิตํ อกฺกนฺตํ วิย อกฺกนฺตนฺติ รุฬฺหี เหสาติ อาห – **''อกฺกนฺตเนฺตว วุตฺต''**นฺติฯ **อริยโวหาโร**ติ อริยเทสวาสีนํ โวหาโรฯ มหนฺตํ อคฺคเหตฺวา อปฺปมตฺตกเสฺสว คหเณ ปโยชนํ ทเสฺสตุํ – **''กสฺมา ปนา''**ติ อาทิ อารทฺธํฯ เตน ''วิวฏฺฏูปนิสฺสยกุสลํ นาม โยนิโส อุปฺปาทิตํ อปฺปก''นฺติ น จิเนฺตตพฺพํ, อนุกฺกเมน ลทฺธปจฺจยํ หุตฺวา วฑฺฒมานํ ขุทฺทกนที วิย ปกฺขนฺทมโหฆา สมุทฺทํ, อนุกฺกเมน นิพฺพานมหาสมุทฺทเมว ปุริสํ ปาเปตีติ ทีเปติฯ **ปเจฺจกโพธิํ พุทฺธภูมิ**นฺติ จ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํฯ **วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิต**นฺติ ยถากฺกเมน วุตฺตํฯ

๔๓. ตติเย **โทเสน ปทุฏฺฐจิตฺต**นฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ, ยสฺมิํ สนฺตาเน อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จ ทูสเนน วิสสํสฏฺฐปูติมุตฺตสทิเสน โทเสน ปทูสิตจิตฺตํฯ **อตฺตโน จิเตฺตนา**ติ อตฺตโน เจโตปริยญาเณน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน วา สหิเตน จิเตฺตนฯ **ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ฯ อิฏฺฐากาเรน เอตีติ อโย, สุขํฯ สพฺพโส อเปโต อโย เอตสฺส, เอตสฺมาติ วา **อปาโย,** กายิกสฺส เจตสิกสฺส จ ทุกฺขสฺส คติ ปวตฺติฏฺฐานนฺติ **ทุคฺคติ,** การณาวเสน วิวิธํ วิกาเรน จ นิ

ปาติยนฺติ เอตฺถาติ **วินิปาโต,** อปฺปโกปิ นตฺถิ อโย สุขํ เอตฺถาติ **นิรโย**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๔. จตุเตฺถ **สทฺธาปสาเทน ปสนฺน**นฺติ สทฺธาสงฺขาเตน ปสาเทน ปสนฺนํ, น อินฺทฺริยานํ อวิปฺปสนฺนตายฯ **สุขสฺส คติ**นฺติ สุขสฺส ปวตฺติฎฺฐานํฯ สุขเมเวตฺถ คจฺฉนฺติ, น ทุกฺขนฺติ วา **สุคติ**ฯ มนาปิยรูปาทิตาย สห อเคฺคหีติ **สคฺคํ,** โลกํฯ

๔๕. ปญฺจเม ปริฬาหวูปสมกโร รหโท เอตฺถาติ รหโท, อุทกปุโณฺณ รหโท **อุทกรหโท**ฯ อุทกํ ทหติ ธาเรตีติ **อุทกทโหฯ อาวิโล**ติ กลลพหุลตาย อากุโลฯ เตนาห – **"อวิปฺปสโนฺน"**ติฯ **ลุฬิโต**ติ วาเตน อาโลฬิโตฯ เตนาห – **"อปริสณฺฐิโต"**ติฯ วาตาภิฆาเตน วีจิตรงฺคมลสมากุลตาย หิ ปริโต น สณฺฐิโต วา **อปริสณฺฐิโต**ฯ วาตาภิฆาเตน อุทกสฺส จ อปฺปภาเวน กลลีภูโต กทฺทมภาวปฺปโตฺตติ อาห – **"กทฺทมีภูโต"**ติฯ **สิปฺปิโย** มุตฺตสิปฺปิอาทโยฯ **สมฺพุกา** สงฺขสลากวิเสสาฯ **จรนฺตมฺปิ ติฎฺฐนฺตมฺปี**ติ ยถาลาภวจนเมตํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตเมว หิ ยถาลาภวจนตํ ทเสฺสตุํ – **"เอตฺถา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ปริโยนเทฺธนาติ ปฎิจฺฉาทิเตนฯ ตยิทํ การเณน อาวิลภาวสฺส ทสฺสนํฯ ทิฎฺฐธเมฺม อิมสฺมิํ อตฺตภาเว ภโว **ทิฎฺฐธมฺมิโก,** โส ปน โลกิโยปิ โหติ โลกุตฺตโรปีติ อาห – **"โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสโก"**ติฯ เปจฺจ สมฺปเรตพฺพโต **สมฺปราโย,** ปรโลโกฯ เตนาห – **"โส หิ ปรตฺถ อโตฺถติ ปรโตฺถ"**ติฯ อิติ ทฺวิธาปิ สกสนฺตติปริยาปโนฺน เอว คหิโตติ อิตรมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ – **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ **อย**นฺติ กุสลกมฺมปถสงฺขาโต ทสวิโธ ธโมฺมฯ **สตฺถนฺตรกปฺปาวสาเน**ติ อิทํ ตสฺส อาสนฺนภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยสฺส กสฺสจิ อนฺตรกปฺปสฺสาวสาเนติ เวทิตพฺพํฯ **อริยานํ ยุตฺต**นฺติ อริยานํ อริยภาวาย ยุตฺตํ, ตโต เอว **อริยภาวํ กาตุํ สมตฺถํ**ฯ ญาณเมว เญยฺยสฺส ปจฺจกฺขกรณเฎฺฐน **ทสฺสน**นฺติ อาห – **"ญาณเมว หี"**ติอาทิฯ กิํ ปน ตนฺติ อาห – **"ทิพฺพจกฺขู"**ติอาทิฯ

๔๖. ฉเฎฺฐ **อโจฺฉ**ติ ตนุโกฯ ตนุภาวเมว หิ สนฺธาย **"อพหโล"**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปสโนฺน นาม อโจฺฉ น พหโล, ตสฺมา **"ปสโนฺนติปิ วฎฺฎตี"**ติ วุตฺตํฯ **วิปฺปสโนฺน**ติ วิเสเสน ปสโนฺน ฯ โส ปน สมฺมา ปสโนฺน นาม โหตีติ อาห – **"สุฎฺฐุ ปสโนฺน"**ติฯ **อนาวิโล**ติ อกลุโสฯ เตนาห – **"ปริสุโทฺธ"**ติอาทิฯ **สงฺข**นฺติ ขุทฺทกเสวาลํ, ยํ "ติลพีชก"นฺติ วุจฺจติฯ **เสวาล**นฺติ กณฺณิกเสวาลํฯ **ปณก**นฺติ อุทกมลํฯ จิตฺตสฺส อาวิลภาโว นีวรณเหตุโกติ อาห – **"อนาวิเลนาติ ปญฺจนีวรณวิมุเตฺตนา"**ติฯ

๔๗. สตฺตเม **รุกฺขชาตานี**ติ เอตฺถ ชาตสเทฺทน ปทวฑฺฒนเมว กตํ ยถา "โกสชาต"นฺติ อาห – **"รุกฺขานเมเวตํ อธิวจน"**นฺติฯ **โกจิ หิ รุโกฺข วเณฺณน อโคฺค โหติ** ยถา ตํ รตฺตจนฺทนาทิฯ **โกจิ คเนฺธน** ยถา ตํ โคสีตจนฺทนํฯ **โกจิ รเสน** ขทิราทิฯ **โกจิ ถทฺธตาย** จมฺปกาทิฯ มคฺคผลาวหตาย วิปสฺสนาวเสน **ภาวิตมฺปิ** คหิตํฯ "ตตฺถ ตเตฺถว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาตี"ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) วจนโต **"อภิญฺญาปาทกจตุตฺถชฺฌานจิตฺตเมว, อาวุโส"**ติ ผุสฺสมิตฺตเตฺถโร วทติฯ

๔๘. อฎฺฐเม จิตฺตสฺส ปริวตฺตนํ อุปฺปาทนิโรธา เอวาติ อาห – **"เอวํ ลหุํ อุปฺปชฺชิตฺวา ลหุํ นิรุชฺฌนก"**นฺติฯ **อธิมตฺตปมาณเตฺถ**ติ อติกฺกนฺตปมาณเตฺถ, ปมาณาตีตตายนฺติ อโตฺถฯ เตนาห – **"อติวิย น สุกรา"**ติฯ **จกฺขุวิญฺญาณมฺปิ อธิเปฺปตเมวา**ติ สพฺพสฺสปิ จิตฺตสฺส สมานขณตฺตา วุตฺตํฯ จิตฺตสฺส อติวิย ลหุปริวตฺติภาวํ เถรวาเทน ทีเปตุํ – **"อิมสฺมิํ ปน**

เตฺถ”ติอาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตสงฺขารา**ติ สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ วทติฯ **วาหสตานํ โข, มหาราช, วีหีน**นฺติ โปตฺถเกสุ ลิขนฺติ, ‘‘วาหสตํ โข, มหาราช, วีหีน’’นฺติ ปน ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ **มิลินฺทปเญฺหปิ** (มิ. ป. ๔.๑.๒) หิ กตฺถจิ อยเมว ปาโฐ ทิสฺสติฯ ‘‘วาหสตาน’’นฺติ วา ปจฺจเตฺต สามิวจนํ พฺยตฺตเยน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อฑฺฒจูฬ**นฺติ โฉเกน อูนํ อฑฺฒํฯ กสฺส ปน อฑฺฒนฺติ? อธิการโต วาหสฺสาติ วิญฺญายติฯ ‘‘อฑฺฒจุทฺทส’’นฺติ เกจิฯ ‘‘อฑฺฒจตุตฺถ’’นฺติ อปเรฯ สาธิกํ ทิยฑฺฒสตํ วาหาติ ทฬฺหํ กตฺวา วทนฺติ, วีมํสิตพฺพํฯ จตุนาฬิโก **ตุมฺพํฯ ปจฺฉาย อภาเวนา**ติ ‘‘สกฺกา ปน, ภเนฺต, อุปมํ กาตุ’’นฺติ เอวํ ปวตฺตาย ปุจฺฉาย อภาเวน **น กตา อุปมาฯ ธมฺมเทสนาปริโยสาเน**ติ สนฺนิปติตปริสาย ยถารทฺธธมฺมเทสนาย ปริโยสาเนฯ

๔๙. นวเม **ปภสฺสร**นฺติ ปริโยทาตํ สภาวปริสุทฺธเฎฺฐนฯ เตนาห – **“ปณฺฑรํ ปริสุทฺธ”**นฺติฯ ปภสฺสรตาทโย นาม วณฺณธาตุยํ ลพฺภนกวิเสสาติ อาห – **“กึ ปน จิตฺตสฺส วโณฺณ นาม อตฺถี”**ติ? อิตโร อรูปตาย ‘‘นตฺถี’’ติ ปฎิกฺขิปิตฺวา ปริยายกถา อยํ ตาทิสสฺส จิตฺตสฺส ปริสุทฺธภาวนาทีปนายาติ ทเสฺสโนฺต **“นีลาทีน”**นฺติอาทิมาหฯ ตถา หิ ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต ปริสุเทฺธ ปริโยทาเต’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔๓-๒๔๔; ม. นิ. ๑.๓๘๔-๓๘๖, ๔๓๑-๔๓๓; ปารา. ๑๒-๑๓) วุตฺตํ ฯ เตเนวาห – **“อิทมฺปิ นิรุปกฺกิเลสตาย ปริสุทฺธนฺติ ปภสฺสร”**นฺติฯ กึ ปน ภวงฺคจิตฺตํ นิรุปกฺกิเลสนฺติ? อาม สภาวโต นิรุปกฺกิเลสํ, อาคนฺตุกอุปกฺกิเลสวเสน ปน สิยา อุปกฺกิลิฎฺฐํฯ เตนาห – **“ตญฺจ โข”**ติอาทิฯ ตตฺถ อตฺตโน เตสญฺจ ภิกฺขูนํ ปจฺจกฺขภาวโต ปุเพฺพ ‘‘อิท’’นฺติ วตฺวา อิทานิ ปจฺจามสนวเสน **“ต”**นฺติ อาหฯ จ-สโทฺท อตฺถูปนยเนฯ โข-สโทฺท วจนาลงฺกาเร, อวธารเณ วาฯ วกฺขมานสฺส อตฺถสฺส นิจฺฉิตภาวโต ภวงฺคจิเตฺตน สหาวฎฺฐานาภาวโต อุปกฺกิเลสานํ อาคนฺตุกตาติ อาห – **“อสหชาเตหี”**ติ อาทิฯ ราคาทโย อุเปจฺจ จิตฺตสนฺตานํ กิลิสฺสนฺติ วิพาเธนฺติ อุปตาเปนฺติ จาติ อาห – **“อุปกฺกิเลเสหีติ ราคาทีหี”**ติฯ ภวงฺคจิตฺตสฺส นิปฺปริยายโต อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฎฺฐตา นาม นตฺถิ อสํสฎฺฐภาวโต, เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย ปน สิยา อุปกฺกิลิฎฺฐตาปริยาโยติ อาห – **“อุปกฺกิลิฎฺฐํ นามาติ วุจฺจตี”**ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ เตน ภินฺนสนฺตานคตายปิ นาม อิริยาย โลเก คารยฺหตา ทิสฺสติ, ปเคว เอกสนฺตานคตาย อิริยายาติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ เตนาห – **“ชวนกฺขเณ...เป.... อุปกฺกิลิฎฺฐํ นาม โหตี”**ติฯ

๕๐. ทสเม ***ภวงฺคจิตฺตเมว จิตฺต***นฺติ ‘‘ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺต’’นฺติ วุตฺตํ ภวงฺคจิตฺตเมวฯ ยทเคฺคน ภวงฺคจิตฺตํ ตาทิสปจฺจยสมวาเย อุปกฺกิลิฎฺฐํ นาม วุจฺจติ, ตทเคฺคน ตพฺพิธุรปจฺจยสมวาเย อุปกฺกิเลสโต วิมุตฺตนฺติ วุจฺจติฯ เตนาห – **“อุปกฺกิเลเสหิ วิปฺปมุตฺตํ นาม โหตี”**ติฯ เสสเมตฺถ นวมสุเตฺต วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ปณิหิตอจฺฉวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. อจฺฉราสงฺฆาตวคฺควณฺณนา

๕๑. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **อสฺสุตวา**ติ เอตฺถ ‘‘สาธุ ปญฺญาณวา นโร’’ติอาทีสุ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) อตฺถิตามตฺตสฺส โพธโก วา-สโทฺทฯ ‘‘สีลวา โหติ กลฺยาณธมฺโม’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๘๑) ปสํสาวิสิฏฺฐาย อตฺถิตายฯ ‘‘ปญฺญวา โหติ อุทยตฺถคามินิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๑๗; ม. นิ. ๒.๒๕) อติสยตฺถวิสิฏฺฐาย อตฺถิตาย, ตสฺมา ยสฺส ปสตฺถํ อติสเยน วา สุตํ อตฺถิ, โส สุตวา, สํกิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ ปริยตฺติธมฺมสฺสวนํ, ตํ สุตฺวา ตทตฺตาย ปฏิปตฺติ จ ‘‘สุตวา’’ติ อิมินา ปเทน ปกาสิตาฯ โสตพฺพยุตฺตํ สุตฺวา กตฺตพฺพนิปฺผตฺติวเสน สุณีติ วา สุตวา, ตปฺปฏิเกฺขเปน น สุตวาติ **อสฺสุตวา**ฯ

อยญฺหิ อกาโร ‘‘อเหตุกา ธมฺมา (ธ. ส. ๒ ทุกมาติกา), อภิกฺขุโก อาวาโส’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๐๔๗) ตํสมาโยคนิวตฺติยํ ทิโฏฺฐฯ ‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๗ ทุกมาติกา) ตํสมฺพนฺธิภาวนิวตฺติยํฯ ปจฺจยุปฺปนฺนญฺหิ ปจฺจยสมฺพนฺธีติ อปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา อตํสมฺพนฺธิตา เอตฺถ โชติตาฯ ‘‘อนิทสฺสนา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๙ ทุกมาติกา) ตํสภาวนิวตฺติยํฯ นิทสฺสนญฺหิ เอตฺถ ทฏฺฐพฺพตาฯ อถ วา ปสฺสตีติ นิทสฺสนํ, จกฺขุวิญฺญาณํฯ ตคฺคเหตพฺพตานิวตฺติยํ, ตถา ‘‘อนาสวา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๕ ทุกมาติกา)ฯ ‘‘อปฺปฏิฆา ธมฺมา (ธ. ส. ๑๐ ทุกมาติกา) อนารมฺมณา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๕๕ ทุกมาติกา) ตํกิจฺจนิวตฺติยํฯ ‘‘อรูปิโน ธมฺมา อเจตสิกาธมฺมา’’ติ ตํสภาวนิวตฺติยํฯ ตทญฺญตา หิ อิธ ปกาสิตาฯ ‘‘อมนุโสฺส’’ติ ตพฺภาวมตฺตนิวตฺติยํฯ มนุสฺสตฺตมตฺตํ นตฺถิ, อญฺญํ ตํสทิสนฺติฯ สทิสตา หิ เอตฺถ สูจิตาฯ ‘‘อสฺสมโณ สมณปฏิโญฺญ อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓) จ ตํสมฺภาวนียคุณนิวตฺติยํฯ ครหา หิ อิธ ญายติฯ ‘‘กจฺจิ โภโต อนามยํ (ชา. ๑.๑๕.๑๔๖; ๒.๒๐.๑๒๙) อนุทรา กญฺญา’’ติ จ ตทนปฺปภาวนิวตฺติยํฯ ‘‘อนุปฺปนฺนา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๗ ติกมาติกา) ตํสทิสภาวนิวตฺติยํฯ อตีตานญฺหิ อุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา อุปฺปาทิธมฺมานญฺจ ปจฺจเยกเทสสิทฺธิยา อารทฺธุปฺปาทภาวโต กาลวินิมุตฺตสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อุปฺปนฺนานุกูลตา, ปเคว ปจฺจุปฺปนฺนานนฺติ ตพฺพิธุรตา เหตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๑ ติกมาติกา) ตทปริโยสานนิวตฺติยํฯ ตนฺนิฏฺฐานเญฺหตฺถ ปกาสิตนฺติ เอวํ อเนเกสํ อตฺถานํ โชตโกฯ อิธ ปน ‘‘อรูปิโน ธมฺมา (ธ. ส. ๑๑ ทุกมาติกา), อเจตสิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๕๗ ทุกมาติกา) วิย ตํสภาวนิวตฺติยํ ทฏฺฐโพฺพ, อญฺญเตฺถติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส สุตาทิญาณวิรหํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อาคมาธิคมาภาวา เญฺโยฺย อสฺสุตวา อิตี’’**ติฯ

อิทานิ ตสฺสตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘โย หี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา ขนฺธธาตาทิโกสเลฺลนปิ อุปกฺกิเลสอุปกฺกิลิฏฺฐานํ ชานนเหตุภูตํ พาหุสจฺจํ โหติฯ ยถาห – ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, พหุสฺสุโต โหติ? ยโต โข, ภิกฺขุ, ขนฺธกุสโล โหติฯ ธาตุ…เป.… อายตน…เป.… ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล โหติฯ เอตฺตาวตา โข, ภิกฺขุ, พหุสฺสุโต โหตี’’ติฯ ตสฺมา **‘‘ยสฺส จ ขนฺธธาตุอายตนปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโห**ฯ อตฺถปริปุจฺฉนํ **ปุริปุจฺฉา**ฯ กุสเลหิ สห โจทนาปริหรณวเสน วินิจฺฉยกรณํ **วินิจฺฉโย**ฯ อาจริเย ปน ปยิรุปาสิตฺวา อตฺถธมฺมานํ อาคมนํ สุตมยญาณวเสน อวพุชฺฌนํ **อาคโม**ฯ มคฺคผลนิพฺพานานํ สจฺฉิกิริยา **อธิคโม**ฯ

พหูนํ นานปฺปการานํ สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ อวิหตตฺตา ตา ชเนนฺติ, ตาหิ วา ชนิตาติ **ปุถุชฺชนา**ฯ อวิฆาตเมว วา ชน-สโทฺท วทติฯ **ปุถุ สตฺถารานํ มุขุโลฺลกิกา**ติ เอตฺถ ปุถู ชนา สตฺถุปฏิญฺญา เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนาฯ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตา**ติ เอตฺถ ชเนตพฺพา, ชายนฺติ วา

เอตฺถ สตฺตาติ ชนา, คติโย, ตา ปุถู เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ฯ อิโต ปเร ชายนฺติ เอเตหีติ ชนา, อภิสงฺขาราทโย, เต เอเตสํ ปุถู วิชฺชนฺตีติ **ปุถุชฺชนา**ฯ อภิสงฺขาราทิอโตฺถ เอว วา ชน-ส โทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **โอฆา** กาโมฆาทโยฯ ราคคฺคิอาทโย **สนฺตาปา**ฯ เต เอว สเพฺพปิ วา กิเลสา **ปริฬาหาฯ ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา**ติ เอตฺถ ชายตีติ ชโน, ราโค เคโธติ เอว มาทิโก, ปุถุ ชโน เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ฯ ปุถูสุ ชนา ชาตา รตฺตาติ เอวํ ราคาทิอโตฺถ เอว วา ชน-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ

รตฺตาติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามกเรน ฉนฺทราเคน รตฺตา สารตฺตาฯ **คิทฺธา**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิคิชฺฌเนน คิทฺธา เคธํ อาปนฺนาฯ **คธิตา**ติ คนฺถิตา วิย ทุโมฺม จนียภาเวน ตตฺถ ปฏิพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสวเสน วิสญฺญิภูตา วิย อนญฺญกิจฺจา โมหมาปนฺ นาฯ **อโชฺฌปนฺนา**ติ อนญฺญสาธารเณ วิย กตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา ฐิตาฯ **ลคฺคา**ติ วงฺ กกณฺฏเก วิย อาสตฺตา, มหาปลิเป ยาว นาสิกคฺคา ปลิปนฺนปุริโส วิย อุทฺธริตุํ อสกฺกุเณยฺย ภาเวน นิมุคฺคา ฯ **ลคฺคิตา**ติ มกฺกฏาเลเป อาลคฺคภาเวน สมฺมสิโต วิย มกฺกโฏ ปญฺจนฺนํ อินฺ ทฺริยานํ วเสน อาลคฺคิตาฯ **ปลิพุทฺธา**ติ สมฺพทฺธา, อุปทฺทุตา วาฯ **อาวุตา**ติ อาวริตาฯ **นิวุ ตา**ติ นิวาริตาฯ **โอวุตา**ติ ปลิคุณฺฐิตา, ปริโยนทฺธา วาฯ **ปิหิตา**ติ ปิทหิตาฯ **ปฏิจฺฉนฺนา**ติ ฉา ทิตาฯ **ปฏิกุชฺชิตา**ติ เหฏฺฐามุขชาตาฯ

‘‘อสฺสุตวา’’ติ เอเตน อวิชฺชนฺธตา วุตฺตาติ อาห – **“อนฺธปุถุชฺชโน วุโตฺต”**ติฯ **จิตฺตฏฺฐิติ จิตฺตปริคฺคโห นตฺถี**ติ ยาย ปฏิปตฺติยา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ตโต วิปฺปมุตฺติญฺจ ยถาสภาวโต ชาเนยฺย, สา จิตฺตภาวนา จิตฺตฏฺฐิติฯ เอการมฺมเณ สุฏฺฐุ สมาธานวเสน อวฏฺฐิตึ ปาทกํ กตฺวา ปวตฺติตา สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ นิสฺสยารมฺมเณหิ จ สทฺธึ จิตฺตสฺส ปริคฺคหสญฺญิตา วิปสฺสนาภาวนาปิ นตฺถิ, ยาย วุตฺตมตฺถํ ยถาสภาวโต ชาเนยฺยฯ

๕๒. ทุติเย **สุตวา**ติ ปทสฺส อโตฺถ อนนฺตรสุเตฺต วุโตฺตเยวฯ **อริยสาวโก**ติ เอตฺถ จตุกฺกํ สมฺภวตีติ ตํ ทเสฺสตุํ – **“อตฺถิ อริโย”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ปเจฺจกํ สจฺจานิ พุทฺธวโนฺตติ **ปเจฺจกพุทฺธา**ฯ นนุ สเพฺพปิ อริยา ปเจฺจกเมว สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺติ ธมฺมสฺส ปจฺจตฺตเวทนียภาวโต? นยิทมีทิสํ ปฏิเวธํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยถา ปน สาวกา อเญฺญสํ นิสฺสเยน สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺติ ปรโตโฆเสน วินา เตสํ ทสฺสนมคฺคสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ ยถา จ สมฺมาสมฺพุทฺธา อเญฺญสํ นิสฺสยภาเวน สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ, น เอวเมเต, เอเต ปน อปรเนยฺยา หุตฺวา อปรนายกภาเวน สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปเจฺจกํ สจฺจานิ พุทฺธวโนฺตติ ปเจฺจกพุทฺธา’’ติฯ

อตฺถิ สาวโก น อริโยติ เอตฺถ โปถุชฺชนิกาย สทฺธาย รตนตฺตเย อภิปฺปสโนฺน สโทฺธปิ คหิโต เอวฯ **คิหี อนาคตผโล**ติ อิทํ ปน นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาวุตฺตปุคฺคโล หิ สรณคมนโต ปฏฺฐาย โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺนอิเจฺจว วตฺตพฺพตํ ลภติฯ สฺวายมโตฺถ **ทกฺขิณาวิสุทฺธิสุเตฺตน** (ม. นิ. ๓.๓๗๖ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ **สุตวา**ติ เอตฺถ วุตฺตอโตฺถ นาม อตฺตหิตปรหิตปฺปฏิปตฺติ, ตสฺส วเสน สุตสมฺปโนฺนฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โส จ โหติ สุเตน อุปปโนฺน, อปฺปมฺปิ เจ สหิตํ ภาสมาโน’’ติ จ อาทิฯ **อริยสาวโกติ เวทิตโพฺพ**ติ อริยสฺส ภควโต ธมฺมสฺสวนกิเจฺจ ยุตฺตปฺปยุตฺตภาวโต วุตฺตํฯ อุปกฺกิเลเสหิ วิปฺปมุตฺติ อนุปกฺกิลิฏฺฐตา, ตสฺสา ยถาสภาวชานนํ ทฬฺหตราย เอว จิตฺตภาวนาย สติ โหติ, น อญฺญถาติ **“พลววิปสฺสนา กถิตา”**ติ วุตฺตํฯ

๕๓. ตติเย **อคฺคิกฺขโนฺธปมสุตฺตนฺตอฏฺฐุปฺปตฺติย**นฺติ อคฺคิกฺขโนฺธปมสุเตฺต (อ. นิ. ๗.๗๒) เทสนาอฏฺฐุปฺปตฺติยํ ฯ ตํเทสนาเหตุกณฺหิ เอกจฺจานํ ภิกฺขูนํ มิจฺฉาปฏิปตฺตึ นิมิตฺตํ

กตฺวา ภควา อิมํ สุตฺตํ เทเสสิฯ **อวิชหิตเมว โหติ** สพฺพกาลํ สุปฺปติฏฺฐิตสติสมฺปชญฺญตฺตาฯ ยสฺมา พุทฺธานํ รูปกาโย พาหิรพฺภนฺตเรหิ มเลหิ อนุปกฺกิลิโฏฺฐ สุโธตชาติมณิสทิโส, ตสฺมา วุตฺตํ – “**อุปฏฺฐากานุคฺคหตฺถํ สรีรผาสุกตฺถญฺจา**”ติฯ **วีตินาเมตฺวา**ติ ผลสมาปตฺตีหิ วีตินาเมตฺวาฯ กาลปริเจฺฉทวเสน วิวิตฺตาสเน วีตินามนํ วิเวกนินฺนตาย เจว ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนตฺถญฺจฯ **นิวาเสตฺวา**ติ วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสน นิวาเสตฺวาฯ กทาจิ เอกกสฺส, กทาจิ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตสฺส, กทาจิ ปกติยา, กทาจิ ปาฏิหาริเยหิ วตฺตมาเนหิ จ คามปฺปเวโส ตถา ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลวเสนฯ **อุปสํหริตฺวา**ติ หิมวนฺตาทีสุ ปุปฺผิตรุกฺขาทิโต อาเนตฺวาฯ โอณตุณฺณตาย ภูมิยา สตฺถุ ปทนิเกฺขปสมเย สมภาวาปตฺติ, สุขสมฺผสฺสวิกสิตปทุมสมฺปฏิจฺฉนญฺจ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย นิสฺสนฺทผลํ, น อิทฺธินิมฺมานํฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ สกฺขรากฐลกณฺฏกสงฺกุกลลาทิอปคโม สุจิภาวาปตฺตีติ เอวมาทีนมฺปิ ตทา ลพฺภนโตฯ

อินฺทขีลสฺส อโนฺต ฐปิตมเตฺตติ อิทํ ยาวเทว เวเนยฺยชนวินยตฺถาย สตฺถุ ปาฏิหาริยํ ปวตฺตนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ทกฺขิณปาเท**ติ อิทํ พุทฺธานํ สพฺพปทกฺขิณตายฯ “**ฉพฺพณฺณรสฺมิโย**”ติ วตฺวาปิ “**สุวณฺณรสปิญฺชรานิ วิยา**”ติ อิทํ พุทฺธานํ สรีเร ปีตาภาย เยภุยฺยตาย วุตฺตํฯ **มธุเรนาการเรน สทฺทํ กโรนฺติ** ทฏฺฐพฺพสารสฺส ทิฏฺฐตายฯ เภริอาทีนํ ปน สทฺทายนํ ธมฺมตาวฯ **ปฏิมาเนนฺตี**ติ ‘‘สุทุลฺลภํ อิทํ อชฺช อเมฺหหิ ลพฺภติ, เย มยํ อีทิเสน ปณีเตน อาหาเรน ภควนฺตํ อุปฏฺฐหามา’’ติ ปตีตมานสา มาเนนฺติ ปูเชนฺติฯ **เตสํ สนฺตานานิ โอโลเกตฺวา**ติ เตสํ ตถา อุปฏฺฐากานํ ปุคฺคลานํ อตีเต เอตรหิ จ ปวตฺตจิตฺตสนฺตานานิ โอโลเกตฺวาฯ อรหเตฺต ปติฏฺฐหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ วิหาเรฯ **คนฺธมณฺฑลมาเฬ**ติ จตุชฺชาติยคเนฺธน กตปริภเณฺฑ มณฺฑลมาเฬฯ

ทุลฺลภา ขณสมฺปตฺตีติ สติปิ มนุสฺสตฺตปฺปฏิลาเภ ปติรูปเทสวาสอินฺทฺริยาเวกลฺลสทฺธาปฏิลาภาทโย คุณา ทุลฺลภาติ อโตฺถฯ **จาตุมหาราชิก...เป.... วสวตฺติภวนํ คจฺฉนฺตี**ติ อิทํ ตตฺถ สุญฺญวิมานานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ตโย ภาเค กตฺวา ปฐมภาเค สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปติฯ สเจ อากงฺขติ, พุทฺธาจิณฺณผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติฯ อถ ยถากาลปริเจฺฉทํ ตโต วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยภาเค ปจฺฉิมยาเม ตติยโกฏฺฐาเส วิย โลกํ โวโลเกติ เวเนยฺยานํ ญาณปริปากํ ปสฺสิตุํฯ เตนาห – “**สเจ อากงฺขตี**”ติอาทิฯ

กาลยุตฺตนฺติ ปตฺตกลฺลํ, ‘‘อิมิสฺสา เวลาย อิมสฺส เอวํ วตฺตพฺพ’’นฺติ ตํกาลานุรูปํฯ **สมยยุตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ, อฏฺฐุปฺปตฺติอนุรูปํ วาฯ **สมยยุตฺต**นฺติ วา อริยสมยสํยุตฺตํฯ เทสกาลานุรูปเมว หิ พุทฺธา ภควโนฺต ธมฺมํ เทเสนฺติ, เทเสนฺตา จ อริยสมฺมตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยํ ทีเปนฺตาว เทเสนฺติฯ อถ วา **สมยยุตฺต**นฺติ เหตูทาหรณสหิตํฯ กาเลน สาปเทสญฺหิ ภควา ธมฺมํ เทเสติ, **กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชติ, น** ยาว สมนฺธการา ธมฺมํ เทเสติฯ

อุตุํ คณฺหาเปติ, น ปน มลํ ปกฺขาเลตีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ภควโต กาเย รโชชลฺลํ อุปลิมฺปตีติฯ **ตโต ตโต**ติ อตฺตโน อตฺตโน ทิวาฏฺฐานาทิโตฯ **โอกาสํ ลภมานา**ติ ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตปุริมยาเมสุ โอกาสํ อลภิตฺวา อิทานิ มชฺฌิมยาเม โอกาสํ ลภมานา, ภควตา วา กโตกาสตาย โอกาสํ ลภมานาฯ ปจฺฉาภตฺตสฺส ตีสุ ภาเคสุ ปฐมภาเค สีหเสยฺยกปฺปนํ เอกนฺติกํ น โหตีติ อาห – “**ปุเรภตฺตโต ปฏฺฐาย นิสชฺชาปีฬิตสฺส สรีรสฺสา**”ติฯ เตเนว หิ ตตฺถ ‘‘สเจ อากงฺขตี’’ติ ตทา สีหเสยฺยกปฺปนสฺส อนิพทฺธตา วิภาวิตาฯ **กิลาสุภาโว** ปริสฺสโม ฯ สีหเสยฺยํ กเปฺปติ สรีรสฺส กิลาสุภาวโมจนตฺถนฺติ โยเชตพฺพํฯ **พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โว**

โลเกตีติ อิทํ ปจฺฉิมยาเม ภควโต พหุลํ อาจิณฺณวเสน วุตฺตํฯ อเปฺปกทา อวสิฏฺฐพลญาเณหิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนว จ ภควา ตมตฺถํ สาเธตีติฯ

อิมสฺมิํเยว กิเจฺจติ ปจฺฉิมยามกิเจฺจฯ พลวตา ปจฺจนุตาเปน สํวฑฺฒมาเนน กรชกาเย มหาปริฬาโห อุปฺปชฺชตีติ อาห – “**นามกาเย สนฺตเตฺต กรชกาโย สนฺตโตฺต**”ติฯ **นิธานคต**นฺติ สนฺนิจิตโลหิตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคญฺฉี**ติ โลหิตํ อุณฺหํ หุตฺวา มุขโต อุคฺคญฺฉิฯ **ฐาน**นฺติ ภิกฺขุปฏิญฺญํฯ **ตํ ปาปํ วฑฺฒมาน**นฺติ ภิกฺขุปฏิญฺญาย อวิชหิตตฺตา ตถา ปวฑฺฒมานปาปํฯ อนฺติมวตฺถุอชฺฌาปนฺนานมฺปิ อุปาเยน ปวตฺติยมาโน โยนิโสมนสิกาโร สาตฺถโก โหติเยวาติ ทเสฺสโนฺต “**ชาตสํเวคา**”ติอาทิมาหฯ **อโห สเลฺลขิต**นฺติ อโห อติวิย สเลฺลเขน อิตํ ปวตฺตํฯ **กาสาวปโชฺชโต**ติ ภิกฺขูนํ พหุภาวโต อิโต จิโต จ วิจรนฺตานํ เตสํ กาสาวชุติยา ปโชฺชติโตฯ **อิสิวาตปริวาโต**ติ สีลกฺขนฺธาทีนํ นิพฺพานสฺส จ เอสนโต อิสีนํ ภิกฺขูนํ คุณคเนฺธน เจว คุณคนฺธวาสิเตน สรีรคเนฺธน จ ปริโต สมนฺตโต วายิโตฯ

ธมฺมสํเวโค อุปฺปชฺชิ อนาวชฺชเนน ปุเพฺพ ตสฺส อตฺถสฺส อสํวิทิตตฺตาฯ **ธมฺมสํเวโค**ติ จ ตาทิเส อเตฺถ ธมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนกํ สโหตฺตปฺปญาณํฯ **อสฺสาสฏฺฐาน**นฺติ จิตฺตสฺสาสการณํ กมฺมฏฺฐานํฯ สเพฺพสํ กิจฺจานํ ปุพฺพภาโค **สพฺพปุพฺพภาโค**ฯ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตู’’ติอาทินา หิ จิตฺตสฺส ปฏฺฐานํ อุปฏฺฐานํ **หิตผรณํ**ฯ อิตรํ อิโต โถกํ มหนฺตนฺติ กตฺวา อิทํ “**จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุตฺต**”นฺติ วุตฺตํฯ อจฺฉราสงฺฆาโต วุจฺจติ องฺคุลิโผฏนกฺขโณ อกฺขินิมิสกาโล, โย เอกสฺส อกฺขรสฺส อุจฺจารณกฺขโณฯ เตนาห – “**เทฺว องฺคุลิโย ปหริตฺวา สทฺทกรณมตฺต**”นฺติฯ **สพฺพสตฺตานํ หิตผรณจิตฺต**นฺติ สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ สมฺมเทว หิเตสิตวเสน ปวตฺตจิตฺตํฯ **อาวเชฺชโนฺต อาเสวตี**ติ หิเตสิตวเสน อาวเชฺชโนฺตฯ อาวชฺชเนน อาภุชโนฺตปิ อาเสวติ นาม ญาณวิปฺปยุเตฺตนฯ **ชานโนฺต**ติ ตถา ญาณมตฺตํ อุปฺปาเทโนฺตปิฯ **ปสฺสโนฺต**ติ ตถา ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต วิย วิปสฺสโนฺตปิฯ **ปจฺจเวกฺขโนฺต**ติ ตมตฺถํ ปติ ปติ อเวกฺขโนฺตปิฯ **สทฺธาย อธิมุจฺจโนฺต**ติอาทิ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ วเสน วุตฺตํฯ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ อาทิ จตุสจฺจวเสน วุตฺตํฯ สพฺพเมว เจตํ วิตฺถารโต, สามเญฺญน อาเสวนทสฺสนเมวาติ อิธาธิเปฺปตเมว อาเสวนตฺถํ ทเสฺสตุํ – “**อิธ ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

อริตฺตชฺฌาโนติ อวิรหิตชฺฌาโนฯ **อตุจฺฉชฺฌาโน**ติ ฌาเนน อตุโจฺฉฯ จาโค วา เววจนนฺติ อาห – “**อปริจฺจตฺตชฺฌาโน**”ติฯ **วิหรตี**ติ ปทสฺส **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๔๐) อาคตนเยน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**วิหรตีติ อิริยตี**”ติอาทิมาหฯ อยํ ปเนตฺถ สทฺทโตฺถ – **วิหรตี**ติ เอตฺถ **วิ**-สโทฺท วิเจฺฉทตฺถโชตโนฯ **หรตี**ติ เนติ, ปวเตฺตตีติ อโตฺถ, วิจฺฉินฺทิตฺวา หรติ วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติ, ตสฺมา ‘‘วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ **อิริยตี**ติ ฐานนิสชฺชาทิกิริยํ กโรโนฺต ปวตฺตติฯ **ปวตฺตตี**ติ ฐานาทิสมงฺคี หุตฺวา ปวตฺตติฯ **ปาเลตี**ติ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อิริยาปถนฺตเรหิ รกฺขโนฺต ปาเลติฯ **ยเปติ ยาเปตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ เอกญฺหิ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ ปาเลโนฺต ยเปติ ยาเปตีติ วุจฺจติฯ **จรตี**ติ ฐานนิสชฺชาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี หุตฺวา ปวตฺตติฯ **อิมินา ปเทนา**ติ ‘‘วิหรตี’’ติ อิมินา ปเทนฯ

อิริยาปถวิหาโรติ เอตฺถ อิริยนํ ปวตฺตนํ อิริยา, กายปฺปโยโค กายิกกิริยาฯ ตสฺสา ปวตฺตนูปายภาวโต อิริยาย ปโถ อิริยาปโถ, ฐานนิสชฺชาทิฯ น หิ ฐานนิสชฺชาทีหิ อวตฺถาหิ วินา กิญฺจิ กายิกกิริยํ ปวเตฺตตุํ สกฺกาฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย, คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วาฯ วิหรณํ, วิหรติ เอเตนาติ วา วิหาโร, อิริยาปโถว วิหาโร **อิริยาปถวิหาโร,** โส จ

อตฺถโต ฐานนิสชฺชาทิอาการปฺปวตฺต จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺธ เอวฯ โอวาทานุสาสนีนํ เอกาเนกวาราทิวิสิโฏฺฐเยว เภโท, น ปน ปรมตฺถโต เตสํ นานากรณนฺติ ทเสฺสตุํ – **“ปรมตฺถโต ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอเส เอเก เอกเฏฺฐ**ติอาทีสุ เอโส เอโก เอกโตฺถติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

รฎฺฐสฺส , รฎฺฐโต วา ลโทฺธ ปิโณฺฑ รฎฺฐปิโณฺฑฯ เตนาห – **“ญาติปริวฎฺฎํ ปหายา”**ติ อาทิฯ ตตฺถ ‘‘อมฺหากเมเต’’ติ วิญฺญายนฺตีติ ญาตี, ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวฎฺฎนเฏฺฐน ปริวโฎฺฏ, ญาติเยว ปริวโฎฺฏ **ญาติปริวโฎฺฏฯ เถยฺยปริโภโค นาม** อนรหสฺส ปริโภโคฯ ภควตา หิ อตฺตโน สาสเน สีลวโต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, น ทุสฺสีลสฺสฯ ทายกานมฺปิ สีลวโต เอว ปริจฺจาโค, น ทุสฺสีลสฺส อตฺตโน การานํ มหปฺผลภาวสฺส ปจฺจาสีสนโตฯ อิติ สตฺถารา อนนุญฺญาตตฺตา ทายเกหิ จ อปริจฺจตฺตตฺตา สงฺฆมเชฺฌปิ นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชนฺตสฺส ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยาย ปริโภโค เถยฺยปริโภโคฯ อิณวเสน ปริโภโค **อิณปริโภโค** ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิยา อภาวโต อิณํ คเหตฺวา ปริโภโค วิยาติ อโตฺถฯ

ทาตพฺพเฏฺฐน ทายํ, ตํ อาทิยนฺตีติ ทายาทา, ปุตฺตานเมตํ อธิวจนํ, เตสํ ภาโว ทายชฺชํ, ทายชฺชวเสน ปริโภโค **ทายชฺชปริโภโค,** ปุตฺตภาเวน ปริโภโคติ วุตฺตํ โหติฯ เสกฺขา หิ ภิกฺขู ภควโต โอรสปุตฺตา, เต ปิตุ สนฺตกานํ ทายาทา หุตฺวา เต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติฯ กึ ปน เต ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, อุทาหุ คิหีนนฺติ? คิหีหิ ทินฺนาปิ ภควตา อนุญฺญาตตฺตา ภควโต สนฺตกา อนนุญฺญาเตสุ สเพฺพน สพฺพํ ปริโภคาภาวโต, อนุญฺญาเตสุเยว จ ปริโภคสมฺภวโตฯ **ธมฺมทายาทสุตฺต**เญฺจตฺถ สาธกํฯ

วีตราคา เอว ตณฺหาย ทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺตีติ อาห – **“ขีณาสวสฺส ปริโภโค สามิปริโภโค นามา”**ติฯ อวีตราคานญฺหิ ตณฺหาปรวสตาย ปจฺจยปริโภเค สามิภาโว นตฺถิ, ตทภาเวน วีตราคานํ ตตฺถ สามิภาโว ยถารุจิปริโภคสมฺภวโตฯ ตถา หิ เต ปฏิกูลมฺปิ อปฺปฏิกูลาการเรน, อปฺปฏิกูลมฺปิ ปฏิกูลาการเรน, ตทุภยมฺปิ วเชฺชตฺวา อชฺฌุเปกฺขนาการเรน ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, ทายกานญฺจ มโนรถํ ปูเรนฺติฯ โย ปนายํ สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค, โส อิณปริโภคสฺส ปจฺจนีกตฺตา อาณณฺยปริโภโค นาม โหติฯ ยถา หิ อิณายิโก อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิตํ เทสํ คนฺตุํ น ลภติ, เอวํ อิณปริโภคยุโตฺต โลกโต นิสฺสริตุํ น ลภตีติ ตปฺปฏิปกฺขตฺตา สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค ‘‘อาณณฺยปริโภโค’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา นิปฺปริยายโต จตุปริโภควินิมุโตฺต วิสุํเยวายํ ปริโภโคติ เวทิตโพฺพฯ โส อิธ วิสุํ น วุโตฺต, ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉติฯ สีลวาปิ หิ อิมาย สิกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา ‘‘เสโข’’เตฺวว วุจฺจติฯ อิเมสุ ปริโภเคสุ สามิปริโภโค ทายชฺชปริโภโค จ อริยานํ ปุถุชฺชนานญฺจ วฎฺฎติ, อิณปริโภโค น วฎฺฎติฯ เถยฺยปริโภเค กถาเยว นตฺถิฯ กถํ ปเนตฺถ สามิปริโภโค ทายชฺชปริโภโค จ ปุถุชฺชนานํ สมฺภวติ? อุปจารวเสนฯ โย หิ ปุถุชฺชนสฺสปิ สเลฺลขปฺปฏิปตฺติยํ ฐิตสฺส ปจฺจยเคธํ ปหาย ตตฺถ อนุปลิเตฺตน จิเตฺตน ปริโภโค, โส สามิปริโภโค วิย โหติฯ สีลวโต ปน ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค ทายชฺชปริโภโค วิย โหติ ทายกานํ มโนรถสฺส อวิราธนโตฯ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส ปริโภเค วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ตสฺส เสกฺขสงฺคหโตฯ **เสกฺขสุตฺตํ** (สํ. นิ. ๕.๑๓) เหตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ

อิมสฺส ภิกฺขุโนติ อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ กาลํ เมตฺตจิตฺตํ อาเสวนฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ **อโมโฆ รฎฺฐปิณฺฑปริโภโค**ติ ‘‘อยํ ปพฺพชิโต สมโณ ภิกฺขูติ อามิสํ เทนฺตานํ ตาย เมตฺตาเสวนาย อตฺตโน สนฺตาเน โทสมลสฺส วา ตเทกฎฺฐานญฺจ ปาปธมฺมานํ ปพฺพาชนโต วูปสมนโต

สํสาเร จ ภยสฺส สมฺมาว อิกฺขณโต อชฺฌาสยสฺส อวิสํวาทเนนสฺส อโมโฆ รฏฺฐปิณฺฑปริโภโคฯ **มหฏฺฐิย**นฺติ มหตฺถิกํ มหาปโยชนํฯ **มหปฺผล**นฺติ วิปุลปฺผลํฯ **มหานิสํส**นฺติ มหานิสฺสนฺทปฺผลํฯ **มหาชุติก**นฺติ มหานุภาวํฯ **มหาวิปฺผาร**นฺติ มหาวิตฺถารํฯ เอตฺถ จ ปฐมํ การณํ เมตฺตาเสวนาย ตสฺส ภิกฺขุโน สามิอาทิภาเวน รฏฺฐปิณฺฑปริโภคารหตา, ทุติยํ ปเรหิ ทินฺนสฺส ทานสฺส มหฏฺฐิยภาวกรณํฯ **โก ปน วาโท**ติ เมตฺตาย อาเสวนมตฺตมฺปิ เอวํมหานุภาวํ, โก ปน วาโท พหุลีกาเร, เอตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถี''ติ อโตฺถฯ

๕๔. จตุเตฺถ **อุปฺปาเทติ วเฑฺฒตี**ติ เอตฺถ ภาวนาสทฺทสฺส อุปฺปาทนวฑฺฒนตฺถตา ปุเพฺพ วุตฺตา เอวฯ

๕๕. ปญฺจเม **อิเมสุ ทฺวีสู**ติ จตุตฺถปญฺจเมสุฯ ''ตติเย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ''นฺติ วตฺวา ตถา เวทิตพฺพตํ ทเสฺสตุํ – **''โย หิ อาเสวตี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน อาเสวนาภาวนามนสิการานํ อตฺถวิเสสาภาวมาหฯ ยทิ เอวํ สุตฺตนฺตสฺส เทสนา กถนฺติ อาห – **''สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปนา''**ติ อาทิฯ **ยาย ธมฺมธาตุยา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณมาหฯ เตน หิ ธมฺมานํ อาการเภทํ ญตฺวา ตทนุรูปํ เอกมฺปิ ธมฺมํ ตถา วิภชิตฺวา ภควา ทเสฺสติฯ **ตีหิ โกฏฺฐาเสหี**ติ อาเสวนาภาวนามนสิการภาเคหิฯ เมตฺตา หิ สพฺพวตฺถุโน เมตฺตายนวเสน อานีตา เสวนา อาเสวนา, ตสฺสา วฑฺฒนา ภาวนา, อวิสฺสเชฺชตฺวา มนสิ ฐปนํ มนสิกาโรฯ

๕๖. ฉเฏฺฐ **อนิยมิตวจนํ** ''อิเม นามา''ติ นิยเมตฺวา อวุตฺตตฺตาฯ **นิยมิตวจนํ** ''อกุสลา''ติ สรูเปเนว วุตฺตตฺตาฯ **อเสสโต ปริยาทินฺนา โหนฺติ** อปฺปกสฺสปิ อกุสลภาคสฺส อคฺคหิตสฺส อภาวโตฯ อกุสลํ ภชนฺตีติ **อกุสลภาคิยา**ฯ อกุสลปเกฺข ภวาติ **อกุสลปกฺขิกา**ฯ เตนาห – **''อกุสลาเยวา''**ติอาทิฯ **ปฐมตรํ คจฺฉตี**ติ ปฐมตรํ ปวตฺตติ, ปฐโม ปธาโน หุตฺวา วตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกุปฺปาทาทิวเสน หิ เอกชฺฌํ ปวตฺตมาเนสุ จตูสุ อรูปกฺขเนฺธสุ อยเมว ปฐมํ อุปฺปชฺชตีติ อิทํ นตฺถิ, โลกุตฺตรมเคฺคสุ วิย ปน ปญฺญินฺทฺริยสฺส, โลกิยธเมฺมสุ มนินฺทฺริยสฺส ปุเรตรสฺส ภาโว สาติสโยติ **''สเพฺพเต มโนปุพฺพงฺคมา''**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ **อภิธเมฺมปิ** (ธ. ส. ๑) ''ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี''ติ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ เชฏฺฐํ กตฺวา เทสนา ปวตฺตาฯ สุเตฺตสุปิ วุตฺตํ – ''มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา (ธ. ป. ๑, ๒), ฉทฺวาราธิปติ ราชา''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.พุทฺธวโคฺค, เอรกปตฺตนาคราชวตฺถุ)ฯ เตนาห – **''เอเต หี''**ติอาทิฯ **เตสํ มโน อุปฺปาทโก**ติ จ ยทเคฺคน มโน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ เชฏฺฐโก หุตฺวา ปวตฺตติ, ตทเคฺคน เต อตฺตานํ อนุวตฺตาเปโนฺต เต ตถา อุปฺปาเทโนฺต นาม โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน จิตฺตสฺส เชฏฺฐกภาวเมว สนฺธาย ราชคมนญฺญาเยน สหุปฺปตฺติปิ ปฐมุปฺปตฺติ วิย กตฺวา วุตฺตาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ **อนฺวเทวา**ติ เอเตเนว จิตฺตสฺส ขณวเสน ปฐมุปฺปตฺติยา อภาโว ทีปิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห – **''เอกโตเยวาติ อโตฺถ''**ติฯ

๕๗. สตฺตเม **จตุภูมกาปิ กุสลา ธมฺมา กถิตา**ติ ''เย เกจิ กุสลา ธมฺมา''ติ อนวเสสปริยาทานโต วุตฺตํฯ

๕๘. อฏฺฐเม **อิท**นฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน นิเทฺทโส, นิปาตปทํ วา เอตํ ''ยทิท''นฺติอาทีสุ วิยาติ อาห – **''อยํ ปมาโทติ อโตฺถ''**ติฯ **ปมชฺชนากาโร**ติ ปมาทาปตฺติฯ **จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค**ติ อิเมสุ เอตฺตเกสุ ฐาเนสุ สติยา อนิคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชนํ สติวิรโหฯ **โวสฺสคฺคานุปฺปทาน**นฺติ โวสฺสคฺคสฺส อนุ อนุ ปทานํ ปุนปฺปุนํ วิสฺสชฺชนํฯ **อสกฺกจฺจกิริยตา**ติ เอเตสํ ทานาทีนํ กุสลธมฺมานํ ปวตฺตเน ปุคฺคลสฺส วา เทยฺยธมฺมสฺส วา อสกฺกจฺจกิริยาฯ สตตภาโว สาตจฺจํ, สาตเจฺจน กิริยา สาตจฺจกิริยา, สาเยว สาตจฺจกิริยตา, น สาตจฺจกิริยตา **อสา**

ตจฺจกิริยตาฯ อนฏฺฐิตกิริยตาติ อนิฏฺฐิตกิริยตา นิรนฺตรํ น อนุฏฺฐิตกิริยตา จฯ **โอลีนวุตฺติตา**ติ นิรนฺตรกรณสงฺขาตสฺส วิปฺผารสฺส อภาเวน โอลีนวุตฺติตาฯ **นิกฺขิตฺตฉนฺทตา**ติ กุสลกิริยาย วีริยฉนฺทสฺส นิกฺขิตฺตภาโวฯ **นิกฺขิตฺตธุรตา**ติ วีริยธุรสฺส โอโรปนํ, โอสกฺกิตมานสตาติ อโตฺถฯ **อนธิฏฺฐาน**นฺติ กุสลกรเณ อปฺปติฏฺฐิตภาโวฯ **อนนุโยโค**ติ อนนุยุญฺชนํฯ กุสลธมฺมสุ อาเสวนาทีนํ อภาโว **อนาเสวนาทโยฯ ปมาโท**ติ สรูปนิเทฺทโสฯ **ปมชฺชนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **ปมชฺชิตตฺต**นฺติ ภาวนิเทฺทโสฯ **ปริหายนฺตี**ติ อิมินา ปมาทสฺส สาวชฺชตํ ทเสฺสติฯ ตยิทํ โลกิยานํ วเสน, น โลกุตฺตรานนฺติ อาห – “**อุปฺปนฺนา...เป.... อิท**”นฺติอาทิฯ

๕๙. นวเม น ปมชฺชติ เอเตนาติ **อปฺปมาโท,** ปมาทสฺส ปฏิปกฺข สติยา อวิปฺปวาโสฯ อตฺถโต นิจฺจํ อุปฏฺฐิตาย สติยา เอตํ นามํฯ ปมาโท ปน สติยา สติสมฺปชญฺญสฺส วา ปฏิปกฺขภูโต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห – “**ปมาทสฺส ปฏิปกฺขวเสน วิตฺถารโต เวทิตโพฺพ**”ติฯ

๖๐. ทสเม กุจฺฉิตํ สีทตีติ กุสีโต ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา, ตสฺส ภาโว **โกสชฺชํ,** อาลสิยนฺติ อโตฺถฯ

อจฺฉราสงฺฆาตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วีริยารมฺภาทิวคฺควณฺณนา

๖๑. สตฺตมสฺส ปฐเม วีรานํ กมฺมนฺติ วีริยํ, วิธินา วา อีรยิตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วีริยํ, ตเทว กุสลกิริยาย ปธานเฏฺฐน อารโมฺภ **วีริยารโมฺภ**ฯ อารทฺธวีริยตา ปคฺคหิตวีริยตา ปริปุณฺณวีริยตาติ ปเจฺจกํ วีริยตาสโทฺท โยเชตโพฺพฯ

๖๒. ทุติเย มหตี อิจฺฉา เอตสฺสาติ มหิโจฺฉ, ตสฺส ภาโว **มหิจฺฉตา**ฯ มหาวิสโย โลโภ **มหาโลโภ** มหนฺตานํ วตฺถูนํ พหูนญฺจ อภิคิชฺฌนโตฯ **อิตรีตรา**ติอาทินา ปพฺพชิตานํ อุปฺปชฺชนมหิจฺฉตา วุตฺตาฯ **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติอาทิ คหฏฺฐานํ วเสน วุตฺตํฯ **อิจฺฉา**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **อิจฺฉาคตา**ติ อิจฺฉาปวตฺตาฯ **มหิจฺฉตา**ติ มหาอิจฺฉตาฯ อตฺถโต ปนายํ ราโค เอวาติ วุตฺตํ – **"ราโค สาราโค"**ติอาทิฯ

๖๓. ตติเย **อปฺปิจฺฉสฺสา**ติ เอตฺถ **อปฺป**-สโทฺท อภาวโตฺถ "อปฺปาพาโธ โหติ อปฺปาตโงฺก"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๐๔) วิยาติ อาห – **"อนิจฺฉสฺสา"**ติฯ โลเก ปากฏสฺส หิ อกฺขิโรคกุจฺฉิโรคาทิเภทสฺส อาพาธสฺส อภาวํ สนฺธาย "อปฺปาพาโธ"ติ วุตฺตํฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **"เอตฺถ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิย ปริตฺตเกปิ อปฺปสทฺทสฺส ทิสฺสมานตฺตาฯ อโตฺถ ปน นิรวเสโส สพฺพโส ปจฺจยิจฺฉาย อภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห – **"น หี"**ติอาทิฯ

อิจฺฉาย อภาเวเนว อปฺปิโจฺฉ นาม โหตีติ อิมมตฺถํ ปการนฺตเรน ทีเปตุํ – **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺริจฺฉตา** นาม อตฺร อตฺร อิจฺฉาฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตาย ปาปา ลามิกา นิหีนา อิจฺฉา **ปาปิจฺฉตา**ฯ ยาย ปจฺจยุปฺปาทนตฺถํ อตฺตนิ วิชฺชมานคุเณ สมฺภาเวติ, ปจฺจยานํ ปฏิคฺคหเณ จ น มตฺตํ ชานาติ, อยํ **มหิจฺฉตาฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตา**ติ อตฺตนิ อวิชฺชมานานํ คุณานํ วิชฺชมานานํ วิย ปเรสํ ปกาสนาฯ **สนฺตคุณสมฺภาวนตา**ติ อิจฺฉาจาเร ฐตฺวา อตฺตนิ วิชฺชมานสีลธุตธมฺมาทิคุณวิภาวนาฯ ตาทิสสฺสปิ ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาปิ โหติ, สาปิ อภิธเมฺม อาคตาเยวาติ สมฺพโนฺธฯ **ทุสฺสนฺตปฺปโย**ติ ทุตฺตปฺปโยฯ

อติลูขภาวนฺติ ปตฺตจีวรวเสน อติวิย ลูขภาวํฯ ตทสฺส ทิสฺวา มนุสฺสา "อยํ อมงฺคลทิวโส , สุมฺภกสินิทฺธปตฺตจีวโร อโยฺย ปุพฺพงฺคโม กาตโพฺพ"ติ จิเนฺตตฺวา, "ภเนฺต, โถกํ พหิ โหถา"ติ อาหํสุฯ **อุมฺมุชฺชี**ติ มนุสฺสานํ อชานนฺตานํเยว ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา คณฺหโนฺตเยว อุมฺมุชฺชิฯ ยทิ เถโร "ขีณาสวภาวํ ชานนฺตู"ติ อิเจฺฉยฺย, น นํ มนุสฺสา "พหิ โหถา"ติ วเทยฺยุํ, ขีณาสวานํ ปน ตถาจิตฺตเมว น อุปฺปเชฺชยฺยฯ

อปฺปิจฺฉตาปธานํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ จตุพฺพิธอิจฺฉาปเภทํ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน จตุพฺพิธํ อิจฺฉาเภทํ ทเสฺสโนฺต **"อปโรปิ จตุพฺพิโธ อปฺปิโจฺฉ"**ติอาทิมาหฯ **ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ**ติ ปจฺจเยสุ อิจฺฉารหิโตฯ **ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ**ติ ธุตคุณสมฺภาวนาย อิจฺฉารหิโตฯ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ**ติ พหุสฺสุตสมฺภาวนาย อิจฺฉารหิโตฯ **อธิคมอปฺปิโจฺฉ**ติ "อริโย"ติ สมฺภาวนาย อิจฺฉารหิโตฯ **ทายกสฺส วส**นฺติ อปฺปํ วา ยํ ทาตุกาโม พหุํ วาติ ทายกสฺส จิตฺตสฺส วสํ, อชฺฌาสยนฺติ อโตฺถฯ **เทยฺยธมฺมสฺส วส**นฺติ เทยฺยธมฺมสฺส อพหุภาวํฯ **อตฺตโน ถาม**นฺติ อตฺตโน ปมาณํฯ ยตฺตเกน อตฺตา ยาเปติ, ตตฺตกเสฺสว คหณํฯ **ยทิ หี**ติอาทิ สเงฺขปโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิวรณํฯ **ปมาเณเนวา**ติ ยาปนปฺปมาเณเนวฯ

เอกภิกฺขุปิ นาญฺญาสีติ โสสานิกวเตฺต สมฺมเทว วตฺติตตฺตา เอโกปิ ภิกฺขุ น อญฺญาสิฯ **อโพฺพกิณฺณ**นฺติ อวิเจฺฉทํฯ **ทุติโย มํ ชาเนยฺยา**ติ ทุติโย สหายภูโตปิ ยถา มํ ชานิตุํ น สกฺกุเณยฺย, ตถา สฏฺฐิ วสฺสานิ นิรนฺตรํ สุสาเน วสามิ, ตสฺมา **อหํ อโห โสสานิกุตฺตโมฯ อุปกาโร หุตฺวา**ติ อุคฺคหปริปุจฺฉาทีหิ ปริยตฺติธมฺมวเสน อุปกาโร หุตฺวาฯ **ธมฺมกถาย ชนปทํ โขเภตฺวา**ติ โลมหํสนสาธุการทานเจลุเกฺขปาทิวเสน สนฺนิปติตํ อิตรญฺจ ‘‘กถํ นุ โข อปฺปํ อยฺยสฺส สนฺติเก ธมฺมํ โสสฺสามา’’ติ โกลาหลวเสน มหาชนํ โขเภตฺวา? ยทิ เถโร พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุํ อิเจฺฉยฺย, ปุเพฺพว ชนปทํ โขเภนฺต ธมฺมํ กเถยฺยฯ **คโต**ติ ‘‘อยํ โส, เยน รตฺติยํ ธมฺมกถา กตา’’ติ ชานนภาเวน ปริยตฺติอปฺปิจฺฉตาย ปุราริณาว คโตฯ

ตโย กุลปุตฺตา วิยาติ ปาจีนวํสทาเย สามคฺคิวาสํวุฏฺฐา อนุรุโทฺธ, นนฺทิโย, กิมิโลติ อิเม ตโย กุลปุตฺตา วิยฯ เอเตสุปิ หิ อนุรุทฺธเตฺถเรน ภควตา ‘‘อตฺถิ ปน โว อนุรุทฺธา เอวํ อปฺปมตฺตานํ อาตาปีนํ ปหิตตฺตานํ วิหรนฺตานํ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) ปุเฏฺฐน ‘‘อิธ ปน มยํ, ภเนฺต, ยาวเทว อากงฺขาม, วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๒๘) อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสุ อาโรจิตาสุ อิตเร เถรา น อิจฺฉึสุฯ ตถา หิ เต ปกฺกเนฺต ภควติ อายสฺมนฺตํ อนุรุทฺธํ เอตทโวจุํ – ‘‘กินฺนุ มยํ อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส เอวมาโรจิมฺห ‘อิมาสญฺจ อิมาสญฺจ วิหารสมาปตฺตีนํ มยํ ลาภิโน’ติ? ยํ โน อายสฺมา อนุรุโทฺธ ภควโต สมฺมุขาปิ อาสวานํ ขยํ ปกาเสตี’’ติ? ฆฏีกาโรปิ อตฺตโน อริยภาเว กิกิสฺส รโญฺญ ภควตา อาโรจิเต น อตฺตมโน อโหสิ? เตนาห – **‘‘ฆฏีการกุมฺภกาโร วิยา**’’ติฯ **อิมสฺมึ ปนเตฺถ**ติ ‘‘ยถยิทํ, ภิกฺขเว, อปฺปิจฺฉตา’’ติ วุเตฺต อปฺปิจฺฉตาสงฺขาเต อเตฺถฯ **พลวอโลเภนา**ติ ทฬฺหตรปฺปวตฺติเกน อโลเภนฯ

๖๔. จตฺเตฺถ นตฺถิ เอตสฺส สนฺตุฏฺฐีติ อสนฺตุฏฺฐิ, ตสฺส ภาโว **อสนฺตุฏฺฐิตา**ฯ ตํ ปน สรูปโต ทเสฺสโนฺต **‘‘อสนฺตุเฏฺฐ ปุคฺคเล...เป.... โลโภ**’’ติ อาหฯ **เสวนฺตสฺสา**ติอาทีนิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ

๖๕-๖๗. ปญฺจเม ตุสฺสนํ ตุฏฺฐิ, สมํ, สเกน, สเนฺตน วา ตุฏฺฐิ เอตสฺสาติ สนฺตุฏฺฐิ, ตสฺส ภาโว **สนฺตุฏฺฐิตา**ฯ ยสฺส สโนฺตสสฺส อตฺถิตาย ภิกฺขุ ‘‘สนฺตุโฏฺฐ’’ติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคตสฺสา’’**ติ อาห – จีวราทิเก ยตฺถ กตฺถจิ กปฺปิเย ปจฺจเย สนฺตุสฺสเนน สมงฺคีภูตสฺสาติ อโตฺถฯ อถ วา อิตรํ วุจฺจติ หีนํ ปณีตโต อญฺญตฺตา, ตถา ปณีตมฺปิ อิตรํ หีนโต อญฺญตฺตาฯ อเปกฺขาสิทฺธา หิ อิตรตาฯ อิติ เยน ธเมฺมน หีเนน วา ปณีเตน วา จีวราทิปจฺจเยน สนฺตุสฺสติ, โส ตถา ปวโตฺต อโลโภ **อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส,** เตน สมนฺนาคตสฺส ฯ ยถาลาภํ อตฺตโน ลาภานุรูปํ สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ลพฺภตีติ วา ลาโภ, โย โย ลาโภ ยถาลาโภ, เตน สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโสฯ พล**นฺติ กายพลํฯ **สารุปฺป**นฺติ ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกตาฯ

ยถาลทฺธโต อญฺญสฺส อปตฺถนา นาม สิยา อปฺปิจฺฉตาปิ ปวตฺติอากาโรติ ตโต วินิเวจิตเมว สโนฺตสสฺส สรูปํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ลภโนฺตปิ น คณฺหาตี**’’ติ อาหฯ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ปกติทุพฺพลาทีนํ ครุจีวรํ อผาสุภาวาวหํ สรีรเขทาวหญฺจ โหตีติ ปโยชนวเสน น อตฺริจฺฉตาทิวเสน ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุกจีวรปริโภโค สโนฺตสวิโรธิ น โหตีติ อาห – **‘‘ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี**’’ติฯ มหคฺฆจีวรํ พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวา ตานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทญฺญสฺส คหณํ ยถาสารุปฺปนเย ฐิตตฺตา น สโนฺตสวิโรธีติ อาห – **‘‘เตสํ...เป.... ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว**

โหตี’’ติฯ เอวํ เสสปจฺจเยสุปิ ยถาสารุปฺปนิเทฺทเส อปิ-สทฺทคฺคหเณ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ **มุตฺตหรีตก**นฺติ โคมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตํ หรีตกํฯ **พุทฺธาทีหิ วณฺณิต**นฺติ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐีสุ ภิกฺขู นิโยเชตุํ ‘‘ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติอาทินา (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) พุทฺธาทีหิ ปสตฺถํฯ **ปรมสนฺตุโฏฺฐว โหติ** ปรเมน อุกฺกํสคเตน สโนฺตเสน สมนฺนาคตตฺตาฯ **ยถาสารุปฺปสโนฺตโสว อโคฺค**ติ ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขุ สารุปฺปํเยว นิสฺสาย สนฺตุสฺสนวเสน ปวตฺตนโต อโคฺคฯ ฉฏฺฐสตฺตเมสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

๖๘-๖๙. อฏฺฐมนวเมสุ น สมฺปชานาตีติ อสมฺปชาโน, ตสฺส ภาโว **อสมฺปชญฺญํ**ฯ วุตฺตปฺปฏิปเกฺขน **สมฺปชญฺญํ** เวทิตพฺพํฯ

๗๐. ทสเม **ปาปมิตฺตา** เทวทตฺตสทิสาฯ เต หิ หีนาจารตาย, ทุกฺขสฺส วา สมฺปาปกตาย ‘‘ปาปา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **เตนาการเรน ปวตฺตาน**นฺติ โย ปาปมิตฺตสฺส ขนฺติ รุจิ อธิมุตฺติ ตนฺนินฺนตาตํสมฺปวงฺกตาทิอาการโร, เตนาการเรน ปวตฺตานํฯ **จตุนฺนํ ขนฺธานเมเวตํ นาม**นฺติ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ ‘‘ปาปมิตฺตตา’’ติ เอตํ นามํฯ ยสฺมา อสฺสทฺธิยาทิปาปธมฺมสมนฺนาคตา ปุคฺคลา วิเสสโต ปาปา ปุญฺญธมฺมวิโมกฺขตาย, เต ยสฺส มิตฺตา สหายา, โส ปาปมิโตฺต, ตสฺส ภาโว **ปาปมิตฺตตา**ฯ เตนาห – **‘‘เย เต ปุคฺคลา อสฺสทฺธา’’**ติอาทิฯ

วีริยารมฺภาทิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กลฺยาณมิตฺตาทิวคฺควณฺณนา

๗๑. อฏฺฐมสฺส ปฐเม พุทฺธา, สาริปุตฺตาทโย วา **กลฺยาณมิตฺตาฯ วุตฺตปฏิปกฺขนเยนา**ติ ‘‘ปาปมิตฺตตา’’ติ ปเท วุตฺตสฺส ปฏิปกฺขนเยนฯ

๗๒-๗๓. ทุติเย **โยโค**ติ สมงฺคีภาโวฯ **ปโยโค**ติ ปยุญฺชนํ ปฏิปตฺติฯ **อโยโค**ติ อสมงฺคีภาโวฯ **อปฺปโยโค**ติ อปฺปยุญฺชนํ อปฺปฏิปตฺติฯ **อนุโยเคนา**ติ อนุโยคเหตุฯ

๗๔. จตุเตฺถ **พุชฺฌนกสตฺตสฺสา**ติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปฏิวิชฺฌนกปุคฺคลสฺสฯ **องฺคภูตา**ติ ตเสฺสว ปฏิเวธสฺส การณภูตาฯ เอตฺถ จ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ พุชฺฌติ, อญฺญาณนิทฺทาย วาปิ พุชฺฌตีติ โพธีติ ลทฺธนาโม อริยสาวโก พุชฺฌนกสโตฺต, ตสฺส พุชฺฌนกสตฺตสฺสฯ **โพธิยา**ติ ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยาฯ พุชฺฌนเฏฺฐน โพธิโย, โพธิโย เอว สจฺจสมฺปฏิโพธสฺส องฺคาติ วุตฺตํฯ **‘‘พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’**ติฯ วิปสฺสนาทีนํ การณานํ พุชฺฌิตพฺพานญฺจ สจฺจานํ อนุรูปํ พุชฺฌนโต **อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา,** ปฏิมุขํ ปจฺจกฺขภาเวน อภิมุขํ พุชฺฌนโต **ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา,** สมฺมา อวิปรีตโต พุชฺฌนโต **สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา**ติ เอวํ อตฺถวิเสสทีปเกหิ อุปสเคฺคหิ **อนุพุชฺฌนฺตี**ติอาทิ วุตฺตํฯ โพธิสโทฺท สพฺพวิเสสยุตฺตํ พุชฺฌนสามญฺญน สงฺคณฺหาติฯ **โพธาย สํวตฺตนฺตี**ติ อิมินา ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌนสฺส เอกนฺตการณตํ ทเสฺสติฯ **เอวํ ปเนตํ ปทํ วิภตฺตเมวา**ติ วุตฺตปฺปกาเรน เอตํ ‘‘โพชฺฌงฺคา’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑๗) ปทํ นิเทฺทเส **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** วิภตฺตเมวฯ

๗๕. ปญฺจเม **ยาถาวสรสภูมี**ติ ยาถาวโต สกิจฺจกรณภูมิฯ **สา**ติ ยาถาวสรสภูมิฯ **วิปสฺสนา**ติ พลววิปสฺสนาฯ เกจิ ‘‘ภงฺคญาณโต ปฏฺฐายา’’ติ วทนฺติฯ วิปสฺสนาย ปาทกชฺฌาเน จ สติอาทโย โพชฺฌงฺคปกฺขิกา เอว ปริยายโพธิปกฺขิยภาวโตฯ **ตตฺถา**ติอาทิ จตุพฺพิธานํ โพชฺฌงฺคานํ ภูมิวิภาคทสฺสนํฯ

๗๖. ฉเฏฺฐ **เตสํ อนฺตเร**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ อนฺตเรฯ กามํ สงฺคีติอารุฬฺหวเสน อปฺปกมิทํ สุตฺตปทํ, ภควา ปเนตฺถ สนฺนิปติตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ วิตฺถาริกํ กโรตีติ กตฺวา อิทํ วุตฺตํ – **‘‘มหตี เทสนา ภวิสฺสตี’’**ติฯ **คามนิคมาทิกถา นตฺถี**ติ ตสฺสา กถาย อติรจฺฉานกถาภาวมาหุ ฯ ตถา หิ สา ปุเพฺพ พหุญาติกํ อโหสิ พหุปกฺขํ, อิทานิ อปฺปญาติกํ อปฺปปกฺขนฺติ อนิจฺจตามุเขน นิยฺยานิกปกฺขิกา ชาตาฯ **เอตายา**ติ ยถาวุตฺตาย ปริหานิยาฯ **ปติกิฏฺฐ**นฺติ นิหีนํฯ **มม สาสเน**ติ อิทํ กมฺมสฺสกตชฺฌานปญฺญานมฺปิ วิเสสนเมวฯ ตทุภยมฺปิ หิ พาหิรกานํ ตปฺปญฺญาทฺวยโต สาติสยเมว สพฺพญฺญุพุทฺธานํ เทสนาย ลทฺธวิเสสโต วิวฏฺฏูปนิสฺสยโต จฯ

๗๗. สตฺตเม **เตสํ จิตฺตาจารํ ญตฺวา**ติ ตถา กเถนฺตานํ เตสํ ภิกฺขูนํ ตตฺถ อุปคมเนน อตฺตโน เทสนาย ภาชนภูตํ จิตฺตปฺปวตฺติํ ญตฺวาฯ **กมฺมสฺสกตาที**ติ **อาทิ**สเทฺทน ฌานปญฺญาทีนํ จตุนฺนมฺปิ ปญฺญานํ คหณํฯ

๗๘-๘๐. อฏฺฐมาทีสุ **เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘ยา เอส มม สาสเน’’ติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนวฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

กลฺยาณมิตฺตาทิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘๑-๘๒. นวเม วเคฺค นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

๑๐. ทุติยปมาทาทิวคฺควณฺณนา

๙๘-๑๑๕. ทสเม วเคฺค อชฺฌตฺตสนฺตาเน ภวํ **อชฺฌตฺติกํ**ฯ อชฺฌตฺตสนฺตานโต พหิทฺธา ภวํ **พาหิรํฯ วุตฺตปฏิปกฺขนเยนา**ติ ‘‘อวินาสายา’’ติ เอวมาทินา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **จตุโกฺกฏิเก**ติ ‘‘อนุโยโค อกุสลานํ , อนนุโยโค กุสลานํ, อนุโยโค กุสลานํ, อนนุโยโค อกุสลาน’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๙๖) เอวํ ปริโยสานสุเตฺต อาคตนยํ คเหตฺวา ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๑.๑๑) อาคตสุตฺตานํ สมญฺญา ชาตาฯ

๑๓๐. สุตฺตนฺตนเย ยถาโจทนา สํกิเลสธมฺมานํ วิปริเยสนํ, ตํตํธมฺมโกฏฺฐาสานญฺจ อูนโต อธิกโต จ ปเวทนํ **อธมฺมํ ธโมฺมติ ทีปนํ**ฯ เตสํเยว ปน อวิปรีตโต อนูนาธิกโต จ ปเวทนํ **ธมฺมํ ธโมฺมติ ทีปนํ**ฯ เอวํ วินยปฺปฏิปตฺติยา อยถาวิธิปฺปเวทนํ **อธมฺมํ ธโมฺมติ ทีปนํ**ฯ ยถาวิธิปฺปเวทนํ **ธมฺมํ ธโมฺมติ ทีปนํ**ฯ สุตฺตนฺตนเยน ปญฺจวิโธ สํวรวินโย ปหานวินโย จ **วินโย,** ตปฺปฏิปเกฺขน **อวินโย**ฯ วินยนเยน วตฺถุสมฺปทาทินา ยถาวิธิปฺปฏิปตฺติ เอว วินโย, ตพฺพิปริยาเยน อวินโย เวทิตโพฺพฯ **ติํส นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถฯ เตน เทฺวนวุติ ปาจิตฺติยา, จตฺตาโร ปาฏิเทสนิยา, สตฺต อธิกรณสมถาติ อิเมสํ สงฺคโหฯ **เอกติํส นิสฺสคฺคิยา**ติ เอตฺถ ‘‘เตนวุติ ปาจิตฺติยา’’ติอาทินา วตฺตพฺพํฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อธิคนฺตพฺพโต **อธิคโม,** มคฺคผลานิฯ นิพฺพานํ ปน อนุตฺตรธานาภาวโต อิธ น คยฺหติฯ ปฏิปชฺชนํ **ปฏิปตฺติ,** สิกฺขตฺตยสมาโยโคฯ ปฏิปชฺชิตพฺพโต วา **ปฏิปตฺติ**ฯ ปริยาปุณิตพฺพโต **ปริยตฺติ,** ปิฏกตฺตยํฯ มคฺคคฺคหเณน คหิตาปิ ตติยวิชฺชาฉฏฺฐาภิญฺญา วิชฺชาภิญฺญาสามญฺญโต **‘‘ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา’’**ติ ปุนปิ คหิตาฯ **ตโต ปรํ ฉ อภิญฺญา**ติ วสฺสสหสฺสโต ปรํ ฉ อภิญฺญา นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกนฺติ, น ปฏิสมฺภิทาติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต**ติ อภิญฺญากาลโต ปจฺฉาฯ **ตา**ติ อภิญฺญาโยฯ ปุพฺพภาเค ฌานสิเนหาภาเวน เกวลาย วิปสฺสนาย ฐตฺวา อคฺคผลปฺปตฺตา **สุกฺขวิปสฺสกา** นาม, มคฺคกฺขเณ ปน ‘‘ฌานสิเนโห นตฺถี’’ติ น วตฺตโพฺพ ‘‘สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐) วจนโตฯ **ปจฺฉิมกสฺสา**ติ สพฺพปจฺฉิมสฺสฯ กิญฺจาปิ อริโย อปริหานธโมฺม , โสตาปนฺนสฺส ปน อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา อธิคตธโมฺม อุปฺปโนฺน นาม นตฺถิ, ปจฺจยสามคฺคิยา อสติ ยาว อุปริวิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกนฺติ, ตาว อธิคมสฺส อสมฺภโว เอวาติ อาห – **‘‘โสตาปนฺนสฺส...เป.... นาม โหตี’’**ติฯ ตสฺสิทํ มนุสฺสโลกวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

น โจเทนฺตีติ อญฺญมญฺญสฺมิํ วิชฺชมานํ โทสํ ชานนฺตาปิ น โจเทนฺติ น สาเรนฺติฯ **อกุกฺกุจฺจกา โหนฺตี**ติ กุกฺกุจฺจํ น อุปฺปาเทนฺติฯ ‘‘อสกฺกจฺจการิโน โหนฺตี’’ติ จ ปฐนฺติ, สาถลิกตาย สิกฺขาสุ อสกฺกจฺจการิโน โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ภิกฺขูนํ สเตปิ สหเสฺสปิ ธรมาเน**ติ อิทํ พาหุลฺลวเสน วุตฺตํฯ อนฺติมวตฺถุอนชฺฌาปเนฺนสุ กติปยมเตฺตสุปิ ภิกฺขูสุ ธรเนฺตสุ, เอกสฺมิํ วา ธรเนฺต ปฏิปตฺติ อนนฺตรหิตา เอว นาม โหติฯ เตเนวาห – **‘‘ปจฺฉิมกสฺส...เป.... อนฺตรหิตา โหตี’’**ติฯ

อเนฺตวาสิเก คเหตฺวาติ อเนฺตวาสิเก สงฺคเหตฺวาฯ **อตฺถวเสนา**ติ อฏฺฐกถาวเสนฯ **มตฺถกโต ปฏฺฐายา**ติ อุปริโต ปฏฺฐายฯ **อุโปสถกฺขนฺธกมตฺต**นฺติ วินยมาติกาปาฬิมาหฯ อาฬวกปญฺหาทีนํ วิย เทเวสุ ปริยตฺติยา ปวตฺติ อปฺปมาณนฺติ อาห – **‘‘มนุเสฺสสู’’**ติฯ

โอฎฺฐฎฺฐิวณฺณนฺติ โอฎฺฐานํ อฎฺฐิวณฺณํ, ทนฺตกสาวํ เอกํ วา เทฺว วา วาเร รชิตฺวา ทนฺตวณฺณํ กตฺวา ธาเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เกเสสุ วา อลฺลียาเปนฺตี**ติ เตน กาสาวขณฺฑเกน เกเส พนฺธนฺตา อลฺลียาเปนฺติฯ ภิกฺขุโคตฺตสฺส อภิภวนโต วินาสนโต **โคตฺรภุโน**ฯ อถ วา โคตฺตํ วุจฺจติ สาธารณํ นามํ, มตฺตสโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐ, ตสฺมา ‘‘สมณา’’ติ โคตฺตมตฺตํ อนุภวนฺติ ธาเรนฺตีติ **โคตฺรภุโน,** นามมตฺตสมณาติ อโตฺถฯ กาสาวคตกณฺฐตาย, กาสาวคฺคหณเหตุอุปฺปชฺชนกโสกตาย วา **กาสาวกณฺฐาฯ สงฺฆคต**นฺติ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทินฺนตฺตา สงฺฆคตํฯ **ตํ สรีร**นฺติ ตํ ธาตุสรีรํฯ

เตเนวาติ ปริยตฺติอนฺตรธานมูลกตฺตา เอว อิตรอนฺตรธานสฺสฯ สโกฺก เทวราชา ฉาตกภเย ปรตีรคมนาย ภิกฺขู อุสฺสุกฺกมกาสีติ อธิปฺปาโยฯ **เน**ติ อุภเยปิ ปํสุกูลิกเตฺถเร ธมฺมกถิกเตฺถเร จฯ **เถรา**ติ ตตฺถ ฐิตา สกฺขิภูตา เถราฯ ธมฺมกถิกเตฺถรา **‘‘ยาว ติฎฺฐนฺติ สุตฺตนฺตา…เป…. โยคเกฺขมา น ธํสตี’’**ติ อิทํ สุตฺตํ อาหริตฺวา **‘‘สุตฺตเนฺต รกฺขิเต สเนฺต, ปฎิปตฺติ โหติ รกฺขิตา’’**ติ อิมินา วจเนน ปํสุกูลิกเตฺถเร อปฺปฎิภาเน อกํสุ ฯ อิทานิ ปริยตฺติยา อนนฺตรธานเมว อิตเรสํ อนนฺตรธานเหตูติ อิมมตฺถํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อุปมาหิ วิภาเวตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุติยปมาทาทิวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๔๐-๑๕๐. เอกาทสมทฺวาทสมวคฺคา สุวิเญฺญยฺยา เอวฯ

๑๓. เอกปุคฺคลวคฺควณฺณนา

๑๗๐. **เอกปุคฺคลสฺสา**ติ เอกปุคฺคลวคฺคสฺสฯ เตนาห – **“ปฐเม”**ติฯ **เอโก**ติ คณนปริเจฺฉโท, ตโต เอว **ทุติยาทิปฏิเกฺขปโตฺถ**ฯ ปธานาสหายโตฺถปิ เอกสโทฺท โหตีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“คณนปริเจฺฉโท”**ติ อาหฯ สมฺมุติยา เทสนา **สมฺมุติเทสนา**ฯ ปรมตฺถสฺส เทสนา **ปรมตฺถเทสนาฯ ตตฺถา**ติ สมฺมุติปรมตฺถเทสนาสุ, น สมฺมุติปรมเตฺถสุฯ เตนาห – **“เอวรูปา สมฺมุติเทสนา, เอวรูปา ปรมตฺถเทสนา”**ติฯ ตตฺริทํ สมฺมุติปรมตฺถานํ ลกฺขณํ – ยสฺมิํ ภิเนฺน, พุทฺธิยา วา อวยววินิโพฺภเค กเต น ตํสมญฺญา, สา ฆฏปฏาทิปฺปเภทา สมฺมุติ, ตพฺพิปริยาเยน ปรมตฺถาฯ น หิ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว โส นโย ลพฺภติฯ ตตฺถ รูปาทิธมฺมสมูหํ สนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ อุปาทาย ปุคฺคลโวหาโรติ **ปุคฺคโลติ สมฺมุติเทสนา**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อุปฺปาทวยวโนฺต สภาวธมฺมา น นิจฺจาติ อนิจฺจาติ อาห – **“อนิจฺจนฺติ ปรมตฺถเทสนา”**ติฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ นนุ ขนฺธเทสนาปิ สมฺมุติเทสนาวฯ ราสโฏฺฐ วา หิ ขนฺธโฏฺฐ โกฏฺฐาสโฏฺฐ วาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ขนฺธสมญฺญา ผสฺสาทีสุ ปวตฺตตชฺชาปญฺญตฺติ วิย ปรมตฺถสนฺนิสฺสยา ตสฺส อาสนฺนตรา, ปุคฺคลสมญฺญาทโย วิย น ทูเรติ ปรมตฺถสงฺคหา วุตฺตาฯ ขนฺธสีเสน วา ตทุปาทานสภาวธมฺมา เอว คหิตาฯ นนุ จ สภาวธมฺมา สเพฺพปิ สมฺมุติมุเขเนว เทสนํ อาโรหนฺติ, น สมฺมุเขนาติ สพฺพาปิ เทสนา สมฺมุติเทสนาว สิยาติ? นยิทเมวํ, เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน เทสนาวิภาคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ น หิ สโทฺท เกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน วินา อตฺถํ ปกาเสตีติฯ

สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวาติ ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อตฺตนฺตโป โหติ อตฺตปริตาปานุโยคมนุยุโตฺต’’ติอาทินา (ปุ. ป. ๑๗๔) สมฺมุติมุเขน ปวตฺติตเทสนํ สุตมยญาณุปฺปาทวเสน สุตฺวาฯ **อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ตทนุสาเรน จตุสจฺจสงฺขาตํ อตฺถํ สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **โมหํ ปหายา**ติ ตเทกฏฺฐกิเลเสหิ สทฺธิํ อนวเสสํ โมหํ ปชหิตฺวาฯ **วิเสส**นฺติ อคฺคผลนิพฺพานสงฺขาตํ วิเสสํฯ **เตส**นฺติ ตาทิสานํ เวเนยฺยานํฯ **ปรมตฺถวเสนา**ติ ‘‘ปญฺจิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๔๗๑-๔๗๖ อาทโย) ปรมตฺถธมฺมวเสนฯ เสสํ อนนฺตรนเย วุตฺตสทิสเมวฯ

ตตฺราติ ตสฺสํ สมฺมุติวเสน ปรมตฺถวเสน จ เทสนายํฯ **เทสภาสากุสโล**ติ นานาเทสภาสาสุ กุสโลฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ, ติณฺณํ เวทานํ สิปฺปุคฺคหณฏฺฐานานมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ เตเนว สิปฺปุคฺคหณํ ปรโต วกฺขติฯ สิปฺปานิ วา วิชฺชาฏฺฐานภาเวน เวทโนฺตคธานิ กตฺวา ‘‘ติณฺณํ เวทาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **กเถตพฺพภาเวน ฐิตานิ,** น กตฺถจิ สนฺนิจิตภาเวนาติ เวทานมฺปิ กเถตพฺพภาเวเนว ฐานํ ทีเปโนฺต ‘‘คุหา ตีณิ นิหิตา น คยฺหนฺตี’’ติอาทิมิจฺฉาวาทํ ปฏิกฺขิปติฯ นานาวิธา เทสภาสา เอเตสนฺติ **นานาเทสภาสา**ฯ

ปรโม อุตฺตโม อโตฺถ **ปรมโตฺถ,** ธมฺมานํ ยถาภูตสภาโวฯ โลกสเงฺกตมตฺตสิทฺธา **สมฺมุติ**ฯ ยทิ เอวํ กถํ สมฺมุติกถาย สจฺจตาติ อาห – **“โลกสมฺมุติการณา”**ติ, โลกสมญฺญํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตติ อโตฺถฯ โลกสมญฺญา หิ อภินิเวเสน วิเญฺญยฺยา, นาญฺญาปนา เอกจฺจสฺส สุตสฺส สาวนา วิย น มุสา อนติธาวิตพฺพโต ตสฺสาฯ เตนาห ภควา – ‘‘ชนปทนิรุตฺติํ นาภินิเวเสยฺย, สมญฺญํ นาติธาวเย’’ติฯ **ธมฺมาน**นฺติ สภาวธมฺมานํฯ **ภูตการณา**ติ ยถาภูตการณา ยถาภูตํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตฯ **สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺสา**ติ ‘‘ปุคฺคโล, สโตฺต’’ติอาทินา โลกสมญฺญํ กเถนฺตสฺสฯ

หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถนฺติ โลกปาลนกิเจฺจ หิโรตฺตปฺปธมฺม กิจฺจโต ปกาเสตุํฯ เตสญฺหิ กิจฺจํ สตฺตสนฺตาเน เอว ปากฏํ โหตีติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย ตํ วตฺตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยสฺมิญฺหิ จิตฺตุปฺปาเท กมฺมํ อุปฺปนฺนํ, ตํสนฺตาเน เอว ตสฺส ผลสฺส อุปฺปตฺติ **กมฺมสฺสกตา**ฯ เอวญฺหิ กตวิญฺญาณนาโส อกตาคโม จ นตฺถีติ สา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว เทสนาย ทีเปตพฺพาฯ เตหิ สเตฺตหิ กาตพฺพปุญฺญกิริยา **ปจฺจตฺตปุริสกาโร**ฯ โสปิ สนฺตานวเสน นิฏฺฐเปตพฺพโต ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตโพฺพฯ **อานนฺตริยทีปนตฺถ**นฺติ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ ตํนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ, อนนฺตรกรณปโยชนานิ วาติ **อานนฺตริยานิ,** มาตุฆาตาทีนิ, เตสํ ทีปนตฺถํฯ ตานิปิ หิ สนฺตานวเสน นิฏฺฐเปตพฺพโต ‘‘มาตรํ ชีวิตา โวโรเปตี’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตพฺพานิ, ตถา ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗; ๒.๓๐๙; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒-๖๔๓) ‘‘โส อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ เอกมฺปิ ชาติ’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๔๔-๒๔๕; ม. นิ. ๑.๑๔๘, ๓๘๔, ๔๓๑; ปารา. ๑๒), ‘‘อตฺถิ ทกฺขิณา ทายกโต วิสุชฺฌติ, โน ปฏิคฺคาหกโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๘๑) จ ปวตฺตา **พฺรหฺมวิหารปุเพฺพนิวาสทกฺขิณาวิสุทฺธิกถา** ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เอว กตฺวา ทีเปตพฺพา สตฺตสนฺตานวิสยตฺตาฯ ‘‘อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) น สมยวิมุโตฺต ปุคฺคโล’’ติอาทินา (ปุ. ป. ๒) จ ปรมตฺถกถํ กเถโนฺตปิ โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถติฯ เอเตน วุตฺตาวเสสาย กถาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานภาเว ปโยชนํ สามญฺญวเสน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามเญฺจตํ สพฺพํ อปริญฺญาตวตฺถุกานํ วเสน วุตฺตํ, ปริญฺญาตวตฺถุกานมฺปิ ปน เอวํ เทสนา สุขาวหา โหติฯ

เอกปุคฺคโลติ วิสิฏฺฐสมาจาราปสฺสยวิรหิโต เอกปุคฺคโลฯ พุทฺธานญฺหิ สีลาทิคุเณน สเทวเก โลเก วิสิโฏฺฐ นาม โกจิ นตฺถิ, ตถา สทิโสปิ สมานกาเลฯ เตนาห – ‘‘น อิมสฺมิํ โลเก ปรสฺมิํ วา ปน พุเทฺธน เสโฏฺฐ สทิโส จ วิชฺชตี’’ติ (วิ. ว. ๑๐๔๗; กถา. ๗๙๙), ตสฺมา สทิโสปิ โกจิ นตฺถิฯ หีโนปิ อปสฺสยภูโต นเตฺถวฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วิสิฏฺฐสมาจาราปสฺสยวิรหิโต เอกปุคฺคโล’’ติฯ เย จ สีลาทิคุเณหิ นตฺถิ เอเตสํ สมาติ อสมา, ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธาฯ เตหิ สโม มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณเนกฺขํ วิย นิพฺพิสิโฏฺฐติ อสมสมเฏฺฐนปิ เอกปุคฺคโล อญฺญสฺส ตาทิสสฺส อภาวาฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อสทิสเฏฺฐนา’’**ติอาทิฯ

สตฺตโลโก อธิเปฺปโต สตฺตนิกาเย อุปฺปชฺชนโตฯ **มนุสฺสโลเก เอว อุปฺปชฺชติ** เทวพฺรหฺมโลกานํ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติยา อโนกาสภาวโตฯ กามเทวโลเก ตาว นุปฺปชฺชติ พฺรหฺมจริยวาสสฺส อฏฺฐานภาวโต ตถา อนจฺฉริยภาวโตฯ อจฺฉริยธมฺมา หิ พุทฺธา ภควโนฺตฯ เตสํ สา อจฺฉริยธมฺมตา เทวตฺตภาเว ฐิตานํ โลเก น ปากฏา โหติ ยถา มนุสฺสภูตานํฯ เทวภูเต หิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ทิสฺสมานํ พุทฺธานุภาวํ เทวานุภาวโตว โลโก ทหติ, น พุทฺธานุภาวโตฯ ตถา สติ ‘‘อยํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ นาธิมุจฺจติ น สมฺปสีทติ, อิสฺสรกุตฺตคฺคาหํ น วิสฺสเชฺชติ, เทวตฺตภาวสฺส จ จิรกาลาวฏฺฐานโต เอกจฺจสสฺสตวาทโต น ปริมุจฺจติฯ **พฺรหฺมโลเก นุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สตฺตานํ ตาทิสคฺคาหวินิโมจนตฺถญฺหิ พุทฺธา ภควโนฺต มนุสฺสสุคติยํเยว อุปฺปชฺชนฺติ, น เทวสุคติยํฯ ยสฺมา อิมํ จกฺกวาฬํ มเชฺฌ กตฺวา อิมินา สทฺธิํ จกฺกวาฬานํ ทสสหสฺสเสฺสว ชาติเกฺขตฺตภาโว ทีปิโต อิโต อญฺญสฺส พุทฺธานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานสฺส เตปิฏเก พุทฺธวจเน อาคตฏฺฐานสฺส อภาวโตฯ ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชตี’’**ติฯ

อิธ อุปฺปชฺชโนฺตปิ กสฺมา ชมฺพุทีเป เอว อุปฺปชฺชติ, น เสสทีเปสูติ? เกจิ ตาว อาหุ – ‘‘ยสฺมา ปถวิยา นาภิภูตา พุทฺธภาวสหา อจลฏฺฐานภูตา โพธิมณฺฑภูมิ ชมฺพุทีเป เอว , ตสฺ

มา ชมฺพุทีเป เอว อุปฺปชฺชตี’’ติฯ เอเตเนว ‘‘ตตฺถ มชฺฌิมเทเส เอว อุปฺปชฺชตี’’ติ เอตมฺปิ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ตถา อิตเรสมฺปิ อวิชหิตฏฺฐานานํ ตเตฺถว ลพฺภนโตฯ ยสฺมา ปุริมพุทฺธานํ มหาโพธิสตฺตานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ นิพฺพตฺติยา สาวกโพธิสตฺตานํ สาวกโพธิยา อภินีหาโร สาวกปารมิยา สมฺภรณปริปาจนญฺจ พุทฺธเกฺขตฺตภูเต อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเป เอว อิชฺฌติ, น อญฺญตฺถฯ เวเนยฺยชนวินยนโตฺถ จ พุทฺธุปฺปาโท, ตสฺมา อคฺคสาวกมหาสาวกาทิเวเนยฺยวิเสสาเปกฺขาย อิมสฺมิํ ชมฺพุทีเป เอว พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, น เสสทีเปสุฯ อยญฺจ นโย สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณติ เตสํ อุตฺตมปุริสานํ ตเตฺถว อุปฺปตฺติ สมฺปตฺติจกฺกานํ วิย อญฺญมญฺญูปนิสฺสยตาย ทฏฺฐพฺพาฯ เตน วุตฺตํ – **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเป เอว นิพฺพตฺตนฺตีติ ทีปํ ปสฺสี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒๗ อวิทูเรนิทานกถา)ฯ

อุภยมฺปิทํ วิปฺปกตวจนเมว อุปฺปาทกิริยาย วตฺตมานกาลิกตฺตาฯ **อุปฺปชฺชมาโน**ติ วา อุปฺปชฺชิตุํ สมโตฺถฯ สตฺติอโตฺถ จายํ **มาน**-สโทฺทฯ ยาวตา หิ สามตฺถิเยน มหาโพธิสตฺตานํ จริมภเว อุปฺปตฺติ อิจฺฉิตพฺพา, ตตฺถเกน โพธิสมฺภารสมฺภูเตน ปริปุเณฺณน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **เภโท**ติ วิเสโสฯ ตเมว หิ ติวิธํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ – **‘‘เอส หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตสฺส มหาภินีหารสฺส สิทฺธกาลโต ปฏฺฐาย มหาโพธิสโตฺต พุทฺธภาวาย นิยตภาวปฺปตฺตตาย โพธิสมฺภารปฏิปทํ ปฏิปชฺชมาโน ยถาวุตฺตสามตฺถิยโยเคน อุปฺปชฺชมาโน นามาติ อโตฺถ อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตาฯ **ปริเยสโนฺต**ติ วิจินโนฺตฯ **ปริปกฺกคเต ญาเณ**ติ อิมินาตโต ปุเพฺพ ญาณสฺส อปริปกฺกตาย เอว ลทฺธาวสราย กมฺมปิโลติยา วเสน โพธิสโตฺต ตถา มหาปธานํ ปทหีติ ทเสฺสติฯ **อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปโนฺน นาม** ‘‘อุปฺปโนฺน โหตี’’ติ วตฺตพฺพตาฯ **อาคโตว นาม** เหตุสมฺปทาย สมฺมเทว นิปฺผนฺนตฺตาฯ

หิตตฺถายาติ โลกิยโลกุตฺตรสฺส หิตสฺส สิทฺธิยาฯ **สุขตฺถายา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส สตฺตโลกสฺสฯ โส ปนายํ สตฺตโลโก เยน อนุกฺกเมน ธมฺมาภิสมยํ ปาปุณิ, ตํ เตเนว อนุกฺกเมน ทเสฺสโนฺต **‘‘มหาโพธิมเณฺฑ’’**ติอาทิมาหฯ **ยาวชฺชทิวสา**ติ เอตฺถ **อชฺช**-สเทฺทน สาสนสฺส อวฏฺฐานกาลํ วทติฯ **เทวมนุสฺสาน**นฺติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโสติ ทเสฺสตุํ – **‘‘น เกวล’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอเตสมฺปี**ติ นาคสุปณฺณาทีนมฺปิฯ

อยํ ปุจฺฉาติ อิมินา ‘‘กตโม’’ติ ปทสฺส สามญฺญโต ปุจฺฉาภาโว ทสฺสิโต, น วิเสสโตติ ตสฺส ปุจฺฉาวิเสสภาวญาปนตฺถํ **มหานิเทฺทเส** (มหานิ. ๑๕๐) อาคตา สพฺพาปิ ปุจฺฉา อตฺถุทฺธารนเยน ทเสฺสติ **‘‘ปุจฺฉา จ นาเมสา’’**ติอาทินาฯ อทิฏฺฐํ โชตียติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนา**ฯ ทิฏฺฐํ สํสนฺทียติ เอตายาติ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา**ฯ สํสนฺทนญฺจ สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ วิมติํ ฉินฺทติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนา**ฯ อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว’’ติอาทิ ปุจฺฉาย ‘‘กา ตุมฺหากํ อนุมตี’’ติ อนุมติ ปุจฺฉิตา โหติฯ **กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา**ติ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉาฯ **ลกฺขณ**นฺติ ญาตุํ อิจฺฉิโต โย โกจิ สภาโวฯ **อญฺญาต**นฺติ เยน เกนจิ ญาเณน อญฺญาตภาวมาหฯ **อทิฏฺฐ**นฺติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน ปจฺจกฺขํ วิย อทิฏฺฐตํฯ **อตุลิต**นฺติ ‘‘เอตฺตกํ เอต’’นฺติ ตุลาภูเตน อตุลิตตํฯ **อตีริต**นฺติ ตีรณภูเตน อกตญาณกิริยาสมาปนตํฯ **อวิภูต**นฺติ ญาณสฺส อปากฏภาวํฯ **อวิภาวิต**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตภาวํฯ

เยหิ คุณวิเสเสหิ นิมิตฺตภูเตหิ ภควติ ‘‘ตถาคโต’’ติ อยํ สมญฺญา ปวตฺตา, ตํทสฺสนตฺถํ **‘‘อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ คุณวิเสสเนมิตฺติกาเนว หิ ภควโต สพฺ

พานิ นามานิฯ ยถาห –

> ‘‘อสงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖);

ตถา อาคโตติ เอตฺถ อาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ **ตถา**-สโทฺทฯ สามญฺญโชตนาปิ หิ วิเสเส อวติฏฺฐตีติฯ ปฏิปทาคมนโตฺถ **อาคต**-สโทฺท, น ญาณคมนโตฺถ ‘‘ตถลกฺขณํ อาคโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๗๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐; อุทา. อฏฺฐ. ๑๘) วิย, นาปิ กายคมนโตฺถ ‘‘อาคโต โข มหาสมโณ, มคธานํ คิริพฺพช’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๖๓) วิยฯ ตตฺถ ยทาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ ตถา-สโทฺท, ตํกรุณาปธานตฺตา มหากรุณามุเขน ปุริมพุทฺธานํ อาคมนปฺปฏิปทํ อุทาหรณวเสน สามญฺญโต ทเสฺสโนฺต ยํ-ตํ-สทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธภาวโต **‘‘ยถา สพฺพโลก…เป.… อาคตา’’**ติ สาธารณโต วตฺวา ปุน ตํ ปฏิปทํ **มหาปธานสุตฺตา**ทีสุ (ที. นิ. ๒.๑ อาทโย) สมฺพหุลนิเทฺทเสน สุปากฏานํ อาสนฺนานญฺจ วิปสฺสิอาทีนํ ฉนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ วเสน นิทเสฺสโนฺต **‘‘ยถา วิปสฺสี ภควา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เยน อภินีหาเรนา**ติ มนุสฺสตฺตลิงฺคสมฺปตฺติเหตุสตฺถุทสฺสนปพฺพชฺชาอภิญฺญาทิคุณสมฺปตฺติอธิการจฺฉนฺทานํ วเสน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน มหาปณิธาเนนฯ สเพฺพสญฺหิ พุทฺธานํ กายปฺปณิธานํ อิมินาว อภินีหาเรน สมิชฺฌตีติฯ เอวํ มหาภินีหารวิเสเสน ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปารมิปูรณวเสน ทเสฺสตุํ – **‘‘ยถา วิปสฺสี ภควา…เป.… กสฺสโป ภควา ทานปารมึ ปูเรตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ

เอตฺถ จ สุตฺตนฺติกานํ มหาโพธิปฺปฏิปทาย โกสลฺลชนนตฺถํ กา ปเนตา ปารมิโย, เกนเฏฺฐน ปารมิโย, กติวิธา เจตา, โก ตาสํ กโม, กานิ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ, โก ปจฺจโย, โก สํกิเลโส, กึ โวทานํ, โก ปฏิปโกฺข, กา ปฏิปตฺติ, โก วิภาโค, โก สงฺคโห, โก สมฺปาทนูปาโย, กิตฺตเกน กาเลน สมฺปาทนํ, โก อานิสํโส, กิเญฺจตาสํ ผลนฺติ ปารมีสุ อยํ วิตฺถารกถา เวทิตพฺพาฯ สา ปเนสา อิจฺฉเนฺตน **ทีฆาคมฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา, น อิธ ทสฺสิตาฯ ยถาวุตฺตาย ปฏิปทาย ยถาวุตฺตวิภาคานํ ปารมีนํ ปูริตภาวํ สนฺธายาห – **‘‘สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา’’**ติฯ

สติปิ มหาปริจฺจาคานํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ มหาปริจฺจาเคหิ วิสุํ คหณํฯ ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโต วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณํ, ปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ ธนรชฺชปริจฺจาคโต ปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณญฺจ กตํฯ คตปจฺจาคติกวตฺตสงฺขาตาย ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาย สทฺธึ อภิญฺญาสมาปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพโยโค**ฯ ทานาทีสุเยว สาติสยปฺปฏิปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพจริยา,** ยา วา จริยาปิฏกสงฺคหิตาฯ ‘‘อภินีหาโร ปุพฺพโยโค, ทานาทิปฺปฏิปตฺติ วา กายวิเวกวเสน เอกจริยา วา ปุพฺพจริยา’’ติ เกจิฯ ทานาทีนเญฺจว อปฺปิจฺฉตาทีนญฺจ สํสารนิพฺพาเนสุ อาทีนวานิสํสานญฺจ วิภาวนวเสน สตฺตานํ โพธิตฺตเย ปติฏฺฐาปนปริปาจนวเสน จ ปวตฺตา กถา **ธมฺมกฺขานํ**ฯ ญาตีนํ อตฺถจริยา **ญาตตฺถจริยา**ฯ สาปิ กรุณายนวเสเนวฯ **อาทิ**-สเทฺทน โลกตฺถจริยาทโย สงฺคณฺหาติฯ กมฺมสฺสกตญาณวเสน อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานปริจยวเสน ขนฺธายตนาทิปริจยวเสน ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน จ ญาณจาโร **พุทฺธิจริยา**ฯ สา ปน อตฺถโต ปญฺญาปารมีเยว, ญาณสมฺภารทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณํฯ **โกฏี**ติ ปริยโนฺต, อุกฺกํโสติ อโตฺถฯ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวาฯ **พฺรูเหตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวาฯ

สติปฏฺฐานาทิคฺคหเณน อาคมนปฺปฏิปทํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสติฯ วิปสฺสนาสหคตา เอว วา สติปฏฺฐานาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ เอตฺถ จ ‘‘เยน อภินีหาเรนา’’ติอาทินา อาคมนปฺปฏิปทาย อาทึ ทเสฺสติ, ‘‘ทานปารมิ’’นฺติอาทินา มชฺฌํ, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน’’ติอาทินา ปริโยสานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สมฺปติชาโตติ มุหุตฺตชาโต นิกฺขนฺตมโตฺตฯ นิกฺขนฺตมตฺตญฺหิ มหาสตฺตํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคณฺหึสุ, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิโตฯ **ยถาหา**ติอาทินา มหาปทานเทสนาย วุตฺตวจนํ นิทเสฺสติฯ **เสตมฺหิ ฉเตฺต**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺตฯ **อนุธาริยมาเน**ติ ธาริยมาเนฯ เอตฺถ จ ฉตฺตคฺคหเณเนว ขคฺคาทีนิ ปญฺจ กกุธภณฺฑานิ วุตฺตาเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ขคฺคตาลวณฺฏโมรหตฺถกวาลพีชนิอุณฺหีสปฏฺฏาปิ หิ ฉเตฺตน สห ตทา อุปฏฺฐิตา อเหสุํฯ ฉตฺตาทีนิเยว จ ตทา ปญฺญายึสุ, น ฉตฺตาทิคฺคาหกาฯ **สพฺพา จ ทิสา**ติ ทส ทิสา, นยิทํ สพฺพทิสาวิโลกนํ สตฺตปทวีติหารุตฺตรกาลํฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิ, ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา, ‘‘มหาปุริส, อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา จตโสฺส อนุทิสา เหฏฺฐา อุปรีติ สพฺพา ทิสา อนุวิโลเกตฺวา สพฺพตฺถ อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรา ทิสา’’ติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสิฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **อโคฺค**ติ สพฺพปฐโมฯ **เชโฏฺฐ**ติ **เสโฏฺฐ**ติ จ ตเสฺสว เววจนํฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ **‘‘อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนา’’**ติ สํขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ **‘‘ยญฺหี’’**ติอาทินา วิตฺถารโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ –

> ‘‘อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
> ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
> สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา,
> น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓) –

อิมิสฺสา คาถายฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจารตาย อนาวรณญาณนฺติ อาห – **‘‘สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสา’’**ติฯ **ตถา อยํ ภควาปิ คโต…เป…. ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนา**ติ เอเตน อภิชาติยํ ธมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนกวิเสสา สพฺพโพธิสตฺตานํ สาธารณาติ ทเสฺสติฯ ปารมิตานิสฺสนฺทา หิ เตติฯ

วิกฺกมีติ อคมาสิฯ **มรู**ติ เทวาฯ **สมา**ติ วิโลกนสมตาย สมา สทิสิโยฯ มหาปุริโส หิ ยถา เอกํ ทิสํ วิโลเกสิ, เอวํ เสสทิสาปิ, น กตฺถจิ วิโลกเน วิพโนฺธ ตสฺส อโหสีติฯ **สมา**ติ วา วิโลเกตุํ ยุตฺตาติ อโตฺถฯ น หิ ตทา โพธิสตฺตสฺส วิรูปพีภจฺฉวิสมรูปานิ วิโลเกตุํ อยุตฺตานิ ทิสาสุ อุปฏฺฐหนฺตีติฯ

‘‘เอวํ ตถา คโต’’ติ กายคมนเฏฺฐน คตสเทฺทน ตถาคตสทฺทํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ญาณคมนเฏฺฐน ตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนกฺขเมฺมนา**ติ อโลภปฺปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทนฯ กุสลา หิ ธมฺมา อิธ เนกฺขมฺมํ, น ปพฺพชฺชาทโยฯ ‘‘ปฐมชฺฌาเนนา’’ติ จ วทนฺติฯ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **คโต** อธิคโต, ปฏิปโนฺน อุตฺตริวิเสสนฺติ อโตฺถฯ **ปหายา**ติ วา ปหานเหตุ, ปหานลกฺขณํ วาฯ เหตุลกฺขณโตฺถ หิ อยํ ปหายสโทฺทฯ กามจฺฉนฺทาทิปฺปหานเหตุกญฺหิ ‘‘คโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ คมนํ อวโพโธ, ปฏิปตฺติ เอว วา กามจฺฉนฺทาทิปฺปหาเนน จ ลกฺขียติฯ เอส นโย **ปทาเลตฺวา**ติอาทีสุปิฯ **อพฺยาปาเทนา**ติ เมตฺตายฯ **อาโลกสญฺญา**

ยาติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน อุปฏฺฐิตอาโลกสญฺชานเนนฯ **อวิเกฺขเปนา**ติ สมาธินาฯ **ธมฺมววตฺถาเนนา**ติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวนิจฺฉเยนฯ ‘‘สปฺปจฺจยนามรูปววตฺถาเนนา’’ติปิ วทนฺติฯ เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) วุตฺตาย ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาย ภควโต ตถาคตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห อุปาเยน อฏฺฐหิ สมาปตฺตีหิ อฏฺฐารสหิ จ มหาวิปสฺสนาหิ ตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘ญาเณนา’’**ติอาทิมาหฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานญฺหิ วิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญายํ ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติ, ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชน ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโมติ สมาปตฺติวิปสฺสนานํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนาทิอุปาโย, อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐา นีวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐโพฺพฯ สมาปตฺติวิหารปฺปเวสวิพนฺธเนน นีวรณานิ กวาฏสทิสานีติ อาห – **‘‘นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา’’**ติฯ

‘‘รตฺตึ วิตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ทิวา กมฺมเนฺต ปโยเชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๑) วุตฺตฏฺฐาเน วิตกฺกวิจารา ธูมายนา อธิเปฺปตาติ อาห – **‘‘วิตกฺกวิจารธูม’’**นฺติฯ กิญฺจาปิ ปฐมชฺฌานูปจาเรเยว ทุกฺขํ, จตุตฺถชฺฌาโนปจาเรเยว จ สุขํ ปหียติ, อติสยปฺปหานํ ปน สนฺธายาห – **‘‘จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหายา’’**ติฯ **รูปสญฺญา**ติ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานานิ เจว ตทารมฺมณานิ จ วุตฺตานิฯ รูปาวจรชฺฌานมฺปิ หิ ‘‘รูป’’นฺติ วุจฺจติ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒; ธ. ส. ๒๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙)ฯ ตสฺส อารมฺมณมฺปิ กสิณรูปํ ‘‘รูป’’นฺติ วุจฺจติ ปุริมปทโลเปน ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๗๓-๑๗๔; ม. นิ. ๒.๒๔๙; ธ. ส. ๒๔๔-๒๔๕)ฯ ตสฺมา อิธ รูเป รูปชฺฌาเน ตํสหคตสญฺญา รูปสญฺญาติ เอวํ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานานิ วุตฺตานิฯ รูปํ สญฺญา อสฺสาติ รูปสญฺญํ, รูปสฺส นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปฏิฆสญฺญา**ติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน ปฏิหนเนน วิสยิวิสยสโมธาเน สมุปฺปนฺนา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสหคตา สญฺญา ปฏิฆสญฺญาฯ **นานตฺตสญฺญาโย**ติ นานเตฺต โคจเร ปวตฺตา สญฺญา, นานตฺตา วา สญฺญา นานตฺตสญฺญา, อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา, ทฺวาทส อกุสลสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกุสลวิปากสญฺญา, เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกิริยสญฺญาติ เอตาสํ จตุจตฺตาลีสสญฺญานเมตํ อธิวจนํฯ เอตา หิ ยสฺมา รูปสญฺญาทิเภเท นานเตฺต นานาสภาเว โคจเร ปวตฺตนฺติ, ยสฺมา จ นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ อสทิสา, ตสฺมา **‘‘นานตฺตสญฺญา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ

อนิจฺจสฺส, อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย อนุปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขตธเมฺม ‘‘นิจฺจา สสฺสตา’’ติ ปวตฺตํ มิจฺฉาสญฺญํฯ สญฺญาสีเสน ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพิชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ **วิราคานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนายฯ ‘‘เต สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายตึ สมุทยวเสน น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ วา อนุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนาฯ เตเนวาห – ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ, โน สมุเทตี’’ติฯ มุจฺจิตุกมฺยตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา**ฯ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา หิ อยํฯ **อาทาน**นฺติ นิจฺจาทิวเสน คหณํฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน เอกตฺตคฺคหณํ **ฆนสญฺญาฯ อายูหนํ** อภิสงฺขรณํฯ อวตฺถาวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโมฯ ธุวสญฺญ**นฺติ ถิรภาวคฺคหณํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สมูหาทิฆนวเสน

สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สงฺขารานํ สวิคฺคหคฺคหณํฯ **ปณิธิ**นฺติ ราคาทิปณิธึฯ สา ปนตฺถโต ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นนฺทิตาฯ **อภินิเวส**นฺติ อตฺตานุทิฏฺฐึฯ

อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพธมฺมตีรณํ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาฯ สาราทานาภินิเวส**นฺติ อสาเร สารคฺคหณวิปลฺลาสํฯ อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปนฺโนติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโส** ฯ เกจิ ปน ‘‘อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธานนฺติอาทินา ปวตฺตสํสยาปตฺติ สโมฺมหาภินิเวโส’’ติ วทนฺติฯ สงฺขาเรสุ เลณตาณภาวคฺคหณํ **อาลยาภินิเวโส**ฯ ‘‘อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๔; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗) วจนโต อาลโย ตณฺหา, สาเยว จกฺขาทีสุ รูปาทีสุ จ อภินิเวสวเสน ปวตฺติยา อาลยาภินิเวโสติ เกจิฯ ‘‘เอวํวิธา สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตี’’ติ ปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนา**ฯ วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ, นิพฺพานํฯ ตตฺถ อารมฺมณกรณสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติยา **วิวฏฺฏานุปสฺสนา,** โคตฺรภูฯ **สํโยคาภินิเวส**นฺติ สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ อภินิวิสนํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **โอฬาริเก**ติ อุปริมคฺควชฺฌ กิเลส อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสนปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควชฺฌหิ โอฬาริกาติฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเตฯ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลเส**ติ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเสฯ น หิ ปฐมาทิมเคฺคหิปิ ปหีนา กิเลสา **ปุน** ปหียนฺตีติฯ

กกฺขฬตฺตํ กถินภาโวฯ **ปคฺฆรณํ** ทฺรวภาโวฯ โลกิยวายุนา ภสฺตาย วิย เยน ตํตํกลาปสฺส อุทฺธุมายนํ, ถทฺธภาโว วา, ตํ **วิตฺถมฺภนํ**ฯ วิชฺชมาเนปิ กลาปนฺตรภูตานํ กลาปนฺตรภูเตหิ ผุฏฺฐภาเว ตํตํภูตวิวิตฺตตา รูปปริยโนฺต อากาโสติ เยสํ โย ปริเจฺฉโท, เตหิ โส อสมฺผุโฏฺฐว, อญฺญถา ภูตานํ ปริเจฺฉทภาโว น สิยา พฺยาปิตภาวาปตฺติโตฯ ยสฺมึ กลาเป ภูตานํ ปริเจฺฉโท, เตหิ อสมฺผุฏฺฐภาโว **อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ**ฯ เตนาห – ภควา **อากาสธาตุนิเทฺทเส** (ธ. ส. ๖๓๗) ‘‘อสมฺผุโฏฺฐ จตูหิ มหาภูเตหี’’ติฯ

วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺปนํ**ฯ เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาวเสเนตํ วุตฺตํ – **‘‘สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณ’’**นฺติฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนีเย **สงฺขารกฺขนฺธวิภเงฺค** (วิภ. ๙๒) ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา เจตนาว วิภตฺตาฯ อภิสงฺขรลกฺขณา จ เจตนาฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร, กุสลา เจตนา กามาวจรา’’ติอาทิฯ **ผรณํ** สวิปฺผาริกตาฯ **อสฺสทฺธิเย**ติ อสฺสทฺธิยเหตุฯ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ เอส นโย **โกสเชฺช**ติอาทีสุฯ **วูปสมลกฺขณ**นฺติ กายจิตฺตปริฬาหูปสมลกฺขณํฯ ลีนุทฺธจฺจรหิเต อธิจิเตฺต ปวตฺตมาเน ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาย อชฺฌุเปกฺขนํ **ปฏิสงฺขานํ** ปกฺขปาตุปเจฺฉทโตฯ

มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต ปริคฺคาหกสภาวา **สมฺมาวาจา,** สินิทฺธภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺม สมฺมาวาจาปจฺจยสุภาสิตานํ โสตารญฺจ ปุคฺคลํ ปริคฺคณฺหาตีติ สา **ปริคฺคหลกฺขณา**ฯ กายิกกิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติ, สยญฺจ สมุฏฺฐหนํ ฆฏนํ โหตีติ สมฺมากมฺมนฺตสงฺขาตา วิรตีปิ **สมุฏฺฐานลกฺขณา** ทฏฺฐพฺพา, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ สมุฏฺฐาปนํ กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา ชีวิตินฺทฺริยปวตฺติยา, อาชีวเสฺสว วา สุทฺธิ **โวทานํ**ฯ ‘‘สงฺขารา’’ติ อิธ เจตนา อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ – **‘‘สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณ’’**นฺติฯ **นมนํ** อารมฺมณาภิมุขภาโวฯ **อายตนํ** ปวตฺตนํฯ อายตนวเสน หิ อายสงฺขาตานํ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฯ **ตณฺหาย เหตุลกฺขณ**นฺติ วฏฺฏสฺส ชนกเหตุภาโว, มคฺคสฺส ปน นิพฺพานสมฺปาปกตฺตนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

ตถลกฺขณํ อวิปรีตสภาโวฯ **เอกรโส** อญฺญมญฺญนาติวตฺตนํ อนูนาธิกภาโวฯ **ยุคนทฺธา** สมถวิปสฺสนาวฯ ''สทฺธาปญฺญา ปคฺคหาวิเกฺขปา''ติปิ วทนฺติฯ **ขโย**ติ กิเลสกฺขโย มโคฺคฯ อนุปฺปาทปริโยสานตาย **อนุปฺปาโท** ผลํฯ **ปสฺสทฺธิ** กิเลสวูปสโมฯ **ฉนฺทสฺสา**ติ กตฺตุกามตาฉนฺทสฺสฯ **มูลลกฺขณํ** ปติฏฺฐาภาโวฯ **สมุฏฺฐานลกฺขณํ** อารมฺมณปฺปฏิปาทกตาย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุปฺปตฺติเหตุตาฯ **สโมธานํ** วิสยาทิสนฺนิปาเตน คเหตพฺพาการโร, ยา สงฺคตีติ วุจฺจติฯ สมํ, สห โอทหนฺติ อเนน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ วา **สโมธานํ,** ผโสฺสฯ สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ **สโมสรณํ**ฯ เวทนาย วินา อปฺปวตฺตมานา สมฺปยุตฺตธมฺมา เวทนานุภวนนิมิตฺตํ สโมสฏา วิย โหนฺตีติ เอวํ วุตฺตํฯ โคปานสีนํ กูฏํ วิย สมฺปยุตฺตานํ ปาโมกฺขภาโว **ปมุขลกฺขณํ**ฯ ตโต, เตสํ วา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุตฺตริ ปธานนฺติ **ตตุตฺตริ**ฯ ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมาฯ **วิมุตฺติยา**ติ ผลสฺสฯ ตญฺหิ สีลาทิคุณสารสฺส ปรมุกฺกํสภาเวน **สารํ**ฯ อยญฺจ ลกฺขณวิภาโค ฉธาตุปญฺจฌานงฺคาทิวเสน ตํตํสุตฺตปทานุสาเรน โปราณฏฺฐกถายํ อาคตนเยน จ กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ปุเพฺพ วุโตฺตปิ โกจิ ธโมฺม ปริยายนฺตรปฺปกาสนตฺถํ ปุน ทสฺสิโต, ตโต เอว จ ''ฉนฺทมูลกา กุสลา ธมฺมา มนสิการสมุฏฺฐานา ผสฺสสโมธานา เวทนาสโมสรณา''ติ, ''ปญฺญุตฺตรา กุสลา ธมฺมา''ติ, ''วิมุตฺติสารมิทํ พฺรหฺมจริย''นฺติ, ''นิพฺพาโนคธญฺหิ, อาวุโส, พฺรหฺมจริยํ นิพฺพานปริโยสาน''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๒) จ สุตฺตปทานํ วเสน ''ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณ''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อวิปรีตสภาวตฺตาฯ **ตถานิ** ตํสภาวตฺตา, **อวิตถานิ** อมุสาสภาวตฺตา, **อนญฺญถานิ** อญฺญาการรหิตตฺตาฯ **ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ**ติ ชาติปจฺจยา สมฺภูตํ หุตฺวา สหิตสฺส อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส อุทฺธํ อุทฺธํ อาคตภาโว, อนุปวตฺตโตฺถติ อโตฺถฯ อถ วา สมฺภูตโฏฺฐ จ สมุทาคตโฏฺฐ จ สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ, น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ ชาตึ วินา อญฺญโต โหตีติ **ชาติปจฺจยสมฺภูตโฏฺฐ,** อิตฺถญฺจ ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ **ชาติปจฺจยสมุทาคตโฏฺฐ**ฯ ยา ยา ชาติ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, ตทนุรูปํ ปาตุภาโวติ อโตฺถฯ **อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ น อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย น โหติ, น จ อวิชฺชํ วินา สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติฯ ยา ยา อวิชฺชา เยสํ เยสํ สงฺขารานํ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, อยํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ, ปจฺจยภาโวติ อโตฺถฯ

ภควา ตํ ชานาติ ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **เตนา**ติ ภควตาฯ ตํ วิภชฺชมานนฺติ โยเชตพฺพํฯ **ตนฺ**ติ รูปายตนํฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐาทีติ อาทิ**-สเทฺทน มชฺฌตฺตํ สงฺคณฺหาติ, ตถา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนปริตฺตอชฺฌตฺตพหิทฺธาตทุภยาทิเภทํฯ **ลพฺภมานกปทวเสนา**ติ ''รูปายตนํ ทิฏฺฐํ, สทฺทายตนํ สุตํ, คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มุตํ, สพฺพํ รูปํ มนสา วิญฺญาต''นฺติ (ธ. ส. ๙๖๖) วจนโต ทิฏฺฐปทญฺจ วิญฺญาตปทญฺจ รูปารมฺมเณ ลพฺภติฯ **อเนเกหิ นาเมหี**ติ ''รูปารมฺมณํ อิฏฺฐํ อนิฏฺฐํ มชฺฌตฺตํ ปริตฺตํ อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา ทิฏฺฐํ วิญฺญาตํ รูปํ รูปายตนํ รูปธาตุ วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก''นฺติ เอวมาทีหิ อเนเกหิ นาเมหิฯ **เตรสหิ วาเรหี**ติ รูปกเณฺฑ อาคเต เตรส นิเทฺทสวาเร สนฺธายาหฯ **เทฺวปญฺญาสาย นเยหี**ติ เอเกกสฺมึ วาเร จตุนฺนํ จตุนฺนํ ววตฺถาปนนยานํ วเสน ทฺวิปญฺญาสาย นเยหิฯ **ตถเมวา**ติ อวิปรีตทสฺสิตาย อปฺปฏิวตฺติยเทสนตาย จ ตถเมว โหติฯ **ชานามิ อพฺภญฺญาสินฺ**ติ วตฺตมานาตีตกาเลสุ ญาณปฺปวตฺติทสฺสเนน อนาคเตปิ ญาณปฺปวตฺติ วุตฺตาเยวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **วิทิต**-สโทฺท อนามฏฺฐกาลวิเสโส เวทิตโพฺพ ''ทิฏฺฐํ สุตํ มุต''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๘๘; ม. นิ. ๑.๗-๘; สํ. นิ. ๓.๒๐๘; อ. นิ. ๔.๒๓) วิยฯ **น อุปฏฺฐาสี**ติ อตฺตตฺตนิยวเสน น อุปคญฺฉิ ฯ ยถา รูปารมฺมณาทโย ธมฺมา ยํสภาวา ยํปการา จ, ตถา เน ปสฺสติ

ชานาติ คจฺฉตีติ **ตถาคโต**ติ เอวํ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ‘‘นิรุตฺตินเยน **ปิโสทราทิปเกฺขเปน** วา ทสฺสีสทฺทสฺส โลปํ, อาคต-สทฺทสฺส จาคมํ กตฺวา ตถาคโต’’ติ วเณฺณนฺติฯ

ยํ รตฺตินฺติ ยสฺสํ รตฺติยํฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ **ติณฺณํ มาราน**นฺติ กิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตสงฺขาตานํ ติณฺณํ มารานํฯ **อนุปวชฺช**นฺติ นิโทฺทสตาย น อุปวชฺชํฯ **อนูน**นฺติ ปกฺขิปิตพฺพาภาเวน น อูนํฯ **อนธิก**นฺติ อปเนตพฺพาภาเวน น อธิกํฯ **สพฺพาการปริปุณฺณ**นฺติ อตฺถพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา สพฺพากาเรน ปริปุณฺณํฯ **โน อญฺญถา**ติ ‘‘ตเถวา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรเกน สมฺปาเทติฯ เตน ยทตฺถํ ภาสิตํ, ตทตฺถนิปฺผาทนโต ยถา ภาสิตํ ภควตา, ตเถวาติ อวิปรีตเทสนตํ ทเสฺสติฯ **คทโตฺถ**ติ เอเตน ตถํ คทตีติ **ตถาคโต**ติ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ ตถา คตมสฺสาติ ตถาคโตฯ **คต**นฺติ จ กายสฺส วาจาย วา ปวตฺตีติ อโตฺถฯ **ตถา**ติ จ วุเตฺต ยํ-ตํ-สทฺทานํ อพฺยภิจาริตสมฺพนฺธตาย ยถาติ อยมโตฺถ อุปฏฺฐิโตเยว โหติฯ กายวาจากิริยานญฺจ อญฺญมญฺญานุโลเมน วจนิจฺฉายํ กายสฺส วาจา, วาจาย จ กาโย สมฺพนฺธภาเวน อุปติฏฺฐตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘ภควโต หี’’**ติ อาทิฯ อิมสฺมิํ ปน อเตฺถ ตถาวาทิตาย ตถาคโตติ อยมฺปิ อโตฺถ สิโทฺธ โหติฯ โส ปน ปุเพฺพ ปการนฺตเรน ทสฺสิโตติ อาห – **‘‘เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโต’’**ติฯ

ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสูติ เอเตน ยเทเก ‘‘ติริยํ วิย อุปริ อโธ จ สนฺติ โลกธาตุโย’’ติ วทนฺติ, ตํ ปฏิเสเธติฯ เทสนาวิลาโสเยว **เทสนาวิลาสมโย** ยถา ‘‘ปุญฺญมยํ ทานมย’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๓)ฯ นิปาตานํ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน ตทตฺถโชตนภาเวน ปวตฺตนโต คต-สโทฺทเยว อวคตตฺถํ อตีตตฺถญฺจ วทตีติ อาห – **‘‘คโตติ อวคโต อตีโต’’**ติฯ อถ วา อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว สโมฺพธิ, เอตฺถนฺตเร มหาโพธิยานปฏิปตฺติยา หานฏฺฐานสํกิเลสนิวตฺตีนํ อภาวโต ยถา ปณิธานํ, ตถา คโต อภินีหารานุรูปํ ปฏิปโนฺนติ **ตถาคโต**ฯ อถ วา มหิทฺธิกตาย ปฏิสมฺภิทานํ อุกฺกํสาธิคเมน อนาวรณญาณตาย จ กตฺถจิปิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถา รุจิ, ตถา กายวาจาจิตฺตานํ คตานิ คมนานิ ปวตฺติโย เอตสฺสาติ **ตถาคโต**ฯ ยสฺมา จ โลเก วิธยุตฺตคตปการสทฺทา สมานตฺถา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ยถาวิธา วิปสฺสิอาทโย ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธติ **ตถาคโต**ฯ ยถา ยุตฺตา จ เต ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตถา ยุโตฺตติ ตถาคโตฯ อถ วา ยสฺมา สจฺจํ ตตฺวํ ตจฺฉํ ตถนฺติ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา ตเถน ญาเณน อาคโตติ **ตถาคโต**ติ เอวมฺปิ ตถาคตสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

> ‘‘ปหาย กามาทิมเล ยถา คตา,
> สมาธิญาเณหิ วิปสฺสิอาทโย;
> มเหสิโน สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
> ตถาคโต เตน ตถาคโต มโตฯ
>
> ‘‘ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
> สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
> สยมฺภุญาเณน ชิโนยมาคโต,
> ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ
>
> ‘‘ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
> ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
> อนญฺญเนเยฺยน ยโต วิภาวิตา,
> ยาถาวโต เตน ชิโน ตถาคโตฯ

“อเนกเภทาสุปิ โลกธาตุสุ,
ชินสฺส รุปายตนาทิโคจเร;
วิจิตฺตเภเท ตถเมว ทสฺสนํ,
ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ

“ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,
กโรติ วาจายนุโลมมตฺตโน;
คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺยิรียติ,
ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ

“ยถาภินีหารมโต ยถารุจิ,
ปวตฺตวาจา ตนุจิตฺตภาวโต;
ยถาวิธา เยน ปุรา มเหสิโน,
ตถาวิโธ เตน ชิโน ตถาคโต”ติฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) –

สงฺคหคาถา มุขมตฺตเมว, กสฺมา? อปฺปมาทปทํ วิย สกลกุสลธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา สพฺพพุทฺธคุณานํ สงฺคาหกตฺตาฯ เตเนวาห – **“สพฺพากาเรนา”**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๑๗๑. ทุติเย **อุปฺปตฺตี**ติ ปฐมาย ชาติยา นิพฺพตฺตึ วตฺวา อริยาย ชาติยา นิพฺพตฺตึ ทเสฺสตุํ – **“นิปฺผตฺตี”**ติ อาหฯ ตทา หิสฺส พุทฺธภาวนิปฺผตฺตีติฯ “ทุลฺลโภ”ติอาทึ วตฺวา การณสฺส ทูรสมฺภารภาวโต ตตฺถ การณํ ทเสฺสนฺโต **“เอกวาร”**นฺติอาทิมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตตฺถ วารคณนา นาม มาสสํวจฺฉรกปฺปคณนาทิกา, กปฺปานํ เอกํ อสงฺขฺยยฺยํ เทฺว อสงฺขฺยยฺยานิ ตีณิ อสงฺขฺยยฺยานิปิ ปารมิโย ปูเรตฺวาปิ พุทฺเธน ภวิตุํ น สกฺกา, เหฏฺฐิมโกฏิยา ปน จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ นิรนฺตรํ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา พุทฺธภาวํ ปตฺตุํ สกฺกา, น อิโต อญฺญถาติ อิมินา การเณน ทุลฺลโภ ปาตุภาโว พุทฺธานนฺติฯ

๑๗๒. ตติเย **นิจฺจํ น โหตี**ติ อภิณฺหปฺปวตฺติกํ น โหติ กทาจิเทว สมฺภวโตฯ เยภุยฺเยน มนุสฺสา อจฺฉริยํ ทิสฺวา อจฺฉรํ ปหรนฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **“อจฺฉรํ ปหริตฺวา ปสฺสิตพฺพ”**ติฯ **สมนฺนาคตตฺตา**ติ เอเตน อจฺฉริยา คุณธมฺมา เอตสฺมึ สนฺตีติ **อจฺฉริโย**ติ ทเสฺสติฯ อปิจ อาทิโต ปภุติ อภินีหาราวโห, ตโต ปรมฺปิ อนญฺญสาธารเณ คุณธเมฺม อาจิณฺณวาติ **อจฺฉริโย**ติ อาห – **“อาจิณฺณมนุโสฺสติปิ อจฺฉริยมนุโสฺส”**ติอาทิฯ มหาโพธิญาณเมว มณฺฑภูตํ **มหาโพธิมโณฺฑ**ฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ “มหาโพธี”ติ วุจฺจติฯ **อนิวตฺตเกนา**ติ โพธิยา นิยตภาวาปตฺติยา มหาโพธิสตฺตภาวโต อนิวตฺตนสภาเวนฯ **พุทฺธการกธมฺมานํ ปูรณมฺปิ น อญฺญสฺส กสฺสจิ อาจิณฺณ**นฺติอาทินา เหตุอวตฺถาย ผลาวตฺถาย สตฺตานํ อุปการาวตฺถาย จาติ ตีสุปิ อวตฺถาสุ โลกนาโถ อนญฺญสาธารณานํ คุณธมฺมานํ อาจิณฺณตาย อจฺฉริยมนุโสฺส วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

๑๗๓. จตุเตฺถ กาเล กิริยาติ **กาลกิริยา**ฯ กตรสฺมึ กาเล กีทิสี กิริยาฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐติ, วิเสสตฺถินา จ วิเสโส อนุปฺปโยชิตโพฺพติ อาห – **“เอกสฺมึ กาเล ปากฏา กิริยา”**ติฯ กตรสฺมึ ปน เอกสฺมึ กาเล, กถญฺจ ปากฏาติ? กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ อเนกานิ อสงฺขฺยยฺยานิ อภิกฺกมิตฺวา ยถาธิเปฺปตมโนรถปาริปูริวเสน สมฺปลเทฺธ เอกสฺมึ กาเล, สเทวโลเก อติวิย อจฺฉริยมนุสฺสสฺส ปรินิพฺพานนฺติ อจฺจนฺตปากฏาฯ **อนุตาปกรา**ติ เจ

โตทุกฺขาวหาฯ **ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสู**ติ วุตฺตํ ตสฺส พุทฺธเกฺขตฺตภาเวน ปริจฺฉินฺนตฺตา, ตทเญฺญสญฺจ อวิสยตฺตาฯ

๑๗๔. ปญฺจเม **ทุติยสฺส พุทฺธสฺสา**ติ ทุติยสฺส สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส อภาวาฯ **สุตพุโทฺธ** นาม สุตมเยน ญาเณน พุชฺฌิตพฺพสฺส พุทฺธตฺตาฯ **จตุสจฺจพุโทฺธ** นาม จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนวเสสโต พุทฺธตฺตาฯ **ปเจฺจกพุโทฺธ** นาม ปเจฺจกํ อตฺตโนเยว ยถา จตุสจฺจสโมฺพโธ โหติ, เอวํ พุทฺธตฺตาฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอว หิ ยถา สเทวกสฺส โลกสฺส จตุสจฺจสโมฺพโธ โหติ, เอวํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌติฯ **จตฺตาริ วา อฎฺฐ วา โสฬส วา**ติ อิทํ กตมหาภินีหารานํ มหาโพธิสตฺตานํ ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกวิภาควเสน วุตฺตํฯ ‘‘ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ, ปญฺญา ติกฺขาฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหติฯ วีริยาธิกานํ ปญฺญา มนฺทา, ปญฺญานุภาเวน จ สมฺมาสโมฺพธิ อธิคนฺตพฺพา’’ติ **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ อวิเสเสน ปน วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมานํ ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาเวน ตโยเปเต เภทา ยุตฺตาติ วทนฺติฯ ติวิธา หิ โพธิสตฺตา อภินีหารกฺขเณ ภวนฺติ อุคฺฆฎิตญฺญุวิปญฺจิตญฺญุเนยฺยเภเทนฯ เตสุ อุคฺฆฎิตญฺญู สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขา จาตุปฺปทิกํ คาถํ สุณโนฺต ตติยปเท อปริโยสิเตเยว ฉหิ อภิญฺญาหิ สห ปฎิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถูปนิสฺสโย โหติฯ ทุติโย สตฺถุ สมฺมุขา เอกํ คาถํ สุณโนฺต อปริโยสิเตเยว จตุตฺถปเท ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถูปนิสฺสโย โหติฯ อิตโร ภควโต สมฺมุขา จาตุปฺปทิกคาถํ สุตฺวา ปริโยสิตาย คาถาย ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ ปตฺตุํ สมตฺถูปนิสฺสโย โหติฯ ตโยเปเต วินา กาลเภเทน กตาภินีหารา ลทฺธพฺยากรณา ปารมิโย ปูเรโนฺต ยถากฺกมํ ยถาวุตฺตเภเทน กาเลน สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณนฺติ, เตสุ เตสุ ปน กาลเภเทสุ อปริปุเณฺณสุ เต เต มหาสตฺตา ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ ทานํ เทนฺตาปิ ตทนุรูปํ สีลาทิเสสปารมิธเมฺม อาจินนฺตาปิ อนฺตรา พุทฺธา ภวิสฺสนฺตีติ อการณเมตํฯ กสฺมา? ญาณสฺส อปริปจฺจนโตฯ ปริจฺฉินฺนกาลนิปฺผาทิตํ วิย หิ สสฺสํ ปริจฺฉินฺนกาเล นิปฺผาทิตา สมฺมาสโมฺพธิ ตทนฺตรา สพฺพุสฺสาเหน วายมเนฺตนปิ น สกฺกา ปาปุณิตุนฺติ ปารมิปูรี ยถาวุตฺตกาลวิเสเสน สมฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ **สทฺธิ**นฺติ สมานกาเลฯ

อสหาโยติ นิปฺปริยายโต วุตฺตํฯ สหอยนโฎฺฐ หิ สหายโฎฺฐฯ ปฎิปตฺติวเสน ภควตา สหสมํ อยนํ นาม กสฺสจิปิ นเตฺถวฯ หตฺถาทิอวยวโต ปฎิ ปฎิ มินิตพฺพโต **ปฎิมา** วุจฺจติ อตฺตภาโวฯ **สมโตฺถ นาม นตฺถี**ติ เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา โกจิ นตฺถิฯ **ปฎิสโม**ติ ปฎินิธิภาเวน สโมฯ **ปฎิภาคํ ทาตุ**นฺติ ‘‘จตฺตาโร สติปฎฺฐานา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส ธมฺมภาคสฺส ธมฺมโกฎฺฐาสสฺส ปฎิปกฺขภูตํ กตฺวา ภาคํ โกฎฺฐาสํ ปฎิวจนํ ทาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ นตฺถิ เอตสฺส สีลาทิคุเณหิ ปฎิพิมฺพภูโต ปุคฺคโลติ **อปฺปฎิปุคฺคโล**ฯ เตนาห – **“อโญฺญ โกจี”**ติ อาทิฯ ติสหสฺสิมหาสหสฺสีนํ วิภาโค ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๑๗๕. ฉฎฺฐาทีสุ **ตสฺมึ ปุคฺคเล**ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธฯ **ตนฺ**ติ ปญฺญาจกฺขุฯ **ปาตุภูตเมว โหติ** ตสฺส สหสฺส อุปฺปชฺชนโตฯ **อุปฺปตฺตี**ติ อุปฺปชฺชนํฯ **นิปฺผตฺตี**ติ ปริวุทฺธิฯ **กีวรูปสฺสา**ติ กีทิสสฺสฯ สาวกวิสเยว หตฺถคตํ ปญฺญาจกฺขุ นาม ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํเยวาติ อาห – **“สาริปุตฺตเตฺถรสฺสา**’’ติอาทิฯ **สมาธิปญฺญา**ติ สมาธิสหคตา ปญฺญาฯ ‘‘สมาธิสํวตฺตนิกา ขิปฺปนิสนฺติอาทิวิเสสาวหา ปญฺญา’’ติ เกจิฯ **อาโลโก**ติ ปญฺญาอาโลโก เอวฯ ตถา **โอภาโสฯ ตีณิปี**ติ ตีณิปิ สุตฺตานิฯ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานี**ติ ปุพฺพภาคปญฺญาย อธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํฯ

อุตฺตมธมฺมานนฺติ อตฺตโน อุตฺตริตรสฺส อภาเวน เสฎฺฐธมฺมานํฯ ทฏฺฐพฺพโต ทสฺสนํ, ภควโต รูปกาโยฯ ตตฺถปิ วิเสสโต รูปายตนํฯ เตนาห – **“จกฺขุวิญฺญาเณน ทฎฺฐุํ ลภตี”**ติฯ นตฺถิ อิโต อุตฺตรนฺติ อนุตฺตรํ, ตเทว อนุตฺตริยํ, ทสฺสนญฺจ ตํ อนุตฺตริยญฺจาติ **ทสฺสนานุตฺตริยํ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน ปทวิเสโส – สุยฺยตีติ **สวนํ,** ภควโต วจนํฯ ลพฺภตีติ **ลาโภ,** ภควติ สทฺธาฯ สิกฺขิตพฺพโต **สิกฺขา**ฯ สีลสมาธิปญฺญาปริจรณํ **ปาริจริยา,** อุปฏฺฐานํฯ อนุสฺสรณํ **อนุสฺสติ,** สตฺถุ คุณานุสฺสรณํฯ **อิเมสนฺ**ติ ยถาวุตฺตานํ ฉนฺนํ อนุตฺตริยานํฯ **ปาตุภาโว โหตี**ติ ตถาคตสฺส ปาตุภาวา ตปฺปฏิพทฺธตฺตา ตพฺพิสยตฺตา จ ปาตุภาโว โหติฯ ‘‘ทสฺสนานุตฺตริย’’นฺติ จ สเทวเก โลเก อุตฺตริตรสฺส ภควโต รูปสฺส น ทสฺสนมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อถ โข ตสฺส รูปทสฺสนมุเขน อเวจฺจปฺปสาเทน พุทฺธคุเณ โอกเปฺปตฺวา โอคาเหตฺวา ทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห – **“อายสฺมา หี”**ติอาทิฯ **อิทมฺปิ ทสฺสนานุตฺตริย**นฺติ ปุเพฺพ วุตฺตโต นิพฺพิเสสตฺตา วุตฺตํฯ **ทสพลํ ทสฺสนาย ลภิตฺวา**ติ อานนฺทเตฺถโร วิย ปสาทภตฺติเมตฺตาปุพฺพกํ ทสพลํ ทสฺสนาย ลภิตฺวาฯ **ทสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา**ติ ทสฺสนมุเขน ปวตฺตํ วิปสฺสนาจารํ วเฑฺฒตฺวาฯ ทสฺสนมุเขน ยาว อนุโลมญาณํ วิปสฺสนาจารํ วเฑฺฒตฺวา ตทนนฺตรํ อฏฺฐมกมหาภูมึ โอกฺกมโนฺต ทสฺสนํ โสตาปตฺติมคฺคํ ปาเปติ นามฯ อิธ ปรโต ปวตฺตํ ทสฺสนํ **ทสฺสนเมว นาม, มูลทสฺสนํ ปน** สจฺจทสฺสนสฺสปิ การณภาวโต **ทสฺสนานุตฺตริยํ นาม**ฯ เอส นโย เสสานุตฺตริเยสุปิฯ

ทสพเล สทฺธํ ปฏิลภตีติ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ภควติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขิตฺวา**ติ ติโสฺส ปุพฺพภาคสิกฺขา สิกฺขิตฺวาฯ **ปริจรตี**ติ อุปฏฺฐานํ กโรติฯ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา พุทฺธานุสฺสติวเสน อนุสฺสติชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต **“อนุสฺสตึ วเฑฺฒตฺวา”**ติ วุโตฺตฯ

สจฺฉิกิริยา โหตีติ ปจฺจกฺขกรณํ โหติฯ มคฺคกฺขเณ หิ ลพฺภมานา ปฏิสมฺภิทา ผลกฺขเณ สจฺฉิกตา นาม โหติ ตโต ปรํ อตฺถาทีสุ ยถิจฺฉิตํ วินิโยคกฺขมภาวโตฯ **จตโสฺส**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ปฏิสมฺภิทา**ติ ปเภทาฯ กสฺส ปน ปเภทาติ? ‘‘อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติอาทิวจนโต (วิภ. ๗๑๘-๗๒๑) ญาณเสฺสตา ปเภทาฯ ตสฺมา **จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา**ติ จตฺตาโร ญาณปฺปเภทาติ อโตฺถฯ **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติ อเตฺถ ปฏิสมฺภิทา, อตฺถปเภทสฺส สลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณนฺติ อโตฺถฯ ตถา ธมฺมปเภทสฺส สลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา**ฯ นิรุตฺติปเภทสฺส สลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา**ฯ ปฏิภานปเภทสฺส สลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ปฏิภาเน ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา**ฯ

อเตฺถสุ ญาณนฺติอาทีสุ **อโตฺถ**ติ สเงฺขปโต เหตุผลํฯ ตญฺหิ เหตุวเสน อรณียํ คนฺตพฺพํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺมา ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน ยํ กิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ, นิพฺพานํ, ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ‘‘อโตฺถ’’ติ เวทิตพฺพาฯ ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ ธโมฺม**ติ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตนฺติ ทหติ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ ฐเปติ จ, ตสฺมา ‘‘ธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ อริยมโคฺค ภาสิตํ กุสลํ อกุสลนฺติ ปญฺจวิโธติ เวทิตโพฺพ, ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา**ฯ

อตฺถธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณนฺติ ตสฺมึ อเตฺถ จ ธเมฺม จ สภาวนิรุตฺติสทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ สภาวนิรุตฺติอภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํฯ เอวมยํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทารมฺมณา นาม ชาตา, น ปญฺญตฺติอารมฺมณาฯ กสฺมา? ยสฺมา สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ปชานาติฯ ปฏิสมฺภิทาปโตฺต หิ ‘‘ผโสฺส’’ติ วุเตฺต ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ‘‘ผสฺสา’’ติ วา ‘‘ผสฺส’’นฺติ วา วุเตฺต ‘‘อยํ น สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนส นามาขฺยาโตปสคฺคาพฺยยปทมฺปิ ชานาติเยว สภาวนิรุตฺติยา ยาถาวโต ชานนโตฯ **ญาเณสุ ญาณ**นฺติ สพฺพตฺถกญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปเภทคตํ ญาณํฯ

อิมา ปน จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา เสกฺขภูมิยํ อเสกฺขภูมิยนฺติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปเภทํ คจฺฉนฺติฯ อธิคโม ปริยตฺติ สวนํ ปริปุจฺฉา ปุพฺพโยโคติ อิเมหิ ปญฺจหิ การเณหิ วิสทา โหนฺติฯ **อธิคโม** นาม สจฺจปฺปฏิเวโธฯ **ปริยตฺติ** นาม พุทฺธวจนํฯ ตญฺหิ คณฺหนฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **สวนํ** นาม ธมฺมสฺสวนํฯ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺตสฺสปิ หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **ปริปุจฺฉา** นาม อฎฺฐกถาฯ อุคฺคหิตปาฬิยา อตฺถํ กเถนฺตสฺสปิ หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **ปุพฺพโยโค** นาม ปุพฺพโยคาวจรตาฯ หรณปจฺจาหรณนเยน ปฏิปากฏกมฺมฏฺฐานสฺสปิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺตีติฯ **โลกิยโลกุตฺตรา วา**ติ เอตฺถ ติโสฺส ปฏิสมฺภิทา โลกิยา, อตฺถปฏิสมฺภิทา สิยา โลกิยา, สิยา โลกุตฺตราติ เอวํ วิภชิตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

พุทฺธุปฺปาเทเยวาติ อวธารเณน พุทฺธุปฺปาเท เอว ลพฺภนโต, อพุทฺธุปฺปาเท อลพฺภนโต อนญฺญสาธารโณ ปฏิเวโธ อธิเปฺปโตฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘มหโต จกฺขุสฺสา’’ติอาทีสุ ปญฺญามหตฺตาทิกมฺปิ อนญฺญสาธารณเมว อธิเปฺปตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยาทโยปิ ปเรสํ ตพฺภาวาวหา ทฎฺฐพฺพาฯ ยา กาจิ ธาตุโย โลกิยา โลกุตฺตรา วา, สพฺพาตา อิมาเหว สงฺคหิตา, เอเตฺถว อโนฺตคธาติ วุตฺตํ – **‘‘อิมาว อฎฺฐารส ธาตุโย นานาสภาวโต นานาธาตุโย’’**ติฯ สฺวายมโตฺถ อเนกธาตุนานาธาตุญาณวิภงฺคน (วิภ. ๗๕๑) ทีเปตโพฺพฯ ‘‘สจฺฉิกิริยา’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘วิชฺชาติ ผเล ญาณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

๑๘๗. ยสฺมา จกฺกติ อปราปรํ ปริวตฺตตีติ **จกฺกํ,** ตสฺมา อิริยาปถาปิ อปราปรํ ปริวตฺตนเฎฺฐน จกฺกสทิสตฺตา **จกฺก**นฺติ วุตฺตา, ตถา ปติรูปเทสวาสาทิสมฺปตฺติโยฯ **ตโต ปฎฺฐาย ธมฺมจกฺกํ อภินีหรติ นามา**ติ เอตฺถ ตทา มหาสโตฺต อตฺตานํ อภินีหารโยคํ กโรโนฺต ‘‘ธมฺมจกฺกํ อภินีหรติ นามา’’ติ วุโตฺต ตโต ปฎฺฐาย ธมฺมจกฺกาภินีหารวิพนฺธกรธมฺมานุปฺปชฺชนโตฯ **อภินีหฎํ นามา**ติ เอตฺถปิ อยเมว นโยฯ **อรหตฺตมคฺคํ ปฏิวิชฺฌโนฺตปิ ธมฺมจกฺกํ อุปฺปาเทติเยว นาม** ตทตฺถํ ญาณํ ปริปาเจตีติ กตฺวาฯ **อรหตฺตผลกฺขเณ ธมฺมจกฺกํ อุปฺปาทิตํ นาม** ตสฺมึ ขเณ ธมฺมจกฺกสฺส อุปฺปาทนาย กาตพฺพกิจฺจสฺส กสฺสจิ อภาวาฯ ปฏิเวธญาณญฺหิ อิธ ‘‘ธมฺมจกฺก’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ อิทานิ เทสนาญาณวเสน ธมฺมจกฺกํ ทเสฺสตุํ – **‘‘กทา ปวเตฺตติ นามา’’**ติอาทิมาหฯ น เกวลํ เถรเสฺสว, อถ โข สเพฺพสมฺปิ สาสนิกานํ ธมฺมกถา ภควโต ธมฺมเทสนา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ จตุนฺนญฺจ เอกตฺตาทินยานํ อวิราธนโตติ ทเสฺสตุํ – **‘‘โย หิ โกจิ ภิกฺขุ วา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอกปุคฺคลวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๑. ปฐมเอตทคฺควโคฺค

เอตทคฺคปทวณฺณนา

๑๘๘. เอตทเคฺคสุ ปฐมวคฺคสฺส ปฐเม **อาทิมฺหิ ทิสฺสตี**ติ เอตฺถ อคฺคสโทฺทติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **อชฺชตเคฺค**ติ อชฺชทิวสํ อาทึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **องฺคุลเคฺคนา**ติ องฺคุลิโกฏิยาฯ **อมฺพิลคฺค**นฺติ อมฺพิลโกฏฺฐาโสฯ **โกฏิภูตา**ติ ปรมโกฏิภูตา ตสฺมึ ฐาเน ตาทิสานํ อเญฺญสํ อภาวโตฯ ตโต เอว **เสฏฺฐภูตาติปิ อคฺคาฯ เอตทคฺคสนฺนิเกฺขโป**ติ เอตทเคฺค ฐปนํ อฏฺฐุปฺปตฺติอาทีหิ จตูหิปิ การเณหิฯ มหาปญฺญตาย เถเรน เอตทคฺคฏฺฐานสฺส ลทฺธภาวํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ – **‘‘กถ’’**นฺติอาทิมาหฯ **เทฺว ปทนฺตรานี**ติ กณฺฑมฺพมูเล ยุคนฺธรปพฺพเตติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ เทฺว ปทานิ ทเสฺสตฺวาฯ **มุณฺฑปีฐก**นฺติ ยํ สตฺตงฺคํ ปญฺจงฺคํ วา น โหติ, เกวลํ มุณฺฑกปีฐํ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อวตฺถริตฺวา นิสีที**ติ พุทฺธานุภาเวน อโชฺฌตฺถริตฺวา นิสีทิฯ เตนาห – **‘‘เอวํ นิสีทโนฺต’’**ติอาทิฯ **กายสกฺขึ กตฺวา**ติ นามกาเยน เทสนาย สมฺปฏิจฺฉนวเสน สกฺขิภูตํ กตฺวาฯ **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถ, เตน สพฺพํ อภิธมฺมเทสนํ สงฺคณฺหาติฯ

ปาฏิหาริยฏฺฐาเนติ ยมกปาฏิหาริยสฺส กตฏฺฐาเนฯ **ปสฺสถา**ติ เตสํ พหุภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ มนุสฺสสมูหสฺส เอกภาวํฯ **อากปฺป**นฺติ อาการํฯ **มหาชโน**ติ สเทวเก โลเก สโพฺพ มหาชโนฯ ยถา นิรยทสฺสนํ สํเวคชนนตฺถํ, เอวํ เทวโลกทสฺสนมฺปิ สํเวคชนนตฺถเมว ‘‘อนุปุพฺพิกถายํ สคฺคกถา วิย เอวํ สพฺพสมฺปตฺติสมฺเปโตปิ สโคฺค อนิโจฺจ อทฺธุโว จวนธโมฺม’’ติฯ **สเชฺชตฺวา**ติ สมปณฺณาสาย มุจฺฉนาหิ ยถา กาเมน นิวาเทตุํ สกฺกา, เอวํ สเชฺชตฺวาฯ

ปุถุชฺชนปญฺจกํ ปญฺหนฺติ ปุถุชฺชนปญฺหํ อาทึ กตฺวา ปวตฺติตํ ขีณาสวปญฺหปริยนฺตํ ปญฺหปญฺจกํฯ **ปฐมํ...เป.... ปุจฺฉี**ติ ปุถุชฺชนวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ปฏิสมฺภิทา ยถาภินีหารํ ยถาสกํ วิปสฺสนาภินีหาเรน ปฐมภูมิยาทโย วิย ปวตฺติตวิสยาติ วุตฺตํ – **‘‘เต อตฺตโน อตฺตโน ปฏิสมฺภิทาวิสเย ฐตฺวา กถยึสู’’**ติฯ **พุทฺธวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉี**ติ –

> ‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส, เย จ เสขา ปุถู อิธ;
> เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุโฏฺฐ ปพฺรูหิ มาริสา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๔) –

อิทํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตตฺถ **สงฺขาตธมฺมา**ติ สงฺขาตา ญาตา จตุสจฺจธมฺมา, เย จ สงฺขาตธมฺมา จตูหิ มเคฺคหิ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจธมฺมาติ อโตฺถฯ อิมินา อเสกฺขา กถิตาฯ ปุถุ-สโทฺท อุภยตฺถปิ โยเชตโพฺพ ‘‘เย ปุถู สงฺขาตธมฺมา, เย จ ปุถู เสขา’’ติฯ **เตส**นฺติ เตสํ ทฺวินฺนํ เสกฺขาเสกฺขปุคฺคลานํ เม ปุโฏฺฐติ โยเชตพฺพํ, มยา ปุโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อิริย**นฺติ เสกฺขาเสกฺขภูมิยา อาคมนปฺปฏิปทํฯ อิริยติ คจฺฉติ เสกฺขภูมึ อเสกฺขภูมิญฺจ เอตายาติ อิริยา, ตํ เตสํ อิริยํ อาคมนปฺปฏิปทํ มยา ปุโฏฺฐ ปพฺรูหิ กเถหีติ อโตฺถฯ เอวํ ภควา พุทฺธวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมสฺส นุ โข, สาริปุตฺต, สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส กถํ วิตฺถาเรน อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ’’ติ อาหฯ เถโร ปญฺหํ โอโลเกตฺวา ‘‘สตฺถา มํ เสกฺขาเสกฺขานํ ภิกฺขูนํ อาคมนปฺปฏิปทํ ปุจฺฉตี’’ติ ปเญฺห นิกฺกโงฺข หุตฺวา ‘‘อาคมนปฺปฏิปทา นาม ขนฺธาทิวเสน พหูหิปิ มุเขหิ สกฺกา กเถตุํ, กตราการเรน นุ โข กเถ

โนฺต สตฺถุ อชฺฌาสยํ คณฺหิตุํ สกฺขิสฺสามี’’ติ อชฺฌาสเย กงฺขิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – **“ธมฺม เสนาปติ…เป…. น สโกฺกตี”**ติฯ ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสชฺเชตุํ ปฏิภาเนน อสติ ทิสาวิโลกนํ สตฺตานํ สภาโวติ ทเสฺสโนฺต, **“ปุรตฺถิม…เป... นาสกฺขี”**ติ อาหฯ ตตฺถ **ปญฺหุปฺปตฺติฎฺฐาน**นฺติ ปญฺหุปฺปตฺติการณํฯ

เถรสฺส กิลมนภาวํ ชานิตฺวาติ ‘‘สาริปุโตฺต ปเญฺห นิกฺกโงฺข, อชฺฌาสเย เม กงฺขมาโน กิลมตี’’ติ เถรสฺส กิลมนภาวํ ญตฺวาฯ **จตุมหาภูติกกายปริคฺคห**นฺติ เอเตน ขนฺธมุเขน นามรูปปริคฺคโห วุโตฺตฯ **“ภูตมิทนฺติ, สาริปุตฺต, สมนุปสฺสสี”**ติ หิ วทเนฺตน ภควตา ขนฺธวเสน นามรูปปริคฺคโห ทสฺสิโตฯ เอวํ กิรสฺส ภควโต อโหสิ ‘‘สาริปุโตฺต มยา นเย อทิเนฺน กเถตุํ น สกฺขิสฺสติ, ทิเนฺน ปน นเย มมชฺฌาสยํ คเหตฺวา ขนฺธวเสน กเถสฺสตี’’ติฯ เถรสฺส สห นยทาเนน โส ปโญฺห นยสเตน นยสหเสฺสน อุปฎฺฐาสิฯ เตนาห – **“อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคตา”**ติฯ

อรูปาวจเร ปฏิสนฺธิ นาม น โหตีติ โพธิสมฺภารสมฺภรณสฺส อโนกาสภาวโต วุตฺตํฯ เตนาห – **“อภพฺพฎฺฐานตฺตา”**ติ, ลทฺธพฺยากรณานํ โพธิสตฺตานํ อุปฺปตฺติยา อภพฺพเทสตฺตาติ อโตฺถ ฯ **รูปาวจเร นิพฺพตฺตี**ติ กมฺมวสิตาสมฺภวโต อรูปาวจเร อนิพฺพตฺติตฺวา รูปาวจเร นิพฺพตฺติฯ

ปโรสหสฺสนฺติอาทินา ปโรสหสฺสชาตกํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปโรสหสฺสมฺปี**ติ อติเรกสหสฺสมฺปิฯ **สมาคตาน**นฺติ สนฺนิปติตานํ ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานิตุํ อสโกฺกนฺตานํ พาลานํฯ **กเนฺทยฺยุํ เต วสฺสสตํ อปญฺญา**ติ เต เอวํ สมาคตา อปญฺญา อิเม พาลตฺตา สสา วิย วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ โรเทยฺยุํ ปริเทเวยฺยุํฯ โรทมานาปิ ปน อตฺถํ วา การณํ วา เนว ชาเนยฺยุนฺติ ทีเปติฯ **เอโกว เสโยฺย ปุริโส สปโญฺญ**ติ เอวรูปานํ พาลานํ ปโรสหสฺสโตปิ เอโก ปณฺฑิตปุริโสว เสโยฺย วรตโรติ อโตฺถฯ กีทิโส สปโญฺญติ อาห – **“โย ภาสิตสฺส วิชานาติ อตฺถ”**นฺติ, อยํ เชฎฺฐเนฺตวาสิโก วิย โย ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาติ, โส ตาทิโส สปโญฺญ วรตโรติ อโตฺถฯ ทุติเย ปโรสตชาตเก **ฌาเยยฺยุ**นฺติ ยาถาวโต อตฺถํ ชานิตุํ สมาหิตา หุตฺวา จิเนฺตยฺยุํฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

ตติยชาตเก **เย สญฺญิโน**ติ ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนลาภิโน อวเสสจิตฺตกสเตฺต ทเสฺสติฯ **เตปิ ทุคฺคตา**ติ ตสฺสา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อลาภโต เตปิ ทุคฺคตา ทุกฺขํ อุปคตา สญฺญีภเวฯ ‘‘สญฺญา โรโค สญฺญา คโณฺฑ สญฺญา สลฺล’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๔) หิ เต สญฺญาย อาทีนวทสฺสิโนฯ **เยปิ อสญฺญิโน**ติ อสญฺญีภเว นิพฺพเตฺต อจิตฺตกสเตฺต ทเสฺสติฯ เตปิ อิมิสฺสาเยว สมาปตฺติยา อลาภโต ทุคฺคตาเยวฯ ฌานสุขํ **อนงฺคณํ** นิโทฺทสํ ยถาวุตฺตโทสาภาวโตฯ พลวจิเตฺตกคฺคตาสภาเวนปิ ตํ อนงฺคณํ นาม ชาตํฯ **เนวสญฺญี นาสญฺญีติ อาหา**ติ อตีเต กิร พาราณสิยํ พฺรหฺมทเตฺต รชฺชํ กาเรเนฺต โพธิสโตฺต อรญฺญายตเน กาลํ กโรโนฺต อเนฺตวาสิเกหิ ปุโฎฺฐ ‘‘เนวสญฺญี นาสญฺญี’’ติ อาหฯ ปุริมชาตเก วุตฺตนเยเนว ตาปสา เชฎฺฐเนฺตวาสิกสฺส กถํ น คณฺหิํสุฯ โพธิสโตฺต อาภสฺสรโต อาคนฺตฺวา อากาเส ฐตฺวา อิมํ คาถมาหฯ เตน วุตฺตํ – **“เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ”**นฺติฯ

จตุตฺถชาตเก (ชา. ๑.๑.๑๓๕) จนฺทสฺส วิย อาภา เอตสฺสาติ **จนฺทาภํ,** โอทาตกสิณํฯ **สูริยาภ**นฺติ สูริยสฺส วิย อาภา เอตสฺสาติ สูริยาภํ, ปีตกสิณํฯ **โยธ ปญฺญาย คาธตี**ติ โย ปุคฺคโล อิธ สตฺตโลเก อิทํ กสิณทฺวยํ ปญฺญาย คาธติ, อารมฺมณํ กตฺวา อนุปฺปวิสติ, ตตฺถ วา ปติฎฺฐหติฯ **อวิตเกฺกน ทุติยชฺฌาเนน อาภสฺสรูปโค โหตี**ติ โส ปุคฺคโล ตถา กตฺวา ปฏิล

เทฺธน ทุติเยน ฌาเนน อาภสฺสรพฺรหฺมโลกูปโค โหติฯ **เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพ**นฺติ อิมิ นา อิมํ ทเสฺสติ (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๕ จนฺทาภชาตกวณฺณนา) – อตีเต พาราณสิยํ พฺรหฺมท เตฺต รชฺชํ กาเรเนฺต โพธิสเตฺต อรญฺญายตเน กาลํ กโรเนฺต อเนฺตวาสิเกหิ ปุจฺฉิโต ‘‘จนฺทาภํ สูริยาภ’’นฺติ วตฺวา อาภสฺสเร นิพฺพเตฺตฯ ตาปสา เชฏฺฐเนฺตวาสิกสฺส น สทฺทหิํสุฯ โพธิสเตฺต อาคนฺตฺวา อากาเส ฐิโต อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ปญฺจมชาตเก **อาสีเสเถวา**ติ อาสาเจฺฉทํ อกตฺวา อตฺตโน กเมฺมสุ อาสํ กเรยฺยเวฯ **น นิพฺพิเนฺทยฺยา**ติ น นิเพฺพทํ อุปฺปาเทยฺย, น อุกฺกเณฺฐยฺยาติ อโตฺถฯ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ยถา อิจฺฉิ**นฺติ อหญฺหิ สฏฺฐิหตฺถา นรกา อุฏฺฐานํ อิจฺฉิํ, โสมฺหิ ตเถว ชาโต, ตโต อุฏฺฐิโตเยวาติ ที เปติฯ

อตีเต (ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๓.สรภมิคชาตกวณฺณนา) กิร พาราณสิยํ พฺรหฺมทเตฺต รชฺชํ กา เรเนฺต โพธิสเตฺต สรภมิคโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา อรเญฺญ ปฏิวสติฯ ราชา มิควิตฺตโก อโหสิ ถามสมฺปโนฺนฯ เอกทิวสํ คนฺตฺวา อมเจฺจ อาห – ‘‘ยสฺส ปเสฺสน มิโค ปลายติ, เตเนว โส ทา ตโพฺพ’’ติฯ อเถกทิวสํ สรภมิโค อุฏฺฐาย รโญฺญ ฐิตฏฺฐาเนน ปลายิฯ อถ นํ อมจฺจา อุปฺ ปเณฺฑสุํฯ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม มํ ปริหาสนฺติ, มม ปมาณํ น ชานนฺตี’’ติ คาฬฺหํ นิวาเสตฺวา ปตฺติโกว ขคฺคํ อาทาย ‘‘สรภํ คณฺหิสฺสามี’’ติ เวเคน ปกฺขนฺทิฯ อถ นํ ทิสฺวา ตีณิ โยชนานิ อนุพนฺธิฯ สรโภ อรญฺญํ ปาวิสิฯ ราชาปิ ปาวิสิเยวฯ ตตฺถ สรภมิคสฺส คมนมเคฺค สฏฺฐิหตฺถมโตฺต มหาปูติปาตนรกอาวาโฏ อตฺถิ, โส ติํสหตฺถมตฺตํ อุทเกน ปุโณฺณ ติเณหิ จ ปฏิจฺฉโนฺนฯ สรโภ อุทกคนฺธํ ฆายิตฺวาว อาวาฏภาวํ ญตฺวา โถกํ โอสกฺกิตฺวา คโตฯ ราชา ปน อุชุกเมว อาคจฺฉเนฺต ตสฺมิํ ปติฯ

สรโภ ตสฺส ปทสทฺทํ อสุณเนฺต นิวตฺติตฺวา ตํ อปสฺสเนฺต ‘‘นรกอาวาเฏ ปติโต ภวิสฺ สตี’’ติ ญตฺวา อาคนฺตฺวา โอโลเกเนฺต ตํ คมฺภีเร อุทเก อปฺปติเฏฺฐ กิลมนฺตํ ทิสฺวา เตน กตา ปราธํ หทเย อกตฺวา สญฺชาตการุโญฺญ ‘‘มา มยิ ปสฺสเนฺต วราโก นสฺสตุ, อิมมฺหา ตํ ทุกฺขา โมเจสฺสามี’’ติ อาวาฏตีเร ฐิโต ‘‘มา ภายิ, มหาราช, อหํ ตํ ทุกฺขา โมเจสฺสามี’’ติ วตฺวา อตฺต โน ปิยปุตฺตํ อุทฺธริตุํ อุสฺสาหํ กโรเนฺต วิย ตสฺสุทฺธรณตฺถาย สิลาย โยคฺคํ กตฺวา ‘‘วิชฺฌิสฺ สามี’’ติ อาคตํ ราชานํ สฏฺฐิหตฺถา นรกา อุทฺธริตฺวา อสฺสาเสตฺวา ปิฏฺฐิํ อาโรเปตฺวา อรญฺญา นีหริตฺวา เสนาย อวิทูเร โอตาเรตฺวา โอวาทมสฺส ทตฺวา ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปสิฯ ราชา เสนงฺคปริวุโต นครํ คนฺตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย สกลรฏฺฐวาสิโน ปญฺจ สีลานิ รกฺขนฺตู’’ติ ธมฺมเภริํ จราเปสิฯ มหาสเตฺตน ปน อตฺตโน กตคุณํ กสฺสจิ อกเถตฺวา สายํ นานคฺครสโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อลงฺกตสยเน สยิตฺวา ปจฺจูสกาเล มหาสตฺตสฺส คุณํ สริตฺวา อุฏฺฐาย สยนปิเฏฺฐ ปลฺลเงฺกน นิ สีทิตฺวา ปีติปุเณฺณน หทเยน อุทานํ อุทาเนเนฺต ‘‘อาสีเสเถว ปุริโส’’ติอาทินา อิมา ฉ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อหิตา หิตา จา**ติ ทุกฺขผสฺสา สุขผสฺสา จ, มรณผสฺสา, ชีวิตผสฺสาติปิ อโตฺถฯ สตฺ ตานญฺหิ มรณผโสฺส อหิโต, ชีวิตผโสฺส หิโตฯ เตสํ อจินฺติโต มรณผโสฺส อาคจฺฉตีติ ทเสฺสติ ฯ **อจินฺติตมฺปี**ติ มยา ‘‘อาวาเฏ ปติสฺสามี’’ติ น จินฺติตํ, ‘‘สรภํ มาเรสฺสามี’’ติ **จินฺติตํ**ฯ อิทานิ ปน เม จินฺติตํ นฏฺฐํ, อจินฺติตเมว ชาตนฺติ อุทานวเสน วทติฯ **โภคา**ติ ยสปริวารา, เอเต จินฺ ตามยา น โหนฺติฯ ตสฺมา ญาณวตา วีริยเมว กาตพฺพนฺติ วทติฯ วีริยวโต หิ อจินฺติตมฺปิ โหติเยวฯ

ตเสฺสตํ อุทานํ อุทาเนนฺตเสฺสว อรุณํ อุฎฺฐหิฯ ปุโรหิโต ปาโตว สุขเสยฺยปุจฺฉนตฺถํ อาคนฺตฺวา ทฺวาเร ฐิโต ตสฺส อุทานคีตสทฺทํ สุตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘ราชา หิโยฺย มิคํ อคมาสิ, ตตฺถ สรภมิคํ วิโทฺธ ภวิสฺสติ, เตน มเญฺญ อุทานํ อุทาเนตี’’ติฯ เอวํ พฺราหฺมณสฺส รโญฺญ ปริปุณฺณพฺยญฺชนํ อุทานํ สุตฺวา สุมชฺชิเต อาทาเส มุขํ โอโลเกนฺตสฺส ฉายา วิย รญฺญา จ สรเภน จ กตการณํ ปากฏํ อโหสิ, โส นขเคฺคน ทฺวารํ อาโกเฎสิฯ ราชา ‘‘โก เอโส’’ติ ปุจฺฉิฯ อหํ, เทว, ปุโรหิโตติฯ อถสฺส ทฺวารํ วิวริตฺวา ‘‘อิโต เอหาจริยา’’ติ อาหฯ โส ปวิสิตฺวา ราชานํ ชยาเปตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต ‘‘อหํ, มหาราช, ตยา อรเญฺญ กตการณํ ชานามิ, ตฺวํ เอกํ สรภมิคํ อนุพนฺธโนฺต นรเก ปติโต, อถ นํ โส สรโภ สิลาย โยคฺคํ กตฺวา นรกโต อุทฺธริ, โส ตฺวํ ตสฺส คุณํ สริตฺวา อุทานํ อุทาเนสี’’ติ วตฺวา **‘‘สรภํ คิริทุคฺคสฺมิ’’**นฺติอาทินา เทฺว คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อนุสรี**ติ อนุพนฺธิฯ **วิกฺกนฺต**นฺติ อุทฺธรณตฺถาย กตปรกฺกมํฯ **อนุชีวสี**ติ อุปชีวสิ, ตสฺสานุภาเวน ตยา ชีวิตํ ลทฺธนฺติ อโตฺถฯ **สมุทฺธรี**ติ อุทฺธรณํ อกาสิฯ **สิลาย โยคฺคํ สรโภ กริตฺวา**ติ สิลาย โสปานสทิสาย นรกโต อุทฺธรณโยคฺคตํ กริตฺวาฯ **อลีนจิตฺต**นฺติ สโงฺกจํ อปฺปตฺตจิตฺตํฯ **ต มิคํ วเทสี**ติ สุวณฺณสรภมิคํ อิธ สิริสยเน นิปโนฺน วเณฺณสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา, ‘‘อยํ มยา สทฺธิํ น มิคํ อาคโต, สพฺพญฺจ ปวตฺติํ ชานาติ, กถํ นุ โข ชานาติ, ปุจฺฉิสฺสามิ น’’นฺติ จินฺเตตฺวา – **‘‘กิํ ตฺวํ นุ ตเตฺถวา’’**ติ นวมคาถมาห ฯ ตตฺถ **ภิํสรูป**นฺติ กิํ นุ เต ญาณํ พลวชาติกํ, เตเนตํ ชานาสีติ วทติฯ พฺราหฺมโณ ‘‘นาหํ สพฺพญฺญุพุโทฺธ, พฺยญฺชนํ อมเกฺขตฺวา ตยา กถิตคาถาย ปน มยฺหํ อโตฺถ อุปฏฺฐาตี’’ติ ทีเปโนฺต **‘‘น เจวห’’**นฺติ ทสมคาถมาห ฯ ตตฺถ **สุภาสิตาน**นฺติ พฺยญฺชนํ อมเกฺขตฺวา สุฎฺฐุ ภาสิตานํฯ **อตฺถํ ตทาเนนฺตี**ติ โย เตสํ อโตฺถ, ตํ อาเนนฺติ อุปธาเรนฺตีติ อโตฺถฯ ตทา ปุโรหิโต ธมฺมเสนาปติ อโหสิฯ เตเนวาห – **‘‘อตีเตปี’’**ติอาทิฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรวตฺถุ

อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถราทโยติอาทีสุ ปน **ยาถาวสรสคุณวเสนา**ติ ยถาสภาวคุณวเสนฯ ปพฺพชฺชาวเสน ปฏิเวธวเสน สุจิรํ สุนิปุณํ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทชานนวเสน จ รตฺตญฺญุตา เวทิตพฺพาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฐเปตฺวา หิ สมฺมาสมฺพุทฺธ’’**นฺติอาทิมาหฯ **ปากโฎว โหตี**ติ สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติโก ปากโฎ วิภูโต โหติฯ **อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ**ติ สาวเกสุ สพฺพปฐมํ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ญาตโกณฺฑโญฺญฯ **สเพฺพสุปิ เอตทเคฺคส**ูติ สเพฺพสุปิ เอตทคฺคสุเตฺตสุ, สเพฺพสุ วา เอตทคฺคฏฺฐปเนสุฯ

ธุรปตฺตานีติ ปตฺตานํ ปมุขภูตานิ พาหิรปตฺตานิฯ **นวุติหตฺถานี**ติ มชฺฌิมปุริสสฺส หเตฺถน นวุติรตนานิฯ ปทุเมเนว ตํ ตํ ปเทสํ อุตฺตรติ อติกฺกมตีติ **ปทุมุตฺตโร,** ภควาฯ **คนฺธทามมาลาทามาทีหี**ติ อาทิสเทฺทน ปตฺตทามาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ คนฺธทาเมหิ กตมาลา **คนฺธทามํ**ฯ ลวงฺคตโกฺกลชาติปุปฺผาทีหิ กตมาลา **มาลาทามํ**ฯ ตมาลปตฺตาทีหิ กตมาลา **ปตฺตทามํฯ วงฺคปเฎฺฎ**ติ วงฺคเทเส อุปฺปนฺนฆนสุขุมวเตฺถฯ **อุตฺตมสุขุมวตฺถ**นฺติ กาสิกวตฺถมาหฯ

เตปริวฎฺฎธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตปริโยสาเนติ เอตฺถ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจ’’นฺติอาทินา สจฺจวเสน, ‘‘ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติอาทินา กิจฺจวเสน, ‘‘ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺญาต’’นฺติอาทินา กตวเสน จ ตีหิ อากาเรหิ ปริวเฎฺฎตฺวา จตุนฺนํ สจฺจานํ เทสิตตฺตา ตโย ปริวฎฺฎา เอตสฺส อตฺถีติ ติปริวฎฺฎํ, ติปริวฎฺฎเมว เตปริวฎฺฎํ, เตปริวฎฺฎญฺจ ตํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺจาติ **เตปริวฎฺฎธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ,** ตเทว สุตฺตนฺตํ, ตสฺส ปริโยสาเนติ อโตฺถฯ

สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา อาทายาติ สาลิคพฺภํ ผาเลตฺวา ตตฺถ ลพฺภมานํ สาลิขีรรสํ อาทายฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิกํ ขีรปายสํ ปจาเปมฯ เวณิโย ปุริสภาววเสน พนฺธิตฺวา กลาปกรเณ **กลาปคฺคํ**ฯ ขเล กลาปานํ ฐปนทิวเส **ขลคฺคํ**ฯ มทฺทิตฺวา วีหีนํ ราสิกรณทิวเส **ขลภณฺฑคฺคํ**ฯ โกเฏฺฐสุ หิ ธญฺญสฺส ปกฺขิปนทิวเส **โกฏฺฐคฺคํ**ฯ

เทฺว คติโยติ เทฺว เอว นิปฺผตฺติโย, เทฺว นิฏฺฐาติ อตฺโถฯ **ตสฺมิํ กุมาเร สพฺพญฺญุตํ ปเตฺต**ติ โกณฺฑญฺญมาณวเสฺสว ลทฺธิยํ ฐตฺวา อิตเรปิ ฉ ชนา ปุเตฺต อนุสาสิํสุฯ โพธิรุกฺขมูเล ปาจีนปสฺสํ **อจลฏฺฐานํ** นาม, ยํ ‘‘วชิราสน’’นฺติปิ วุจฺจติฯ มหตํ มหติโย วหตีติ ‘‘ปาจีนมุโข’’ติ อวตฺวา **‘‘ปาจีนโลกธาตุอภิมุโข’’**ติ วุตฺตํฯ มํสจกฺขุปิ โลกนาถสฺส อปฺปฏิฆาตํ มหาวิสยญฺจาติฯ **จตุรงฺคสมนฺนาคต**นฺติ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตู’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒, ๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) วุตฺตจตุรงฺคสมนฺนาคตํฯ

อิทํ ปน สพฺพเมวาติ ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ (ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๐) สพฺพเมวฯ **ปริวิตกฺกมตฺตเมว** ตถา อตฺถสิทฺธิยา อภาวโตฯ **ปุปฺผิตผลิตํ กตฺวา**ติ อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาหิ สพฺพปาลิผุลฺลํ, มคฺคผเลหิ สพฺพโส ผลภารภริตญฺจ กโรโนฺต ปุปฺผิตํ ผลิตํ กตฺวาฯ **อปกฺกมิตุกาโม หุตฺวา**ติ เทฺวปิ อคฺคสาวเก อตฺตโน นิปจฺจการํ กโรเนฺต ทิสฺวา เตสํ คุณาติเรกตํ พหุ มญฺญโนฺต พุทฺธานํ สนฺติกา อปกฺกมิตุกาโม หุตฺวาฯ **ตเตฺถวา**ติ ฉทฺทนฺตทหตีเรเยวฯ

สาริปุตฺต-โมคฺคลฺลานเตฺถรวตฺถุ

๑๘๙-๑๙๐. ทุติยตติเยสุ **อิทฺธิมนฺตาน**นฺติ เอตฺถ **มนฺต**-สโทฺท อติสยตฺถวิสโยติ เถรสฺส อติสยิกอิทฺธิตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘อิทฺธิยา สมฺปนฺนาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ สห ปํสูหิ กีฬิํสูติ **สหปํสุกีฬิตาฯ อิธโลกตฺตภาวเมวา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกอตฺตภาวเมวฯ **โสฬส ปญฺญา ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโต**ติ มชฺฌิมนิกาเย **อนุปทสุตฺตนฺตเทสนาย** ‘‘มหาปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต, ปุถุปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต, หาสปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต, ชวนปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต, ติกฺขปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต, นิเพฺพธิกปโญฺญ, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๓) เอวมาคตา มหาปญฺญาทิกา ฉ, ตสฺมิํเยว สุเตฺต อาคตา นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติปญฺญา, อรหตฺตมคฺคปญฺญาติ อิมา โสฬสวิธา ปญฺญา ปฏิวิชฺฌิตฺวา สจฺฉิกตฺวา ฐิโตฯ

ปญฺหสากจฺฉนฺติ ปญฺหสฺส ปุจฺฉนวเสน วิสฺสชฺชนวเสน จ สากจฺฉํ กโรติฯ **อตฺถิเกหิ อุปญฺญาตํ มคฺค**นฺติ เอตํ อนุพนฺธนสฺส การณวจนํฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – ยํนูนาหํ อิมํ ภิกฺขุํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพเนฺธยฺยํฯ กสฺมา? ยสฺมา อิทํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธนํ นาม อตฺถิเกหิ อุปญฺญาตํ มคฺคํ, ญาโต เจว อุปคโต จ มโคฺคติ อโตฺถฯ อถ วา อตฺถิเกหิ อเมฺหหิ มรเณ สติ อมเตนปิ ภวิตพฺพนฺติ เอวํ เกวลํ อตฺถีติ อุปญฺญาตํ, อนุมานญาเณน อุปคนฺตฺวา ญาตํ นิพฺพานํ นาม อตฺถิ, ตํ มคฺคโนฺต ปริเยสโนฺตติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เนสํ ปริสายาติ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ปริวารภูตปริสายฯ **เทฺว อคฺคสาวเก**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน เทฺว มหานุภาเว สาวเกฯ **ฐานนฺตเร**ติ อคฺคสาวกตฺตสญฺญิเต ฐานนฺตเร ฐเปสิฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘อคฺคสาวเก’’ติ อวตฺวา ‘‘มหาสาวเก’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ อเญฺญปิ มหาเถรา อภิญฺญาตาทิคุณวิเสสโยเคน ‘‘มหาสาวกา’’ติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติ, อิเมเยว ปน สาวเกสุ อนญฺญสาธารณภูตา วิเสสโต ‘‘มหาสาวกา’’ติ วตฺตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘เทฺวปิ มหาสาวเก’’**ติ วุตฺตํฯ

มหากสฺสปเตฺถรวตฺถุ

๑๙๑. จตุเตฺถ ยสฺมา ธุตวาทธุตธมฺมธุตงฺคานิ ธุตมูลกานิ, ตสฺมา **“ธุโต เวทิตโพฺพ”**ติ อารทฺธํ, ตตฺถ กิเลเส ธุนิ ธุตวาติ **ธุโต,** ธุตกิเลโส ปุคฺคโล, กิเลสธุนโน วา ธโมฺม, **กิเลสธุนโน ธโมฺม**ติ จ สปฺพฺพภาโค อริยมโคฺค ทฏฺฐโพฺพฯ ตํ ธุตสญฺญิตํ กิเลสธุนนธมฺมํ วทติ, ปเร ตตฺถ ปติฏฺฐาเปตีติ **ธุตวาโท**ฯ จตุกฺกเณฺจตฺถ สมฺภวตีติ ตํ ทเสฺสตุํ – **“เอตฺถ ปนา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ตยิทนฺ**ติ นิปาโต, ตสฺส โส อยนฺติ อโตฺถฯ ธุตภูตสฺส ธุตภูตา ธมฺมา **ธุตธมฺมาฯ อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐิตา** เหฏฺฐา วุตฺตา เอว ฯ กิเลเส สมฺมา ลิขติ ตจฺฉตีติ สเลฺลโข, กิเลสเชคฺจฺฉี, ตสฺส ภาโว **สเลฺลขตา**ฯ ทุวีหิปิ กาเมหิ วิวิจฺจตีติ ปวิเวโก, โยนิโสมนสิการพหุโล ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **ปวิเวกตา**ฯ อิมินา สรีรฏฺฐปนมเตฺตน อตฺถีติ อิทมฏฺฐิ ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา, ตสฺส ภาโว **อิทมฏฺฐิตา,** อิเมหิ วา กุสลธเมฺมหิ อตฺถิ อิทมฏฺฐิ, เยน ญาเณน ‘‘ปพฺพชิเตน นาม ปํสุกูลิกงฺคาทีสุ ปติฏฺฐิเตน ภวิตพฺพ’’นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ธุตคุเณ สมาทิยติ เจว ปริหรติ จ, ตํ ญาณํ **อิทมฏฺฐิตา**ฯ เตนาห – **“อิทมฏฺฐิตา ญาณเมวา”**ติฯ **ธุตธมฺมา นามา**ติ ธุตงฺคเสวนาย ปฏิปกฺขภูตานํ ปาปธมฺมานํ ธุนนวเสน ปวตฺติยา ธุโตติ ลทฺธนามาย ธุตงฺคเจตนาย อุปการกา ธมฺมาติ กตฺวา ธุตธมฺมา นาม ฯ **อนุปตนฺตี**ติ ตทโนฺตคธา ตปฺปริยาปนฺนา โหนฺติ ตทุภยเสฺสว ปวตฺติวิเสสภาวโตฯ **ปฏิเกฺขปวตฺถูสู**ติ ธุตงฺคเสวนาย ปฏิกฺขิปิตพฺพวตฺถูสุ ปหาตพฺพวตฺถูสุฯ

ปํสุกูลิกงฺคํ…เป…. เนสชฺชิกงฺคนฺติ อุเทฺทโสปิ เปยฺยาลนเยน ทสฺสิโตฯ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒ อาทโย) วิตฺถารโต วุตฺตํฯ ธุตวาทคฺคหเณเนว เถรสฺส ธุตภาโวปิ คหิโต โหตีติ **“ธุตวาทาน”**เนฺตว วุตฺตํฯ **อยํ มหา**ติ อภินีหาราทิมหนฺตตายปิ สาสนสฺส อุปการิตายปิ อยํ เถโร มหา, คุณมหนฺตตาย ปสํสาวจนเมว วา เอตํ เถรสฺส ยทิทํ มหากสฺสโปติ ยถา ‘‘มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติฯ

สตฺถุ ธมฺมเทสนาย วตฺถุตฺตเย สญฺชาตปฺปสาทตาย อุปาสกภาเว ฐิตตฺตา วุตฺตํ – **“อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐายา”**ติอาทิฯ เอตสฺส อคฺคภาวสฺสาติ โยเชตพฺพํฯ **สจฺจกาโร**ติ สจฺจภาวาวโห กาโร, อวิสํวาทนวเสน วา ตทตฺถสาธโนติ อโตฺถฯ **โกลาหล**นฺติ กุตูหลวิปฺผาโรฯ สตฺถา สตฺตเม สตฺตเม สํวจฺฉเร ธมฺมํ กเถนฺต สตฺตานํ สวนโยคฺคํ กาลํ สลฺลเกฺขนฺต ทิวา สายนฺหสมยํ กเถติ, รตฺติยํ สกลยามํฯ เตนาห – **“พฺราหฺมโณ พฺราหฺมเณ อาห – ‘โภติ กึ รตฺติํ ธมฺมํ สุณิสฺสสิ ทิวา’”**ติฯ **วิสฺสาสิโก**ติ วิสฺสาสิกภาโวฯ ‘‘ตโต ปฏฺฐาย โส’’ติ วา ปาโฐฯ

เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ปูริตปารมิสฺสาติ อิทํ สา ปรมฺปราย โสตปติตํ อตฺถํ คเหตฺวา อาหฯ **อทินฺนวิปากสฺสา**ติ อวิปกฺกวิปากสฺสฯ **ภทฺทเก กาเล**ติ ยุเตฺต กาเลฯ **นกฺขตฺต**นฺติ นกฺขเตฺตน ลกฺขิตํ ฉณํฯ ตสฺมึ ตสฺมิญฺหิ นกฺขเตฺต อนุภวิตพฺพฉณานิ นกฺขตฺตานิ นาม, อิตรานิ ปน ฉณานิ นามฯ สมฺมาปติตทุกฺขโต วิโมจเนน ตโต นิยฺยานาวหตาย อิจฺฉิตตฺถสฺส ลภาปนโต จ **นิยฺยานิกํ**ฯ **เตส**นฺติ สุวณฺณปทุมานํฯ **โอลมฺพกา**ติ สุวณฺณรตนวิจิตฺตา รตนทามาฯ **ปุญฺญนิยาเมนา**ติ ปุญฺญานุภาวสิเทฺธน นิยาเมนฯ สุวสฺส พาราณสิรชฺชํ ทาตุํ กโตกาโสฯ **ผุสฺสรถ**นฺติ มงฺคลรถํฯ เสตจฺฉตฺตอุณฺหีสวาลพีชนิขคฺคมณิปาทุกานิ **ปญฺจวิธํ ราชกกุธภณฺฑ**นฺติ วทนฺติฯ อิธ ปน เสตจฺฉตฺตํ วิสุํ คหิตนฺติ สีหาสนํ ปญฺจมํ กตฺวา วทนฺติฯ **ปารุปนกณฺณ**นฺติ ปารุปนวตฺถสฺส ทสนฺตํฯ ทิพฺพวตฺถทายิปุญฺญานุภาวโจทิโต **“นนุ ตาตา ถูล”**นฺติ อาหฯ **อโห ตปสฺสี**ติ อโห กปโณ อหํ ราชาติ อโตฺถฯ **พุทฺธานํ สทฺทหิตฺวา**ติ

พุทฺธานํ สาสนํ สทฺทหิตฺวาฯ **จงฺกมนสตานี**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถฯ เตน หิ อคฺคิสาลาทีนิ ปพฺพชิตสารุปฺปานิ ฐานานิ สงฺคณฺหาติฯ

สาธุกีฬิตนฺติ อริยานํ ปรินิพฺพุตฏฺฐาเน กาตพฺพสกฺการํ วทติฯ **นปฺปมชฺชิ, นิโรคา อยฺยา**ติ ปุจฺฉิตาการทสฺสนํฯ **ปรินิพฺพุตา เทวา**ติ เทวี ปฏิวจนํ อทาสิฯ **ปฏิยาเทตฺวา**ติ นิยฺยาเตตฺวาฯ **สมณกปพฺพชฺช**นฺติ สมิตปาเปหิ อริเยหิ อนุฏฺฐาตพฺพปพฺพชฺชํฯ โส หิ ราชา ปเจฺจกพุทฺธานํ เวสสฺส ทิฏฺฐตฺตา ''อิทเมว ภทฺทก''นฺติ ตาทิสํเยว ลิงฺคํ คณฺหิฯ **ตเตฺถวา**ติ พฺรหฺมโลเก เอวฯ วีสติเม วเสฺส สมฺปเตฺตติ อาหริตฺวา สมฺพโนฺธฯ พฺรหฺมโลกโต จวิตฺวา นิพฺพตฺตตฺตา, พฺรหฺมจริยาธิการสฺส จ จิรกาลสมฺภูตตฺตา **''เอวรูปํ กถํ มา กเถถา''**ติ อาหฯ วีสติ ธรณานิ **นิกฺข**นฺติ วทนฺติ, ปญฺจปลํ **นิกฺข**นฺติ อปเรฯ **อิตฺถากโร**ติ อิตฺถิรตนสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ **อยฺยธีตา**ติ อมฺหากํ อยฺยสฺส ธีตา, ภทฺทกาปิลานีติ อโตฺถฯ **สมานปณฺณ**นฺติ สทิสปณฺณํ สทิสเลขํ กุมารสฺส กุมาริกาย จ ยุตฺตํ ปณฺณเลขํฯ เต ปุริสา สมาคตฏฺฐานโต มคธรเฏฺฐ มหาติตฺถคามํ มทฺทรเฏฺฐ สาคลนครญฺจ อุทฺทิสฺส อปกฺกมนฺตา อญฺญมญฺญํ วิสฺสชฺชนฺตา นาม โหนฺตีติ **''อิโต จ เอโตฺต จ เปเสสุ''**นฺติ วุตฺตาฯ

ปุปฺผทามนฺติ หตฺถิหตฺถปฺปมาณํ ปุปฺผทามํฯ **ตานี**ติ ตานิ อุโภหิ คนฺถาปิตานิ เทฺว ปุปฺผทามานิฯ **เต**ติ อุโภ ภทฺทา เจว ปิปฺปลิกุมาโร จ ฯ **โลกามิเสนา**ติ กามสฺสาเทนฯ **อสํสฏฺฐา**ติ น สํยุตฺตา ฌเฏ ชลเนฺตน วิย ปทีเปน อชฺฌาสเย สมุชฺชลเนฺตน วิโมกฺขพีเชน สมุสฺสาหิตจิตฺตตฺตาฯ **ยนฺตพทฺธานี**ติ สสฺสสมฺปาทนตฺถํ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวารกวาฏโยชนวเสน พทฺธานิ นิกฺขมนตุมฺพานิฯ **กมฺมโนฺต**ติ กสิกมฺมกรณฏฺฐานํฯ **ทาสิกคามา**ติ ทาสานํ วสนคามาฯ **โอสาเรตฺวา**ติ ปกฺขิปิตฺวาฯ **อากปฺปกุตฺตวเสนา**ติ อาการวเสน กิริยาวเสนฯ **อนนุจฺฉวิก**นฺติ ปพฺพชิตภาวสฺส อนนุรูปํฯ **ตสฺส มตฺถเก**ติ เทฺวธาปถสฺส ทฺวิธาภูตฏฺฐาเนฯ เอเตสํ สงฺคหํ กาตุํ วฏฺฏตีติ นิสีทตีติ สมฺพโนฺธฯ สา ปน ตตฺถ สตฺถุ นิสชฺชา เอทิสีติ ทเสฺสตุํ – **''นิสีทโนฺต ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยา พุทฺธานํ อปริมิตกาลสมฺภูตาจิเนฺตยฺยาปริเมฺยฺยปุญฺญสมฺภารูปจยนิพฺพตฺตา รูปปฺปภาวพุทฺธคุณวิโชฺชติตา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนสมุชฺชลิตา พฺยามปฺปภาเกตุมาลาลงฺกตา สภาวสิทฺธิตาย อกิตฺติมา รูปกายสิรี, ตํเยว มหากสฺสปสฺส อทิฏฺฐปุพฺพปฺปสาทสํวทฺธนตฺถํ อนิคฺคูหิตฺวา นิสิโนฺน ภควา **''พุทฺธเวสํ คเหตฺวา...เป.... นิสีที''**ติ วุโตฺตฯ อสีติหตฺถปฺปเทสํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺติยา **อสีติหตฺถา**ติ วุตฺตาฯ **สตสาโข**ติ พหุสาโข อเนกสาโขฯ **สุวณฺณวโณฺณว อโหสิ** นิรนฺตรํ พุทฺธรสฺมีหิ สมนฺตโต สโมกิณฺณภาวโตฯ

ตีสุ ฐาเนสูติ ทูรโต นาติทูเร อาสเนฺนติ ตีสุ ฐาเนสุฯ **ตีหิ โอวาเทหี**ติ ''ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ 'ติพฺพํ เม หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวิสฺสติ เถเรสุ นเวสุ มชฺฌิเมสู'ติฯ เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ 'ยํ กิญฺจิ ธมฺมํ สุณิสฺสามิ กุสลูปสํหิตํ, สพฺพํ ตํ อฏฺฐิํ กตฺวา มนสิ กริตฺวา สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณิสฺสามี'ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ 'สาตสหคตา จ เม กายคตาสติ น วิชหิสฺสตี'ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพ''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อิเมหิ ตีหิ โอวาเทหิฯ เอตฺถ หิ ภควา ปฐมํ โอวาทํ เถรสฺส พฺราหฺมณชาติกตฺตา ชาติมานปฺปหานตฺถมภาสิ, ทุติยํ พาหุสจฺจํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกอหํการปฺปหานตฺถํ, ตติยํ อุปธิสมฺปตฺติํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกอตฺตสิเนหปฺปหานตฺถํ ฯ **มุทุกา โข ตฺยาย**นฺติ มุทุกา โข เต อยํฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมาห? เถเรน สห จีวรํ ปริวเตฺตตุกามตายฯ กสฺมา ปริวเตฺตตุกาโม ชาโตติ? เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปตุกามตายฯ กึ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา นตฺถีติ? อตฺถิ, เอวํ

ปนสฺส อโหสิ ‘‘อิเมน จิรํ ฐสฺสนฺติ, กสฺสโป ปน วีสติวสฺสสตายุโก, โส มยิ ปรินิพฺพุเต สตฺตปณฺณิคุหายํ วสิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มม สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณกาล ปฺปวตฺตนกํ กริสฺสตีติ อตฺตโน ฐาเน ฐเปสิฯ เอวํ ภิกฺขู กสฺสปสฺส สุสฺสูสิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺ ตี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

จนฺทูปโมติ จนฺทสทิโส หุตฺวาฯ กึ ปริมณฺฑลตาย? โน, อปิจ โข ยถา จโนฺท คคนตลํ ปกฺขนฺทมาโน น เกนจิ สทฺธึ สนฺถวํ วา สิเนหํ วา อาลยํ วา กโรติ, น จ น โหติ มหาชนสฺส ปิโย มนาโป, อยมฺปิ เอวํ เกนจิ สทฺธึ สนฺถวาทีนํ อกรเณน พหุชนสฺส ปิโย มนาโป จนฺทูปโม หุตฺวา ขตฺติยกุลาทีนิ จตฺตาริ กุลานิ อุปสงฺกมตีติ อโตฺถฯ **อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺตนฺ** ติ เตเนว สนฺถวาทีนํ อกรเณน กายญฺจ จิตฺตญฺจ อปกฑฺฒิตฺวา, อปเนตฺวาติ อโตฺถฯ **นิจฺจํ นโว**ติ นิจฺจนวโกว, อาคนฺตุกสทิโส หุตฺวาติ อโตฺถฯ อาคนฺตุโก หิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตเคหํ ป วิสิตฺวา สเจ นํ ฆรสามิกา ทิสฺวา ‘‘อมฺหากมฺปิ ปุตฺตภาตโร วิปฺปวาสํ คนฺตฺวา เอวํ วิจรึสู’’ติ อนุ กมฺปมานา นิสีทาเปตฺวา โภเชนฺติ, ภุตฺตมตฺตเยว ‘‘ตุมฺหากํ ภาชนํ คณฺหถา’’ติ อุฏฺฐาย ปกฺ กมติ, น เตหิ สทฺธึ สนฺถวํ วา กโรติ, กิจฺจกรณียานิ วา สํวิทหติ, เอวมยมฺปิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตํ ฆรํ ปวิสิตฺวา ยํ อิริยาปเถ ปสนฺนา มนุสฺสา เทนฺติ, ตํ คเหตฺวา ฉินฺนสนฺถโว เตสํ กิจฺ จกรณีเย อพฺยาวโฏ หุตฺวา นิกฺขมตีติ ทีเปติฯ

อปฺปคโพฺภติ นปฺปคโพฺภ, อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน, จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน, อเนกฏฺฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ วิรหิโตติ อโตฺถฯ อฏฺฐฏฺฐานํ กายปาคพฺภิยํ นาม สงฺฆคณ ปุคฺคลโภชนสาลชนฺตาฆรนหานติตฺถภิกฺขาจารมเคฺคสุ อนฺตรฆรปเวสเน จ กาเยน อปฺปติรู ปกรณํฯ จตุฏฺฐานํ วจีปาคพฺภิยํ นาม สงฺฆคณปุคฺคลอนฺตรฆเรสุ อปฺปติรูปวาจานิจฺฉารณํฯ อเนกฏฺฐานํ มโนปาคพฺภิยํ นาม เตสุ เตสุ ฐาเนสุ กายวาจาหิ อชฺฌาจารํ อนาปชฺชิตฺวาปิ มนสา กามวิตกฺกาทีนํ วิตกฺกนํฯ สเพฺพสมฺปิ อิเมสํ ปาคพฺภิยานํ อภาเวน อปฺปคโพฺภ หุตฺวา กุลานิ อุปสงฺกมตีติ อโตฺถฯ กสฺสปสํยุเตฺตน จ จนฺทูปมปฺปฏิปทาทิเถรสฺส ธุตฺวาเทสุ อคฺค ภาวสฺส โพธิตตฺตา วุตฺตํ **‘‘เอตเทว กสฺสปสํยุตฺตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา’’**ติฯ

อนุรุทฺธเตฺถรวตฺถุ

๑๙๒. ปญฺจเม **โภชนปปญฺจมตฺตนฺ**ติ โคจรคาเม ปิณฺฑาย จรณาหารปริโภคสญฺญิตํ โภชนปปญฺจมตฺตํฯ **ทีปรุกฺขานนฺ**ติ โลหทนฺตกฏฺฐมยานํ มหนฺตานํ ทีปรุกฺขานํฯ โลหมเยสุปิ หิ เตสุ ทีปาธาเรสุ ทีปรุกฺขกาติ รุฬฺหิเรสา ทฏฺฐพฺพาฯ โอลมฺพกทีปมณฺฑลทีปสญฺจรณที ปาทิกา **เสสทีปา**ฯ

อนุปริยายิ ปทกฺขิณกรณวเสนฯ **อหํ เตนา**ติ เยน ตุยฺหํ อโตฺถ, อหํ เตน ปวาเรมิ, ตสฺ มา ตํ อาหราเปตฺวา คณฺหาติ อโตฺถฯ **สุวณฺณปาติยํเยวสฺส ภตฺตํ อุปฺปชฺชี**ติ เทวตานุภา เวน อุปฺปชฺชิ, น กิญฺจิ ปจนกิจฺจํ อตฺถิฯ **สตฺต มหาปุริสวิตเกฺก วิตเกฺกสี**ติ ‘‘อปฺปิจฺฉสฺสายํ ธ โมฺม, นายํ ธโมฺม มหิจฺฉสฺสา’’ติอาทิเก สตฺต มหาปุริสวิตเกฺก วิตเกฺกสิฯ **อฏฺฐเม**ติ ‘‘นิปฺปปญฺ จารามสฺสายํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม ปปญฺจารามสฺสา’’ติ เอตสฺมึ ปุริสวิตเกฺกฯ

มม สงฺกปฺปมญฺญายาติ ‘‘อปฺปิจฺฉสฺสายํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม มหิจฺฉสฺสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๕๘; อ. นิ. ๘.๓๐) มหาปุริสวิตกฺกวเสน อารทฺธมตฺตํ มตฺถกํ ปาเปตุํ อสมตฺถภา เวน ฐิตํ มม สงฺกปฺปํ ชานิตฺวาฯ **มโนมเยนา**ติ มโนมเยน วิย มนสา นิมฺมิตสทิเสน, ปริณามิ เตนาติ อโตฺถฯ **อิทฺธิยา**ติ ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ เอวํ ปวตฺตาย อธิฏฺฐานิทฺธิยาฯ

ยทา เม อหุ สงฺกโปฺปติ ยสฺมึ กาเล มยฺหํ ‘‘กีทิโส นุ โข อฏฺฐโม มหาปุริสวิตกฺโก’’ติ ปริวิตกฺโก อโหสิ, ยทา เม อหุ สงฺกโปฺป, ตโต มม สงฺกปฺปมญฺญาย อิทฺธิยา อุปสงฺกมิ, อุตฺตริ เทสยีติ โยชนาฯ **อุตฺตริ เทสยี**ติ ‘‘นิปฺปปญฺจารามสฺสายํ ธโมฺม นิปฺปปญฺจรติโน , นายํ ธโมฺม ปปญฺจารามสฺส ปปญฺจรติโน’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๘; อ. นิ. ๘.๓๐) อิมํ อฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ ปูเรนฺโต อุปริ เทสยิฯ ตํ ปน เทสิตํ ทเสฺสนฺโต อาห – **‘‘นิปฺปปญฺจรโต พุโทฺธ, นิปฺปปญฺจมเทสยี’’**ติ, ปปญฺจา นาม ราคาทโย กิเลสา, เตสํ วูปสมนตาย ตทภาวโต จ โลกุตฺตรธมฺมา นิปฺปปญฺจา นามฯ ยถา ตํ ปาปุณาติ, ตถา ธมฺมํ เทเสสิ, สามุกฺกํสิกํ จตุสจฺจเทสนํ อเทสยีติ อโตฺถฯ

ตสฺสาหํ ธมฺมมญฺญายาติ ตสฺส สตฺถุ เทสนาธมฺมํ ชานิตฺวาฯ **วิหาสิ**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชโนฺต วิหริํฯ **สาสเน รโต**ติ สิกฺขตฺตยสงฺคเห สาสเน อภิรโตฯ **ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา**ติ ปุเพฺพนิวาสญาณํ, ทิพฺพจกฺขุญาณํ, อาสวกฺขยญาณนฺติ อิมา ติโสฺส วิชฺชา มยา อนุปฺปตฺตา สจฺฉิกตาฯ ตโต เอว **กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ,** อนุสิฏฺฐิ โอวาโท อนุฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ

ภทฺทิยเตฺถรวตฺถุ

๑๙๓. ฉเฏฺฐ อุจฺจ-สเทฺทน สมานโตฺถ อุจฺจา-สโทฺทติ อาห – **‘‘อุจฺจากุลิกานฺติ อุเจฺจ กุเล ชาตาน’’**นฺติฯ **กาฬี สา เทวี**ติ กาฬวณฺณตาย กาฬี สา เทวีฯ กุลานุกฺกเมน รชฺชานุปฺปตฺติ มหากุลินเสฺสวาติ วุตฺตํ – **‘‘โสเยว จา’’**ติอาทิฯ

ลกุณฺฑกภทฺทิยเตฺถรวตฺถุ

๑๙๔. สตฺตเม **ริตฺตโก**ติ เทยฺยวตฺถุรหิโตฯ **คุเณ อาวเชฺชตฺวา**ติ ภควโต รูปคุเณ เจว อากปฺปสมฺปทาทิคุเณ จ อตฺตโน อธิปฺปายํ ญตฺวา อมฺพปกฺกสฺส ปฏิคฺคหณํ ปริภุญฺชนนฺติ เอวมาทิเก ยถาอุปฏฺฐิเต คุเณ อาวเชฺชตฺวาฯ

ปิโณฺฑลภารทฺวาชเตฺถรวตฺถุ

๑๙๕. อฏฺฐเม อภีตนาทภาเวน สีหสฺส วิย นาโท สีหนาโท, โส เอเตสํ อตฺถีติ สีหนาทิกา, เตสํ **สีหนาทิกานํ**ฯ ครหิตพฺพปสํสิตพฺพธเมฺม ยาถาวโต ชานนฺตเสฺสว ครหา ปสํสา จ ยุตฺตรูปาติ อาห – **‘‘พุทฺธา จ นามา’’**ติอาทิฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส ภูมิํ ทเสฺสติฯ เตน หิ ญาเณน อริยสาวโก ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทิํ ปชานาติฯ กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา, กถญฺจ ปชานาตีติ? น ตาวสฺส อตีตา ขีณา ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา อนาคเต วายามาภาวโต, น ปจฺจุปฺปนฺนา วิชฺชมานตฺตาฯ ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายติํ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตี’’ติ ชานโนฺต ปชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุฏฺฐํ ปริวุฏฺฐํ, กตํ จริตํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิํ สตฺต เสกฺขา มคฺคพฺรหฺมจริยํ วสนฺติ นาม, ขีณาสโว วุฏฺฐวาโสฯ ตสฺมา อริยสาวโก อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘‘วุสิตํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ ปชานาติฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสน โสฬสวิธํ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ, ขีณาสโว ก

ตกรณีโยฯ ตสฺมา อริยสาวโก อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขนฺโต ‘‘กตํ กรณีย’’นฺติ ปชานาติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย เอวํ โสฬสวิธกิจฺจภาวาย, กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนาย กิจฺจํ เม นตฺถีติ ปชานาติฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิ, อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิย, เต จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺตีติ ปชานาติฯ

มนฺตาณิปุตฺตปุณฺณเตฺถรวตฺถุ

๑๙๖. นวเม อฏฺฐารสสฺปิ วิชฺชาฏฺฐาเนสุ นิปฺผตฺตึ คตตฺตา **‘‘สพฺพสิปฺปสุ โกวิโท หุตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ อภิทยาอพฺภญฺญาวหเสฺสว ธมฺมสฺส ตตฺถ อุปลพฺภนโต **‘‘โมกฺขธมฺมํ อทิสฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘อิทํ เวทตฺตยํ นามา’’**ติอาทิ ฯ ตถา หิ อเนน ทุคฺคติปริมุจฺจนมฺปิ ทุลฺลภํ, อภิญฺญาปริวารานํ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ ลาภิตาย สยํ เอกเทเสน อุปสนฺโต ปรมุกฺกํสคตํ อุตฺตมทมถสมถํ อนญฺญสาธารณํ ภควนฺตํ สมฺภาเวนฺโต **‘‘อยํ ปุริโส’’**ติอาทิมาหฯ **ปิฏกานิ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตี**ติ ผลภาชนานิ คเหตฺวา อสฺสามิกาย อาคจฺฉนฺติฯ **พุทฺธานนฺติ** คารววเสน พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ **ปริภุญฺชี**ติ เทวตาหิ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ วนมูลผลาผลํ ปริภุญฺชิฯ ปเตฺต ปติฏฺฐาปิตสมนนฺตรเมว หิ เทวตา ตตฺถ ทิโพฺพชํ ปกฺขิปึสุฯ **สมฺมสิตฺวา**ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, ปริวเตฺตตฺวาติ จ วทนฺติฯ **อรหตฺตํ ปาปุณิํสู**ติ มหาเทวเตฺถรสฺส อนุโมทนกถาย อนุปุพฺพิกถาสกฺขิกาย สุวิโสธิตจิตฺตสนฺตานา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

ทสหิ กถาวตฺถูหีติ อปฺปิจฺฉกถา สนฺตุฏฺฐิกถา ปวิเวกกถา อสํสคฺคกถา วีริยารมฺภกถา สีลสมฺปทากถา สมาธิสมฺปทากถา ปญฺญาสมฺปทากถา วิมุตฺติสมฺปทากถา วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปทากถาติ อิเมหิ ทสหิ กถาวตฺถูหิฯ **ชาติภูมิรฏฺฐวาสิโน**ติ ชาติภูมิวนฺตเทสวาสิโน, สตฺถุ ชาตเทสวาสิโนติ อโตฺถฯ **สีสานุโลกิโก**ติ ปุรโต คจฺฉนฺตสฺส สีสํ อนุ อนุ ปสฺสโนฺตฯ **โอกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา**ติ สากจฺฉาย อวสรํ สลฺลเกฺขตฺวาฯ **สตฺตวิสุทฺธิกฺกมํ ปุจฺฉี**ติ ‘‘กิํ นุ โข, อาวุโส, สีลวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๕๗) สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉิฯ **ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ** สวิเสเสน ทสกถาวตฺถุลาภิตายฯ

มหากจฺจานเตฺถรวตฺถุ

๑๙๗. ทสเม **สํขิเตฺตน กถิตธมฺมสฺสา**ติ มธุปิณฺฑิกสุตฺตนฺตเทสนาสุ วิย สเงฺขเปน เทสิตธมฺมสฺสฯ **ตํ เทสนํ วิตฺถาเรตฺวา**ติ ตํ สเงฺขปเทสนํ อายตนาทิวเสน วิตฺถาเรตฺวาฯ **อตฺถํ วิภชมานาน**นฺติ ตสฺสา สเงฺขปเทสนาย อตฺถํ วิภชิตฺวา กเถนฺตานํฯ **อตฺถวเสน วา**ติ ‘‘เอตฺตกา เอตสฺส อตฺถา’’ติ อตฺถวเสน วา เทสนํ ปูเรตุํ สโกฺกนฺติฯ **พฺยญฺชนวเสน วา**ติ ‘‘เอตฺตกานิ เอตฺถ พฺยญฺชนานิ เทสนาวเสน วตฺตพฺพานี’’ติ พฺยญฺชนวเสน วา ปูเรตุํ สโกฺกนฺติฯ **อยํ ปน มหากจฺจานเตฺถโร อุภยวเสนปิ สโกฺก**ติ ตสฺส สเงฺขเปน อุทฺทิฏฺฐสฺส วิตฺถาเรน สตฺถุ อชฺฌาสยานุรูปํ เทสนโต, ตสฺมา ตตฺถ อโคฺคติ วุโตฺตฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘ปาโตว สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐายา’’ติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนวฯ **อเญฺญหี**ติ อญฺญาสํ อิตฺถีนํ เกเสหิ อติวิย ทีฆาฯ น เกวลญฺจ ทีฆา เอว, อถ โข สินิทฺธนีลมุทุกญฺจิกา จฯ **นิเกฺกสี**ติ อปฺปเกสี ยถา ‘‘อนุทรา กญฺญา’’ติฯ

ปณิยนฺติ วิเกฺกตพฺพภณฺฑํฯ **อาวเชฺชตฺวา**ติ อุปนิสฺสยํ เกสานํ ปกติภาวาปตฺติญฺจ อาวเชฺชตฺวาฯ **คารเวนา**ติ มุณฺฑสีสาปิ เถเร คารเวน เอกวจเนเนว อาคนฺตฺวาฯ **นิมเนฺตตฺวา**ติ สฺ

วาตนาย นิมเนฺตตฺวาฯ **อิมิสฺสา อิตฺถิยา**ติ ยถาวุตฺตเสฏฺฐิธีตรมาหฯ **ทิฏฺฐธมฺมิโกวา**ติ อวธารณํ อฏฺฐานปยุตฺตํ, ทิฏฺฐธมฺมิโก ยสปฏิลาโภว อโหสีติ อโตฺถฯ **ยสปฏิลาโภ**ติ จ ภวสมฺปตฺติปฏิลาโภฯ สตฺตสุ หิ ชวนเจตนาสุ ปฐมา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียผลา, ปจฺฉิมา อุปปชฺชเวทนียผลา, มเชฺฌ ปญฺจ อปราปริยเวทนียผลา, ตสฺมา ปฐมํ เอกํ เจตนํ ฐเปตฺวา เสสา ยถาสกํ ปริปุณฺณผลทายิโน โหนฺติ, ปฐมเจตนาย ปน ทิฏฺฐธมฺมิโก ยสปฏิลาโภว อโหสิฯ

ปฐมเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๒. ทุติยเอตทคฺควคฺควณฺณนา

จูฬปนฺถกเตฺถรวตฺถุ

๑๙๘-๒๐๐. ทุติยสฺส ปฐเม **มเนน นิพฺพตฺติต**นฺติ อภิญฺญามเนน อุปฺปาทิตํฯ **มเนน กตกาโย**ติ อภิญฺญาจิเตฺตน เทสนฺตรํ ปตฺตกาโยฯ **มเนน นิพฺพตฺติตกาโย**ติ อภิญฺญามนสา นิมฺมิตกาโย ‘‘อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๖-๒๓๗; ปฏิ. ม. ๓.๑๔) วิยฯ **เอกสทิเสเยวา**ติ อตฺตสทิเสเยวฯ **เอกวิธเมวา**ติ อเตฺตนา กตปฺปการเมวฯ เอตปฺปรโม หิ เยภุเยฺยน สาวกานํ อิทฺธินิมฺมานวิธิฯ **อโคฺค นาม ชาโต** เอกเทเสน สตฺถุ อิทฺธินิมฺมานานุวิธานโตฯ

ลาภิตายาติ เอเตฺถ ลาภีติ อีกาโร อติสยโตฺถฯ เตน เถรสฺส จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ อติสเยน สวิเสสลาภิตํ ทเสฺสติฯ **อรูปาวจรชฺฌานานํ ลาภิตายา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ น เกวลเญฺจตา เจโตสญฺญาวิวฏฺฏกุสลตา รูปารูปชฺฌานลาภิตาย เอว, อถ โข อิเมหิปิ การเณหีติ ทเสฺสตุํ – **‘‘จูฬปนฺถโก จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เจโต**ติ เจตฺถ จิตฺตสีเสน สมาธิ วุโตฺต, ตสฺมา เจตโส สมาธิสฺส วิวฏฺฏนํ เจโตวิวโฏฺฏ, เอกสฺมิํเยวารมฺมเณ สมาธิจิตฺตํ วิวเฏฺฏตฺวา เหฏฺฐิมสฺส เหฏฺฐิมสฺส อุปรูปริ หาปนโต รูปาวจรชฺฌานลาภี **เจโตวิวฏฺฏกุสโล นาม**ฯ ‘‘สพฺพโส รูปสญฺญาน’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๒๖๕) วุตฺตสญฺญา อติกฺกมิตฺวา ‘‘อากาสานญฺจายตนสญฺญาสหคตํ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสญฺญาสหคต’’นฺติ (ธ. ส. ๒๖๕-๒๖๘) สญฺญาสีเสน วุตฺตชฺฌานานํ วิวฏฺฏกุสโล, ตถา อิตฺถิปุริสาทิสญฺญา นิจฺจสญฺญาทิโต จิตฺตํ วิวเฏฺฏตฺวา เกวเล รูปารูปธมฺมมเตฺต อสงฺขเต นิพฺพาเน จ วิเสสโต วฏฺฏนโต จ สุญฺญตานุปสฺสนาพหุโล **สญฺญาวิวฏฺฏกุสโล**ฯ **สมาธิกุสลตาย** เจโตวิวฏฺฏกุสลตา ตพฺพหุลวิหาริตายฯ ตถา **วิปสฺสนากุสลตาย** สญฺญาวิวฏฺฏกุสลตาฯ **เอโก**ติ จูฬปนฺถกเตฺถรํ วทติฯ **สมาธิลกฺขเณ**ติ สวิตกฺกสวิจาราทิสมาธิสภาเวฯ ปุน **เอโก**ติ มหาปนฺถกเตฺถรมาหฯ **วิปสฺสนาลกฺขเณ**ติ สตฺตอนุปสฺสนา อฏฺฐารสมหาวิปสฺสนาทิวิปสฺสนาสภาเวฯ **สมาธิคาโฬฺห**ติ สมาธิสฺมิํ โอคาฬฺหจิโตฺต สุภาวิตภาวนตาฯ **องฺคสํขิเตฺต**ติ จตุรงฺคิกติวงฺคิกาทิวเสน ฌานงฺคานํ สงฺขิปเนฯ **อารมฺมณสํขิเตฺต**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสาทินิพฺพตฺตเนน กสิณาทิอารมฺมณานํ สํขิปเนฯ **องฺคววตฺถาปเน**ติ วิตกฺกาทีนํ ฌานงฺคานํ ววตฺถาปเนฯ **อารมฺมณววตฺถาปเน**ติ ปถวีกสิณาทิชฺฌานารมฺมณานํ ววตฺถาปเนฯ

ฌานเงฺคหีติ รูปาวจรชฺฌานเงฺคหิ, ฌานงฺคาเนว ฌานํฯ ปุน **ฌานเงฺคหี**ติ อรูปาวจรชฺฌานเงฺคหิฯ **ภาตา**ติ เชฏฺฐภาตาฯ **อสฺสา**ติ กุฏุมฺพิยสฺสฯ **สุวณฺณปูช**นฺติ โสวณฺณมยํ ปุปฺผ

ปูชํ กตฺวาฯ **เทวปุเร**ติ ตาวตึสภวเน สุทสฺสนมหานคเรฯ **อคฺคทฺวาเรนา**ติ ตสฺมึ ทิวเส อคฺคํ สพฺพปฐมํ วิวเฏน นครทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวาฯ

โกกนทนฺติ ปทุมวิเสสนํ ยถา ‘‘โกกาสก’’นฺติฯ ตํ กิร พหุปตฺตํ วณฺณสมฺปนฺนํ อติสุคนฺธญฺจ โหติฯ ‘‘โกกนทํ นาม เสตปทุม’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ปาโต**ติ ปเควฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยถา โกกนทสงฺขาตํ ปทุมํ ปาโต สูริยุคฺคมนเวลายํ ผุลฺลํ วิกสิตํ อวีตคนฺธํ สิยา วิโรจมานํ, เอวํ สรีรคเนฺธน คุณคเนฺธน จ สุคนฺธํ สรทกาเล อนฺตลิเกฺข อาทิจฺจมิว อตฺตโน เตชสา ตปนฺตํ อเงฺคหิ นิจฺฉรณกชฺติยา องฺคีรสํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปสฺสาติฯ

จูฬปนฺถโก กิร กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ปพฺพชิตฺวา ปญฺญวา หุตฺวา อญฺญตรสฺส ทนฺธภิกฺขุโน อุเทฺทสคหณกาเล ปริหาสเกฬึ อกาสิฯ โส ภิกฺขุ เตน ปริหาเสน ลชฺชิโต เนว อุเทฺทสํ คณฺหิ, น สชฺฌายมกาสิฯ เตน กเมฺมนายํ ปพฺพชิตฺวาว ทโนฺธ ชาโต, ตสฺมา คหิตคหิตปทํ อุปริอุปริปทํ คณฺหนฺตสฺส นสฺสติฯ **อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา สุทฺธํ โจฬขณฺฑํ อทาสี**ติ ตสฺส ปุพฺพเหตุํ ทิสฺวา ตทนุรูเป กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชโนฺต สุทฺธํ โจฬขณฺฑํ อทาสิฯ โส กิร ปุเพฺพ ราชา หุตฺวา นครํ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต นลาฏโต เสเท มุจฺจเนฺต ปริสุเทฺธน สาฏเกน นลาฏํ ปุญฺฉิ, สาฏโก กิลิโฏฺฐ อโหสิฯ โส ‘‘อิมํ สรีรํ นิสฺสาย เอวรูโป ปริสุทฺธสาฏโก ปกตึ ชหิตฺวา กิลิโฏฺฐ ชาโต, อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติ อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิฯ เตน การเณนสฺส รโชหรณเมว ปจฺจโย ชาโตฯ

โลมานีติ โจฬขณฺฑตนฺตคตอํสุเก วทติฯ **‘‘กิลิฏฺฐธาตุกานี’’**ติ กิลิฏฺฐสภาวานิฯ **เอวํ คติกเมวา**ติ อิทํ จิตฺตมฺปิ ภวงฺควเสน ปกติยา ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ ราคาทิสมฺปยุตฺตธมฺมวเสน สํกิลิฏฺฐํ ชาตนฺติ ทเสฺสติฯ **นกฺขตฺตํ สมาเนตฺวา**ติ นกฺขตฺตํ สมนฺนาหริตฺวา, อาวเชฺชตฺวาติ อโตฺถ ฯ **พิฬารสฺสตฺถายา**ติ พิฬารสฺส โคจรตฺถายฯ **ชลปกฺกมฺมิเกนา**ติ สมุทฺทกมฺมิเกนฯ **จาริ**นฺติ ขาทิตพฺพติณํฯ **สจฺจการ**นฺติ สจฺจภาวาวหํ การํ, ‘‘อตฺตนา คหิเต ภเณฺฑ อเญฺญสํ น ทาตพฺพ’’นฺติ วตฺวา ทาตพฺพลญฺชนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตติเยน ปฏิหาเรนา**ติ ตติเยน สาสเนนฯ **ปตฺติกา หุตฺวา**ติ สามิโน หุตฺวาฯ

อปฺปเกนปีติ โถเกนปิ ปริเตฺตนปิฯ **เมธาวี**ติ ปญฺญวาฯ **ปาภเตนา**ติ ภณฺฑมูเลนฯ **วิจกฺขโณ**ติ โวหารกุสโลฯ **สมุฏฺฐาเปติ อตฺตาน**นฺติ มหนฺตํ ธนํ ยสญฺจ อุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ อตฺตานํ สณฺฐเปติ ปติฏฺฐาเปติ ฯ ยถา กึ? **อณุํ อคฺคิํว สนฺธมํ,** ยถา ปณฺฑิโต ปุริโส ปริตฺตกํ อคฺคึ อนุกฺกเมน โคมยจุณฺณาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา มุขวาเตน ธเมโนฺต สมุฏฺฐาเปติ วเฑฺฒติ, มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ กโรติ, เอวเมว ปณฺฑิโต โถกมฺปิ ปาภตํ ลภิตฺวา นานาอุปาเยหิ ปโยเชตฺวา ธนญฺจ ยสญฺจ วเฑฺฒติ, วเฑฺฒตฺวา ปุน ตตฺถ อตฺตานํ ปติฏฺฐาเปติฯ ตาย เอว วา ปน ธนสฺส มหนฺตตาย อตฺตานํ สมุฏฺฐาเปติ, อภิญฺญาตํ ปากฏํ กโรตีติ อโตฺถฯ

สุภูติเตฺถรวตฺถุ

๒๐๑-๒๐๒. ตติเย **รณาติ หิ ราคาทโย กิเลสา วุจฺจนฺตี**ติ ‘‘สรณา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๐ ทุกมาติกา) ราคาทโย กิเลสา ‘‘รณา’’ติ วุจฺจนฺติฯ รณนฺติ เอเตหีติ **รณา**ฯ เยหิ อภิภูตา สตฺตา นานปฺปกาเรน กนฺทนฺติ ปริเทวนฺติ, ตสฺมา เต ราคาทโย ‘‘รณา’’ติ วุตฺตาฯ **เทสิตนิยามโต อโนกฺกมิตฺวา**ติ เทสิตาโนกฺกมนโต อนุปคนฺตฺวา เทเสติ, สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว อโนทิสฺสกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวน**ฺติ เอวํ เมตฺตาฌานโต วุฏฺฐาย ภิกฺขาคหเณ สติฯ **ภิกฺขาทายกานํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี**ติ อิทํ **จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุเตฺตน** (อ. นิ.

๑.๕๑ อาทโย) ทีเปตพฺพํฯ อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ หิ กาลํ เมตฺตจิตฺตํ อาเสวนฺตสฺส ภิกฺขุโน ทินฺนทานํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ, เตน จ โส อโมฆํ รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชตีติ อยมโตฺถ ตตฺถ อาคโตเยวฯ **นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา**ติ อาการํ สลฺลกฺเขตฺวาฯ

ขทิรวนิยเรวตเตฺถรวตฺถุ

๒๐๓. ปญฺจเม **วนสภาค**นฺติ สภาคํ วนํ, **สภาค**นฺติ จ สปฺปายนฺติ อโตฺถฯ ยญฺหิ ปกติวิรุทฺธํ พฺยาธิวิรุทฺธญฺจ น โหติ, ตํ ‘‘สภาค’’นฺติ วุจฺจติฯ **อุทกสภาค**นฺติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กลฺยาณกมฺมายูหนกฺขโณ**ติ กลฺยาณกมฺมูปจยสฺส โอกาโสฯ **ติณฺณํ ภาติกาน**นฺติ อุปติโสฺส, จุโนฺท, อุปเสโนติ อิเมสํ ติณฺณํ เชฏฺฐภาติกานํฯ **ติสฺสนฺนญฺจ ภคินีน**นฺติ จาลา, อุปจาลา, สีสุปจาลาติ อิเมสํ ติสฺสนฺนํ เชฏฺฐภคินีนํฯ เอตฺถ จ สาริปุตฺตเตฺถโร สยํ ปพฺพชิตฺวา จาลา, อุปจาลา, สีสุปจาลาติ ติโสฺส ภคินิโย, จุโนฺท อุปเสโนติ อิเม ภาตโร ปพฺพาเชสิ, เรวตกุมาโร เอโกว เคเห อวสิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อมฺหากํ...เป.... ปพฺพาเชนฺตี’’**ติฯ **มหลฺลกตรา**ติ วุทฺธตราฯ อิทญฺจ กุมาริกาย จิรชีวิตํ อภิกงฺขมานา อาหํสุฯ สา กิร ตสฺส อยฺยิกา วีสติวสฺสสติกา ขณฺฑทนฺตา ปลิตเกสา วลิตฺตจา ติลกาหตคตฺตา โคปานสิวงฺกา อโหสิฯ **วิธาวนิก**นฺติ วิธาวนกีฬิกํฯ **ติสฺสนฺนํ สมฺปตฺตีน**นฺติ อนุสฺสววเสน มนุสฺสเทวโมกฺขสมฺปตฺติโย สนฺธาย วทติ, มนุสฺสเทวพฺรหฺมสมฺปตฺติโย วาฯ **สีวลิสฺส ปุญฺญํ วีมํสิสฺสามา**ติ ‘‘สีวลินา กตปุญฺญสฺส วิปากทานฏฺฐานมิท’’นฺติ ญตฺวา เอวมาหฯ **สภาคฏฺฐาน**นฺติ สมํ เทสํฯ

ตํ ภูมิรามเณยฺยกนฺติ กิญฺจาปิ อรหโนฺต คามเนฺต กายวิเวกํ น ลภนฺติ, จิตฺตวิเวกํ ปน ลภเนฺตวฯ เตสญฺหิ ทิพฺพปฺปฏิภาคานิปิ อารมฺมณานิ จิตฺตํ จาเลตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺมา คาโม วา โหตุ อรญฺญาทีนํ วา อญฺญตรํ, ‘ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ’, โส ภูมิปฺปเทโส รมณีโย เอวาติ อโตฺถฯ

กงฺขาเรวตเตฺถรวตฺถุ

๒๐๔. ฉเฏฺฐ **อกปฺปิโย, อาวุโส, คุโฬ**ติ เอกทิวสํ เถโร อนฺตรามเคฺค คุฬกรณํ โอกฺกมิตฺวา คุเฬ ปิฏฺฐมฺปิ ฉาริกมฺปิ ปกฺขิเปนฺเต ทิสฺวาน ‘‘อกปฺปิโย คุโฬ, สามิโส น กปฺปติ คุโฬ วิกาเล ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ กุกฺกุจฺจายโนฺต เอวมาหฯ **อกปฺปิยา มุคฺคา**ติ เอกทิวสํ อนฺตรามเคฺค วเจฺจ มุคฺคํ ชาตํ ทิสฺวา ‘‘อกปฺปิยา มุคฺคา, ปกฺกาปิ มุคฺคา ชายนฺตี’’ติ กุกฺกุจฺจายโนฺต เอวมาหฯ เสสเมตฺถ สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ

โสณโกฬิวิสเตฺถรวตฺถุ

๒๐๕. สตฺตเม **หาเปตพฺพเมว อโหสิ** อจฺจารทฺธวีริยตฺตาฯ **อุทเกน สมฺปพฺยูเฬฺห**ติ อุทเกน ถลํ อุสฺสาเรตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ราสิกเตฯ **หริตูปลิตฺตายา**ติ โคมยปริภณฺฑกตายฯ **ติวิเธน อุทเกน โปเสนฺตี**ติ ขีโรทกํ คโนฺธทกํ เกวโลทกนฺติ เอวํ ติวิเธน อุทเกน โปเสนฺติ ปริปาเลนฺติฯ **ปริสฺสาเวตฺวา**ติ ปริโสเธตฺวา คหิเต ตณฺฑุเลติ โยเชตพฺพํฯ **เทโว มเญฺญ**ติ เทโว วิย ฯ **วีโณวาเทนา**ติ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, โสณ, ยทา เต วีณาย ตนฺติโย อจฺจายตา โหนฺติ, อปิ นุ เต วีณา ตสฺมิํ สมเย สรวตี วา โหติ กมฺมญฺญา วาติ? โน เหตํ, ภเนฺตติฯ เอวเมว โข, โสณ, อจฺจารทฺธวีริยํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺตติ, อติสิถิลวีริยํ โกสชฺชาย สํวตฺตติฯ ตสฺมาติห ตฺวํ, โสณ, วี

ริยสมตํ อธิฏฺฐห, อินฺทฺริยานญฺจ สมตํ ปฏิวิชฺฌา’’ติ (มหาว. ๒๔๓) เอวํ วีณํ อุปมํ กตฺวา ปวตฺติเตน วีโณปโมวาเทนฯ **วีริยสมถโยชนตฺถายา**ติ วีริยสฺส สมเถน โยชนตฺถายฯ

โสณกุฏิกณฺณเตฺถรวตฺถุ

๒๐๖. อฏฺฐเม **กุฏิกโณฺณติ วุจฺจตี**ติ ‘‘โกฏิกโณฺณ’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘กุฏิกโณฺณ’’ติ โวหรียติฯ กุลฆเร ภวา **กุลฆริกา**ฯ สา กิร อวนฺติรเฏฺฐ กุลฆเร มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิสฺส ภริยาฯ **ทสพลสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย จิเนฺตสี**ติ อิทํ องฺคุตฺตรภาณกานํ มเตน วุตฺตํฯ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สปริโส ภควนฺตํ อุปสงฺกมฺม ธมฺมเทสนํ อโสฺสสิ, น จ กญฺจิ วิเสสํ อธิคญฺฉิฯ กสฺมา? โส หิ ธมฺมํ สุณโนฺต เหมวตํ อนุสฺสริตฺวา ‘อาคโต นุ โข เม สหายโก, โน’ติ ทิสาทิสํ โอโลเกตฺวา ตํ อปสฺสโนฺต ‘วญฺจิโต เม สหาโย, โย เอวํ วิจิตฺตปฺปฏิภานํ ภควโต เทสนํ น สุณาตี’ติ วิกฺขิตฺตจิโตฺต อโหสี’’ติ วุตฺตํฯ

ยสฺมา ปฏิสนฺธิชาติอภินิกฺขมนโพธิปรินิพฺพาเนเสฺวว ทฺวตฺติํส ปุพฺพนิมิตฺตานิ หุตฺวาว ปฏิวิคจฺฉนฺติ, น จิรฏฺฐิติกานิ โหนฺติ, **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน** (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ปน ตานิ สวิเสสานิ หุตฺวา จิรตรํ ฐตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **‘‘ติโยชนสหสฺสํ หิมวนฺตํ อกาลปุปฺผิตํ ทิสฺวา’’**ติอาทิฯ **อคฺคพลกายา**ติ สพฺพปุรโต คจฺฉนฺตา พลกายาฯ **เกน ปุปฺผิตภาวํ ชานาสี**ติ เกน การเณน หิมวนฺตสฺส ปุปฺผิตภาวํ ชานาสีติ, เยน การเณน อิมํ อกาลปุปฺผปาฏิหาริยํ ชาตํ, ตํ ชานาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตสฺส ปวตฺติตภาว**นฺติ ตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ภควตา ปวตฺติตภาวํฯ **สเทฺท นิมิตฺตํ คณฺหี**ติ สเทฺท อาการํ สลฺลเกฺขสิฯ **ตโต**ติ ‘‘อหํ ‘เอตํ อมตธมฺมํ ตมฺปิ ชานาเปสฺสามี’ติ ตว สนฺติกํ อาคโตสฺมี’’ติ ยํ วุตฺตํ, ตทนนฺตรนฺติ อโตฺถฯ

สาตาคิโร เหมวตสฺส พุทฺธุปฺปาทํ กเถตฺวา ตํ ภควโต สนฺติกํ อาเนตุกาโม **‘‘อชฺช ปนฺนรโส’’**ติอาทิคาถมาหฯ ตตฺถ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕๓) **อชฺชา**ติ อยํ รตฺตินฺทิโว ปกฺขคณนโต **ปนฺนรโส,** อุปวสิตพฺพโต **อุโปสโถ**ฯ ตีสุ วา อุโปสเถสุ อชฺช ปนฺนรโส อุโปสโถ, น จาตุทฺทสิอุโปสโถ, น สามคฺคีอุโปสโถฯ ทิวิ ภวานิ ทิพฺพานิ, ทิพฺพานิ เอตฺถ อตฺถีติ **ทิพฺพานิ**ฯ กานิ ตานิ? รูปานิฯ ตญฺหิ รตฺติํ เทวานํ ทสสหสฺสิโลกธาตุโต สนฺนิปติตานํ สรีรวตฺถาภรณวิมานปฺปภาหิ อพฺภาทิอุปกฺกิเลสวิรหิตาย จนฺทปฺปภาย จ สกลชมฺพุทีโป อลงฺกโต อโหสีติ อติวิย อลงฺกโต จ ปริวิสุทฺธิเทวสฺส ภควโต สรีรปฺปภายฯ เตนาห – **‘‘ทิพฺพา รตฺติ อุปฏฺฐิตา’’**ติฯ

เอวํ รตฺติคุณวณฺณนาปเทเสนปิ สหายสฺส จิตฺตํ ปสาทํ ชเนโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ กเถตฺวา อาห – **‘‘อโนมนามํ สตฺถารํ, หนฺท ปสฺสาม โคตม’’**นฺติฯ ตตฺถ อโนเมหิ อลามเกหิ สพฺพาการปริปูเรหิ คุเณหิ นามํ อสฺสาติ อโนมนาโมฯ ตถา หิสฺส ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทโส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) นเยน พุโทฺธติ อโนเมหิ คุเณหิ นามํฯ ‘‘ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา’’ติอาทินา (มหานิ. ๘๔) นเยน ภควาติ อโนเมหิ คุเณหิ นามํฯ เอส นโย ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน’’ติอาทีสุฯ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอเตฺถหิ เทวมนุเสฺส อนุสาสติ ‘‘อิมํ ปชหถ, อิมํ สมาทาย วตฺตถา’’ติ สตฺถาฯ ตํ **อโนมนามํ สตฺถารํฯ หนฺทา**ติ วจสายเตฺถ นิปาโตฯ **ปสฺสามา**ติ เตน อตฺตานํ สห สงฺคเหตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนพหุวจนํฯ **โคตม**นฺติ โคตมโคตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สตฺถา, น สตฺถา’’ติ มา วิมติํ อกาสิ, เอกนฺตพฺยวสิโต หุตฺวาว เอหิ ปสฺสาม โคตมนฺติฯ

เอวํ วุตฺต เหมวโต ‘‘อยํ สาตาคิโร ‘อโนมนามํ สตฺถาร’นฺติ ภณนฺโต ตสฺส สพฺพญฺญุตํ ปกาเสติ, สพฺพญฺญุโน จ ทุลฺลภา โลเก, สพฺพญฺญุปฏิเญฺญหิ ปูรณาทิสทิเสหิ โลโก อุปทฺทุโตฯ โส ปน ยทิ สพฺพญฺญู, อทฺธา ตาทิลกฺขณํ ปตฺโต ภวิสฺสติ, เตน เอวํ คเหสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ตาทิลกฺขณํ ปุจฺฉนฺโต อาห – **‘‘กจฺจิ มโน’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **กจฺจี**ติ ปุจฺฉาฯ **มโน**ติ จิตฺตํฯ **สุปณิหิโต**ติ สุฏฺฐุ ฐปิโต อจโล อสมฺปเวธีฯ สเพฺพสุ ภูเตสุ **สพฺพภูเตสุฯ ตาทิโน**ติ ตาทิลกฺขณํ ปตฺตเสฺสว สโตฯ ปุจฺฉา เอว วา อยํ ‘‘โส ตว สตฺถา สพฺพภูเตสุ ตาที, อุทาหุ โน’’ติฯ **อิฏฺฐ อนิฏฺฐจา**ติ เอวรูเป อารมฺมเณฯ **สงฺกปฺปา**ติ วิตกฺกาฯ **วสีกตา**ติ วสํ คมิตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ตํ สตฺถารํ วทสิ, ตสฺส เต สตฺถุโน กจฺจิ ตาทิลกฺขณํ สมฺปตฺตสฺส สโต สพฺพภูเตสุ มโน สุปณิหิโต, อุทาหุ ยาว ปจฺจยํ น ลภติ, ตาว สุปณิหิโต วิย ขายติฯ โส วา เต สตฺถา กจฺจิ สพฺพภูเตสุ สเตฺตสุ ตาที, อุทาหุ โน, เย จ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อารมฺมเณสุ ราคโทสวเสน สงฺกปฺปา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตฺยาสฺส กจฺจิ วสีกตา, อุทาหุ กทาจิ เตสมฺปิ วเสน วตฺตตีติฯ

ตีณิ วสฺสานีติ โสณสฺส ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ตีณิ วสฺสานิฯ ตทา กิร ภิกฺขู เยภุเยฺยน มชฺฌิมเทเสเยว วสิํสุ, ตสฺมา ตตฺถ กติปยา เอว อเหสุํฯ เต จ เอกสฺมิํ นิคเม เอโก เทฺวติ เอวํ วิสุํ วิสุํ วสิํสุ, เถรานญฺจ กติปเย ภิกฺขู อาเนตฺวา อเญฺญสุ อานียมาเนสุ ปุพฺพํ อานีตา เกนจิเทว กรณีเยน ปกฺกมิํสุ, กญฺจิ กาลํ อาคเมตฺวา ปุน เตสุ อานียมาเนสุ อิตเร ปกฺกมิํสุ, เอวํ ปุนปฺปุนํ อานยเนน สนฺนิปาโต จิเรเนว อโหสิ, เถโร จ ตทา เอกวิหารี อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ตีณิ วสฺสานิ คณํ ปริเยสิตฺวา’’**ติฯ **ตีณิ วสฺสานี**ติ จ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **สตฺถุ อธิปฺปายํ ญตฺวา**ติ อตฺตโน อาณาปเนเนว ‘‘อิมินา สทฺธิํ เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุกาโม ภควา’’ติ สตฺถุ อธิปฺปายํ ชานิตฺวาฯ ภควา กิร เยน สทฺธิํ เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุกาโม, ตสฺส เสนาสนปญฺญตฺติยํ อานนฺทเตฺถรํ อาณาเปติฯ

อโชฺฌกาเส วีตินาเมตฺวาติ อโชฺฌกาเส นิสชฺชาย วีตินาเมตฺวาฯ ยสฺมา ภควา อายสฺมโต โสณสฺส สมาปตฺติสมาปชฺชเนน ปฏิสนฺถารํ กโรนฺโต สาวกสาธารณา สพฺพา สมาปตฺติโย อนุโลมปฺปฏิโลมํ สมาปชฺชโนฺต พหุเทว รตฺติํ อโชฺฌกาเส นิสชฺชาย วีตินาเมตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา วิหารํ ปาวิสิ, ตสฺมา อายสฺมาปิ โสโณ ภควโต อธิปฺปายํ ญตฺวา ตทนุรูปํ สพฺพา ตา สมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต พหุเทว รตฺติํ อโชฺฌกาเส นิสชฺชาย วีตินาเมตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา วิหารํ ปาวิสีติ วทนฺติฯ ปวิสิตฺวา จ ภควตา อนุญฺญาโต จีวรติโรกรณิยํ กตฺวา ภควโต ปาทปเสฺส นิสชฺชาย วีตินาเมสิฯ **อเชฺฌสี**ติ อาณาเปสิฯ **ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธมฺม ภาสิตุนฺ**ติ ภิกฺขุ ตุยฺหํ ธมฺม ภาสิตุํ อุปฏฺฐาตุ, ญาณมุขํ อาคจฺฉตุ, ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ ภณาหีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐกวคฺคิยานี**ติ อฏฺฐกวคฺคภูตานิ **กามสุตฺตา**ทิโสฬสสุตฺตานิ (มหานิ. ๑)ฯ **สุคฺคหิโต**ติ สมฺมา อุคฺคหิโตฯ **สเพฺพ วเร ยาจี**ติ วินยธรปญฺจเมน คเณน อุปสมฺปทา ธุวนฺหานํ จมฺมตฺถรณํ คณงฺคณูปาหนํ จีวรวิปฺปวาโสติ อิเม ปญฺจ วเร ยาจิฯ **สุเตฺต อาคตเมวา**ติ อุทานปาฬิยํ อาคตสุตฺตํ สนฺธาย วทติฯ

สีวลิเตฺถรวตฺถุ

๒๐๗. นวเม **สากจฺฉิตฺวา สากจฺฉิตฺวา**ติ รญฺญา สทฺธิํ ปฏิวิรุชฺฌนวเสน ปุนปฺปุนํ สากจฺฉํ กตฺวาฯ **คุฬทธินฺ**ติ ปตฺถินฺนํ คุฬสทิสํ กฐินทธิํฯ **อติอญฺฉิตุนฺ**ติ อติวิย อากฑฺฒิตุํฯ **กญฺชิยํ วาเหตฺวา**ติ ทธิมตฺถุํ ปวาเหตฺวา, ปริสฺสาเวตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘ทธิโต กญฺชิยํ คเหตฺวา’’ติปิ ปาโฐฯ **นนฺ**ติ สุปฺปวาสํฯ พีชปจฺฉิํ ผุสาเปนฺตีติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **ยาว น อุกฺกฑฺฒนฺตี**ติ ยาวทาเน น อุกฺกฑฺฒนฺติ, ทาตุกามาว โหนฺตีติ อธิปฺปาโย **มหาทุกฺขํ อนุโภสี**ติ ปสวนิพนฺธนํ ม

หนฺตํ ทุกฺขํ อนุโภสิฯ **สามิกํ อามเนฺตตฺวา**ติ สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภา ติพฺพาหิ ขราหิ ทุกฺขเวทนาหิ ผุฏฺฐา ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควา, โย อิมสฺส เอวรูปสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย ธมฺมํ เทเสติฯ สุปฺปฏิปนฺโน วต ตสฺส ภควโต สาวกสงฺโฆ, โย อิมสฺส เอวรูปสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย ปฏิปนฺโนฯ สุสุขํ วต นิพฺพานํ, ยตฺถิทํ เอวรูปํ ทุกฺขํ น สํวิชฺชตี’’ติ (อุทา. ๑๘) อิเมหิ ตีหิ วิตกฺเกหิ ตํ ทุกฺขํ อธิวาเสนฺตี สตฺถุ สนฺติกํ เปเสตุกามตาย สามิกํ อามเนฺตตฺวาฯ **ปุเร มรณา**ติ มรณโต ปุเรตรเมวฯ **อิงฺคิตน**ฺติ อาการํฯ **ชีวิตภตฺตน**ฺติ ชีวิตสํสเย ทาตพฺพภตฺตํฯ **สพฺพกมฺมกฺขโม อโหสี**ติ สตฺตวสฺสิเกหิ ทารเกหิ กาตพฺพํ ยํ กิญฺจิ กมฺมํ กาตุํ สมตฺถตาย สพฺพสฺส กมฺมสฺส ขโม อโหสิฯ เตเนว โส สตฺตาหํ มหาทาเน ทียมาเน ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย ธมฺมกรณํ อาทาย สงฺฆสฺส อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิฯ

โยมนฺติอาทิคาถาย ‘‘โย ภิกฺขุ อิมํ ราคปลิปถเญฺจว กิเลสทุคฺคญฺจ สํสารวฏฺฏญฺจ จตุนฺนํ สจฺจานํ อปฺปฏิวิชฺฌนกโมหญฺจ อตีโต จตฺตาโร โอเฆ ติโณฺณ หุตฺวา ปารํ อนุปฺปโตฺต, ทุวิเธน ฌาเนน **ฌายี,** ตณฺหาย อภาเวน **อเนโช,** กถํกถาย อภาเวน **อกถํกถี,** อุปาทานานํ อภาเวน **อนุปาทิยิตฺวา** กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุโต, ตมหํ พฺราหฺมณํ วทามี’’ติ อโตฺถฯ

สเพฺพสํเยว ปน เกสานํ โอโรปนญฺจ อรหตฺตสจฺฉิกิริยา จ อปจฺฉาอปุริมา อโหสีติ อิมินา เถรสฺส ขุรเคฺคเยว อรหตฺตุปฺปตฺติ ทีปิตาฯ เอกเจฺจ ปน อาจริยา เอวํ วทนฺติ ‘‘เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ธมฺมเสนาปตินา โอวาเท ทินฺเนน ‘ยํ มยา กาตุํ สกฺกา, ตมหํ ชานิสฺสามี’ติ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตํ ทิวสํเยว อญฺญตรํ วิจิตฺตํ กุฏิกํ ทิสฺวา ปวิสิตฺวา มาตุกุจฺฉิยํ สตฺต วสฺสานิ อตฺตนา อนุภูตทุกฺขํ อนุสฺสริตฺวา ตทนุสาเรน อตีตานาคเต ญาณํ เนนฺตสฺส อาทิตฺตา วิย ตโย ภวา อุปฏฺฐหิํสุฯ ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา วิปสฺสนาวีถิํ โอตริตฺวา ตาวเทว มคฺคปฺปฏิปาฏิยา สเพฺพปิ อาสเว เขเปโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณี’’ติฯ อุภยถาปิ เถรสฺส อรหตฺตุปฺปตฺติเยว ปกาสิตา, เถโร ปน ปภินฺนปฺปฏิสมฺภิโท ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ

๒๐๘. ทสเม **อาหารกรณเวล**นฺติ โภชนกิจฺจเวลํฯ **อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺต**นฺติ สงฺขารูปสมํ สุขนฺติ ลทฺธนามํ สนฺตํ ปทํ นิพฺพานํ อธิคเจฺฉยฺยฯ **ปฐมปาเทน ปพฺพเต ฐิโตเยวา**ติ ปฐเมน ปาเทน คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต ฐิโตเยวฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุติยเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๓. ตติยเอตทคฺควคฺควณฺณนา

ราหุล-รฏฺฐปาลเตฺถรวตฺถุ

๒๐๙-๒๑๐. ตติยสฺส ปฐมทุติเยสุ **ติโสฺส สิกฺขา**ติ อธิสีลอธิจิตฺตอธิปญฺญาสงฺขาตา ติโสฺส สิกฺขาฯ **จุทฺทส ภตฺตเจฺฉเท กตฺวา**ติ สตฺตาหํ นิราหารตาย เอเกกสฺมิํ ทิวเส ทฺวินฺนํ ภตฺตเจฺฉทานํ วเสน จุทฺทส ภตฺตเจฺฉเท กตฺวาฯ

เตสนฺติ เตสํ ตาปสานํฯ **ลาพุภาชนาทิปริกฺขารํ สํวิธายา**ติ ลาพุภาชนาทิตาปสปริกฺขารํ สํวิทหิตฺวาฯ **สปริฬาหกายธาตุโก**ติ อุสฺสนฺนปิตฺตตาย สปริฬาหกายสภาโวฯ **สต**

สหสฺสาติ สตสหสฺสปริมาณาฯ สตสหสฺสํ ปริมาณํ เอเตสนฺติ สตสหสฺสา อุตฺตรปทโลเปน ยถา ''รูปภโว รูป''นฺติ, อตฺถิอเตฺถ วา อการปจฺจโย ทฏฺฐโพฺพฯ ปาณาติปาตาทิอกุสลธมฺม สมุทาจารสงฺขาโต อามคโนฺธ กุณปคโนฺธ นตฺถิ เอเตสนฺติ **นิรามคนฺธา,** ยถาวุตฺตกิเลสสมุ ทาจารรหิตาติ อโตฺถฯ กิเลสสมุทาจาโร เหตฺถ ''อามคโนฺธ''ติ วุโตฺตฯ กิํการณา? อม นุญฺญตฺตา, กิเลสอสุจิมิสฺสตฺตา, สพฺภิ ชิคุจฺฉิตตฺตา, ปรมทุคฺคนฺธภาววหตฺตา จฯ ตถา หิ เย เย อุสฺสนฺนกิเลสา สตฺตา, เต เต อติทุคฺคนฺธา โหนฺติฯ เตเนว นิกฺกิเลสานํ มตสรีรมฺปิ ทุคฺ คนฺธํ น โหติฯ **ทานคฺคปริวหนเก**ติ ทานคฺคธุรวหนเกฯ **มาปโก**ติ ทิวเส ทิวเส ปริมิตปริ พฺพยทานวเสน ธญฺญมาปโกฯ

ปาฬิยนฺติ วินยปาฬิยํฯ **มิคชาตกํ อาหริตฺวา กเถสี**ติ อตีเต กิร โพธิสโตฺต มิคโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา มิคคณปริวุโต อรเญฺญ วสติฯ อถสฺส ภคินี อตฺตโน ปุตฺตกํ อุปเนตฺวา ''ภาติก อิมํ ภาคิเนยฺยํ มิคมายํ สิกฺขาเปหี''ติ อาหฯ โพธิสโตฺต ''สาธู''ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ''คจฺฉ ตาต, อสุกเวลายํ นาม อาคนฺตฺวา สิเกฺขยฺยาสี''ติ อาหฯ โส มาตุเลน วุตฺตเวลํ อนติกฺกมิตฺวา ตํ อุป สงฺกมิตฺวา มิคมายํ สิกฺขิฯ โส เอกทิวสํ วเน วิจรโนฺต ปาเสน พโทฺธ พทฺธรวํ วิรวิฯ มิคคโณ ปลายิตฺวา ''ปุโตฺต เต ปาเสน พโทฺธ''ติ ตสฺส มาตุยา อาโรเจสิฯ สา ภาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ''ภาติก ภาคิเนโยฺย เต มิคมายํ สิกฺขาปิโต''ติ ปุจฺฉิฯ โพธิสโตฺต ''มา ตฺวํ ปุตฺตสฺส กิญฺจิ ปา ปกํ อาสงฺกิ, สุคฺคหิตา เตน มิคมายา, อิทานิ ตํ หาสยมาโน อาคจฺฉิสฺสตี''ติ วตฺวา **''มิคํ ติ ปลฺลตฺถ''**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มิค**นฺติ ภาคิเนยฺยมิคํฯ ติปลฺลตฺถํ วุจฺจติ สยนํ, อุโภหิ ปเสฺสหิ อุชุกเมว จ นิปนฺนกว เสน ตีหากาเรหิ ปลฺลตฺถํ อสฺส, ตีณิ วา ปลฺลตฺถานิ อสฺสาติ ติปลฺลโตฺถ, ตํ **ติปลฺลตฺถํฯ อเนกมาย**นฺติ พหุมายํ พหุวญฺจนํฯ **อฏฺฐกฺขุร**นฺติ เอเกกสฺมิํ ปาเท ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ วเสน อฏฺฐหิ ขุเรหิ สมนฺนาคตํฯ **อฑฺฒรตฺตาปปายิ**นฺติ ปฺุริมยามํ อติกฺกมิตฺวา มชฺฌิมยาเม อรญฺญ โต อาคมฺม ปานียสฺส ปิวนโต อฑฺฒรเตฺต อาปํ ปิวตีติ อฑฺฒรตฺตาปปายีฯ ''อฑฺฒรเตฺต อาป ปายิ''นฺติปิ ปาโฐฯ มม ภาคิเนยฺยํ มิคํ อหํ สาธุกํ มิคมายํ อุคฺคณฺหาเปสิํฯ กถํ? ยถา เอเกน โสเตน ฉมายํ อสฺสสโนฺต ฉหิ กลาหิ อติโภติ ภาคิเนโยฺยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อยญฺหิ ตว ปุตฺตํ ตถา อุคฺคณฺหาเปสิํ, ยถา เอกสฺมิํ อุปริมนาสิกาโสเต วาตํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ปถวิยํ อลฺลีเนน เอ เกน เหฏฺฐิมนาสิกาโสเตน ตเถว ฉมายํ อสฺสสโนฺต ฉหิ กลาหิ ลุทฺทกํ อติโภติ, ฉหิ โกฏฺฐา เสหิ อโชฺฌตฺถรติ วเญฺจตีติ อโตฺถฯ กตเมหิ ฉหิ? จตฺตาโร ปาเท ปสาเรตฺวา เอเกน ปเสฺสน เสยฺยาย, ขุเรหิ ติณปํสุขณเนน, ชิวฺหานินฺนามเนน, อุทรสฺส อุทฺธุมาตภาวกรเณน, อุจฺจารปสฺ สาววิสฺสชฺชเนน, วาตสฺส นิรุมฺภเนนาติฯ อถ วา ตถา นํ อุคฺคณฺหาเปสิํ, ยถา เอเกน โสเตน ฉมายํ อสฺสสโนฺตฯ **ฉหี**ติ เหฏฺฐา วุเตฺตหิ ฉหิ การเณหิฯ **กลาหี**ติ กลายิสฺสติ, ลุทฺทกํ วเญฺจสฺ สตีติ อโตฺถฯ **โภตี**ติ ภคินิํ อาลปติฯ **ภาคิเนโยฺย**ติ เอวํ ฉหิ การเณหิ วญฺจกํ ภาคิเนยฺยํ นิทฺทิ สติฯ

เอวํ โพธิสโตฺต ภาคิเนยฺยสฺส มิคมายํ สาธุกํ อุคฺคหิตภาวํ วทโนฺต ภคินิํ สมสฺสาเสสิฯ โสปิ มิคโปตโก ปาเส พโทฺธ อนิพนฺธิตฺวาเยว ภูมิยํ มหาผาสุกปเสฺสน ปาเท ปสาเรตฺวา นิป โนฺน ปาทานํ อาสนฺนฏฺฐาเน ขุเรหิ เอว ปหริตฺวา ปํสุญฺจ ติณานิ จ อุปฺปาเฏตฺวา อุจฺจารปสฺ สาวํ วิสฺสเชฺชตฺวา สีสํ ปาเตตฺวา ชิวฺหํ นินฺนาเมตฺวา สรีรํ เขฬกิลินฺนํ กตฺวา วาตคฺคหเณน อุ ทรํ อุทฺธุมาตกํ กตฺวา อกฺขีนิ ปริวเตฺตตฺวา เหฏฺฐานาสิกาโสเตน วาตํ สญฺจราเปโนฺต อุปริม นาสิกาโสเตน วาตํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา สกลสรีรํ ถทฺธภาวํ คาหาเปตฺวา มตกาการํ ทเสฺสสิ, นีลมกฺ ขิกาปิ นํ สมฺปริวาเรสฺุ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน กากา นิลีเยํสุฯ ลุโทฺท อาคนฺตฺวา อุทเร หเตฺถน ป

หริตฺวา ‘‘ปาโตว พโทฺธ ภวิสฺสติ, ปูติโก ชาโต’’ติ ตสฺส พนฺธนรชฺชุํ โมเจตฺวา ‘‘เอเตฺถว ทานินํ อุกฺกนฺติตฺวา มํสํ อาทาย คมิสฺสามี’’ติ นิราสโงฺก หุตฺวา สาขาปลาสํ คเหตุํ อารโทฺธฯ มิคโปตโกปิ อุฎฺฐาย จตูหิ ปาเทหิ ฐตฺวา กายํ วิธุนิตฺวา คีวํ ปสาเรตฺวา มหาวาเตน ฉินฺนวลาหโก วิย เวเคน มาตุ สนฺติกํ อคมาสิฯ สตฺถา ‘‘น, ภิกฺขเว, ราหุโล อิทาเนว สิกฺขากาโม, ปุเพฺพปิ สิกฺขากาโมเยวา’’ติ เอวํ มิคชาตกํ อาหริตฺวา กเถสิฯ

อมฺพลฎฺฐิยราหุโลวาทํ เทเสสีติ ‘‘ปสฺสสิ โน ตฺวํ, ราหุล, อิมํ ปริตฺตํ อุทกาวเสสํ อุทกาทาเน ฐปิตนฺติ? เอวํ, ภเนฺตฯ เอวํ ปริตฺตกํ โข, ราหุล, เตสํ สามญฺญํ, เยสํ นตฺถิ สมฺปชานมุสาวาเท ลชฺชา’’ติ เอวมาทินา **อมฺพลฎฺฐิยราหุโลวาทํ** (ม. นิ. ๒.๑๐๗ อาทโย) กเถสิฯ **เคหสิตํ วิตกฺกํ วิตเกฺกนฺตสฺสา**ติ อายสฺมา กิร ราหุโล ภควโต ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต คจฺฉโนฺตว ปาทตลโต ยาว อุปริ เกสนฺตา ตถาคตํ โอโลเกสิ, โส ภควโต พุทฺธเวสวิลาสํ ทิสฺวา ‘‘โสภติ ภควา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺตสรีโร พฺยามปฺปภาปริกฺขิตฺตตาย วิปฺปกิณฺณสุวณฺณจุณฺณมชฺฌคโต วิย วิชฺชุลตาปริกฺขิโตฺต กนกปพฺพโต วิย ยนฺตสมากฑฺฒิตรตนวิจิตฺตสุวณฺณอคฺฆิกํ วิย ปํสุกูลจีวรปฺปฎิจฺฉโนฺนปิ รตฺตกมฺพลปริกฺขิตฺตกนกปพฺพโต วิย ปวาฬลตาปฎิมณฺฑิตสุวณฺณฆฎิกํ วิย จีนปิฎฺฐจุณฺณปูชิตสุวณฺณเจติยํ วิย ลาขารสานุลิโตฺต กนกถูโป วิย รตฺตวลาหกนฺตรคโต ตงฺขณมุคฺคตปุณฺณจโนฺท วิย อโห สมตึสปารมิตานุภาเวน สชฺชิตสฺส อตฺตภาวสฺส สิริสมฺปตฺตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตโต อตฺตานมฺปิ โอโลเกตฺวา ‘‘อหมฺปิ โสภามิ, สเจ ภควา จตูสุ มหาทีเปสุ จกฺกวตฺติรชฺชํ อกริสฺส, มยฺหํ ปริณายกฎฺฐานนฺตรมทสฺส, เอวํ สเนฺต อติวิย ชมฺพุทีปตลํ อติโสภิสฺสา’’ติ อตฺตภาวํ นิสฺสาย เคหสิตํ ฉนฺทราคํ อุปฺปาเทสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – **‘‘สตฺถุ เจว อตฺตโน จ รูปสมฺปตฺตึ ทิสฺวา เคหสิตํ วิตกฺกํ วิตเกฺกนฺตสฺสา’’**ติฯ

ภควาปิ ปุรโต คจฺฉโนฺตว จิเนฺตสิ – ‘‘ปริปุณฺณจฺฉวิมํสโลหิโต ทานิ ราหุลสฺส อตฺตภาโว, รชนีเยสุ รูปารมฺมณาทีสุ จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทนกาโล ชาโต, นิปฺผลตาย นุ โข ราหุโล วีตินาเมตี’’ติฯ อถ สหาวชฺชเนเนว ปสเนฺน อุทเก มจฺฉํ วิย ปริสุเทฺธ อาทาสมณฺฑเล มุขนิมิตฺตํ วิย จ ตสฺส ตํ จิตฺตุปฺปาทํ อทฺทส, ทิสฺวา จ ‘‘อยํ ราหุโล มยฺหํ อตฺรโช หุตฺวา มม ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺต ‘อหํ โสภามิ, มยฺหํ วณฺณายตนํ ปสนฺน’นฺติ อตฺตภาวํ นิสฺสาย เคหสิตํ ฉนฺทราคํ อุปฺปาเทติ, อติเตฺถ ปกฺขโนฺท, อุปฺปถํ ปฎิปโนฺน, อโคจเร จรติ, ทิสามูฬฺหอทฺธิโก วิย อคนฺตพฺพํ ทิสํ คจฺฉติ, อยํ โข ปนสฺส กิเลโส อพฺภนฺตเร วฑฺฒโนฺต อตฺตตฺถมฺปิ ยถาภูตํ ปสฺสิตุํ น ทสฺสิสฺสติ ปรตฺถมฺปิ อุภยตฺถมฺปิ, ตโต นิรเยปิ ปฎิสนฺธึ คณฺหาเปสฺสติ, ติรจฺฉานโยนิยมฺปิ เปตฺติวิสเยปิ อสุรกาเยปิ สมฺพาเธปิ มาตุกุจฺฉิสฺมินฺติ อนมตเคฺค สํสารวเฎฺฎ ปริปาเตสฺสติฯ ยถา โข ปน อเนกรตนปูรา มหานาวา ภินฺนผลกนฺตเรน อุทกํ อาทิยมานา มุหุตฺตมฺปิ น อชฺฌุเปกฺขิตพฺพา โหติ, เวเคน เวเคนสฺสา วิวรํ ปิทหิตุํ วฎฺฎติ, เอวเมว อยมฺปิ น อชฺฌุเปกฺขิตโพฺพฯ ยาวสฺส อยํ กิเลโส อพฺภนฺตเร สีลรตนาทีนิ น วินาเสติ, ตาวเทว นํ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ อชฺฌาสยํ อกาสิฯ ตโต ราหุลํ อามเนฺตตฺวา ‘‘ยํ กิญฺจิ, ราหุล, รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฎฺฐพฺพนฺติฯ รูปเมว นุ โข ภควา รูปเมว นุ โข สุคตาติฯ รูปมฺปิ ราหุล, เวทนาปิ ราหุล, สญฺญาปิ ราหุล, สงฺขาราปิ ราหุล, วิญฺญาณมฺปิ ราหุลา’’ติ **มหาราหุโลวาทสุตฺตํ** (ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) อภาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘ยํ กิญฺจิ ราหุล…เป…. กเถสี’’**ติ วุตฺตํฯ

สํยุตฺตเก ปน ราหุโลวาโทติ ราหุลสํยุตฺเต วุตฺตราหุโลวาทํ สนฺธาย วทนฺติฯ ตตฺถ “สาธุ เม, ภนฺเต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตุ, ยมหํ, ภนฺเต, ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา เอโก วูปกโฎฺฐ อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหเรยฺย”นฺติ เถเรน ยาจิโต “ตํ กิํ มญฺญสิ, ราหุล, จกฺขุ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ, ภนฺเตฯ ยํ ปนานิจฺจํ , ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ? ทุกฺขํ, ภนฺเตฯ ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลฺลํ นุ ตํ สมนุปสฺสิตุํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’’ติอาทินา **ราหุโลวาทํ** (สํ. นิ. ๒.๑๘๘ อาทโย) อารภิฯ **เถรสฺส วิปสฺสนาจาโรเยว,** น ปน มหาราหุโลวาโท วิย วิตกฺกูปเจฺฉทาย วุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ

อถสฺส สตฺถา ญาณปริปากํ ญตฺวาติอาทีสุ ภควโต กิร รโหคตสฺส ปฎิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ “ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, ยนฺนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตริ อาสวานํ ขเย วิเนยฺย”นฺติ? อถสฺส ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฎิกฺกโนฺต อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อามเนฺตสิ – “คณฺหาหิ, ราหุล, นิสีทนํ, เยน อนฺธวนํ เตนุปสงฺกมิสฺสาม ทิวาวิหารายา”ติฯ “เอวํ, ภเนฺต”ติ โข อายสฺมา ราหุโล ภควโต ปฎิสฺสุตฺวา นิสีทนํ อาทาย ภควโต ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต อนุพนฺธิฯ เตน โข ปน สมเยน อเนกานิ เทวตาสหสฺสานิ ภควนฺตํ อภิวนฺทิตฺวา อนุพนฺธิตา โหนฺติ “อชฺช ภควา อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อุตฺตริ อาสวานํ ขเย วินสฺสตี”ติฯ อถ โข ภควา อนฺธวนํ อโชฺคาเหตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ อายสฺมาปิ ราหุโล ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อถ อายสฺมนฺตํ ราหุลํ อามเนฺตตฺวา “ตํ กิํ มญฺญสิ, ราหุล, จกฺขุ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ, ภเนฺตฯ ยํ ปนานิจฺจํ, ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ? ทุกฺขํ, ภเนฺตฯ ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลฺลํ นุ ตํ สมนุปสฺสิตุํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’’ติอาทินา **ราหุโลวาทํ** (สํ. นิ. ๔.๑๒๑) อทาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – **“อนฺธวเน นิสิโนฺน จูฬราหุโลวาทํ กเถสี”**ติฯ

โกฎิสตสหสฺสเทวตาหีติ อายสฺมตา ราหุเลน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปาทมูเล ปถวินฺธรราชกาเล ปตฺถนํ ฐเปเนฺตน สทฺธิํ ปตฺถนํ ฐปิตเทวตาเยเวตาฯ ตาสุ ปน กาจิ ภูมฎฺฐเทวตา, กาจิ อนฺตลิกฺขฎฺฐกา, กาจิ จาตุมหาราชิกาทิเทวโลเก, กาจิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตา, อิมสฺมิํ ปน ทิวเส สพฺพา เอกฎฺฐาเน อนฺธวนสฺมิํเยว สนฺนิปติตาฯ

อาภิโทสิกนฺติ ปาริวาสิกํ เอกรตฺตาติกฺกนฺตํ ปูติภูตํฯ เอกรตฺตาติกฺกนฺตเสฺสว หิ นาม สญฺญา เอสา, ยทิทํ อาภิโทสิโกติฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – ปูติภาวโทเสน อภิภูโตติ อภิโทโส, อภิโทโสเยว **อาภิโทสิโกฯ กุมฺมาส**นฺติ ยวกุมฺมาสํฯ **อธิวาเสตฺวา**ติ “เตน หิ, ตาต รฎฺฐปาล, อธิวาเสหิ สฺวาตนาย ภตฺต”นฺติ ปิตรา นิมนฺติโต สฺวาตนาย ภิกฺขํ อธิวาเสตฺวาฯ เอตฺถ จ เถโร ปกติยา อุกฺกฎฺฐสปทานจาริโก สฺวาตนาย ภิกฺขํ นาม นาธิวาเสติ, มาตุ อนุคฺคเหน ปน อธิวาเสติฯ มาตุ กิรสฺส เถรํ อนุสฺสริตฺวา อนุสฺสริตฺวา มหาโสโก อุปฺปชฺชติ, โรทเนเนว ทุกฺขี วิย ชาตา, ตสฺมา เถโร “สจาหํ ตํ อปสฺสิตฺวา คมิสฺสามิ, หทยมฺปิสฺสา ผเลยฺยา”ติ อนุคฺคเหน อธิวาเสสิฯ ปณฺฑิตา หิ ภิกฺขู มาตาปิตูนํ อาจริยุปชฺฌายานํ วา กาตพฺพํ อนุคฺคหํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ธุตงฺคสุทฺธิกา น ภวนฺติฯ

อลงฺกตปฎิยเตฺต อิตฺถิชเนติ ปิตรา อุโยฺยชิเต อิตฺถิชเนฯ ปิตา กิรสฺส ทุติยทิวเส สกนิเวสเน มหนฺตํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส ปุญฺชํ การาเปตฺวา กิลเญฺชหิ ปฎิจฺฉาทาเปตฺวา อายสฺมโต รฎฺฐปาลสฺส ปุราณทุติยิกาโย “เอถ ตุเมฺห วธู, เยน อลงฺกาเรน อลงฺกตา ปุเพฺพ รฎฺฐปาลสฺส กุลปุตฺตสฺส ปิยา โหถ มนาปา, เตน อลงฺกาเรน อลงฺกโรถา”ติ อาณาเปตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ

โภชนียํ ปฏิยาทาเปตฺวา กาเล อาโรจิเต อาคนฺตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสินฺนํ ‘‘อิทํ เต, รฏฺฐปาล, มตฺติกํ ธนํ, อญฺญํ เปตฺติกํ, อญฺญํ ปิตามหํ; สกฺกา, ตาต รฏฺฐปาล, โภเค จ ภุญฺชิตุํ, ปุญฺญานิ จ กาตุํ? เอหิ ตฺวํ, ตาต รฏฺฐปาล, สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺติตฺวา โภเค จ ภุญฺชสฺสุ, ปุญฺญานิ จ กโรหี’’ติ ยาจิตฺวา เตน ปฏิกฺขิปิตฺวา ธเมฺม เทสิเต ‘‘อหํ อิมํ อุปฺปพฺพาเชสฺสามี’’ติ อานยิํ, โส ‘‘ทานิ เม ธมฺมกถํ กาตุํ อารโทฺธ, อลํ เม วจนํ น กริสฺสตี’’ติ อุฏฺฐาย คนฺตฺวา ตสฺส โอโรธานํ ทฺวารํ วิวราเปตฺวา ‘‘อยํ โว สามิโก, คจฺฉถ, ยํ กิญฺจิ กตฺวาน คณฺหิตุํ วายมถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ ตีสุ วเยสุ ฐิตา นาฏกิตฺถิโย เถรํ ปริวารยิํสุฯ ตาสุ อยํ อสุภสญฺญํ อุปฺปาเทสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อลงฺกตปฏิยตฺเต อิตฺถิชเน อสุภสญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา’’**ติฯ

ฐิตโกว ธมฺมํ เทเสตฺวาติ –

‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ พิมฺพํ, อรุกายํ สมุสฺสิตํ;
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ, ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติฯ

‘‘ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จ;
อฏฺฐิํ ตเจน โอนทฺธํ, สห วเตฺถหิ โสภติฯ

‘‘อลตฺตกกตา ปาทา, มุขํ จุณฺณกมกฺขิตํ;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘อฏฺฐาปทกตา เกสา, เนตฺตา อญฺชนมกฺขิตา;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘อญฺชนีวณฺณวา จิตฺตา, ปูติกาโย อลงฺกโต;
อลํ พาลสฺส โมหาย, โน จ ปารคเวสิโนฯ

‘‘โอทหิ มิคโว ปาสํ, นาสทา วาคุรํ มิโค;
ภุตฺวา นิวาปํ คจฺฉามิ, กนฺทเนฺต มิคพนฺธเก’’ติฯ (ม. นิ. ๒.๓๐๒; เถรคา. ๗๖๙-๗๗๔) –

อิมาหิ คาถาหิ ธมฺมํ เทเสตฺวาฯ

อากาสํ อุปฺปติตฺวาติ อากาสํ ปกฺขนฺทิตฺวาฯ กสฺมา ปน เถโร อากาเสน คโต? ปิตา กิรสฺส เสฏฺฐิ สตฺตสุ ทฺวารโกฏฺฐเกสุ อคฺคฬานิ ทาเปตฺวา มเลฺล อาณาเปสิ ‘‘สเจ นิกฺขมิตฺวา คจฺฉติ, หตฺถปาเทสุ นํ คเหตฺวา กาสายานิ หริตฺวา คิหิเวสํ คณฺหาเปถา’’ติฯ ตสฺมา เถโร ‘‘เอเต มาทิสํ มหาขีณาสวํ หเตฺถ วา ปาเท วา คเหตฺวา อปุญฺญํ ปสเวยฺยุํ, ตํ เนสํ มา อโหสี’’ติ จิเนฺตตฺวา อากาเสน อคมาสิฯ **มิคจีร**นฺติ เอวํนามกํ อุยฺยานํฯ **จตุปาริชุญฺญปฏิมณฺฑิต**นฺติ ชราปาริชุญฺญํ, พฺยาธิปาริชุญฺญํ, โภคปาริชุญฺญํ, ญาติปาริชุญฺญนฺติ อิเมหิ จตูหิ ปาริชุเญฺญหิ ปฏิมณฺฑิตํฯ **ปาริชุญฺญ**นฺติ จ ปริหานีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กุณฺฑธานเตฺถรวตฺถุ

๒๑๑. ตติเย สลากํ คณฺหนฺตีติ **สลากคาหกา**ฯ สุนาปรนฺตชนปทํ คจฺฉเนฺตปิ ปฐมเมว สลากํ คณฺหีติ สมฺพนฺโธฯ **ฉพฺพสฺสนฺตเร**ติ ฉนฺนํ วสฺสานํ อพฺภนฺตเรฯ **เมตฺตี**ติ มิตฺตภาโวฯ **เภทเก สตี**ติ เภทกรเณ สติฯ **คุมฺพสภาคโต**ติ คุมฺพสมีปโต, อยเมว วา ปาโฐฯ **อิตฺถึ หุตฺวา**ติ อิตฺถึ วิย หุตฺวา, มนุสฺสิตฺถิวณฺณํ มาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ทีฆรตฺตานุคโต**ติ ทีฆกาลํ อนุพนฺโธฯ **เอตฺตกํ อทฺธานนฺ**ติ เอตฺตกํ กาลํฯ **หนฺทาวุโส**ติ คณฺหาวุโสฯ **อตฺถํ คเหตฺวา**ติ ภูตตฺถํ คเหตฺวา, อยเมว วา ปาโฐฯ **โกโณฺฑ ชาโต**ติ ธุโตฺต ชาโตฯ

มาโวจ ผรุสํ กญฺจีติ กญฺจิ เอกปุคฺคลํ ผรุสํ มา อโวจฯ **วุตฺตา ปฏิวเทยฺยุ ตนฺ**ติ ตยา ปเร ทุสฺสีลาติ วุตฺตา ตมฺปิ ตเถว ปฏิวเทยฺยุํฯ **ทุกฺขา หิ สารมฺภกถา**ติ เอสา การณุตฺตรา ยุคคฺคาหกถา นาม ทุกฺขาฯ **ปฏิทณฺฑา ผุเสยฺยุ ตนฺ**ติ กายทณฺฑาทีหิ ปรํ ปหรนฺตสฺส ตาทิสาว ปฏิทณฺฑา ตว มตฺถเก ปเตยฺยุํฯ

สเจ เนเรสิ อตฺตานนฺติ สเจ อตฺตานํ นิจฺจลํ กาตุํ สกฺขิสฺสสิฯ **กํโส อุปหโต ยถา**ติ มุขวฏฺฏิยํ ฉินฺทิตฺวา ตลมตฺตํ กตฺวา ฐปิตํ กํสตาลํ วิยฯ ตาทิสญฺหิ หเตฺถหิ ปาเทหิ ทเณฺฑน วา ปหตมฺปิ สทฺทํ น กโรติฯ **เอส ปโตฺตสิ นิพฺพานนฺ**ติ สเจ เอวรูโป ภวิตุํ สกฺขิสฺสสิ, อิมํ ปฏิปทํ ปูรยมาโน เอโส ตฺวํ อิทานิ อปฺปโตฺตปิ นิพฺพานํ ปโตฺตสิ นามฯ **สารมฺโภ เต น วิชฺชตี**ติ ‘‘เอวญฺจ สติ ตฺวํ ทุสฺสีโล, อหํ สุสีโล’’ติ เอวมาทิโก อุตฺตริกรณวาจาลกฺขโณ สารมฺโภ เต น วิชฺชติ, น ภวิสฺสติเยวาติ อโตฺถฯ **ปริกฺกิเลเสนา**ติ สํกิเลสเหตุนาฯ

วงฺคีสเตฺถรวตฺถุ

๒๑๒. จตุเตฺถ **สมฺปนฺนปฏิภานานนฺ**ติ ปริปุณฺณปฏิภานานํฯ **จุตึ โย เวทิ...เป.... สพฺพโส**ติ โย สตฺตานํ จุติญฺจ ปฏิสนฺธิญฺจ สพฺพากาเรน ปากฏํ กตฺวา ชานาติ, ตํ อหํ อลคฺคนตาย **อสตฺตํ,** ปฏิปตฺติยา สุฏฺฐุ คตตฺตา **สุคตํ,** จตุนฺนํ สจฺจานํ สมฺพุทฺธตฺตา **พุทฺธํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ **ยสฺส คติ**นฺติ ยเสฺสเต เทวาทโย คตึ น ชานนฺติ, ตมหํ อาสวานํ ขีณตาย **ขีณาสวํ,** กิเลเสหิ อารกตฺตา **อรหนฺตํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

อุปเสนวงฺคนฺตปุตฺตเตฺถรวตฺถุ

๒๑๓. ปญฺจเม **สพฺพปาสาทิกานนฺ**ติ สพฺพโส ปสาทํ ชเนนฺตานํฯ **กินฺตายนฺ**ติ กึ เต อยํฯ **อติลหุนฺ**ติ อติสีฆํฯ ยสฺส ตสฺมึ อตฺตภาเว อุปฺปชฺชนารหานํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถิ, ตํ พุทฺธา ‘‘โมฆปุริโส’’ติ วทนฺติ อริฏฺฐลาฬุทายิอาทิเก วิยฯ อุปนิสฺสเย สติปิ ตสฺมึ ขเณ มเคฺค วา ผเล วา อสติ ‘‘โมฆปุริสา’’ติ วทนฺติเยว ธนิยเตฺถราทิเก วิยฯ อิมสฺสปิ ตสฺมึ ขเณ มคฺคผลานํ อภาวโต **‘‘โมฆปุริสา’’**ติ อาห, ตุจฺฉมนุสฺสาติ อโตฺถฯ **พาหุลฺลายา**ติ ปริสพาหุลฺลายฯ **อเนกปริยาเยนา**ติ อเนกการเณนฯ

อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเวติ ภควา กิร ตํ อทฺธมาสํ น กญฺจิ โพธเนยฺยสตฺตํ อทฺทส, ตสฺมา เอวมาห, เอวํ สเนฺตปิ ตนฺติวเสน ธมฺมเทสนา กตฺตพฺพา สิยาฯ ยสฺมา ปนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มยิ โอกาสํ กาเรตฺวา ปฏิสลฺลีเน ภิกฺขู อธมฺมิกํ กติกวตฺตํ กริสฺสนฺติ, ตํ อุปเสโน ภินฺทิสฺสติ, อหํ ตสฺส ปสีทิตฺวา ภิกฺขูนํ ทสฺสนํ อนุชานิสฺสามิฯ ตโต มํ ปสฺสิตุกามา พหู ภิกฺขู ธุตงฺคานิ สมาทิยิสฺสนฺติ, อหญฺจ เตหิ อุชฺฌิตสนฺถตปจฺจยา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสามี’’ติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **เถรสฺสา**ติ อุปเสนเตฺถรสฺสฯ **มนาปานิ เต ภิกฺขุ ปํสุกูลานี**ติ ‘‘ภิกฺขุ ตว อิมานิ ปํสุกูลานิ มนาปานิ อตฺตโน รุจิยา ขนฺติยา คหิตานี’’ติ ปุจฺฉติฯ **น โข เม, ภเนฺต, มนาปานิ ปํสุกูลา**

นีติ, ภเนฺต, น มยา อตฺตโน รุจิยา ขนฺติยา คหิตานิ, คลคฺคาเหน วิย มตฺถกตาฬเนน วิย จ คาหิโต มยาติ ทเสฺสติฯ **ปาฬิยํ อาคตเมวา**ติ วินยปาฬึ สนฺธาย วทติฯ

ทพฺพเตฺถรวตฺถุ

๒๑๔. ฉเฏฺฐ **อฏฺฐารสสุ มหาวิหาเรสู**ติ ราชคหสฺส สมนฺตโต ฐิเตสุ อฏฺฐารสสุ มหาวิหาเรสุฯ **อุปวิชญฺญา**ติ อาสนฺนปสูติกาลาฯ **รโหคโต**ติ รหสิ คโตฯ **สงฺฆสฺส เวยฺยาวจฺจกรเณ กายํ โยเชตุกาโม จิเนฺตสี**ติ เถโร กิร อตฺตโน กตกิจฺจภาวํ ทิสฺวา ''อหํ อิมํ สรีรํ ธาเรมิ, ตญฺจ โข วาตมุเข ฐิตปทีโป วิย อนิจฺจตามุเข ฐิตํ นจิรเสฺสว นิพฺพายนธมฺมํ ยาว น นิพฺพายติ, ตาว กึ นุ โข อหํ สงฺฆสฺส เวยฺยาวจฺจํ กเรยฺย''นฺติ จิเนฺตโนฺต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ''ติโรรเฏฺฐสุ พหู กุลปุตฺตา ภควนฺตํ อทิสฺวาว ปพฺพชนฺติ, เต 'ภควนฺตํ ปสฺสิสฺสาม เจว วนฺทิสฺสามา'ติ จ ทูรโตปิ อาคจฺฉนฺติ, ตตฺร เยสํ เสนาสนํ นปฺปโหติ, เต สิลาปตฺตเกปิ เสยฺยํ กเปฺปนฺติฯ ปโหมิ โข ปนาหํ อตฺตโน อานุภาเวน เตสํ เตสํ กุลปุตฺตานํ อิจฺฉาวเสน ปาสาทวิหารอฑฺฒโยคาทีนิ มญฺจปีฐตฺถรณานิ นิมฺมินิตฺวา ทาตุํ? ปุนทิวเส เจตฺถ เอกเจฺจ อติวิย กิลนฺตรูปา โหนฺติ, เต คารเวน ภิกฺขูนํ ปุรโต ฐตฺวา ภตฺตานิปิ น อุทฺทิสาเปนฺติ, อหํ โข ปน เตสํ ภตฺตานิปิ อุทฺทิสิตุํ ปโหมี''ติฯ อิติ ปฏิสญฺจิกฺขโนฺต ''ยํนูนาหํ สงฺฆสฺส เสนาสนญฺจ ปญฺญเปยฺยํ, ภตฺตานิ จ อุทฺทิเสยฺย''นฺติ จิเนฺตสิฯ **สภาคสภาคาน**นฺติ สุตฺตนฺติกาทิคุณวเสน สภาคานํ, น มิตฺตสนฺถววเสนฯ เถโร หิ ยาวติกา สุตฺตนฺติกา โหนฺติ, เต อุจฺจินิตฺวา อุจฺจินิตฺวา เอกโต เตสํ อนุรูปเมว เสนาสนํ ปญฺญเปติฯ เวนยิกาภิธมฺมิกกมฺมฏฺฐานิกกายทฬฺหิพหุเลสุปิ เอเสว นโยฯ เตเนว **ปาฬิยํ** (ปารา. ๓๘๐) วุตฺตํ – ''เยเต ภิกฺขู สุตฺตนฺติกา, เตสํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญเปตี''ติอาทิฯ

องฺคุลิยา ชลมานายาติ เตโชกสิณจตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อภิญฺญาญาเณน องฺคุลิชลนํ อธิฏฺฐหิตฺวา เตเนว เตโชธาตุสมาปตฺติชนิเตน อคฺคิชาเลน องฺคุลิยา ชลมานายฯ **อยํ มโญฺจ**ติอาทีสุ ปน เถเร ''อยํ มโญฺจ''ติอาทึ วทเนฺต นิมฺมิตาปิ อตฺตโน อตฺตโน คตฏฺฐาเน ''อยํ มโญฺจ''ติอาทึ วทนฺติฯ อยญฺหิ นิมฺมิตานํ ธมฺมตาฯ

''เอกสฺมึ ภาสมานสฺมึ, สเพฺพ ภาสนฺติ นิมฺมิตา;
เอกสฺมึ ตุณฺหิมาสิเน, สเพฺพ ตุณฺหี ภวนฺติ เต''ติฯ (ที. นิ. ๒.๒๘๖);

ยสฺมึ ปน วิหาเร มญฺจปีฐาทีนิ น ปริปูเรนฺติ, ตตฺถ อตฺตโน อานุภาเวน ปูเรนฺติ, เตน นิมฺมิตานํ อวตฺถุกํ วจนํ น โหติ สพฺพตฺถ มญฺจปีฐาทีนํ สพฺภาวโตฯ สพฺพวิหาเรสุ จ คมนมเคฺคสมปฺปมาเณ กตฺวา อธิฏฺฐาติฯ กติกสณฺฐานาทีนํ ปน นานปฺปการตฺตา ตสฺมึ ตสฺมึ วิหาเร กติกวตฺตานิ วิสุํ วิสุํ กถาเปตีติ เวทิตพฺพํฯ อนิยเมตฺวา นิมฺมิตานญฺหิ ''เอกสฺมึ ภาสมานสฺมิ''นฺติอาทิธมฺมตา วุตฺตาฯ ตถา หิ เย วณฺณวยสรีราวยวปริกฺขารกิริยาวิเสสาทีหิ นิยมํ อกตฺวา นิมฺมิตา โหนฺติ, เต อนิยเมตฺวา นิมฺมิตตฺตา อิทฺธิมตา สทิสาว โหนฺติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ ภาสิตตุณฺหีภาวาทีสุ วา ยํ ยํ อิทฺธิมา กโรติ, ตํ ตเทว กโรนฺติฯ สเจ ปน นานปฺปกาเร กาตุกาโม โหติ, เกจิ ปฐมวเย, เกจิ มชฺฌิมวเย, เกจิ ปจฺฉิมวเย, ตถา ทีฆเกเส อุปฑฺฒมุเณฺฑ มิสฺสกเกเส อุปฑฺฒรตฺตจีวเร ปณฺฑุกจีวเร, ปทภาณธมฺมกถาสรภญฺญปญฺหปุจฺฉนปญฺหวิสฺสชฺชนรชนปจนจีวรสิพฺพนโธวนาทีนิ กโรเนฺต, อปเรปิ วา นานปฺปกาเร กาตุกาโม โหติ, เตน ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย ''เอตฺตกา ภิกฺขู ปฐมวยา โหนฺตู''ติอาทินา นเยน ปริกมฺมํ กตฺวา ปุน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิฏฺฐิเต อธิฏฺฐานจิเตฺตน สทฺธึ อิจฺฉิติจฺฉิตปฺปการาเยว โหนฺติฯ **ปุน**

อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว อาคจฺฉตีติ เตหิ สทฺธึ ชนปทกถํ กเถนฺต อนิสีทิตฺวา อตฺตโน ว สนฏฺฐานํ เวฬุวนเมว ปจฺจาคจฺฉติฯ **ปาฬิย**นฺติ วินยปาฬิยํฯ

ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรวตฺถุ

๒๑๕. สตฺตเม **ปิยาน**นฺติ ปิยายิตพฺพานํฯ **มนาปาน**นฺติ มนวฑฺฒนกานํฯ **ปิลิโนฺทติ ปนสฺส โคตฺตํ, วโจฺฉติ นาม**นฺติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยนปิ วทนฺติ ‘‘ปิลิโนฺทติ นามํ, วโจฺฉติ โคตฺต’’นฺติฯ เตเนว อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน **เถรคาถาสํวณฺณนาย** (เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๘ ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา) วุตฺตํ – ‘‘ปิลิโนฺทติสฺส นามํ อกํสุ, วโจฺฉติ ปน โคตฺตํฯ เตน โส อปรภาเค ปิลินฺทวโจฺฉติ ปญฺญายิตฺถา’’ติฯ **สํสเนฺทตฺวา**ติ เอกโต กตฺวาฯ

สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวาติ อิทํ องฺคุตฺตรภาณกานํ กถามเคฺคน วุตฺตํฯ อปเร ปน ภณนฺติ – อนุปฺปเนฺนเยว อมฺหากํ ภควติ สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณเคเห นิพฺพตฺติตฺวา ปิลินฺทวโจฺฉติ ปญฺญาโต สํสาเร สํเวคพหุลตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จูฬคนฺธารํ นาม วิชฺชํ สาเธตฺวา อากาสจารี ปรจิตฺตวิทู จ หุตฺวา ราชคเห ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต ปฏิวสติฯ อถ ยทา อมฺหากํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ อุปคโต, ตโต ปฏฺฐาย พุทฺธานุภาเวน ตสฺส สา วิชฺชา น สมฺปชฺชติ, อตฺถกิจฺจํ น สาเธติฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘สุตํ โข ปน เมตํ ‘อาจริยปาจริยานํ ภาสมานานํ ยตฺถ มหาคนฺธารวิชฺชา ธรติ, ตตฺถ จูฬคนฺธารวิชฺชา น สมฺปชฺชตี’ติฯ สมณสฺส ปน โคตมสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นายํ มม วิชฺชา สมฺปชฺชติ, นิสฺสํสยํ สมโณ โคตโม มหาคนฺธารวิชฺชํ ชานาติ, ยนฺนูนาหํ ตํ ปยิรุปาสิตฺวา ตสฺส สนฺติเก วิชฺชํ ปริยาปุเณยฺย’’นฺติฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ – ‘‘อหํ, มหาสมณ, ตว สนฺติเก เอกํ วิชฺชํ ปริยาปุณิตุกาโม, โอกาสํ เม กโรหี’’ติฯ ภควา ‘‘เตน หิ ปพฺพชา’’ติ อาหฯ โส ‘‘วิชฺชาย ปริกมฺมํ ปพฺพชฺชา’’ติ มญฺญมาโน ปพฺพชีติฯ **ปรวมฺภนวเสนา**ติ ปเรสํ ครหนวเสนฯ

อกกฺกสนฺติ อผรุสํฯ **วิญฺญาปนิ**นฺติ อตฺถวิญฺญาปนิํฯ **สจฺจ**นฺติ ภูตตฺถํฯ **นาภิสเช**ติ ยาย คิราย อญฺญํ กุชฺฌาปนวเสน น ลคาเปยฺย, ขีณาสโว นาม เอวรูปเมว คิรํ น ภาเสยฺย, ตสฺมา ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

อนุวิจินิตฺวาติ อนุวิจาเรตฺวาฯ **จณฺฑิกตํ คจฺฉนฺต**นฺติ สีฆคติยา คจฺฉนฺตํฯ

พาหิยทารุจีริยเตฺถรวตฺถุ

๒๑๖. อฏฺฐเม **เอกรตฺติวาเสน คนฺตฺวา**ติ เทวตานุภาเวน คนฺตฺวาฯ ‘‘พุทฺธานุภาเวนา’’ติปิ วทนฺติฯ เอวํ คโต จ วิหารํ ปวิสิตฺวา สมฺพหุเล ภิกฺขู ภุตฺตปาตราเส กายาลสิยวิโมจนตฺถาย อโพฺภกาเส จงฺกมเนฺต ทิสฺวา ‘‘กหํ เอตรหิ สตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภิกฺขู ‘‘สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ’’ติ วตฺวา ตํ ปุจฺฉิํสุ – ‘‘ตฺวํ ปน กุโต อาคโต’’ติ? สุปฺปารกา อาคโตมฺหีติฯ กทา นิกฺขโนฺตสีติ? หิโยฺย สายํ นิกฺขโนฺตมฺหีติฯ ทูรโต อาคโต, ตว ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา โถกํ วิสฺสมาหิ, อาคตกาเล สตฺถารํ ทกฺขิสฺสตีติฯ อหํ, ภเนฺต, สตฺถุ วา อตฺตโน วา ชีวิตนฺตรายํ น ชานามิ, เอกรเตฺตเนวมฺหิ กตฺถจิ อฏฺฐตฺวา อนิสีทิตฺวา วีสโยชนสติกํ มคฺคํ อาคโต, สตฺถารํ ปสฺสิตฺวาว วิสฺสมิสฺสามีติฯ โส เอวํ วตฺวา ตรมานรูโป สาวตฺถิํ ปวิสิตฺวา ภควนฺตํ อโนปมาย พุทฺธสิริยา ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘จิรสฺสํ วต เม ทิโฏฺฐ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอณตสรีโร คนฺตฺวา อนฺตรวีถิยเมว ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา โคปฺผเกสุ

ทฬฺหํ คเหตฺวา เอวมาห – ‘‘เทเสตุ เม, ภเนฺต, ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ เม สุคโต ธมฺมํ, ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติฯ

อถ นํ สตฺถา ‘‘อกาโล โข ตาว, พาหิย, อนฺตรฆรํ ปวิโฏฺฐมฺหิ ปิณฺฑายา’’ติ ปฏิกฺขิปิ ฯ ตํ สุตฺวา พาหิโย, ‘‘ภเนฺต, สํสาเร สํสรเนฺตน กพฬีการาหาโร น โน ลทฺธปุโพฺพ, ตุมฺหากํ วา มยฺหํ วา ชีวิตนฺตรายํ น ชานามิ, เทเสถ เม ธมฺม’’นฺติฯ สตฺถา ทุติยมฺปิ ปฏิกฺขิปิเยวฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อิมสฺส มํ ทิฎฺฐกาลโต ปฏฺฐาย สกลสรีรํ ปีติยา นิรนฺตรํ อโชฺฌตฺถฎํ โหติ, พลวปีติเวเคน ธมฺมํ สุตฺวาปิ น สกฺขิสฺสติ ปฏิวิชฺฌิตุํ, มชฺฌตฺตุเปกฺขา ตาว ติฎฺฐตุ, เอกรเตฺตเนว วีสโยชนสตํ มคฺคํ อาคตตฺตา ทรโถปิสฺส พลวา, โสปิ ตาว ปฎิปฺปสฺสมฺภตู’’ติฯ ตสฺมา ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตติยํ ยาจิโต อนฺตรวีถิยํ ฐิโตว ‘‘ตสฺมาติห เต, พาหิย, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ทิเฎฺฐ ทิฎฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา (อุทา. ๑๐) นเยน ธมฺมํ เทเสติฯ อิมมตฺถํ สํขิปิตฺวา ทเสฺสเนฺต **‘‘สตฺถารํ ปิณฺฑาย ปวิฎฺฐ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนฺตรฆเร**ติ อนฺตรวีถิยํฯ

อปริปุณฺณปตฺตจีวรตาย ปตฺตจีวรํ ปริเยสเนฺตติ โส กิร วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กโรเนฺต ‘‘ภิกฺขุนา นาม อตฺตโน ปจฺจเย ลภิตฺวา อญฺญํ อโนโลเกตฺวา สยเมว ภุญฺชิตุํ วฎฺฎตี’’ติ เอกภิกฺขุสฺสปิ ปเตฺตน วา จีวเรน วา สงฺคหํ นากาสิฯ เตนสฺส ‘‘อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ น อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ญตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชํ น อทาสิฯ ตาวเทว จ ปพฺพชฺชํ ยาจิโต ‘‘ปริปุณฺณํ เต ปตฺตจีวร’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อปริปุณฺณ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘เตน หิ ปตฺตจีวรํ ปริเยสาหี’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ ตสฺมา โส ปตฺตจีวรํ ปริเยสเนฺต สงฺการฎฺฐานโต โจฬขณฺฑานิ สํกฑฺฒติฯ

สหสฺสมปีติ ปริเจฺฉทวจนํฯ เอกสหสฺสํ เทฺวสหสฺสานีติ เอวํ สหเสฺสน เจ ปริจฺฉินฺนา คาถา โหนฺติ, ตา จ **อนตฺถปทสํหิตา** อากาสวณฺณปพฺพตวณฺณนาทีนิ ปกาสเกหิ อนิพฺพานทีปเกหิ อนตฺถเกหิ ปเทหิ สํหิตา ยาว พหุกา โหนฺติ, ตาว ปาปิกา เอวาติ อโตฺถ ฯ **เอกํ คาถาปทํ เสโยฺย**ติ ‘‘อปฺปมาโท อมตปทํ…เป.… ยถา มตา’’ติ (ธ. ป. ๒๑) เอวรูปา เอกคาถาปิ เสโยฺยติ อโตฺถฯ

กุมารกสฺสปเตฺถรวตฺถุ

๒๑๗. นวเม **เอกํ พุทฺธนฺตรํ สมฺปตฺตึ อนุภวมาโน**ติ สาวกโพธิยา นิยตตาย ปุญฺญสมฺภารสฺส จ สาติสยตฺตา วินิปาตํ อคนฺตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺตึ อนุภวมาโนฯ **‘‘เอกิสฺสา กุลทาริกาย กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปโนฺน’’**ติ วตฺวา ตเมวสฺส อุปฺปนฺนภาวํ มูลโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ – **‘‘สา จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สา**ติ กุลทาริกาฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรกโตฺถฯ เตน วุจฺจมานํ วิเสสํ โชตยติฯ **กุลฆร**นฺติ ปติกุลเคหํฯ **คพฺภนิมิตฺต**นฺติ คพฺภสฺส สณฺฐิตภาววิคฺคหํฯ สติปิ วิสาขาย สาวตฺถิวาสิกุลปริยาปนฺนเตฺต ตสฺสา ตตฺถ ปธานภาวทสฺสนตฺถํ **‘‘วิสาขญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ยถา ‘‘พฺราหฺมณา อาคตา, วาสิโฎฺฐปิ อาคโต’’ติฯ ภควตา เอวํ คหิตนามตฺตาติ โยชนาฯ ยสฺมา ราชปุตฺตา โลเก ‘‘กุมารา’’ติ โวหรียนฺติ, อยญฺจ รโญฺญ กิตฺติมปุโตฺต, ตสฺมา อาห – **‘‘รโญฺญ…เป.… สญฺชานิํสู’’**ติฯ

ปญฺจทส ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวาติ ‘‘ภิกฺขุ, ภิกฺขุ, อยํ วมฺมิโก รตฺตึ ธูปายติ, ทิวา ปชฺชลตี’’ติอาทินา **วมฺมิกสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๒๔๙) อาคตนเยน ปญฺจทส ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวาฯ **ปายาสิรโญฺญ**ติ ‘‘นตฺถิ ปรโลโก, นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา, นตฺถิ สุกตทุกฺกฎานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๑๐, ๔๑๒) เอวํลทฺธิกสฺส ปายาสิราชสฺสฯ ราชา หิ ตทา อนภิสิโตฺต หุตฺ

วา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺนเสตพฺยนครํ อชฺฌาวสนฺต อิมํ ทิฏฺฐึ คณฺหิฯ **ปญฺจทสหิ ปเณฺหหิ ปฏิมเณฺฑตฺวา**ติ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, ราชญฺญ, อิเม จนฺทิมสูริยา อิมสฺมิํ วา โลเก ปรสฺมิํ วา เทวา วา เต มนุสฺสา’’ติ เอวมาทีหิ (ที. นิ. ๒.๔๑๑) ปญฺจทสหิ ปเณฺหหิ ปฏิมณฺฑิตํ กตฺวาฯ **สุตฺตเนฺต**ติ ปายาสิสุตฺตเนฺต (ที. นิ. ๒.๔๐๖ อาทโย)ฯ

มหาโกฏฺฐิกเตฺถรวตฺถุ

๒๑๘. ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ตติยเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๔. จตุตฺถเอตทคฺควคฺควณฺณนา

อานนฺทเตฺถรวตฺถุ

๒๑๙-๒๒๓. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐเม **เหฏฺฐา วุตฺตปฺปมาณ**นฺติ เหฏฺฐา โกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส วตฺถุมฺหิ ‘‘ตสฺส ธุรปตฺตานิ นวุติหตฺถานิ โหนฺติ, เกสรํ ติํสหตฺถํ, กณฺณิกา ทฺวาทสหตฺถา, ปาเทน ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ เอกาทสหตฺถ’’นฺติ เอวํ วุตฺตปฺปมาณํฯ **รโญฺญ เปเสสี**ติ ปจฺจนฺตสฺส กุปิตภาวํ อาโรเจตฺวา เปเสสิฯ **เถรคาถาสํวณฺณนายํ** (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๑๐๑๖ อานนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา) ปน ‘‘ปจฺจนฺตสฺส กุปิตภาวํ รโญฺญ อนาโรเจตฺวา สยเมว ตํ วูปสเมสิ, ตํ สุตฺวา ราชา ตุฏฺฐมานโส ปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘วรํ เต, สุมน, ทมฺมิ, คณฺหาหี’ติ อาหา’’ติ วุตฺตํฯ **น เมตํ จิตฺตํ อตฺถี**ติ มม เอวรูปํ จิตฺตํ นตฺถิฯ **อวณฺฌ**นฺติ อตุจฺฉํฯ **อญฺญํ วเรหี**ติ อญฺญํ ปเตฺถหิ, อญฺญํ คณฺหาหีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุทกํ อธิฏฺฐายา**ติ ‘‘อุทกํ โหตู’’ติ อธิฏฺฐหิตฺวาฯ **คเตนา**ติ คมเนนฯ **น อามิสจกฺขุกา**ติ จีวราทิปจฺจยสงฺขาตํ อามิสํ น โอโลเกนฺติฯ

วสนฏฺฐานสภาเคเยวาติ วสนฏฺฐานสมีเปเยวฯ **เอกนฺตวลฺลโภ**ติ อุปฏฺฐากฏฺฐาเน เอกเนฺตน วลฺลโภฯ **เอตเสฺสวา**ติ เอตเสฺสว ภิกฺขุสฺสฯ **เทฺวชฺฌกถา น โหนฺตี**ติ ทฺวิธาภูตกถา น โหนฺติ, อเนกนฺติกกถา น โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อนิพทฺธา**ติ อนิยตาฯ **โลหิเตน คลเนฺตนา**ติ อิตฺถมฺภูตกฺขาเน กรณวจนํ, คลเนฺตน โลหิเตน ยุโตฺตติ อโตฺถฯ **อนฺวาสโตฺต**ติ อนุคโตฯ **อุเฏฺฐหิ, อาวุโส อานนฺท, อุเฏฺฐหิ, อาวุโส อานนฺทา**ติ ตุริเต อิทมาเมฑิตวจนํฯ **ทฺวิเธน อุทเกนา**ติ สีตุทเกน อุณฺหุทเกน จฯ **ติวิเธน ทนฺตกเฏฺฐนา**ติ ขุทฺทกํ มหนฺตํ มชฺฌิมนฺติ เอวํ ติปฺปกาเรน ทนฺตกเฏฺฐนฯ **นว วาเร อนุปริยายตี**ติ สตฺถริ ปโกฺกสเนฺต ปฏิวจนทานาย ถินมิทฺธวิโนทนตฺถํ นวกฺขตฺตุํ อนุปริยายติฯ เตนวาห – **‘‘เอวญฺหิสฺส อโหสี’’**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อุรุเวลกสฺสปเตฺถรวตฺถุ

๒๒๔. ทุติเย ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิตฺถารโต วินยปาฬิยํ อาคตเมวฯ

กาฬุทายิเตฺถรวตฺถุ

๒๒๕. ตติเย **คมนากปฺป**นฺติ คมนาการํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

พากุลเตฺถรวตฺถุ

๒๒๖. จตุเตฺถ **นิราพาธาน**นฺติ อาพาธรหิตานํฯ ยถา ‘‘ทฺวาวีสติ ทฺวตฺตึสา’’ติอาทิมฺหิ วตฺตเพฺพ ‘‘พาวีสติ พาตฺตึสา’’ติอาทีนิ วุจฺจนฺติ, เอวเมวํ เทฺว กุลานิ อสฺสาติ ทฺวิกุโล, เทฺวกุโลติ วา วตฺตเพฺพ พากุโลติ วุตฺตนฺติ อาห – **‘‘พากุโลติ ทฺวีสุ กุเลสุ วฑฺฒิตตฺตา เอวํ ลทฺธนาโม**’’ติฯ **อุปโยเคนา**ติ อานุภาเวนฯ **ผาสุกกาเล**ติ อโรคกาเลฯ **คทฺทุหนมตฺตมฺปี**ติ โคทุหนมตฺตมฺปิ กาลํฯ อิธ ปน น สกโล โคทุหนกฺขโณ อธิเปฺปโต, อถ โข คาวึ ถเน คเหตฺวา เอกขีรพินฺทุทุหนกาลมตฺตํ อธิเปฺปตํฯ **อาโรคฺยสาล**นฺติ อาตุรานํ อโรคภาวกรณตฺถาย กตสาลํฯ

นิมฺชฺชนุมฺมุชฺชนวเสนาติ ชาณุปฺปมาเณ อุทเก โถกํเยว นิมฺชฺชนุมฺมุชฺชนวเสนฯ **ฉเฑฺฑตฺวา ปลายี**ติ มจฺฉสฺส มุขสมีเปเยว ฉเฑฺฑตฺวา ปลายิฯ **ทารกสฺส เตเชนา**ติ ทารกสฺส ปุญฺญเตเชนฯ **มาริยมานาว มรนฺตี**ติ ทณฺฑาทีหิ โปเถตฺวา มาริยมานาว มรนฺติ, น ชาเลน พทฺธตามเตฺตน อมาริยมานาฯ **นีหฏมโตฺตว มโต**ติ นีหฏกฺขเณเยว มโตฯ เตนสฺส มารณตฺถํ อุปกฺกโม น กโต, เยน อุปกฺกเมน ทารกสฺส อาพาโธ สิยาฯ **ตนฺ**ติ มจฺฉํฯ **สกลเมวา**ติ อวิกลเมว ปริปุณฺณาวยวเมวฯ **น เกฬายตี**ติ น นนฺทติ, กิสฺมิญฺจิ น มญฺญติฯ **ปิฏฺฐิโต ผาเลนฺตี**ติ ทารกสฺส ปุญฺญเตเชน ปิฏฺฐิโต ผาเลนฺตีฯ **เภรึ จราเปตฺวา**ติ ‘‘ปุตฺตํ ลภิ’’นฺติ อุโคฺฆสนวเสน เภรึ จราเปตฺวาฯ **ปกตึ อาจิกฺขี**ติ อตฺตโน ปุตฺตภาวํ กเถสิฯ **กุจฺฉิยา ธาริตตฺตา อมาตา กาตุํ น สกฺกา**ติ ชนนีภาวโต อมาตา กาตุํ น สกฺกาฯ **มจฺฉํ คณฺหนฺตาปี**ติ มจฺฉํ วิกฺกิณิตฺวา คณฺหนฺตาปิฯ ตถา คณฺหนฺตา จ ตปฺปริยาปนฺนํ สพฺพํ คณฺหนฺติ นามาติ อาห – **‘‘วกฺกยกนาทีนิ พหิ กตฺวา คณฺหนฺตา นาม นตฺถี**’’ติฯ **อยมฺปิ อมาตา กาตุํ น สกฺกา**ติ ทินฺนปุตฺตภาวโต น สกฺกาฯ

โสภิตเตฺถรวตฺถุ

๒๒๗. ปญฺจมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อุปาลิเตฺถรวตฺถุ

๒๒๘. ฉเฏฺฐ ***ภารุกจฺฉกวตฺถุ***นฺติ อญฺญตโร กิร ภารุกจฺฉเทสวาสี ภิกฺขุ สุปินเนฺต ปุราณทุติยิกาย เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวิตฺวา ‘‘อสฺสมโณ อหํ วิพฺภมิสฺสามี’’ติ ภารุกจฺฉํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค อายสฺมนฺตํ อุปาลึ ปสฺสิตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ อายสฺมา อุปาลิ, เอวมาห – ‘‘อนาปตฺติ, อาวุโส, สุปินเนฺตนา’’ติฯ ยสฺมา สุปินเนฺต อวิสยตฺตา เอวํ โหติฯ ตสฺมา อุปาลิเตฺถโร ภควตา อวินิจฺฉิตปุพฺพมฺปิ อิมํ วตฺถุํ นยคฺคาเหน เอวํ วินิจฺฉินิฯ คหปติโน เทฺว ทารกา โหนฺติ ปุโตฺต จ ภาคิเนโยฺย จฯ อถ โส คหปติ คิลาโน หุตฺวา อายสฺมนฺตํ อชฺชุกํ เอตทโวจ – ‘‘อิมํ, ภเนฺต, โอกาสํ โย อิเมสํ ทารกานํ สโทฺธ โหติ ปสโนฺน, ตสฺส อาจิเกฺขยฺยาสี’’ติฯ เตน จ สมเยน ตสฺส จ คหปติโน ภาคิเนโยฺย สโทฺธ โหติ ปสโนฺนฯ อถายสฺมา อชฺชุโก ตํ โอกาสํ ตสฺส ทารกสฺส อาจิกฺขิฯ โส เตน สาปเตเยฺยน กุฏุมฺพญฺจ สณฺฐเปสิ, ทานญฺจ ปฏฺฐเปสิฯ อถ ตสฺส คหปติโน ปุโตฺต อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ – ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต อานนฺท, ปิตุโน ทายโชฺช ปุโตฺต วา ภาคิเนโยฺย วา’’ติฯ ปุโตฺต โข, อาวุโส, ปิตุโน ทายโชฺชติฯ อายสฺมา, ภเนฺต, อโยฺย อชฺชุโก อมฺหากํ สาปเตยฺยํ อมฺหากํ เมถุนกสฺส อาจิกฺขีติฯ อสฺสมโณ, อาวุโส, โส อชฺชุโกติฯ อถายสฺมา อชฺชุโก อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ – ‘‘เทหิ เม, อาวุโส อานนฺท, วินิจฺฉย’’นฺติฯ เต อุโภปิ อุปาลิเตฺถรสฺส สนฺติกํ อคมํสุฯ อถายสฺมา อุปาลิ, อายสฺมนฺตํ

อานนฺทํ เอตทโวจ – ‘‘โย นุ โข, อาวุโส อานนฺท, สามิเกน ‘อิมํ โอกาสํ อิตฺถนฺนามสฺส อาจิกฺขา’ติ วุตฺโต, ตสฺส อาจิกฺขติ, กึ โส อาปชฺชตี’’ติ? น, ภนฺเต, กิญฺจิ อาปชฺชติ อนฺตมโส ทุกฺกฏมตฺตมฺปีติฯ อยํ, อาวุโส, อายสฺมา อชฺชุโก สามิเกน ‘‘อิมํ โอกาสํ อิตฺถนฺนามสฺส อาจิกฺขา’’ติ วุตฺโต ตสฺส อาจิกฺขติ, อนาปตฺติ, อาวุโส, อายสฺมโต อชฺชุกสฺสาติฯ ภควา ตํ สุตฺวา ‘‘สุกถิตํ, ภิกฺขเว, อุปาลินา’’ติ วตฺวา สาธุการมทาสิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **กุมารกสฺสปวตฺถุ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๗) ปน เหฏฺฐา อาคตเมวฯ

ฉนฺนํ ขตฺติยานนฺติ ภทฺทิโย สกฺยราชา อนุรุทฺโธ อานนฺโท ภคุ กิมิโล เทวทตฺโตติ อิเมสํ ฉนฺนํ ขตฺติยานํฯ **ปสาธโก**ติ มณฺฑยิตาฯ **ปาฬิย**นฺติ สงฺฆเภทกฺขนฺธกปาฬิยนฺติ (จูฬว. ๓๓๐ อาทโย)ฯ

นนฺทกเตฺถรวตฺถุ

๒๒๙. สตฺตเม **เอกสโมธาเน**ติ เอกสฺมึ สโมธาเน, เอกสฺมึ สนฺนิปาเตติ อตฺโถฯ เสสํ สุวิญฺญยฺยเมวฯ

นนฺทเตฺถรวตฺถุ

๒๓๐. อฏฺฐเม **น ตํ จตุสมฺปชญฺญวเสน อปริจฺฉินฺทิตฺวา โอโลเกตี**ติ สาตฺถกสปฺปายโคจรอสโมฺมหสมฺปชญฺญสงฺขาตานํ จตุนฺนํ สมฺปชญฺญานํ วเสน อปริจฺฉินฺทิตฺวา ตํ ทิสํ น โอโลเกติฯ โส หิ อายสฺมา ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตํ นิสฺสาย สาสเน อนภิรติอาทิวิปฺปการปฺปโตฺต, ตเมว สุฏฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป, ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวโร อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต จตุสมฺปชญฺญํ อมุญฺจิตฺวาว สพฺพทิสํ อาโลเกติฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

> ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ ‘เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต นาภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสวิสฺสนฺตี’ติฯ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา ทิสา, อุตฺตรา ทิสา, ทกฺขิณา ทิสา, อุทฺธํ, อโธ, อนุทิสา อนุวิโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อนุวิโลเกติ ‘เอวํ เม อนุทิสํ อนุวิโลกยโต…เป.… สมฺปชาโน โหตี’’’ติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ

อภิเสกเคหปเวสนอาวาหมงฺคเลสุ วตฺตมาเนสูติ อิธ ตีณิ มงฺคลานิ วุตฺตานิ, วินยฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ตํ ทิวสเมว นนฺทกุมารสฺส เกสวิสฺสชฺชนํ, ปฏฺฏพโนฺธ, ฆรมงฺคลํ, ฉตฺตมงฺคลํ, อาวาหมงฺคลนฺติ ปญฺจ มงฺคลานิ โหนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กุลมริยาทวเสน เกโสโรปนํ **เกสวิสฺสชฺชนํ**ฯ ยุวราชปฏฺฏพนฺธนํ **ปฏฺฏพโนฺธ**ฯ อภินวฆรปฺปเวสนมโห **ฆรมงฺคลํ**ฯ วิวาหกรณมโห **อาวาหมงฺคลํ**ฯ ยุวราชฉตฺตมโห **ฉตฺตมงฺคลํ**ฯ

นนฺทกุมารํ อภิเสกมงฺคลํ น ตถา ปีเฬสิ, ยถา ชนปทกลฺยาณิยา วุตฺตวจนนฺติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ ตเทว ปน วจนํ สรูปโต ทเสฺสตุํ – ‘‘**ปตฺตํ อาทาย คมนกาเล**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชนปทกลฺยาณี**ติ ชนปทมฺหิ กลฺยาณี อุตฺตมา ฉ สรีรโทสรหิตา ปญฺจ กลฺยาณสมนฺนาคตาฯ สา หิ ยสฺมา นาติทีฆา นาติรสฺสา นาติกิสา นาติถูลา นาติกาฬี นาโจฺจทาตาติ อติกฺกนฺตา มานุสวณฺณํ, อสมฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํ, ตสฺมา **ฉ สรีรโทสรหิตา**ฯ ฉวิกลฺยาณํ มํสกลฺยาณํ นฺหารุ

กลฺยาณํ อฏฺฐิกลฺยาณํ วยกลฺยาณนฺติ อิเมหิ ปน กลฺยาเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **ปญฺจ กลฺยาณสมนฺนาคตา** นามฯ ตสฺสา หิ อาคนฺตุโกภาสกิจฺจํ นตฺถิ, อตฺตโน สรีโรภาเสเนว ทฺวาทสหตฺเถ ฐาเน อาโลกํ กโรติ, ปิยงฺคุสามา วา โหติ สุวณฺณสามา วา, อยมสฺสา **ฉวิกลฺยาณตา**ฯ จตฺตาโร ปนสฺสา หตฺถปาทา มุขปริโยสานญฺจ ลาขารสปริกมฺมกตํ วิย รตฺตปวาฬรตฺตกมฺพลสทิสํ โหติ, อยมสฺสา **มํสกลฺยาณตา**ฯ วีสติ ปน นขปตฺตานิ มํสโต อมุตฺตฏฺฐาเน ลาขารสปูริตานิ วิย, มุตฺตฏฺฐาเน ขีรธาราสทิสานิ โหนฺติ, อยมสฺสา **นฺหารุกลฺยาณตา**ฯ ทฺวตฺตึส ทนฺตา สุผุสิตา สุโธตวชิรปนฺติ วิย ขายนฺติ, อยมสฺสา **อฏฺฐิกลฺยาณตา**ฯ วีสํวสฺสสติกาปิ สมานา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหติ นิปฺปลิเตน, อยมสฺสา **วยกลฺยาณตา**ฯ อิติ อิเมหิ ปญฺจหิ กลฺยาเณหิ สมนฺนาคตตฺตา ‘‘ชนปทกลฺยาณี’’ติ วุจฺจติฯ **ตุวฏฺฏ**นฺติ สีฆํฯ

อิมสฺมิํ ฐาเน นิวเตฺตสฺสติ, อิมสฺมิํ ฐาเน นิวเตฺตสฺสตีติ จิเนฺตนฺตเมวาติ โส กิร ตถาคเต คารววเสน ‘‘ปตฺตํ โว, ภเนฺต, คณฺหถา’’ติ วตฺตุํ อวิสหโนฺต เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘โสปานสีเส ปตฺตํ คณฺหิสฺสตี’’ติ ฯ สตฺถา ตสฺมิมฺปิ ฐาเน น คณฺหิฯ อิตโร ‘‘โสปานปาทมูเล คณฺหิสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ สตฺถา ตตฺถาปิ น คณฺหิฯ อิตโร ‘‘ราชงฺคเณ คณฺหิสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ สตฺถา ตตฺถาปิ น คณฺหิฯ เอวํ ‘‘อิธ คณฺหิสฺสติ, เอตฺถ คณฺหิสฺสตี’’ติ จิเนฺตนฺตเมว สตฺถา วิหารํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ

มหากปฺปินเตฺถรวตฺถุ

๒๓๑. นวเม **สุตวิตฺตโก**ติ ธมฺมสฺสวนปิโยฯ **ปฏิหารกสฺสา**ติ โทวาริกสฺสฯ **สจฺจกาเรนา**ติ สจฺจกิริยายฯ **สตฺถา ‘‘อุปฺปลวณฺณา อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ เถรี อาคนฺตฺวา สพฺพา ปพฺพาเชตฺวา ภิกฺขุนีอุปสฺสยํ คตา**ติ อิทํ องฺคุตฺตรภาณกานํ กถามคฺคํ ทเสฺสเนฺตน วุตฺตํฯ เตเนว **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.มหากปฺปินเตฺถรวตฺถุ) วุตฺตํ –

> ‘‘ตา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ ฐิตา ปพฺพชฺชํ ยาจิํสุฯ เอวํ กิร วุเตฺต สตฺถา อุปฺปลวณฺณาย อาคมนํ จิเนฺตสีติ เอกเจฺจ วทนฺติฯ สตฺถา ปน ตา อุปาสิกาโย อาห – ‘สาวตฺถิํ คนฺตฺวา ภิกฺขุนีอุปสฺสเย ปพฺพาเชถา’ติฯ ตา อนุปุเพฺพน ชนปทจาริกํ จรมานา อนฺตรามเคฺค มหาชเนน อภิหฏสกฺการสมฺมานา ปทสาว วีสโยชนสติกํ มคฺคํ คนฺตฺวา ภิกฺขุนีอุปสฺสเย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสู’’ติฯ

ธมฺมปีตีติ ธมฺมปายโก, ธมฺมํ ปิวโนฺตติ อโตฺถฯ ธโมฺม จ นาเมส น สกฺกา ภาชเนน ยาคุอาทีนิ วิย ปาตุํ, นววิธํ ปน โลกุตฺตรธมฺมํ นามกาเยน ผุสโนฺต อารมฺมณโต สจฺฉิกโรโนฺต ปริญฺญาภิสมยาทีหิ ทุกฺขาทีนิ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌโนฺต ธมฺมํ ปิวติ นามฯ **สุขํ เสตี**ติ เทสนามตฺตเมตํ, จตูหิปิ อิริยาปเถหิ สุขํ วิหรตีติ อโตฺถฯ **วิปฺปสเนฺนนา**ติ อนาวิเลน นิรุปกฺกิเลเสนฯ **อริยปฺปเวทิเต**ติ พุทฺธาทีหิ อริเยหิ ปเวทิเต สติปฏฺฐานาทิเภเท โพธิปกฺขิยธเมฺมฯ **สทา รมตี**ติ เอวรูโป ธมฺมปีติ วิปฺปสเนฺนน เจตสา วิหรโนฺต ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต สทา รมติ อภิรมติฯ พาหิตปาปตฺตา **‘‘พฺราหฺมณา’’**ติ เถรํ อาลปติฯ

สาคตเตฺถรวตฺถุ

๒๓๒. ทสเม **ฉพฺพคฺคิยานํ วจเนนา**ติ โกสมฺพิกา กิร อุปาสกา อายสฺมนฺตํ สาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐิตา เอวมาหํสุ – ‘‘กิํ, ภเนฺต, อยฺยานํ ทุลฺลภญฺจ มนาปญฺจ, กิํ ปฏิยาเทมา’’ติ? เอวํ วุเตฺต ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู โกสมฺพิเก อุปาสเก เอตทโวจุํ –

‘‘อตฺถาวุโส กาโปติกา, นาม ปสนฺนา ภิกฺขูนํ ทุลฺลภา จ มนาปา จ, ตํ ปฏิยาเทถา’’ติฯ อถ โก สมฺพิกา อุปาสกา ฆเร ฆเร กาโปติกํ ปสนฺนํ ปฏิยาเทตฺวา อายสฺมนฺตํ สาคตํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา เอตทโวจุํ – ‘‘ปิวตุ, ภเนฺต, อโยฺย สาคโต กาโปติกํ ปสนฺนํ, ปิวตุ, ภเนฺต, อโยฺย สาคโต กาโปติกํ ปสนฺน’’นฺติฯ อถายสฺมา สาคโต ฆเร ฆเร กาโปติกํ ปสนฺนํ ปิวิตฺวา นครมฺหา นิกฺขมโนฺต นครทฺวาเร ปติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ฉพฺพคฺคิยานํ วจเนน สพฺพเคเหสุ กาโปติกํ ปสนฺนํ ปฏิยาเทตฺวา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **กาโปติกา** นาม กโปตปาทสมานวณฺณา รโตฺตภาสาฯ **ปสนฺนา**ติ สุรามณฺฑเสฺสตํ อธิวจนํฯ **วินเย สมฺฏฺฐิต**นฺติ สุราปานสิกฺขาปเท (ปาจิ. ๓๒๖ อาทโย) อาคตํฯ

ราธเตฺถรวตฺถุ

๒๓๓. เอกาทสเม **สตฺถา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สญฺญํ อทาสี**ติ พฺราหฺมณํ ปพฺพาเชตุํ สญฺญํ อทาสิ, อาณาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ ภควา กิร ตํ พฺราหฺมณํ ปพฺพชฺชํ อลภิตฺวา กิสํ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ อุปฺปณฺฑุปฺปณฺฑุกชาตํ ทิสฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘โก, ภิกฺขเว, ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิการํ สรตี’’ติฯ เอวํ วุเตฺต อายสฺมา สาริปุโตฺต ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อหํ โข, ภเนฺต, ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิการํ สรามี’’ติฯ กึ ปน ตฺวํ, สาริปุตฺต, พฺราหฺมณสฺส อธิการํ สรสีติฯ อิธ เม, ภเนฺต, โส พฺราหฺมโณ ราชคเห ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส กฏจฺฉุภิกฺขํ ทาเปสิ, อิมํ โข อหํ, ภเนฺต, ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิการํ สรามี’’ติฯ สาธุ สาธุ, สาริปุตฺตฯ กตญฺญุโน หิ, สาริปุตฺต, สปฺปุริสา กตเวทิโน, เตน หิ ตฺวํ, สาริปุตฺต, ตํ พฺราหฺมณํ ปพฺพาเชหิ อุปสมฺปาเทหีติฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อาคโต**ติ อลีนจิตฺตชาตกสฺส (ชา. ๑.๒.๑๑-๑๒) อฏฺฐุปฺปตฺติยํ (ชา. อฏฺฐ. ๒.๒.อลีนจิตฺตชาตกวณฺณนา) อาคโตฯ

นิธีนนฺติ ตตฺถ ตตฺถ นิทหิตฺวา ฐปิตานํ หิรญฺญสุวณฺณาทิปูรานํ นิธิกุมฺภีนํฯ **ปวตฺตาร**นฺติ กิจฺฉชีวิเก ทุคฺคตมนุเสฺส อนุกมฺปํ กตฺวา ‘‘เอหิ, เต สุเขน ชีวนุปายํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ นิธิฏฺฐานํ เนตฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘อิมํ คเหตฺวา สุขํ ชีวา’’ติ อาจิกฺขิตารํ วิยฯ **วชฺชทสฺสิน**นฺติ เทฺว วชฺชทสฺสิโน ‘‘อิมินา นํ อสารุเปฺปน วา ขลิเตน วา สงฺฆมเชฺฌ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ รนฺธคเวสโก จ, อนญฺญาตํ ญาปนตฺถาย ญาตํ อนุคฺคณฺหนตฺถาย สีลาทีนมสฺส วุทฺธิกามตาย ตํ ตํ วชฺชํ โอโลกเนน อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิโต จฯ อยํ อิธ อธิเปฺปโตฯ ยถา หิ ทุคฺคตมนุโสฺส ‘‘อิมํ คณฺหาหี’’ติ ตเชฺชตฺวาปิ โปเถตฺวาปิ นิธึ ทเสฺสเนฺต โกปํ น กโรติ, ปมุทิโตว โหติ, เอวเมวํ เอวรูเป ปุคฺคเล อสารุปฺปํ วา ขลิตํ วา ทิสฺวา อาจิกฺขเนฺต โกโป น กาตโพฺพ, ตุเฏฺฐเนว ภวิตพฺพํฯ ‘‘ภเนฺต, มหนฺตํ โว กมฺมํ กตํ มยฺหํ อาจริยุปชฺฌายฏฺฐาเน ฐตฺวา โอวทเนฺตหิ, ปุนปิ มํ วเทยฺยาถา’’ติ ปวาเรตพฺพเมวฯ

นิคฺคยฺหวาทินฺติ เอกโจฺจ หิ สทฺธิวิหาริกาทีนํ อสารุปฺปํ วา ขลิตํ วา ทิสฺวา ‘‘อยํ เม มุโขทกทานาทีหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหติ, สเจ นํ วกฺขามิ, น มํ อุปฏฺฐหิสฺสติ, เอวํ เม ปริหานิ ภวิสฺสตี’’ติ ตํ วตฺตุํ อวิสหโนฺต น นิคฺคยฺหวาที นาม โหติ, โส อิมสฺมึ สาสเน กจวรํ อากิรติฯ โย ปน ตถารูปํ วชฺชํ ทิสฺวา วชฺชานุรูปํ ตเชฺชโนฺต ปณาเมโนฺต ทณฺฑกมฺมํ กโรโนฺต วิหารา นีหรโนฺต สิกฺขาเปติ, อยํ นิคฺคยฺหวาที นาม เสยฺยถาปิ, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ, อานนฺท, วกฺขามิ, ปวยฺห ปวยฺห , อานนฺท, วกฺขามิ, โย สาโร, โส ฐสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๙๖)ฯ **เมธาวิ**นฺติ ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคตํฯ **ตาทิส**นฺติ เอวรูปํ **ปณฺฑิตํ ภเชยฺย** ปยิรุปาเสยฺยฯ ตาทิสญฺหิ อาจริยํ **ภชมานสฺส** อเนฺตวาสิกสฺส **เสโยฺย โหติ น ปาปิโย,** วฑฺฒิเยว โหติ, โน ปริหานีติฯ

โมฆราชเตฺรวตฺถุ

๒๓๔. ทฺวาทสเม **กปฺฐวาหนนคเร**ติ กปฺฐวาหเนน คหิตตฺตา เอวํลทฺธนามเก นคเรฯ อตีเต กิร พาราณสิวาสี เอโก รุกฺขวฑฺฒกี สเก อาจริยเก อทุติโยฯ ตสฺส โสฬส สิสฺสา เอกเมกสฺส สหสฺสํ อเนฺตวาสิกาฯ เอวํ เต สตฺตรสาธิกา โสฬส สหสฺสา อาจริยเนฺตวาสิกา สเพฺพปิ พาราณสิํ อุปนิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปนฺตา ปพฺพตสมีปํ คนฺตฺวา รุเกฺข คเหตฺวา ตเตฺถว นานาปาสาทวิกติโย นิฏฺฐาเปตฺวา กุลฺลํ พนฺธิตฺวา คงฺคาย พาราณสิํ อาเนตฺวา สเจ ราชา อตฺถิโก โหติ, รโญฺญ เอกภูมกํ วา สตฺตภูมกํ วา ปาสาทํ โยเชตฺวา เทนฺติฯ โน เจ, อเญฺญสมฺปิ วิกฺกิณิตฺวา ปุตฺตทารํ โปเสนฺติฯ อถ เนสํ เอกทิวสํ อาจริโย ‘‘น สกฺกา วฑฺฒกิกเมฺมน นิจฺจํ ชีวิตุํ, ทุกฺกรญฺหิ ชรากาเล เอตํ กมฺม’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ‘‘ตาตา, อุทุมฺพราทโย อปฺปสารรุเกฺข อาเนถา’’ติฯ เต ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา อานยิํสุฯ โส เตหิ กฏฺฐสกุณํ กตฺวา ตสฺสพฺภนฺตรํ ปวิสิตฺวา วาเตน ยนฺตํ ปูเรสิฯ กฏฺฐสกุโณ สุวณฺณหํสราชา วิย อากาเส ลงฺฆิตฺวา วนสฺส อุปริ จริตฺวา อเนฺตวาสีนํ ปุรโต โอรุหิฯ

อถาจริโย สิเสฺส อาห – ‘‘ตาตา อีทิสานิ กฏฺฐวาหนานิ กตฺวา สกฺกา สกลชมฺพุทีเป รเชฺช คเหตุํ, ตุเมฺหปิ ตาตา เอตานิ กโรถ, รชฺชํ คเหตฺวา ชีวิสฺสาม, ทุกฺกรํ วฑฺฒกิสิเปฺปน ชีวิตุ’’นฺติฯ เต ตถา กตฺวา อาจริยสฺส ปฏิเวเทสุํฯ ตโต เน อาจริโย อาห – ‘‘กตมํ ตาตา รชฺชํ คณฺหามา’’ติ? พาราณสิรชฺชํ อาจริยาติฯ อลํ ตาตา, มา เอตํ รุจิตฺถ, มยญฺหิ ตํ คเหตฺวาปิ ‘‘วฑฺฒกิราชา, วฑฺฒกิยุวราชา’’ติ วฑฺฒกิวาทา น มุจฺจิสฺสาม, มหเนฺต ชมฺพุทีโป, อญฺญตฺถ คจฺฉามาติฯ ตโต สปุตฺตทารกา กฏฺฐวาหนานิ อภิรุหิตฺวา สชฺชาวุธา หุตฺวา หิมวนฺตาภิมุขา คนฺตฺวา หิมวติ อญฺญตรํ นครํ ปวิสิตฺวา รโญฺญ นิเวสเนเยว ปจฺจุฏฺฐํสุฯ เต ตตฺถ รชฺชํ คเหตฺวา อาจริยํ รเชฺช อภิสิญฺจิํสุฯ โส ‘‘กฏฺฐวาหโน ราชา’’ติ ปากโฏ อโหสิ, ตํ นครํ เตน คหิตตฺตา ‘‘กฏฺฐวาหนนคร’’เนฺตว นามํ ลภิฯ

ตปจารนฺติ ตปจรณํฯ **ปาสาณเจติเย ปิฏฺฐิปาสาเณ นิสีที**ติ ปาสาณกเจติยนฺติ ลทฺธโวหาเร ปิฏฺฐิปาสาเณ สเกฺกน มาปิเต มหามณฺฑเป นิสีทิฯ ตตฺถ กิร มหโต ปาสาณสฺส อุปริ ปุเพฺพ เทวฏฺฐานํ อโหสิ, อุปฺปเนฺน ปน ภควติ วิหาโร ชาโต, โส เตเนว ปุริมโวหาเรน **‘‘ปาสาณเจติย’’**นฺติ วุจฺจติฯ

เตน ปุจฺฉิเต ทุติโย หุตฺวา สตฺถารํ ปญฺหํ ปุจฺฉีติ –

> ‘‘มุทฺธํ มุทฺธาธิปาตญฺจ, พาวรี ปริปุจฺฉติ;
> ตํ พฺยากโรหิ ภควา, กงฺขํ วินย โน อิเส’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๑) –

เอวํ เตน ปเญฺห ปุจฺฉิเต ภควตา จ –

> ‘‘อวิชฺชา มุทฺธาติ ชานาหิ, วิชฺชา มุทฺธาธิปาตินี;
> สทฺธาสติสมาธีหิ, ฉนฺทวีริเยน สํยุตา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๒) –

ปเญฺห วิสฺสชฺชิเต ทุติโย หุตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ

อถสฺส…เป…. ปญฺหํ กเถสีติ –

‘‘กถํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ, มจฺจุราชา น ปสฺสตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๒๔) –

เตน ปเณฺห ปุจฺฉิเต –

> ‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ, โมฆราช สทา สโต;
> อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ, เอวํ มจฺจุตโร สิยา;
> เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ, มจฺจุราชา น ปสฺสตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๒๕) –

ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิฯ

เสสชนาติ ตสฺมึ สมาคเม สนฺนิปติตา เสสชนาฯ **น กถียนฺตี**ติ ‘‘เอตฺตกา โสตาปนฺนา’’ติอาทินา น วุจฺจนฺติฯ **เอวํ ปารายเน วตฺถุ สมุฏฺฐิต**นฺติ ปารายนวเคฺค อิทํ วตฺถุ สมุฏฺฐิตํฯ

จตุตฺถเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เถรปาฬิสํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๕. ปญฺจมเอตทคฺควคฺควณฺณนา

มหาปชาปติโคตมีเถรีวตฺถุ

๒๓๕. เถริปาฬิสํวณฺณนาย ปฐเม **ยทิทํ มหาโคตมี**ติ เอตฺถ ‘‘ยทิทํ มหาปชาปติ โคตมี’’ติ จ ปฐนฺติฯ ตตฺถ **โคตมี**ติ โคตฺตํฯ นามกรณทิวเส ปนสฺสา ลทฺธสกฺการา พฺราหฺมณา ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ‘‘สเจ อยํ ธีตรํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติรโญฺญ มเหสี ภวิสฺสติฯ สเจ ปุตฺตํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติราชา ภวิสฺสตี’’ติ อุภยถาปิ ‘‘มหตีเยวสฺสา ปชา ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรึสุ, ตสฺมา ปุตฺตปชาย เจว ธีตุปชาย จ มหนฺตตาย ‘‘มหาปชาปตี’’ติ โวหรึสุฯ ตทุภยํ ปน สํสเนฺทตฺวา **‘‘มหาปชาปติโคตมี’’**ติ วุตฺตํฯ **วารภิกฺข**นฺติ วาเรน ทาตพฺพํ ภิกฺขํฯ **นามํ อกํสู**ติ โคตฺตํเยว นามํ อกํสุฯ **มาตุจฺฉ**นฺติ จูฬมาตรํฯ มาตุภคินี หิ มาตุจฺฉาติ วุจฺจติฯ **กลหวิวาทสุตฺตปริโยสาเน**ติ ‘‘กุโตปหูตา กลหา วิวาทา’’ติอาทินา สุตฺตนิปาเต อาคตสฺส **กลหวิวาทสุตฺตสฺส** (สุ. นิ. ๘๖๘ อาทโย) ปริโยสาเนฯ อิทญฺจ องฺคุตฺตรภาณกานํ กถามคฺคานุสาเรน วุตฺตํฯ อปเร ปน ‘‘ตสฺมึเยว สุตฺตนิปาเต ‘อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาต’นฺติอาทินา อาคตสฺส **อตฺตทณฺฑสุตฺตสฺส** (สุ. นิ. ๙๔๑ อาทโย) ปริโยสาเน’’ติ วทนฺติฯ **นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตาน**นฺติ เอตฺถ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย เอเต ปพฺพชิตาติ วทนฺติฯ เตเนว สุตฺตนิปาเต **อตฺตทณฺฑสุตฺตสํวณฺณนาย** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๔๒ อาทโย) วุตฺตํ – ‘‘เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา สากิยกุมารา โกฬิยกุมารา จ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตาฯ เต คเหตฺวา ภควา มหาวนํ ปาวิสี’’ติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เขมาเถรีวตฺถุ

๒๓๖. ทุติเย **ปรปริยาปนฺนา หุตฺวา**ติ ปเรสํ ทาสี หุตฺวาฯ **สุวณฺณรสปิญฺชโร อโหสี**ติ สุวณฺณรสปิญฺชโร วิย อโหสิฯ

มกฺกฏโกว ชาลนฺติ ยถา นาม มกฺกฏโก สุตฺตชาลํ กตฺวา มชฺฌฏฺฐาเน นาภิมณฺฑเล นิปนฺโน ปริยนฺเต ปติตํ ปฏงฺคํ วา มกฺขิกํ วา เวเคน คนฺตฺวา วิชฺฌิตฺวา ตสฺส รสํ ปิวิตฺวา ปุนา คนฺตฺวา ตสฺมึเยว ฐาเน นิปชฺชติ, เอวเมว เย สตฺตา ราครตฺตา โทสปทุฏฺฐา โมหมูฬฺหา สยํกตํ ตณฺหาโสตํ อนุปตนฺติ, เต ตํ สมติกฺกมิตุํ น สกฺโกนฺติ, เอวํ ทุรติกฺกมํฯ **เอตมฺปิ เฉตฺวาน วชนฺติ ธีรา**ติ ปณฺฑิตา เอตํ พนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา **อนเปกฺขิโน** นิราลยา หุตฺวา อรหตฺตมคฺเคน สพฺพํ ทุกฺขํ ปหาย วชนฺติ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ

อุปฺปลวณฺณาเถรีวตฺถุ

๒๓๗. ตติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ปฏาจาราเถรีวตฺถุ

๒๓๘. จตุตฺเถ **ปฏิหารสเตนปี**ติ ทฺวารสเตนปิฯ **ปฏิหารสโทฺท หิ ทฺวาเร โทวาริเก จ ทิสฺสติฯ กุลสภาค**นฺติ อตฺตโน เคหสมีปํฯ

ตาณายาติ ตาณภาวาย ปติฏฺฐานตฺถายฯ **พนฺธวา**ติ ปุตฺโต จ ปิตโร จ ฐเปตฺวา อวเสสา ญาติสุหชฺชาฯ **อนฺตเกนาธิปนฺนสฺสา**ติ มรเณน อภิภูตสฺสฯ ปวตฺติยญฺหิ ปุตฺตาทโย อนฺนปานาทิทาเนน เจว อุปฺปนฺนกิจฺจนิตฺถรเณน จ ตาณา หุตฺวาปิ มรณกาเล เกนจิ อุปาเยน มรณํ ปฏิพาหิตุํ อสมตฺถตาย ตาณตฺถาย เลณตฺถาย น สนฺติ นามฯ เตเนว วุตฺตํ – **"นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา"**ติฯ

เอตมตฺถวสนฺติ เอตํ เตสํ อญฺญมญฺญสฺส ตาณํ ภวิตุํ อสมตฺถภาวสงฺขาตํ การณํ ชานิตฺวา **ปณฺฑิโต** จตุปาริสุทฺธิสีเลน สํวุโต รกฺขิตโคปิโต หุตฺวา **นิพฺพานคมนํ** อฏฺฐงฺคิกํ **มคฺคํ** สีฆํ โสเธยฺยาติ อโตฺถฯ

ธมฺมทินฺนาเถรีวตฺถุ

๒๓๙. ปญฺจเม **ปรายตฺตฏฺฐาเน**ติ ปเรสํ ทาสิฏฺฐาเนฯ **สุชาตเตฺถรสฺส อธิการกมฺมํ กตฺวา**ติ สา กิร อตฺตโน เกเส วิกฺกิณิตฺวา สุชาตเตฺถรสฺส นาม อคฺคสาวกสฺส ทานํ ทตฺวา ปตฺถนํ อกาสิ ฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **หเตฺถ ปสาริเต**ติ ตสฺส หตฺถาวลมฺพนตฺถํ ปุพฺพาจิณฺณวเสน หเตฺถ ปสาริเตฯ โส กิร อนาคามี หุตฺวา เคหํ อาคจฺฉโนฺต ยถา อเญฺญสุ ทิวเสสุ อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต สิตํ กุรุมาโน หสมาโน อาคจฺฉติ, เอวํ อนาคนฺตฺวา สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส หุตฺวา อคมาสิฯ ธมฺมทินฺนา สีหปญฺชรํ อุคฺฆาเฏตฺวา วีถึ โอโลกยมานา ตสฺส อาคมนาการํ ทิสฺวา ''กึ นุ โข เอต''นฺติ จิเนฺตตฺวา ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กุรุมานา โสปานสีเส ฐตฺวา โอลมฺพนตฺถํ หตฺถํ ปสาเรสิฯ อุปาสโก อตฺตโน หตฺถํ สมิเญฺชสิฯ สา ''ปาตราสโภชนกาเล ชานิสฺสามี''ติ จิเนฺตสิฯ อุปาสโก ปุเพฺพ ตาย สทฺธึ เอกโต ภุญฺชติฯ ตํ ทิวสํ ปน ตํ อนปโลเกตฺวา โยคาวจรภิกฺขุ วิย เอกโกว ภุญฺชิฯ เตนาห – **"ภุญฺชมาโนปิ อิมํ เทถ, อิมํ หรถาติ น พฺยาหรี"**ติฯ ตตฺถ **อิมํ เทถา**ติ อิมํ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา เทถฯ **อิมํ หรถา**ติ อิมํ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา อปหรถฯ **สนฺถววเสนา**ติ กิเลสสนฺถววเสนฯ จิรกาลปริภาวิตาย ฆฏทีปชาลาย วิย อพฺภนฺตเร ทิพฺพมานาย เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมานา อาห – **"เอวํ สเนฺต…เป…. มยฺหํ ปพฺพชฺชํ อนุชานาถา"**ติฯ

อยํ ตาว เสฏฺฐิ ฆรมชฺเฌ ฐิโตว ทุกฺขสฺสนฺตํ อกาสีติ สา กิร ‘‘ธมฺมทินฺนํ ตุยฺหํ โทโส นตฺถิ, อหํ ปน อชฺช ปฏฺฐาย สนฺถววเสน…เป…. กุลฆรํ คจฺฉา’’ติ วุตฺต เอวํ จินฺเตสิ – ‘‘ปกติปุริโส เอวํ วตฺตา นาม นตฺถิ, อทฺธา เอเตน โลกุตฺตรธโมฺม นาม ปฏิวิโทฺธ’’ติฯ เตนสฺสา อยํ สงฺกโปฺป อโหสิ ‘‘อยํ ตาว เสฏฺฐิ ฆรมชฺเฌ ฐิโตว ทุกฺขสฺสนฺตํ อกาสี’’ติฯ **มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๖๐) ปน ‘‘อถ กสฺมา มยา สทฺธึ ยถาปกติยา อาลาปสลฺลาปมตฺตมฺปิ น กโรถาติ โส จินฺตสิ – ‘อยํ โลกุตฺตรธโมฺม นาม ครุ ภาริโย น ปกาเสตโพฺพ; สเจ โข ปนาหํ น กเถสฺสามิ, อยํ หทยํ ผาเลตฺวา เอเตฺถว กาลํ กเรยฺยา’ติ ตสฺสา อนุคฺคหตฺถาย กเถสิ – ‘ธมฺมทินฺน อหํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นาม อธิคโต, ตํ อธิคตสฺส เอวรูปา โลกิยกิริยา น วฏฺฏตี’’’ติ วุตฺตํฯ

ปญฺจกฺขนฺธาทิวเสน ปเญฺห ปุจฺฉีติ ‘‘สกฺกาโย สกฺกาโยติ อเยฺย วุจฺจติ, กตโม นุ โข อเยฺย สกฺกาโย วุโตฺต ภควตา’’ติอาทินา จูฬเวทลฺลสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) อาคตนเยน ปุจฺฉิฯ **ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ วิสฺสเชฺชสี**ติ ‘‘ปญฺจ โข อิเม, อาวุโส วิสาข, อุปาทานกฺขนฺธา สกฺกาโย วุโตฺต ภควตา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) ตเตฺถว อาคตนเยน วิสฺสเชฺชสิฯ **สูรภาว**นฺติ ติกฺขภาวํฯ อนธิคตอรหตฺตมคฺคสฺส อุคฺคเหน วินา ตตฺถ ปโญฺห น อุปฏฺฐาตีติ อาห – **‘‘อุคฺคหวเสน อรหตฺตมเคฺคปิ ปุจฺฉี’’**ติฯ **ตํ นิวเตฺตนฺตี**ติ ‘‘วิมุตฺติยา ปนาเยฺย กึ ปฏิภาโค’’ติ ปุจฺฉิเต ‘‘วิมุตฺติยา โข, อาวุโส วิสาข, นิพฺพานํ ปฏิภาโค’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๖) วุเตฺต ‘‘นิพฺพานสฺส, ปนาเยฺย, กึ ปฏิภาโค’’ติ ปุน ปุจฺฉิเต ตํ นิวเตฺตนฺตี **‘‘อจฺจสราวุโส วิสาขา’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อจฺจสรา**ติ อปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉโนฺต ปญฺหํ อติกฺกามิตา อโหสีติ อโตฺถฯ **นาสกฺขิ ปญฺหานํ ปริยนฺตํ คเหตุ**นฺติ ปญฺหานํ ปริเจฺฉทปฺปมาณํ คเหตุํ นาสกฺขิฯ ปญฺหานญฺหิ ปริเจฺฉทํ คเหตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน อฏฺฐตฺวา ตโต ปรํ ปุจฺฉโนฺต นาสกฺขิ ปญฺหานํ ปริยนฺตํ คเหตุํฯ อปฺปฏิภาคธมฺมสฺส จ ปฏิภาคํ ปุจฺฉิฯ นิพฺพานํ นาเมตํ อปฺปฏิภาคํ, น สกฺกา นีลํ วา ปีตกํ วาติ เกนจิ ธเมฺมน สทฺธึ ปฏิภาคํ กตฺวา ทเสฺสตุํ, ตญฺจ ตฺวํ อิมินา อธิปฺปาเยน ปุจฺฉสีติ อโตฺถฯ **นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพานํ โอคาเหตฺวา ฐิตํ, นิพฺพานโนฺตคธํ นิพฺพานํ อนุปฺปวิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **นิพฺพานปรายณ**นฺติ นิพฺพานํ ปรํ อยนมสฺส ปราคติ, น ตโต ปรํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ นิพฺพานํ ปริโยสานํ อวสานํ อสฺสาติ **นิพฺพานปริโยสานํ**ฯ

ปุเรติ อตีเตสุ ขเนฺธสุฯ **ปจฺฉา**ติ อนาคเตสุ ขเนฺธสุฯ **มเชฺฌ**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ ขเนฺธสุฯ **อกิญฺจน**นฺติ ยสฺส เอเตสุ ตีสุ ตณฺหาคาหสงฺขาตํ กิญฺจนํ นตฺถิ, ตมหํ ราคกิญฺจนาทีหิ อกิญฺจนํ กสฺสจิ คหณสฺส อภาเวน **อนาทานํ** พฺราหฺมณํ วทามีติ อโตฺถฯ

ปณฺฑิตาติ ธาตุอายตนาทิกุสลตาสงฺขาเตน ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, ปณฺฑิโต โหติ? ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหติ อายตนกุสโล จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล จ ฐานาฏฺฐานกุสโล จ, เอตฺตาวตา โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ปณฺฑิโต โหตี’’ติฯ

มหาปญฺญาติ มหเนฺต อเตฺถ มหเนฺต ธเมฺม มหนฺตา นิรุตฺติโย มหนฺตานิ ปฏิภานานิ ปริคฺคหเณ สมตฺถาย ปญฺญาย สมนฺนาคตาฯ อิมิสฺสา หิ เถริยา อเสกฺขปฺปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตตาย ปฏิสมฺภิทาโย ปุเรตฺวา ฐิตตาย ปญฺญามหตฺตํฯ **ยถา ตํ ธมฺมทินฺนายา**ติ ยถา ธมฺมทินฺนาย ภิกฺขุนิยา พฺยากตํ, อหํ เอวเมว พฺยากเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ

นนฺทาเถรีวตฺถุ

๒๔๐. ฉฏฺเฐ **อญฺญํ มคฺคํ อปสฺสนฺตี**ติ อญฺญํ อุปายํ อปสฺสนฺตีฯ **วิสฺสตฺถา**ติ นิราสงฺกาฯ **อิตฺถินิมิตฺตน**ฺติ อิตฺถิยา สุภนิมิตฺตํ, สุภาการนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมปเท คาถํ วตฺวา**ติ –

> ‘‘อฏฺฐีนํ นครํ กตํ, มํสโลหิตเลปนํ;
> ยตฺถ ชรา จ มจฺจุ จ, มาโน มกฺโข จ โอหิโต’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๐) –

อิมํ คาถํ วตฺวาฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยเถว หิ ปุพฺพณฺณาปรณฺณาทีนํ โอทหนตฺถาย กฏฺฐานิ อุสฺสาเปตฺวา วลฺลีหิ พนฺธิตฺวา มตฺติกาย วิลิมฺปิตฺวา นครสงฺขาตํ พหิทฺธา เคหํ กโรนฺติ, เอวมิทํ อชฺฌตฺติกมฺปิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อุสฺสาเปตฺวา นฺหารุวินทฺธํ มํสโลหิตเลปนํ ตจปฏิจฺฉนฺนํ ชีรณลกฺขณาย ชราย มรณลกฺขณสฺส มจฺจุโน อาโรคฺยสมฺปทาทีนิ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนลกฺขณสฺส มานสฺส สุกตการณวินาสนลกฺขณสฺส มกฺขสฺส จ โอทหนตฺถาย นครํ กตํฯ เอวรูโป เอว หิ เอตฺถ กายิกเจตสิโก อาพาโธ โอหิโต, อิโต อุทฺธํ กิญฺจิ คยฺหูปคํ นตฺถีติฯ

สุตฺตํ อภาสีติ –

> ‘‘จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐํ, นิสิโนฺน อุท วา สยํ;
> สมิญฺชติ ปสาเรติ, เอสา กายสฺส อิญฺชนาฯ
>
> ‘‘อฏฺฐินหารุสํยุโตฺต, ตจมํสาวเลปโน;
> ฉวิยา กาโย ปฏิจฺฉโนฺน, ยถาภูตํ น ทิสฺสตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๙๕-๑๙๖) –

อาทินา สุตฺตมภาสิฯ

โสณาเถรีวตฺถุ

๒๔๑. สตฺตเม **สเพฺพปิ วิสุํ วิสุํ ฆราวาเส ปติฏฺฐาเปสี**ติ เอตฺถ สเพฺพปิ วิสุํ วิสุํ ฆราวาเส ปติฏฺฐาเปตฺวา ‘‘ปุตฺตาว มํ ปฏิชคฺคิสฺสนฺติ, กิํ เม วิสุํ กุฏุเมฺพนา’’ติ สพฺพํ สาปเตยฺยมฺปิ วิภชิตฺวา อทาสีติ เวทิตพฺพํฯ เตเนว หิ ตโต ปฏฺฐาย ‘‘อยํ อมฺหากํ กิํ กริสฺสตี’’ติ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ ‘‘มาตา’’ติ สญฺญมฺปิ น กริํสุฯ ตถา หิ นํ กติปาหจฺจเยน เชฏฺฐปุตฺตสฺส ภริยา ‘‘อโห อมฺหากํ อยํ เชเฏฺฐปุโตฺต เมติ เทฺว โกฏฺฐาเส ทตฺวา วิย อิมเมว เคหํ อาคจฺฉตี’’ติ อาหฯ เสสปุตฺตานํ ภริยาโยปิ เอวเมวํ วทิํสุฯ เชฏฺฐธีตรํ อาทิํ กตฺวา ตาสํ เคหํ คตกาเล ตาปิ นํ เอวเมว วทิํสุฯ สา อวมานปฺปตฺตา หุตฺวา ‘‘กิํ เม อิเมสํ สนฺติเก วุตฺเถน, ภิกฺขุนี หุตฺวา ชีวิสฺสามี’’ติ ภิกฺขุนีอุปสฺสยํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ, ตา นํ ปพฺพาเชสุํฯ อิมเมว วตฺถุํ ทเสฺสโนฺต **‘‘พหุปุตฺติกโสณา เตสํ อตฺตนิ อคารวภาวํ ญตฺวา ‘ฆราวาเสน กิํ กริสฺสามี’ติ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชี**’’ติ อาหฯ

วิหารํ คจฺฉนฺติโยติ ภิกฺขุวิหารํ คจฺฉนฺติโยฯ **ธมฺมมุตฺตมน**ฺติ นววิธโลกุตฺตรธมฺมํฯ โส หิ อุตฺตมธโมฺม นาม โย หิ ตํ น ปสฺสติ, ตสฺส วสฺสสตมฺปิ ชีวนโต ตํ ธมฺมํ ปสฺสนฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส **เอกาหมฺปิ** เอกกฺขณมฺปิ ชีวิตํ เสโยฺยฯ **อาคนฺตุกชโน**ติ วิหารคตํ ภิกฺขุนีชนํ สนฺธาย วทติฯ **อนุปธาเรตฺวา**ติ อสลฺลเกฺขตฺวาฯ

พกุลาเถรีวตฺถุ

๒๔๒. อฏฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

กุณฺฑลเกสาเถรีวตฺถุ

๒๔๓. นวเม **จตุเกฺก**ติ วีถิจตุเกฺกฯ จตุนฺนํ สมาหาโร จตุกฺกํฯ **จารกโต**ติ พนฺธนาคารโตฯ **อุพฺพเฏฺฏตฺวา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ

มุหุตฺตมปิ จินฺตเยติ มุหุตฺตํ ตงฺขณมฺปิ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาย ตงฺขณานุรูปํ อตฺถํ จินฺติตุํ สกฺกุเณยฺยฯ **สหสฺสมปิ เจ คาถา, อนตฺถปทสํหิตา**ติ อยํ คาถา ทารุจีริยเตฺถรสฺส ภควตา ภาสิตา, อิธาปิ จ สาเยว คาถา ทสฺสิตาฯ **เถริคาถาสํวณฺณนายํ** อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนปิ กุณฺฑลเกสิเตฺถริยา วตฺถุมฺหิ อยเมว คาถา วุตฺตาฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** ปน กุณฺฑลเกสิเตฺถริยา วตฺถุมฺหิ –

> ‘‘โย จ คาถาสตํ ภาเส, อนตฺถปทสํหิตา;
> เอกํ ธมฺมปทํ เสยฺโย, ยํ สุตฺวา อุปสมฺมตี’’ติฯ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๑๐๒) –

อยํ คาถา อาคตาฯ ตํตํภาณกานํ กถามคฺคานุสาเรน ตตฺถ ตตฺถ ตถา วุตฺตนฺติ น อิธ อาจริยสฺส ปุพฺพาปรวิโรโธ สงฺกิตพฺโพฯ

ภทฺทากาปิลานีเถริ-ภทฺทากจฺจานาเถรีวตฺถุ

๒๔๔-๒๔๕. ทสมํ เอกาทสมญฺจ อุตฺตานตฺถเมวฯ

กิสาโคตมีเถรีวตฺถุ

๒๔๖. ทฺวาทสเม **ตีหิ ลูเขหี**ติ วตฺถลูขสุตฺตลูขรชนลูขสงฺขาเตหิ ตีหิ ลูเขหิฯ **สิทฺธตฺถกน**ฺติ สาสปพีชํฯ

ตํ ปุตฺตปสุสมฺมตฺตนฺติ ตํ รูปพลาทิสมฺปเนฺน ปุเตฺต จ ปสู จ ลภิตฺวา ‘‘มม ปุตฺตา อภิรูปา พลสมฺปนฺนา ปณฺฑิตา สพฺพกิจฺจสมตฺถา, มม โคโณ อโรโค อภิรูโป มหาภารวโห, มม คาวี พหุขีรา’’ติ เอวํ ปุเตฺตหิ จ ปสูหิ จ สมฺมตฺตํ นรํฯ **พฺยาสตฺตมนส**นฺติ จกฺขุวิเญฺญยฺยาทีสุ อารมฺมเณสุ หิรญฺญสุวณฺณาทีสุ ปตฺตจีวราทีสุ วา ยํ ยํ ลทฺธํ โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว ลคฺคนาย สตฺตมานสํฯ **สุตฺตํ คาม**นฺติ นิทฺทํ อุปคตํ สตฺตกายํฯ **มโหโฆวา**ติ ยถา เอวรูปํ คามํ คมฺภีรโต วิตฺถารโต จ มหโนฺต มหานทิโอโฆ อนฺตมโส สุนขมฺปิ อเสเสตฺวา สพฺพํ อาทาย คจฺฉติ, เอวํ วุตฺตปฺปการํ นรํ มจฺจุ อาทาย คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อมตํ ปท**นฺติ มรณรหิตํ โกฏฺฐาสํ, อมตํ มหานิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สิงฺคาลกมาตาเถรีวตฺถุ

๒๔๗. เตรสมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

(ปญฺจมเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ)

เถริปาฬิสํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๖. ฉฏฺฐเอตทคฺควคฺควณฺณนา

ตปุสฺส-ภลฺลิกวตฺถุ

๒๔๘. อุปาสกปาฬิสํวณฺณนาย ปฐเม **สพฺพปฐมํ สรณํ คจฺฉนฺตาน**นฺติ สเพฺพสํ ปฐมํ หุตฺวา สรณํ คจฺฉนฺตานํฯ **อิโต ปร**นฺติ สตฺตสตฺตาหโต ปรํฯ **คมนูปเจฺฉทํ อกาสี**ติ คมนวิเจฺฉทํ อกาสิฯ ยถา เต โคณา ธุรํ ฉเฑฺฑตฺวา โปถิยมานาปิ น คจฺฉนฺติ, ตถา อกาสีติ อโตฺถฯ **เตส**นฺติ ตปุสฺสภลฺลิกานํฯ **อธิมุจฺจิตฺวา**ติ อาวิสิตฺวาฯ ยกฺขสฺส อาวโฏฺฐ **ยกฺขาวโฏฺฐ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **อตีตพุทฺธานํ อาจิณฺณํ โอโลเกสี**ติ อตีตพุทฺธา เกน ภาชเนน ปฏิคฺคณฺหิํสูติ พุทฺธาจิณฺณํ โอโลเกสิฯ **เทฺววาจิเก สรเณ ปติฎฺฐายา**ติ สงฺฆสฺส อนุปฺปนฺนตฺตา พุทฺธธมฺมวเสน เทฺววาจิเก สรเณ ปติฎฺฐหิตฺวาฯ **เจติย**นฺติ ปูชนียวตฺถุํฯ **ชีวเกสธาตุยา**ติ ชีวมานสฺส ภควโต เกสธาตุยาฯ

อนาถปิณฺฑิกเสฎฺฐิวตฺถุ

๒๔๙. ทุติเย **เตเนว คุเณนา**ติ เตเนว ทายกภาวสงฺขาเตน คุเณนฯ โส หิ สพฺพกามสมิทฺธตาย วิคตมเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑมทาสิฯ เตน สพฺพกาลํ อุปฏฺฐิโต อนาถานํ ปิโณฺฑ เอตสฺส อตฺถีติ อนาถปิณฺฑิโกติ สงฺขํ คโตฯ **โยชนิกวิหาเร กาเรตฺวา**ติ โยชเน โยชเน เอกเมกํ วิหารํ กาเรตฺวาฯ **“เอวรูปํ ทานํ ปวเตฺตสี”**ติ วตฺวา ตเมว ทานํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เทวสิกํ ปญฺจ สลากภตฺตานิ โหนฺตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สลากาย คาเหตพฺพํ ภตฺตํ **สลากภตฺตํ**ฯ เอกสฺมิํ ปเกฺข เอกทิวสํ ทาตพฺพํ ภตฺตํ **ปกฺขิกภตฺตํ**ฯ ธุรเคเห ฐเปตฺวา ทาตพฺพํ ภตฺตํ **ธุรภตฺตํ**ฯ อาคนฺตุกานํ ทาตพฺพํ ภตฺตํ **อาคนฺตุกภตฺตํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ปญฺจ อาสนสตานิ เคเห นิจฺจปญฺญตฺตาเนว โหนฺตี**ติ เคเห นิสีทาเปตฺวา ภุญฺชนฺตานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ปญฺจ อาสนสตานิ นิจฺจปญฺญตฺตานิ โหนฺติฯ

จิตฺตคหปติวตฺถุ

๒๕๐. ตติเย มิคา เอว **มิครูปานิฯ ภิกฺขํ สมาทาเปตฺวา**ติ, ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ อนุคฺคหํ กโรถ, อิธ นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ ภิกฺขาคหณตฺถํ สมาทาเปตฺวา ฯ วิวฏฺฏํ อุทฺทิสฺส อุปจิตํ นิเพฺพธภาคิยกุสลํ **อุปนิสฺสโยฯ สฬายตนวิภตฺติเมว เทเสสี**ติ สฬายตนวิภาคปฺปฏิสํยุตฺตเมว ธมฺมกถํ กเถสิฯ **เถเรนา**ติ ตตฺถ สนฺนิหิตานํ สเพฺพสํ เชเฎฺฐน มหาเถเรนฯ **ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตุํ อสโกฺกเนฺตนา**ติ จิเตฺตน คหปตินา ‘‘ยา อิมา, ภเนฺต เถร, อเนกวิหิตา ทิฎฺฐิโย โลเก อุปฺปชฺชนฺติ, ‘สสฺสโต โลโก’ติ วา, ‘อสสฺสโต โลโก’ติ วา, ‘อนฺตวา โลโก’ติ วา, ‘อนนฺตวา โลโก’ติ วา, ‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’นฺติ วา, ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’นฺติ วา, ‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ วา, ‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ วา, ‘โหติ จ น โหติ จ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ วา, ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’ติ วา ยานิ จิมานิ ทฺวาสฎฺฐิ ทิฎฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาเล คณิตานิ, อิมา นุ โข, ภเนฺต, ทิฎฺฐิโย กิสฺมิํ สติ โหนฺติ, กิสฺมิํ อสติ น โหนฺตี’’ติ เอวมาทินา (สํ. นิ. ๔.๓๔๕) ปเญฺห ปุเฎฺฐ ตํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตุํ อสโกฺกเนฺตนฯ อิมํ กิร ปญฺหํ ยาว ตติยํ ปุโฎฺฐ มหาเถโร ตุณฺหี อโหสิฯ อถ อิสิทตฺตเตฺถโร จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ เถโร เนว อตฺตนา พฺยากโรติ, น อญฺญํ อเชฺฌสติ, อุปาสโก จ ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหสติ, อหเมตํ พฺยากริตฺวา ผาสุวิหารํ กตฺวา ทสฺสามี’’ติฯ เอวํ จิเนฺตตฺวา จ อาสนโต วุฎฺฐาย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘พฺยากโรมหํ, ภเนฺต, จิตฺตสฺส คหปติโน เอตํ ปญฺห’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๕) อาหฯ เอวํ วุเตฺต เถโร ‘‘พฺยาก

โรหิ ตฺวํ, อาวุโส อิสิทตฺต, จิตฺตสฺส คหปติโน เอตํ ปญฺห''นฺติ อิสิทตฺตํ อเชฺฌสิฯ เตน วุตฺตํ – **''ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตุํ อสโกฺกเนฺตน อชฺฌิโฏฺฐ''**ติฯ

ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวาติ ''ยา อิมา, คหปติ, อเนกวิหิตา ทิฎฺฐิโย โลเก อุปฺปชฺชนฺติ 'สสฺสโต โลโก'ติ วา, 'อสสฺสโต โลโก'ติ วา…เป…. ยานิ จิมานิ ทฺวาสฎฺฐิ ทิฎฺฐิคตานิ พฺรหฺมชาเล คณิตานิ, อิมา โข, คหปติ, ทิฎฺฐิโย สกฺกายทิฎฺฐิยา สติ โหนฺติ, สกฺกายทิฎฺฐิยา อสติ น โหนฺตี''ติอาทินา นเยน ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวาฯ **คิหิสหายกภาเว ญาเต**ติ เถรสฺส คิหิสหายกภาเว จิเตฺตน คหปตินา ญาเตฯ จิโตฺต กิร, คหปติ, ตสฺส ปญฺหเวยฺยากรเณ ตุโฎฺฐ ''กุโต, ภเนฺต, อโยฺย อิสิทโตฺต อาคจฺฉตี''ติ วตฺวา ''อวนฺติยา โข อหํ, คหปติ, อาคจฺฉามี''ติ วุโตฺต ''อตฺถิ, ภเนฺต, อวนฺติยา อิสิทโตฺต นาม กุลปุโตฺต อมฺหากํ อทิฎฺฐสหาโย ปพฺพชิโต, ทิโฎฺฐ โส อายสฺมตา''ติ ปุจฺฉิฯ เถโร จ ''เอวํ, คหปตี''ติ วตฺวา ''กหํ นุ โข, ภเนฺต, โส อายสฺมา เอตรหิ วิหรตี''ติ ปุน ปุโฎฺฐ ตุณฺหี อโหสิฯ อถ จิโตฺต คหปติ ''อโยฺย โน, ภเนฺต, อิสิทโตฺต''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''เอวํ, คหปตี''ติ วุเตฺต อตฺตโน คิหิสหายภาวํ อญฺญาสิฯ

เตโชสมาปตฺติปาฎิหาริยํ ทเสฺสตฺวาติ เอกสฺมิํ กิร ทิวเส จิโตฺต คหปติ ''สาธุ เม, ภเนฺต, อโยฺย อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อิทฺธิปาฎิหาริยํ ทเสฺสตู''ติ มหาเถรํ ยาจิฯ เถโร ''เตน หิ ตฺวํ, คหปติ, อาฬิเนฺท อุตฺตราสงฺคํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ ติณกลาปํ โอกิรา''ติ วตฺวา เตน จ ตถา กเต สยํ วิหารํ ปวิสิตฺวา จ ฆฎิกํ ทตฺวา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาเรสิ, ยถา ตาฬิจฺฉิคฺคเฬน จ อคฺคฬนฺตริกาย จ อจฺจิ นิกฺขมิตฺวา ติณานิ ฌาเปติ, อุตฺตราสงฺคํ น ฌาเปติฯ อถ จิโตฺต คหปติ อุตฺตราสงฺคํ ปโปฺผเฎตฺวา สํวิโคฺค โลมหฎฺฐชาโต เอกมนฺตํ ฐิโต เถรํ พหิ นิกฺขมนฺตํ ทิสฺวา ''อภิรมตุ, ภเนฺต, อโยฺย มจฺฉิกาสเณฺฑ, รมณียํ อมฺพาฎกวนํ, อหํ อยฺยสฺส อุสฺสุกฺกํ กริสฺสามิ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน''นฺติ อาหฯ ตโต เถโร ''น ทานิ อิธ วสิตุํ สกฺกา''ติ ตมฺหา วิหารา ปกฺกามิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – **''เตโชสมาปตฺติปาฎิหาริยํ ทเสฺสตฺวา 'อิทานิ อิธ วสิตุํ น ยุตฺต'นฺติ ยถาสุขํ ปกฺกามี''**ติฯ **เทฺว อคฺคสาวกา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิตฺถารโต **วินยปาฬิยํ** อาคตเมวฯ

สโทฺธติ โลกิยโลกุตฺตราย สทฺธาย สมนฺนาคโตฯ **สีเลนา**ติ อคาริยสีลํ อนคาริยสีลนฺติ ทุวิธํ สีลํ, เตสุ อิธ อคาริยํ สีลํ อธิเปฺปตํ, เตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ยโสโภคสมปฺปิโต**ติ ยาทิโส อนาถปิณฺฑิกาทีนํ ปญฺจอุปาสกสตปริวารสงฺขาโต อคาริโย ยโส, ตาทิเสเนว ยเสน, โย จ ธนธญฺญาทิโก เจว สตฺตวิธอริยธนสงฺขาโต จาติ ทุวิโธ โภโค, เตน จ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ยํ ยํ ปเทส**นฺติ ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ เอวรูโป กุลปุโตฺต ยํ ยํ ปเทสํ ภชติ, ตตฺถ ตตฺถ เอวรูเปน ลาภสกฺกาเรน ปูชิโตว โหตีติ อโตฺถฯ

หตฺถกอาฬวกวตฺถุ

๒๕๑. จตุเตฺถ **จตุพฺพิเธน สงฺคหวตฺถุนา**ติ ทานปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาสงฺขาเตน จตุพฺพิเธน สงฺคหวตฺถุนาฯ **''เสฺว ภตฺตจาฎิยา สทฺธิํ อาฬวกสฺส เปเสตโพฺพ อโหสี''**ติ วุตฺตมตฺถํ ปากฎํ กตฺวา ทเสฺสตุํ – **''ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา''**ติอาทิมาหฯ **มิควตฺถาย อรญฺญํ คนฺตฺวา**ติ อาฬวโก ราชา วิวิธนาฎกูปโภคํ ฉเฑฺฑตฺวา โจรปฺปฎิพาหนตฺถญฺจ ปฎิราชนิเสธนตฺถญฺจ พฺยายามกรณตฺถญฺจ สตฺตเม สตฺตเม ทิวเส มิควํ คจฺฉเนฺต เอกทิวสํ พลกาเยน สทฺธิํ ''ยสฺส ปเสฺสน มิโค ปลายติ, ตเสฺสว โส ภาโร''ติ กตกติกวโตฺต มิควตฺถาย อรญฺญํ คนฺตฺวาฯ **เอกํ มิค**นฺติ อตฺตโน ฐิตฎฺฐาเนน ปลาตํ เอณิมิคํฯ **อนุพนฺธิตฺวา**ติ ติโยชนมคฺคํ เอกโกว อนุพนฺธิตฺวาฯ ชวสมฺปโนฺน หิ ราชา ธนุํ คเหตฺวา ปตฺติโกว ติโยชนํ ตํ มิคมนุ

พนฺธิฯ **ฆาเตตฺวา**ติ ยสฺมา เอณิมิคา ติโยชนเวคา เอว โหนฺติ, ตสฺมา ปริกฺขิณชวํ ตํ มิคํ อุทกํ ปวิสิตฺวา ฐิตํ ฆาเตตฺวาฯ **ทฺวิธา เฉตฺวา ธนุโกฏิยํ ลเคตฺวา นิวตฺตตฺวา อาคจฺฉนฺโต**ติ อนตฺถิโกปิ มํเสน ‘‘นาสกฺขิ มิคํ คเหตุ’’นฺติ อปวาทโมจนตฺถํ ทฺวิธา ฉินฺนํ ธนุโกฏิยํ ลเคตฺวา อาคจฺฉนฺโตฯ **สนฺทจฺฉาย**นฺติ ฆนจฺฉายํ พหลปตฺตปลาสํฯ

รุกฺข อธิวตฺถา เทวตาติ อาฬวกํ ยกฺขํ สนฺธาย วทติฯ โส หิ มหาราชูนํ สนฺติกา วรํ ลภิตฺวา มชฺฌนฺหิกสมเย ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย ผุฏฺฐฏฺฐกาสํ ปวิฏฺฐ ปาณิโน ขาทนฺโต ตตฺถ ปฏิวสติฯ **อาฬวกสฺส นิสีทนปลฺลงฺก นิสีที**ติ ยตฺถ อภิลกฺขิเตสุ มงฺคลทิวสาทีสุ อาฬวโก นิสีทิตฺวา สิริํ อนุโภติ, ตสฺมิํเยว ทิพฺพรตนปลฺลงฺก นิสีทิฯ **อตฺตโน คมเน อสมฺปชฺชมาเน ‘‘กิํ นุ โข การณ’’นฺติ อาวชฺชนฺตา**ติ ตทา กิร สาตาคิรเหมวตา ภควนฺตํ เชตวเนเยว วนฺทิตฺวา ‘‘ยกฺขสมาคมํ คมิสฺสามา’’ติ สปริวารา นานายาเนหิ อากาเสน คจฺฉนฺติ, อากาเส จ ยกฺขานํ น สพฺพตฺถ มโคฺค อตฺถิ, อากาสฏฺฐานิ วิมานานิ ปริหริตฺวา มคฺคฏฺฐาเนเนว มโคฺค โหติ, อาฬวกสฺส ปน วิมานํ ภูมฏฺฐํ สุคุตฺตํ ปาการปริกฺขิตฺตํ สุสํวิหิตทฺวารฏฺฏาลกโคปุรํ อุปริ กํสชาลสญฺฉนฺนมญฺชูสาสทิสํ ติโยชนํ อุเพฺพเธน, ตสฺส อุปริ มโคฺค โหติ, เต ตํ ปเทสมาคมฺม คนฺตุมสมตฺถา อเหสุํฯ พุทฺธานญฺหิ นิสิโนฺนกาสสฺส อุปริภาเคน ยาว ภวคฺคา โกจิ คนฺตุมสมโตฺถ, ตสฺมา อตฺตโน คมเน อสมฺปชฺชมาเน ‘‘กิํ นุ โข การณ’’นฺติ อาวชฺชสุํฯ **เตสํ กถํ สุตฺวา จินฺเตสี**ติ ยสฺมา อสฺสทฺธสฺส สทฺธากถา ทุกฺกถา โหติ ทุสฺสีลาทีนํ สีลกถาทโย วิย, ตสฺมา เตสํ ยกฺขานํ สนฺติกา ภควโต ปสํสํ สุตฺวา เอว อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนโกเปน ปฏปฏายมานหทโย หุตฺวา จินฺเตสิฯ **ปพฺพตกูฏ**นฺติ เกลาสปพฺพตกูฏํฯ

อิโต ปฏฺฐาย อาฬวกยุทฺธํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติ โส กิร มโนสิลาตเล วามปาเทน ฐตฺวา ‘‘ปสฺสถ ทานิ ตุมฺหากํ วา สตฺถา มหานุภาโว, อหํ วา’’ติ ทกฺขิณปาเทน สฏฺฐิโยชนมตฺตํ เกลาสกูฏปพฺพตํ อกฺกมิ, ตํ อโยกูฏปฺปหโต วิย นิทฺธนฺตอยปิโณฺฑ ปปฏิกาโย มุญฺจิฯ โส ตตฺร ฐตฺวา ‘‘อหํ อาฬวโก’’ติ อุโคฺฆเสสิ, สกลชมฺพุทีปํ สโทฺท ผริฯ ติโยชนสหสฺสวิตฺถตหิมวาปิ สมฺปกมฺปิ ยกฺขสฺสานุภาเวนฯ โส **วาตมณฺฑลํ** สมุฏฺฐาเปสิ ‘‘เอเตเนว สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติฯ เต ปุรตฺถิมาทิเภทา วาตา สมุฏฺฐหิตฺวา อฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชนติโยชนปฺปมาณานิ ปพฺพตกูฏานิ ปทาเลตฺวา วนคจฺฉรุกฺขาทีนิ อุมฺมูเลตฺวา อาฬวินครํ ปกฺขนฺทา ชิณฺณหตฺถิสาลาทีนิ จุเณฺณนฺตา ฉทนิฏฺฐกา อากาเส ภเมนฺตาฯ ภควา ‘‘มา กสฺสจิ อุปโรโธ โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ เต วาตา ทสพลํ ปตฺวา จีวรกณฺณมตฺตมฺปิ จาเลตุํ นาสกฺขิํสุฯ ตโต **มหาวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิ ‘‘อุทเกน อโชฺฌตฺถริตฺวา สมณํ มาเรสฺสามี’’ติฯ ตสฺสานุภาเวน อุปรูปริ สตปฏลสหสฺสปฏลาทิเภทา วลาหกา อุฏฺฐหิตฺวา ปวสฺสิํสุฯ วุฏฺฐิธาราเวเคน ปถวี ฉิทฺทา อโหสิฯ วนรุกฺขาทีนํ อุปริ มโหโฆ อาคนฺตฺวา ทสพลสฺส จีวเร อุสฺสาวพินฺทุมตฺตมฺปิ เตเมตุํ นาสกฺขิฯ ตโต **ปาสาณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ มหนฺตานิ มหนฺตานิ ปพฺพตกูฏานิ ธูมายนฺตานิ ปชฺชลนฺตานิ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลํ ปตฺวา ทิพฺพมาลาคุฬานิ สมฺปชฺชิํสุฯ ตโต **ปหรณวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ เอกโตธารา อุภโตธารา อสิสตฺติขุรปฺปาทโย ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ อเหสุํฯ

ตโต **องฺคารวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ กิํสุกวณฺณา องฺคารา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผานิ หุตฺวา วิกิริํสุฯ ตโต **กุกฺกุฬวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อจฺจุโณฺห กุกฺกุโฬ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล จนฺทนจุณฺณํ หุตฺวา นิปติฯ ตโต **วาลิกวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ อติสุขุมา วาลิกา ธูมายนฺตา ปชฺชลนฺตา อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพปุปฺผา

นิ หุตฺวา นิปตึสุฯ ตโต **กลลวสฺสํ** สมุฏฺฐาเปสิฯ ตํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ อากาเสนาคนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล ทิพฺพคนฺธํ หุตฺวา นิปติฯ ตโต **อนฺธการํ** สมุฏฺฐาเปสิ ''ภึเสตฺวา สมณํ ปลาเปสฺสามี''ติฯ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ อนฺธการสทิสํ หุตฺวา ทสพลํ ปตฺวา สูริยปฺปภาวิหตมิวนฺธการํ อนฺตรธายิฯ เอวํ ยกฺโข อิมาหิ นวหิ วาตวสฺสปาสาณปหรณงฺคารกุกฺกุฬวาลิกกลลนฺธการวุฏฺฐีหิ ภควนฺตํ ปลาเปตุมสกฺโกนฺโต นานาวิธปฺปหรณหตฺถอเนกปฺปการรูปภูตคณสมากุลาย จตุรงฺคินิยา เสนาย สยเมว ภควนฺตํ อภิคโตฯ เต ภูตคณา อเนกปฺปการวิการเร กตฺวา ''คณฺหถ หนถา''ติ ภควโต อุปริ อาคจฺฉนฺตา วิย จ โหนฺติฯ อปิจ โข นิทฺธนฺตโลหปิณฺฑํ วิย มกฺขิกา ภควนฺตํ อลฺลียิตุมสมตฺถา เอว อเหสุํฯ

เอวํ สพฺพรตฺตึ อเนกปฺปการวิภึสาการทสฺสเนนปิ ภควนฺตํ จาเลตุมสกฺโกนฺโต อาฬวโก จินฺตสิ – ''ยํนูนาหํ เกนจิ อเชยฺยํ ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย''นฺติฯ สเจ หิ โส ทุโฏฺฐ อากาเส ตํ ทุสฺสาวุธํ มุเญฺจยฺย, ทฺวาทส วสฺสานิ เทโว น วเสฺสยฺยฯ สเจ ปถวิยํ มุเญฺจยฺย , สพฺพรุกฺขติณาทีนิ สุสฺสิตฺวา ทฺวาทสวสฺสนฺตรํ น ปุน รุเหยฺยุํฯ สเจ สมุเทฺท มุเญฺจยฺย, ตตฺตกปาเล อุทกพินฺทุ วิย สพฺพํ สุเสฺสยฺยฯ สเจ สิเนรุปพฺพเต มุเญฺจยฺย, ขณฺฑาขณฺฑํ หุตฺวา วิกิเรยฺยฯ โส เอวํมหานุภาวํ ทุสฺสาวุธํ อุตฺตริสาฏกํ มุญฺจิตฺวา อคฺคเหสิฯ เยภุเยฺยน ทสสหสฺสิโลกธาตุเทวตา เวเคน สนฺนิปตึสุ ''อชฺช ภควา อาฬวกํ ทเมสฺสติ, ตตฺถ ธมฺมํ โสสฺสามา''ติฯ ยุทฺธทสฺสนกามาปิ เทวตา สนฺนิปตึสุฯ เอวํ สกลมฺปิ อากาสํ เทวตาหิ ปริปุณฺณํ อโหสิฯ อถาฬวโก ภควโต สมีเป อุปรูปริ วิจริตฺวา วตฺถาวุธํ มุญฺจิ ฯ ตํ อสนิจกฺกํ วิย อากาเส เภรวสทฺทํ กโรนฺตํ ธูมายนฺตํ ปชฺชลนฺตํ ภควนฺตํ ปตฺวา ยกฺขสฺส มานมทฺทนตฺถํ ปาทปุญฺฉนโจฬํ หุตฺวา ปาทมูเล นิปติฯ อาฬวโก ตํ ทิสฺวา ฉินฺนวิสาโณ วิย อุสโภ, อุทฺธฏทาโฐ วิย สโปฺป นิเตฺตโช นิมฺมโท นิปาติตมานทฺธโช อโหสิฯ เอวมิทํ อาฬวกยุทฺธํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อฎฺฐ ปเญฺห ปุจฺฉีติ –

> ''กึ สูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐํ,
> กึ สุ สุจิณฺณํ สุขมาวหาติ;
> กึ สุ หเว สาทุตรํ รสานํ,
> กถํ ชีวึ ชีวิตมาหุ เสฎฺฐ''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๓) –

อาทินา อฎฺฐ ปเญฺห ปุจฺฉิฯ **สตฺถา วิสฺสเชฺชสี**ติ –

> ''สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐํ,
> ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาติ;
> สจฺจํ หเว สาทุตรํ รสานํ,
> ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฎฺฐ''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔) –

อาทินา วิสฺสเชฺชสิฯ **วิกฺกนฺทมานายา**ติ อจฺจนฺตํ ปริเทวมานายฯ

มหานามสกฺกวตฺถุ

๒๕๒. ปญฺจเม **สตฺถา ตโต ปรํ ปฏิญฺญํ นาทาสี**ติ สํวจฺฉรโต ปรํ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ปจฺจยปฺปวารณาสาทิยนสฺส วาริตตฺตา ''ปฏิญฺญํ นาทาสี''ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ภควา ตติยวาเรปิ มหานาเมน สเกฺกน ''อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, สงฺฆํ ยาวชีวํ เภสเชฺชน ปวาเรตุ''นฺติ (ปาจิ.

๓๐๔-๓๐๕) วุเตฺต ‘‘สาธุ สาธุ, มหานาม, เตน หิ ตฺวํ, มหานาม, สงฺฆํ ยาวชีวํ เภสชฺเชน ปวาเรหี’’ติ ปฏิญฺญํ อทาสิเยวฯ เอวํ ปฏิญฺญํ ทตฺวา ปจฺฉา ฉพฺพคฺคิเยหิ ภิกฺขูหิ มหานามสฺส สกฺกสฺส วิเหฐิตภาวํ สุตฺวา ฉพฺพคฺคิเย ภิกฺขู วิครหิตฺวา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ ‘‘อคิลาเนน ภิกฺขุนา จาตุมาสปฺปจฺจยปวารณา สาทิตพฺพา อญฺญตฺร ปุนปฺปวารณาย อญฺญตฺร นิจฺจปฺปวารณายฯ ตโต เจ อุตฺตริ สาทิเยยฺย, ปาจิตฺติย’’นฺติฯ ตสฺมา ปฐมํ อนุชานิตฺวาปิ ปจฺฉา สิกฺขาปทพนฺธเนน วาริตตฺตา ‘‘ปฏิญฺญํ นาทาสี’’ติ วุตฺตํฯ

อุคฺคคหปตฺยาทิวตฺถุ

๒๕๓-๒๕๖. ฉฏฺฐสตฺตมอฏฺฐมนวมานิ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

นกุลปิตุคหปติวตฺถุ

๒๕๗. ทสเม **สุสุมารคิรินคเร**ติ เอวํนามเก นคเรฯ ตสฺส กิร นครสฺส วตฺถุปริคฺคหทิวเส อวิทูเร อุทกรหเท สุสุมาโร สทฺทมกาสิ, คิรํ นิจฺฉาเรสิฯ อถ นคเร อนนฺตราเยน มาปิเตเตเมว สุสุมารคิรกรณํ สุภนิมิตฺตํ กตฺวา ‘‘สุสุมารคิรี’’เตฺววสฺส นามํ อกํสุฯ เกจิ ปน ‘‘สุสุมารสณฺฐานตฺตา สุสุมาโร นาม เอโก คิริ, โส ตสฺส นครสฺส สมีเป, ตสฺมา ตํ สุสุมารคิริ เอตสฺส อตฺถีติ สุสุมารคิรีติ วุจฺจตี’’ติ วทนฺติฯ **เภสกฬาวเน**ติ เภสกฬานามเก วเนฯ ‘‘เภสกลาวเน’’ติปิ ปาโฐฯ กถํ ปน ภควติ เนสํ ปุตฺตสญฺญา ปติฏฺฐาสีติ อาห – **‘‘อยํ กิรา’’**ติอาทิฯ **ทหรเสฺสว ทหรา อานีตา**ติ เม ทหรเสฺสว สโต ทหรา อานีตาติ อโตฺถฯ **อติจริตา**ติ อติกฺกมิตฺวา จรนฺตฯ

(ฉฏฺฐเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ)

อุปาสกปาฬิสํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. เอตทคฺควโคฺค

(๑๔) ๗. สตฺตมเอตทคฺควคฺควณฺณนา

สุชาตาวตฺถุ

๒๕๘. อุปาสิกาปาฬิสํวณฺณนาย ปฐมํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิสาขาวตฺถุ

๒๕๙. ทุติเย **มหาลตาปสาธนสฺสา**ติ มหาลตาปิฬนฺธนสฺสฯ ตสฺมิญฺจ ปิฬนฺธเน จตโสฺส วชิรนาฬิโย อุปโยคํ อคมํสุฯ มุตฺตานํ เอกาทส นาฬิโย, ปวาฬสฺส ทฺวาวีสติ นาฬิโย, ปทุมราคมณีนํ เตตฺตึส นาฬิโยฯ อิติ เอเตหิ จ อเญฺญหิ จ อินฺทนีลาทีหิ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐสามกพรวณฺณวเสน สตฺตวเณฺณหิ วรรตเนหิ นิฏฺฐานํ อคมาสิ, ตํ สีเส ปฏิมุกฺกํ ยาวปาทปิฏฺฐิยา ภสฺสติ, ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธารยมานาว นํ อิตฺถี ธาเรตุํ สโกฺกติฯ **อโนฺตอคฺคิ พหิ น นีหริตโพฺพ**ติอาทีนํ อโตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ขุชฺชุตฺตรา-สามาวตีวตฺถุ

๒๖๐-๒๖๑. ตติยจตุเตฺถสุ **ปายาสสฺสาติ** พหลตรสฺส ปายาสสฺส ฯ **ตํ ปายาสํ ภุญฺชเนฺตสูติ** ตํ พหลตรํ ครุสินิทฺธํ ปายาสํ ภุญฺชเนฺตสุ ฯ **ชีราเปตุํ อสโกฺกเนฺตติ** อนฺตรา มเคฺค อปฺปาหารตาย มนุทฺคหณิกตฺตา ชีราเปตุํ อสโกฺกเนฺต ฯ **วาฬมิคฏฺฐาเนติ** วาฬมิเคหิ อธิฏฺฐิตฏฺฐาเน ฯ **อนุวิชฺชเนฺตติ** วิจาเรเนฺต ฯ **สาลาติ** นฬการสาลา ฯ **มุธา น กริสฺสตีติ** มูลฺยํ วินา น กริสฺสติ ฯ **อาลิเมฺปสีติ** อคฺคึ อทาสิ, อคฺคึ ชาเลสีติ อโตฺถ ฯ **เปกฺขาติ** อาคเมหิ ฯ **อุปธิสมฺปทาติ** สรีรสมฺปตฺติ ฯ **วฏรุกฺขํ ปตฺวาติ** นิโคฺรธรุกฺขํ ปตฺวา ฯ **สุวณฺณกฏเกติ** สุวณฺณวลเย ฯ **อพฺภุํ เมติ** เม อวฑฺฒีติ อโตฺถ ฯ **อโนฺต อโสเธตฺวาติ** ปณฺณสาลาย อโนฺต กสฺสจิ อตฺถิภาวํ วา นตฺถิภาวํ วา อนุปธาเรตฺวา ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมว ฯ

อุตฺตรานนฺทมาตาวตฺถุ

๒๖๒. ปญฺจเม **อุปนิสฺสยํ ทิสฺวาติ** อิมินา ยถา วิเสสาธิคมสฺส สติปิ ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยสมวาเย อวสฺสํ อุปนิสฺสยสมฺปทา อิจฺฉิตพฺพา, เอวํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภาเวน วิปจฺจนกสฺส กมฺมสฺสปิ ปจฺจุปฺปนฺนสมวาโย วิย อุปนิสฺสยสมฺปทาปิ สวิเสสา อิจฺฉิตพฺพาติ ทเสฺสติ ฯ ตถา หิ อุกฺกํสคตสปฺปุริสูปนิสฺสยโยนิโสมนสิกาเรสุ ลพฺภมาเนสุปิ อุปนิสฺสยรหิตสฺส วิเสสาธิคโม น สมฺปชฺชเตวาติ ฯ **กปฺปิยํ กตฺวาติ** ยถา กปฺปิยํ โหติ, ตถา กตฺวา ฯ **ปเตฺต ปติฏฺฐเปยฺยาติ** อาหารํ ทานมุเข วิสฺสเชฺชยฺย ฯ **ตีหิ เจตนาหีติ** ปุพฺพภาคมุญฺจอนุโมทนาเจตนาหิ ฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ปุเพฺพว ทานา สุมโน, ททํ จิตฺตํ ปสาทเย;
> ทตฺวา อตฺตมโน โหติ, เอสา ปุญฺญสฺส สมฺปทา''ติ ฯ (อ. นิ. ๖.๓๗; เป. ว. ๓๐๕);

ตว มนํ สนฺธาเรหีติ ''อชฺช ภตฺตํ จิรายิต''นฺติ โกธโต ตว จิตฺตํ สนฺธาเรหิ, มา กุชฺฌีติ อโตฺถ ฯ **โอโลกิโตโลกิตฏฺฐานํ...เป.... สมฺปริกิณฺณํ วิย อโหสีติ** เตน กสิตฏฺฐานํ สพฺพํ สุวณฺณภาวาปตฺติยา มหาโกสาตกิปุเปฺผหิ สญฺฉนฺนํ วิย อโหสิ ฯ **ตาทิเสติ** ตยา สทิเส ฯ **น โกเปมีติ** น วินาเสมิ, ชาติยา น หีเฬมิ ฯ **ปูชํ กโรตีติ** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปูชํ กโรติ ฯ **อนฺตรวตฺถุนฺติ** เคหงฺคณํ ฯ **โภติ** สโมฺพธเน นิปาโต ฯ **เชติ** อวญฺญาลปนํ ฯ สยํ อริยสาวิกาภาวโต สตฺถุวเสน **''สปิติกา ธีตา''ติ** วตฺวา สตฺถุ สมฺมุขา ธมฺมสฺสวเนน ตสฺสา วิเสสาธิคมํ ปจฺจาสีสนฺตี **''ทสพเล ขมเนฺตเยว ขมิสฺสามี''ติ** อาห ฯ **กทริยนฺติ** ถทฺธมจฺฉริํ ฯ

สุปฺปวาสาวตฺถุ

๒๖๓. ฉเฏฺฐ **ปณีตทายิกานนฺติ** ปณีตรสวตฺถูนํ ทายิกานํ ฯ อายุโน ฐิติเหตุํ โภชนํ เทนฺตี **อายุํ เทติ** นาม ฯ เอส นโย **วณฺณํ เทตีติ**อาทีสุ ฯ เตนาห – **''ปญฺจ ฐานานี''ติ** ฯ กมฺมสริกฺขกเญฺจตํ ผลนฺติ ทเสฺสโนฺต **''อายุํ โข ปน ทตฺวา''ติ**อาทิมาห ฯ ตตฺถ **ทตฺวาติ** ทานเหตุ ฯ **ภาคินีติ** ภาควตี ลทฺธุํ ภพฺพา ฯ

สุปฺปิยาวตฺถุ

๒๖๔. สตฺตเม **อูรุมํสํ ฉินฺทิตฺวา ทาสิยา อทาสีติ** อาคตผลา วิญฺญาตสาสนา อริยสาวิกา อตฺตโน สรีรทุกฺขํ อจิเนฺตตฺวา ตสฺส ภิกฺขุโน โรควูปสมเมว ปจฺจาสีสนฺตี อตฺตโน อูรุมํสํ ฉินฺทิตฺวา ทาสิยา อทาสิ ฯ สตฺถาปิ ตสฺสา ตถาปวตฺตํ อชฺฌาสยสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ''มม สมฺมุขีภาวูปคมเนเนวสฺสา วโณ รุหิตฺวา สญฺฉวิ ชายติ, ผาสุภาโว โหตี''ติ จ ทิสฺวา **''ปโกฺกสถ

น’’นฺติ อาหฯ **สา จิเนฺตสี**ติ ‘‘สพฺพโลกสฺส หิตานุกมฺปโก สตฺถา น มํ ทุกฺขาเปตุํ ปโกฺกสติ, อเตฺถตฺถ การณ’’นฺติ จิเนฺตสิฯ **อตฺตนา กตการณํ สพฺพํ กเถสี**ติ พุทฺธานุภาววิภาวนตฺถํ กเถสิ, น อตฺตโน ทฬฺหชฺฌาสยตาย วิภาวนตฺถํฯ **คิลานุปฏฺฐากีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสี**ติ อคณิตฺตทุกฺขา คิลานานํ ภิกฺขูนํ เคลญฺญูปสมเน ยุตฺตปฺปยุตฺตาติ คิลานุปฏฺฐากีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสีติฯ

กาติยานีวตฺถุ

๒๖๕. อฏฺฐเม **อเวจฺจปฺปสนฺนาน**นฺติ รตนตฺตยคุเณ ยาถาวโต ญตฺวา ปสนฺนานํ, โส ปนสฺส ปสาโท มเคฺคนาคตตฺตา เกนจิ อกมฺปนีโยฯ **อธิคเตนา**ติ มคฺคาธิคเมเนว อธิคเตนฯ ‘‘อวิคเตนา’’ติ วา ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ ‘‘กทาจิ อวิคจฺฉเนฺตนา’’ติฯ โส อปฺปธํสิโย จ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘**อธิคเตน อจลปฺปสาเทนา**’’ติฯ ตตฺถ **กายสกฺขิํ กตฺวา**ติ ปมุขํ กตฺวา, วจนตฺถโต ปน นามกาเยน เทสนาย สมฺปฏิจฺฉนวเสน สกฺขิภูตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อุมฺมคฺคํ ขนิตฺวา**ติ ฆรสนฺธิเจฺฉทเนน อโนฺตปวิสนมคฺคํ ขนิตฺวาฯ **ทุลฺลภสฺสวน**นฺติ ทุลฺลภสทฺธมฺมสฺสวนํฯ **มหาปถวี ปวิสิตพฺพา ภเวยฺยา**ติ อวีจิปฺปเวสนํ วทติฯ

นกุลมาตาวตฺถุ

๒๖๖. นวเม วิสฺสาสกเถเนว นกุลมาตา นกุลปิตา จ สตฺถุวิสฺสาสิกา นาม ชาตาติ วุตฺตํ – ‘‘**วิสฺสาสิกานนฺติ วิสฺสาสกถํ กเถนฺตีนํ อุปาสิกาน**’’นฺติฯ **คหปตานี**ติ เคหสามินีฯ **วุตฺตเมวา**ติ อุปาสกปาฬิยํ นกุลปิตุกถายํ วุตฺตนยเมวฯ

กาฬีกุรรฆริกาวตฺถุ

๒๖๗. ทสเม **อนุสฺสเวเนวา**ติ ปจฺจกฺขโต รูปทสฺสเนน สตฺถุ สมฺมุขา ธมฺมสฺสวเนน จ วินา เกวลํ อนุสฺสวเนเนว ปรสฺส วจนํ อนุคตสฺสวเนเนว อุปฺปเนฺนน ปสาเทนฯ **อนุสฺสวิกปฺปสาท**นฺติ อนุสฺสวโต อาคตปฺปสาทํฯ

(สตฺตมเอตทคฺควคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ)

อุปาสิกาปาฬิสํวณฺณนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มโนรถปูรณิยา

องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

เอตทคฺควคฺควณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนาฯ

๑๕. อฎฺฐานปาฬิ (ปฐมวคฺค)

(๑๕) ๑. อฎฺฐานปาฬิ-ปฐมวคฺควณฺณนา

๒๖๘. อฎฺฐานปาฬิวณฺณนายํ อวิชฺชมานํ ฐานํ **อฎฺฐานํ**, นตฺถิ ฐานนฺติ วา **อฎฺฐานํ**ฯ **อนวกาโส**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตทตฺถนิคมนเมว หิ ‘‘เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ วจนนฺติฯ เตนาห – **“อุภเยนปี”**ติอาทิฯ **ยนฺ**ติ การณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ เหตุอโตฺถ เจตฺถ การณโตฺถติ อาห – **“ยนฺติ เยน การเณนา”**ติฯ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทเสเนตฺถ ทิฎฺฐิสมฺปตฺติ เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ – **“มคฺคทิฎฺฐิยา สมฺปโนฺน”**ติฯ กุโต ปนายมโตฺถ ลพฺภตีติ? ลิงฺคโต, ลิงฺคํ เจตสฺส นิจฺจโต อุปคมนปฺปฎิเกฺขโปฯ **จตุภูมเกสู**ติ อิทํ จตุตฺถภูมกสงฺขารานํ อริยสาวกสฺส วิสยภาวูปคมนโต วุตฺตํ, น ปน เต อารพฺภ นิจฺจโต อุปคมนสพฺภาวโตฯ วกฺขติ หิ ‘‘ตทภาเว จตุตฺถภูมกสงฺขารา ปนา’’ติอาทินาฯ อภิสงฺขตสงฺขารอภิสงฺขรณกสงฺขารานํ สปฺปเทสตฺตา นิปฺปเทสสงฺขารคฺคหณตฺถํ **“สงฺขตสงฺขาเรสู”**ติ วุตฺตํ, โลกุตฺตรสงฺขารานํ ปน นิวตฺตเน การณํ สยเมว วกฺขติฯ **เอตํ การณํ นตฺถี**ติ ตถา อุปคมเน เสตุฆาโต นตฺถิฯ **เตชุสฺสทตฺตา**ติ สํกิเลสวิธมนเตชสฺส อธิกภาวโตฯ ตถา หิ เต คมฺภีรภาเวน ทุทฺทสา อกุสลานํ อารมฺมณํ น โหนฺตีติฯ อิทํ ปน ปกรณวเสน วุตฺตํฯ อปฺปหีนวิปลฺลาสานญฺหิ สนฺตาเนสุ กุสลธมฺมานมฺปิ เต อารมฺมณํ น โหนฺติฯ

๒๖๙. อสุเข สุขนฺติ วิปลฺลาโส จ อิธ สุขโต อุปคมนสฺส ฐานนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เอกนฺต...เป.... อตฺตทิฎฺฐิวเสนา”**ติ ปธานทิฎฺฐิมาหฯ **คูถนฺ**ติ คูถฎฺฐานํ, ทิฎฺฐิยา นิพฺพานสฺส อวิสยภาโว เหฎฺฐา วุโตฺต เอวาติ กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหตฺถนฺติ วุตฺตํฯ

๒๗๐. **ปริเจฺฉโท**ติ ปริจฺฉินฺทนํ ปริจฺฉิชฺช ตสฺส คหณํฯ สฺวายํ เยสุ นิจฺจาทิโต อุปคมนํ สมฺภวติ, เตสํ วเสนเยว กาตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **“สพฺพวาเรสุ วา”**ติอาทิมาหฯ **สพฺพวาเรสู**ติ ‘‘นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา’’ติอาทินา อาคเตสุ สเพฺพสุ สุตฺตปเทสุฯ **ปุถุชฺชโน หี**ติ **หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา ยํ ยํ สงฺขารํ ปุถุชฺชโน นิจฺจาทิวเสน คณฺหาติ, ตํ ตํ อริยสาวโก อนิจฺจาทิวเสน คณฺหโนฺต ยาถาวโต ชานโนฺต ตํ คาหํ ตํ ทิฎฺฐิํ วิสฺสเชฺชติ, ตสฺมา ยตฺถ คาโห, ตตฺถ วิสฺสชฺชนาติ จตุภูมกสงฺขารา อิธ สงฺขารคฺคหเณน น คยฺหนฺตีติ อโตฺถฯ

๒๗๑. ปุตฺตสมฺพเนฺธน มาตุปิตุสมญฺญา ทตฺตกิตฺติมาทิวเสนปิ ปุตฺตโวหาโร โลเก ทิสฺสติ, โส จ โข ปริยาเยนาติ นิปฺปริยาเยน สิทฺธํ ตํ ทเสฺสตุํ – **“ชนิกาว มาตา, ชนโกว ปิตา”**ติ วุตฺตํฯ ตถา อานนฺตริยกมฺมสฺส อธิเปฺปตตฺตา **“มนุสฺสภูโตว ขีณาสโว อรหาติ อธิเปฺปโต”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อฎฺฐานเมต’’นฺติอาทินา ‘‘มาตุอาทีนํเยว ชีวิตา โวโรปเน อริยสาวกสฺส อภพฺพภาวทสฺสนโต ตทญฺญํ อริยสาวโก ชีวิตา โวโรเปตีติ อิทํ อตฺถโต อาปนฺนเมวา’’ติ มญฺญมาโน วทติ – **“กิํ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา”**ติ? ‘‘อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ วจนโต **“เอตมฺปิ อฎฺฐาน”**นฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห – **“สเจ หี”**ติอาทิฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา ‘‘มาตร’’นฺติอาทินา วิเสเสตฺวา วุตฺตนฺติ อาห – **“ปุถุชฺชนภาวสฺส ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **พลทีปนตฺถนฺ**ติ สทฺธาทิพลสมนฺนาคมทีปนตฺถํฯ อริยมเคฺคนาคตสทฺธาธิพลวเสน หิ อริยสาวโก ตาทิสํ สาวชฺชํ น กโรติฯ

๒๗๕. ปญฺจหิ การเณหีติ อิทเมตฺถ นิปฺผาทกานิ เตสํ ปุพฺพภาคิยานิ จ การณานิ การณภาวสามญฺเญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํ, น ปน สเพฺพสํ สมานโยคกฺขมตฺตาฯ **อาการเรหี**ติ การเณหิฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ อนุรูปํ สาวเนนฯ เภทสฺส **อนุรูปํ** ยถา เภโท โหติ, เอวํ ภินฺทิตพฺพานํ ภิกฺขูนํ อตฺตโน วจนสฺส **สาวเนน** วิญฺญาปเนนฯ เตนาห – **''นนุ ตุเมฺห''**ติอาทิฯ **กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา**ติ เอเตน ปากฏํ กตฺวา เภทกรวตฺถุทีปนํ โวหาโร, ตตฺถ อตฺตโน นิจฺฉิตมตฺถํ รหสฺสวเสน วิญฺญาปนํ อนุสฺสาวนนฺติ ทเสฺสติฯ

กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณนฺติ เตหิ สงฺฆเภทสิทฺธิโต วุตฺตํ, อิตเร ปน เตสํ สมฺภารภูตาฯ เตนาห – **''โวหารา''**ติอาทิฯ **ตตฺถา**ติ โวหรเณฯ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ, ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ, อนนฺตรปฺปโยชนานิ จาติ อานนฺตริยานิ, ตานิ เอว กมฺมานีติ **อานนฺตริยกมฺมานิ**ฯ

กมฺมโตติ ''เอวํ อานนฺตริยกมฺมํ โหติ, เอวํ อานนฺตริยกมฺมสทิส''นฺติ เอวํ กมฺมวิภาคโตฯ **ทฺวารโต**ติ กายทฺวารโตฯ **กปฺปฏฺฐิติยโต**ติ ''อิทํ กปฺปฏฺฐิติยวิปากํ, อิทํ น กปฺปฏฺฐิติยวิปาก''นฺติ เอวํ กปฺปฏฺฐิติยวิภาคโตฯ **ปากสาธารณาทีหี**ติ ''อิทเมตฺถ วิปจฺจติ, อิทํ น วิปจฺจตี''ติ วิปจฺจนวิภาคโต, คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณาสาธารณโต, **อาทิ**-สเทฺทน เวทนาทิวิภาคโต จฯ

กมฺมโต ตาว วินิจฺฉโย วุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ ยสฺมา มนุสฺสตฺตภาเว ฐิตเสฺสว กุสลธมฺมานํ ติกฺขวิสทภาวาปตฺติ, ยถา ติณฺณํ โพธิสตฺตานํ โพธิตฺตยนิพฺพตฺติยํ, เอวํ มนุสฺสภาเว ฐิตเสฺสว เอทิสานํ อกุสลธมฺมานมฺปิ ติกฺขวิสทภาวาปตฺตีติ อาห – **''มนุสฺสภูตเสฺสวา''**ติฯ ปากติกมนุสฺสานมฺปิ จ กุสลธมฺมานํ วิเสสปฺปตฺติ วิมานวตฺถุอฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ยถาวุโตฺต จ อโตฺถ สมานชาติยสฺส วิโกปเน ครุตโร, น ตถา วิชาติยสฺสาติ วุตฺตํ – **''มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา''**ติฯ ลิงฺคปริวเตฺต จ โส เอว เอกกมฺมนิพฺพโตฺต ภวงฺคปฺปพโนฺธ ชีวิตินฺทฺริยปพโนฺธ จ, น อโญฺญติ อาห – **''อปิ ปริวตฺตลิงฺค''**นฺติฯ อรหตฺตํ ปเตฺตปิ เอเสว นโยฯ **ตสฺส วิปาก**นฺติอาทิ กมฺมสฺส อานนฺตริยภาวสมตฺถนํฯ จตุโกฺกฏฺฐิยเญฺจตฺถ สมฺภวติฯ ตตฺถ ปฐมา โกฏฺฐิ ทสฺสิตา, อิตราสุ วิสเงฺกตภาวํ ทเสฺสตุํ – **''โย ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิปิ ตตฺถ วิสเงฺกโต, กมฺมํ ปน ครุตรํ อานนฺตริยสทิสํ ภายิตพฺพนฺติ อาห – **''ภาริยํ...เป.... ติฏฺฐตี''**ติฯ **อยํ ปโญฺห**ติ ญาปนิจฺฉานิพฺพตฺตา กถาฯ

อภิสนฺธินาติ อธิปฺปาเยนฯ **อานนฺตริยํ ผุสตี**ติ มรณาธิปฺปาเยเนว อานนฺตริยวตฺถุโน วิโกปิตตฺตา วุตฺตํฯ **อานนฺตริยํ น ผุสตี**ติ อานนฺตริยวตฺถุอภาวโต อานนฺตริยํ น โหติฯ สพฺพตฺถ หิ ปุริมํ อภิสนฺธิจิตฺตํ อปฺปมาณํ, วธกจิตฺตํ ปน ตทารมฺมณํ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ อานนฺตริยภาเว ปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สงฺคามจตุกฺกํ สมฺปตฺตวเสน โยเชตพฺพํฯ โย หิ ปรเสนาย อญฺญญฺจ โยธํ ปิตรญฺจ กมฺมํ กโรเนฺต ทิสฺวา โยธสฺส อุสุํ ขิปติ ''เอตํ วิชฺฌิตฺวา มม ปิตรํ วิชฺฌิสฺสตี''ติ, ยถาธิปฺปายํ คเต ปิตุฆาตโก โหติฯ ''โยเธ วิเทฺธ มม ปิตา ปลายิสฺสตี''ติ ขิปติ, อุสุํ อยถาธิปฺปายํ คนฺตฺวา ปิตรํ มาเรติ, โวหารวเสน ปิตุฆาตโกติ วุจฺจติ, อานนฺตริยํ ปน นตฺถีติฯ โจรจตุกฺกํ ปน โย ''โจรํ มาเรสฺสามี''ติ โจรเวเสน คจฺฉนฺตํ ปิตรํ มาเรติ, อานนฺตริยํ ผุสตีติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **เตเนวา**ติ เตเนว ปโยเคนฯ **อรหนฺตฆาตโก โหติเยวา**ติ อรหโต มาริตตฺตา วุตฺตํ, **ปุถุชฺชนเสฺสว ตํ ทินฺนํ โหตี**ติ เอตฺถายมธิปฺปาโย – ยถา วธกเจตนา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาปิ ปพนฺธวิเจฺฉทนวเสน ชีวิตินฺทฺริยํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตติ, น เอวํ จาค

เจตนาฯ สา หิ จชิตพฺพวตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา จชนมตฺตเมว โหติ, อญฺญสนฺตกภาวกรณญฺจ ตสฺส จชนํ, ตสฺมา ยสฺส ตํ สนฺตกํ กตํ, ตเสฺสว ทินฺนํ โหตีติฯ

โลหิตํ สโมสรตีติ อภิฆาเตน ปกุปฺปมานํ สญฺจิตํ โหติฯ **มหนฺตตรนฺ**ติ ครุตรํฯ **สรีร ปฺปฏิชคฺคเน วิยา**ติ สตฺถุรูปกายปฺปฏิชคฺคเน วิยฯ

อสนฺนิปติเตติ อิทํ สามคฺคิยทีปนํฯ **เภโท จ โหตี**ติ สงฺฆสฺส เภโท จ โหติฯ **วฏฺฏตีติ สญฺญายา**ติ ‘‘อีทิสํ กรณํ สงฺฆเภทาย น โหตี’’ติ สญฺญายฯ **ตถา นวโต อูนปริสายา**ติ นวโต อูนปริสาย กโรนฺตสฺส ตถาติ โยเชตพฺพํฯ **ตถา**ติ จ อิมินา ‘‘น อานนฺตริยกมฺม’’นฺติ อิมํ อากฑฺฒติ, น ปน ‘‘เภโทว โหตี’’ติ อิทํฯ เหฏฺฐิมเนฺตน หิ นวนฺนเมว วเสน สงฺฆเภโทฯ **ธมฺมวาทิโน อนวชฺชา**ติ ยถาธมฺมํ อนวฏฺฐานโตฯ สงฺฆเภทสฺส ปุพฺพภาโค **สงฺฆราชิ**ฯ

กายทฺวารเมว ปูเรนฺติ กายกมฺมภาเวเนว ลกฺขิตพฺพโตฯ **สณฺฐหเนฺตหิ กปฺป...เป. ... มุจฺจตี**ติ อิทํ **กปฺปฏฺฐกถาย** (กถา. ๖๕๔ อาทโย) น สเมติฯ ตตฺถ หิ **อฏฺฐกถาย** (กถา. อฏฺฐ. ๖๕๔-๖๕๗) วุตฺตํ – ‘‘อาปายิโกติ อิทํ สุตฺตํ ยํ โส เอกํ กปฺปํ อสีติภาเค กตฺวา ตโต เอกภาคมตฺตํ กาลํ ติเฏฺฐยฺย, ตํ อายุกปฺปํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติฯ **กปฺปวินาเสเยวา**ติ จ อายุกปฺปวินาเส เอวาติ อเตฺถ สติ นตฺถิ วิโรโธฯ เอตฺถ จ **สณฺฐหเนฺต**ติ อิทมฺปิ ‘‘เสฺวว วินสฺสิสฺสตี’’ติ วิย อภูตปริกปฺปวเสน วุตฺตํฯ **เอกทิวสเมว นิรเย ปจฺจติ,** ตโต ปรํ กปฺปาภาเว อายุกปฺปสฺสปิ อภาวโตติ อวิโรธโต อตฺถโยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ **เสสานี**ติ สงฺฆเภทโต อญฺญานิ อานนฺตริยกมฺมานิฯ

ยทิ ตานิ อโหสิกมฺมสงฺขํ คจฺฉนฺติ, เอวํ สติ กถํ เนสํ อานนฺตริยตา จุติอนนฺตรํ วิปากทานาภาวโตฯ อถ สติ ผลทาเน จุติอนนฺตโร เอว เอเตสํ ผลกาโล, น อโญฺญติ ผลกาลนิยเมน นิยตตา อิจฺฉิตา, น ผลทานนิยเมนฯ เอวมฺปิ นิยตผลกาลานํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺชเวทนียานํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียานญฺจ นิยตตา อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา วิปากธมฺมธมฺมานํ ปจฺจยนฺตรวิกลตาทีหิ อวิปจฺจมานานมฺปิ อตฺตโน สภาเวน วิปากธมฺมตา วิย พลวตา อานนฺตริเยน วิปาเก ทิเนฺน อวิปจฺจมานานมฺปิ อานนฺตริยานํ ผลทาเน นิยตสภาวา อานนฺตริยสภาวา จ ปวตฺตีติ อตฺตโน สภาเวน ผลทานนิยเมเนว นิยตา อานนฺตริยตา จ เวทิตพฺพาฯ อวสฺสญฺจ อานนฺตริยสภาวา ตโต เอว นิยตสภาวา จ เตสํ ปวตฺตีติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพเมตํ, อญฺญสฺส พลวโต อานนฺตริยสฺส อภาเว สติ จุติอนนฺตรํ เอกเนฺตน ผลทานโตฯ

นนุ เอวํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺชเวทนียานํ อญฺญสฺมิํ วิปากทายเก อสติ จุติอนนฺตรเมว เอกเนฺตน ผลทานโต นิยตสภาวา อานนฺตริยสภาวา จ ปวตฺติ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ อสมานชาติเกน เจโตปณิธิวเสน อุปฆาตเกน จ นิวเตฺตตพฺพวิปากตฺตา อนนฺตเร เอกนฺตผลทายกตฺตาภาวา, น ปน อานนฺตริยานํ ปฐมชฺฌานาทีนํ ทุติยชฺฌานาทีนิ วิย อสมานชาติกํ ผลนิวตฺตกํ อตฺถิ สพฺพานนฺตริยานํ อวีจิผลตฺตา, น จ เหฏฺฐูปปตฺติํ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมผลํ อานนฺตริยผลํ นิวเตฺตตุํ สมโตฺถ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตเสฺสว อวีจิปาตนโต, น จ อานนฺตริโยปฆาตกํ กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ, ตสฺมา เตสํเยว อนนฺตเร เอกนฺตวิปากชนกสภาวา ปวตฺตีติฯ อเนกานิ จ อานนฺตริยานิ กตานิ เอกเนฺตน วิปาเก นิยตสภาวตฺตา อุปรตาวิปจฺจนสภาวาสงฺกตฺตา นิจฺฉิตานิ สภาวโต นิยตาเนวฯ เตสุ ปน สมานสภาเวสุ เอเกน วิปาเก ทิเนฺน อิตรานิ อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจสฺส เตเนว กตตฺตา น ทุติยํ ตติยมฺปิ จ ปฏิสนฺธิํ กโรนฺติ, น สมตฺถตาวิฆาตตฺตาติ นตฺถิ เตสํ อานนฺตริยกตานิวตฺติ, ครุครุตรภาโว ปน เตสํ ลพฺภเตวาติ สงฺฆเภทสฺส สิยา ครุตรภาโวติ **‘‘เยน...เป.... วิปจฺจตี’’**ติ อาหฯ เอกสฺส ปน อญฺญา

นิ อุปฺปชฺชมานกานิ โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ **ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจตี**ติ วจเนน อิตเรสํ ปวตฺติวิปากทายิตา อนุญฺญาตา วิย ทิสฺสติฯ **โน วา ตถา สีลวตี**ติ ยถา ปิตา สีลวา, ตถา สีลวตี โน วา โหตีติ โยชนาฯ สเจ มาตา สีลวตี, มาตุฆาโต ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจตีติ โยชนาฯ

ปกตตฺโตติ อนุกฺขิตฺโตฯ **สมานสํวาสโก**ติ อปาราชิโกฯ **สมานสีมายน**ฺติ เอกสีมายํฯ

๒๗๖. **สตฺถุ กิจฺจํ กาตุํ อสมตฺโถ**ติ ยํ สตฺถารา กาตพฺพกิจฺจํ อนุสาสนาทิ, นํ กาตุํ อสมตฺโถติ ภควนฺตํ ปจฺจกฺขายฯ **อญฺญํ ติตฺถกรน**ฺติ อญฺญํ สตฺถารํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ติตฺถํ ชานิตพฺพํ, ติตฺถกโร ชานิตโพฺพ, ติตฺถิยา ชานิตพฺพา, ติตฺถิยสาวกา ชานิตพฺพาฯ ตตฺถ **ติตฺถํ** นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ เอตฺถ หิ สตฺตา ตรนฺติ อุปฺปลวนฺติ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรนฺติ, ตสฺมา ติตฺถนฺติ วุจฺจนฺติฯ ตาทิสานํ ทิฏฺฐีนํ อุปฺปาเทตา **ติตฺถกโร** นาม ปูรณกสฺสปาทิโกฯ ตสฺส ลทฺธึ คเหตฺวา ปพฺพชิตา **ติตฺถิยา** นามฯ เต หิ ติเตฺถ ชาตาติ ติตฺถิยาฯ ยถาวุตฺตํ วา ทิฏฺฐิคตสงฺขาตํ ติตฺถํ เอเตสํ อตฺถีติ ติตฺถิกา , ติตฺถิกา เอว ติตฺถิยาฯ เตสํ ปจฺจยทายกา **ติตฺถิยสาวกา**ติ เวทิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๐)ฯ

๒๗๗. อภิชาติอาทีสุ ปกมฺปนเทวตูปสงฺกมนาทินา ชาตจกฺกวาเฬน สมานโยคกฺขมํ ทสสหสฺสปริมาณํ จกฺกวาฬํ **ชาติเขตฺตํ**ฯ สรเสเนว อาณาปวตฺตนฏฺฐานํ **อาณาเขตฺตํ**ฯ วิสยภูตํ ฐานํ **วิสยเขตฺตํ**ฯ **ทสสหสฺสี โลกธาตู**ติ อิมาย โลกธาตุยา สทฺธึ อิมํ โลกธาตุํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ทสสหสฺสี โลกธาตุฯ ตตฺตกานํเยว ชาติเขตฺตภาโว ธมฺมตาวเสน เวทิตโพฺพฯ ‘‘ปริคฺคหวเสนา’’ติ เกจิ, ‘‘สเพฺพสํเยว พุทฺธานํ ตตฺตกํเยว ชาติเขตฺตํ ตนฺนิวาสีนํเยว เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย’’ติ จ วทนฺติฯ มาตุกุจฺฉิ โอกฺกมนกาลาทีนํ ฉนฺนํ เอว คหณํ นิทสฺสนมตฺตํ มหาภินีหาราทิกาเลปิ ตสฺส ปกมฺปนสฺส ลพฺภนโตฯ **อาณาเขตฺตํ นาม** ยํ เอกชฺฌํ สํวฏฺฏติ วิวฏฺฏติ จ, **อาณา ปวตฺตติ** อาณาย ตนฺนิวาสิเทวตานํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉเนน, ตญฺจ โข เกวลํ พุทฺธานํ อานุภาเวเนว, น อธิปฺปายวเสนฯ อธิปฺปายวเสน ปน ‘‘ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วจนโต ตโต ปรมฺปิ อาณา วเตฺตเยฺยวฯ

น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชตี’’ติอาทึ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕) อิมิสฺสา โลกธาตุยา ฐตฺวา วทเนฺตน ภควตา ‘‘กึ ปนาวุโส, สาริปุตฺต, อเตฺถตรหิ อเญฺญ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ภควตา สมสมา สโมฺพธิยนฺติ, เอวํ ปุโฏฺฐ อหํ, ภเนฺต, ‘โน’ติ วเทยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑) วตฺวา ตสฺส การณํ ทเสฺสตุํ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ อิมํ **สุตฺตํ** (อ. นิ. ๑.๒๗๗; วิภ. ๘๐๙; ม. นิ. ๓.๑๒๙; มิ. ป. ๕.๑.๑) อาหรเนฺตน ธมฺมเสนาปตินา จ พุทฺธเขตฺตภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอกโตติ สห, เอกสฺมึ กาเลติ อโตฺถ, โส ปน กาโล กถํ ปริจฺฉิโนฺนติ จริมภเว ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ยาว ธาตุปรินิพฺพานาติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ **อนจฺฉริยตฺตา**ติ ทฺวีสุปิ อุปฺปชฺชมาเนสุ อจฺฉริยตฺตาภาวโตติ อโตฺถฯ ทฺวีสุปิ อุปฺปชฺชมาเนสุ อนจฺฉริยตา, กิมงฺคํ ปน พหูสูติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘ยทิ จา’’**ติอาทิมาหฯ พุทฺธา นาม มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย เอกสทิสาติ เตสํ เทสนาปิ เอกรสา เอกธาตุ อาห – **‘‘เทสนาย จ วิเสสาภาวโต’’**ติ ฯ

เอเตนปิ อนจฺฉริยตฺตเมว สาเธติฯ **วิวาทภาวโต**ติ เอเตน วิวาทาภาวตฺถํ เทฺว พุทฺธา เอกโตน อุปฺปชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ **เอตํ การณ**นฺติ เอตํ อนจฺฉริยตาทิการณํฯ **ตตฺถา**ติ มิลินฺทปเญฺหฯ

เอกํ เอว พุทฺธํ ธาเรตีติ **เอกพุทฺธธารณี**ฯ เอเตน เอวํสภาวา เอเต พุทฺธคุณา, เยน ทุติยพุทฺธคุเณ ธาเรตุํ อสมตฺถา อยํ โลกธาตูติ ทเสฺสติฯ ปจฺจยวิเสสนิปฺผนฺนานญฺหิ คุณธมฺมานํ ภาริโย วิเสโส มหาปถวิยาปิ ทุสฺสโหติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ตถา หิ อภิสโมฺพธิสมเย อุปคตสฺส โลกนาถสฺส คุณภารํ โพธิรุกฺขสฺส ตีสุปิ ทิสาสุ มหาปถวี สนฺธาเรตุํ นาสกฺขิฯ ตสฺมา ‘‘น ธาเรยฺยา’’ติ วตฺวา ตเมว อธารณํ ปริยายนฺตเรหิ ปกาเสนฺโต **‘‘จเลยฺยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จเลยฺยา**ติ ปริปฺผเนฺทยฺยฯ **กเมฺปยฺยา**ติ ปเวเธยฺย ฯ **นเมยฺยา**ติ เอกปเสฺสน นเมยฺยฯ **โอนเมยฺยา**ติ โอสีเทยฺยฯ **วินเมยฺยา**ติ วิวิธํ อิโต จิโต จ นเมยฺยฯ **วิกิเรยฺยา**ติ วาเตน ถุสมุฎฺฐิ วิย วิปฺปกิเรยฺยฯ **วิธเมยฺยา**ติ วินเสฺสยฺยฯ **วิทฺธํเสยฺยา**ติ สพฺพโส วิทฺธสฺตา ภเวยฺยฯ ตถาภูตา จ น กตฺถจิ ติเฎฺฐยฺยาติ อาห – **‘‘น ฐานมุปคเจฺฉยฺยา’’**ติฯ

อิทานิ ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘ยถา, มหาราชา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอเก ปุริเส**ติ เอกสฺมิํ ปุริเสฯ **สมฺปาทิกา**ติ สมํ อุทฺธํ ปชฺชติ ปวตฺตตีติ สมฺปาทิกา, อุทกสฺส อุปริ สมํ คามินีติ อโตฺถฯ ‘‘สมฺปฺปาทิกา’’ติปิ ปฐนฺติ, อยเมวโตฺถฯ **วเณฺณนา**ติ สณฺฐาเนนฯ **ปมาเณนา**ติ อาโรเหนฯ **กิสถูเลนา**ติ กิสถูลภาเวน, ปริณาเหนาติ อโตฺถฯ **ทฺวินฺนมฺปี**ติ เทฺวปิ, **ทฺวินฺนมฺปิ** วา สรีรภารํฯ

ฉาเทนฺตนฺติ โรเจนฺตํ รุจิํ อุปฺปาเทนฺตํฯ **ตนฺทิกโต**ติ เตน โภชเนน ตนฺทิภูโตฯ **อโนนมิตทณฺฑชาโต**ติ ยาวทตฺถํ โภชเนน โอนมิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อโนนมนทเณฺฑา วิย ชาโตฯ **สกิํ ภุโตฺต วเมยฺยา**ติ เอกมฺปิ อาโลปํ อโชฺฌหริตฺวา วเมยฺยาติ อโตฺถฯ

อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติ ธเมฺมน นาม ปถวี ติเฎฺฐยฺยฯ สา กิํ เตเนว จลติ วินสฺสตีติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ ปุน เถโร ‘‘รตนํ นาม โลเก กุฎุมฺพํ สนฺธาเรนฺตํ อภิมตญฺจ โลเกน อตฺตโน ครุสภาวตาย สกฎภงฺคสฺส การณํ อติภารภูตํ ทิฎฺฐํฯ เอวํ ธโมฺม จ หิตสุขวิเสเสหิ ตํสมงฺคีนํ ธาเรโนฺต อภิมโต จ วิญฺญูนํ คมฺภีรปฺปเมยฺยภาเวน ครุสภาวตฺตา อติภารภูโต ปถวีจลนสฺส การณํ โหตี’’ติ ทเสฺสโนฺต, **‘‘อิธ, มหาราช, เทฺว สกฎา’’**ติอาทิมาห ฯ เอเตเนว ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนาทิกาเล ปถวีกมฺปนการณํ สํวณฺณิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **เอกสฺสา**ติ เอกสฺมา, **เอกสฺส** วา สกฎสฺส รตนํ, ตสฺมา สกฎา คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

โอสาริตนฺติ อุจฺจาริตํ, วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อโคฺค**ติ สพฺพสเตฺตหิ อโคฺคฯ **เชโฎฺฐ**ติ วุทฺธตโรฯ **เสโฎฺฐ**ติ ปสตฺถตโรฯ วิสิเฎฺฐหิ สีลาทีหิ คุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **วิสิโฎฺฐ**ฯ อุคฺคตตโมติ **อุตฺตโมฯ ปวโร**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ นตฺถิ เอตสฺส สโมติ **อสโม**ฯ อสมา ปุพฺพพุทฺธา, เตหิ สโมติ **อสมสโม**ฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฎิสโม ปฎิปุคฺคโลติ **อปฺปฎิสโม**ฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฎิภาโคติ **อปฺปฎิภาโค**ฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฎิปุคฺคโลติ **อปฺปฎิปุคฺคโล**ฯ

สภาวปกติกาติ สภาวภูตา อกิตฺติมา ปกติฯ **การณมหนฺตตฺตา**ติ การณานํ มหนฺตตาย, มหเนฺตหิ พุทฺธกรธเมฺมหิ ปารมิสงฺขาเตหิ การเณหิ พุทฺธคุณานํ นิพฺพตฺติโตติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวีอาทีนิ มหนฺตานิ วตฺถูนิ, มหนฺตา จกฺกวาฬาทโย อตฺตโน อตฺตโน วิสเย เอเกกาว, เอวํ สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ มหโนฺต อตฺตโน วิสเย เอโก เอวฯ โก จ ตสฺส วิสโย? พุทฺธภูมิ, ยาวตกํ วา เญยฺยํฯ ‘‘อากาโส วิย อนนฺตวิสโย ภควา เอโก เอว โหตี’’ติ วทโนฺต ปรจกฺกวาเฬสุปิ ทุติยสฺส พุทฺธสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ

อิมินาว ปเทนาติ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ อิมินา เอว ปเทนฯ **ทส จกฺกวาฬสหสฺสานิ คหิตานี**ติ ชาติเขตฺตาเปกฺขาย คหิตานิฯ **เอกจกฺกวาเฬเนวา**ติ อิมินา เอว เอกจกฺกวาเฬน, น เยน เกนจิฯ ยถา ‘‘อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วุตฺเต อิมสฺมิมฺปิ จกฺกวาเฬ ชมฺพุทีเป เอว, ตตฺถาปิ มชฺฌิมเทเส เอวาติ ปริจฺฉินฺทิตุํ วฏฺฏติ, เอวํ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ ชาติเขตฺต อธิเปฺปเตปิ อิมินาว จกฺกวาเฬน ปริจฺฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. อฎฺฐานปาฬิ (ทุติยวคฺค)

(๑๕) ๒. อฎฺฐานปาฬิ-ทุติยวคฺควณฺณนา

๒๗๘. **วิวาทุปเจฺฉทโต**ติ วิวาทุปเจฺฉทการณาฯ ทฺวีสุ อุปฺปเนฺนสุ โย วิวาโท ภเวยฺย, ตสฺส อนุปฺปาโทเยเวตฺถ วิวาทุปเจฺฉโทฯ **เอกสฺมึ ทีเป**ติอาทินา ทีปนฺตเรปิ เอกชฺฌํ น อุปฺปชฺชติ, ปเคว เอกทีเปติ ทเสฺสติฯ **โสปิ ปริหาเยถา**ติ จกฺกวาฬสฺส ปเทเส เอว ปวตฺติตพฺพตฺตา ปริหาเยยฺยฯ

๒๗๙-๒๘๐. **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสภาโว ตเสฺสว ปพฺพชฺชาทิคุณานํ โยคฺคภาวโตฯ **ลิงฺคสมฺปตฺตี**ติ ปุริสภาโวฯ **เหตู**ติ มโนวจีปณิธานปุพฺพิกา เหตุสมฺปทาฯ **สตฺถารทสฺสน**นฺติ สตฺถุสมฺมุขีภาโวฯ **ปพฺพชฺชา**ติ กมฺมกิริยวาทีสุ ตาปเสสุ, ภิกฺขูสุ วา ปพฺพชฺชาฯ **คุณสมฺปตฺตี**ติ อภิญฺญาทิคุณสมฺปทาฯ **อธิกาโร**ติ พุเทฺธ อุทฺทิสฺส อธิโก กาโร, สวิเสสา อุปการกิริยา อธิโก สกฺกาโรติ วุตฺตํ โหติฯ ฉโนฺทว **ฉนฺทตา,** สมฺมาสโมฺพธึ อุทฺทิสฺส สาติสโย กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺทฯ **อฎฺฐธมฺมสโมธานา**ติ เอเตสํ อฎฺฐนฺนํ ธมฺมานํ สมาโยเคนฯ **อภินีหาโร**ติ กายปณิธานํฯ **สมิชฺฌตี**ติ นิปฺผชฺชติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยา **จริยาปิฎกวณฺณนาย** (จริยา. อฎฺฐ. ปกิณฺณกกถา) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **สพฺพาการปริปูรเมวา**ติ ปริปุณฺณลกฺขณตาย สตฺตุตฺตมาทีหิ สพฺพากาเรน สมฺปนฺนเมวฯ น หิ อิตฺถิยา โกโสหิตวตฺถคุยฺหตาทิ สมฺภวติฯ ทุติยปกติ จ นาม ปฐมปกติโต นิหีนา เอวฯ เตนวาห – อนนฺตรวาเร **"ยสฺมา"**ติอาทิฯ

๒๘๑. **อิธ ปุริสสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตนโต**ติ อิมสฺมึ มนุสฺสโลเก ปุริสภูตสฺส ตตฺถ พฺรหฺมโลเก พฺรหฺมตฺตภาเวน นิพฺพตฺตนโตฯ เตน อสติปิ ปุริสลิเงฺค ปุริสาการา พฺรหฺมาโน โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ ตํเยว จ ปุริสาการํ สนฺธาย วุตฺตํ ภควตา "ยํ ปุริโส พฺรหฺมตฺตํ กาเรยฺยา"ติฯ เตนวาห – **"สมาเนปี"**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ อิตฺถิโย พฺรหฺมโลเก น อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ อาห – **"พฺรหฺมตฺต"**นฺติอาทิฯ

๒๙๐-๒๙๕. "กายทุจฺจริตสฺสา"ติอาทิปาฬิยา กมฺมนิยาโม นาม กถิโตฯ สมญฺชนํ สโมฺงค, สมนฺนาคโม, โส เอตสฺส อตฺถีติ สมงฺคี, สมนฺนาคโต, สมญฺชนสีโล วา สมงฺคี, ปุพฺพภาเค อุปกรณสมฺภารโต ปภุติ อายูหนวเสน **อายูหนสมงฺคิตา,** สนฺนิฎฺฐาปกเจตนาวเสน **เจตนาสมงฺคิตา**ฯ เจตนาสนฺตติวเสน วา **อายูหนสมงฺคิตา,** ตํตํเจตนากฺขณวเสน **เจตนาสมงฺคิตา**ฯ กตูปจิตสฺส อวิปกฺกวิปากสฺส กมฺมสฺส วเสน **กมฺมสมงฺคิตา**ฯ กเมฺม ปน วิปจฺจิตุํ อารเทฺธ วิปากปฺปวตฺติวเสน **วิปากสมงฺคิตา**ฯ กมฺมาทีนํ อุปฎฺฐานกาลวเสน **อุปฎฺฐานสมงฺคิตาฯ กุสลากุสลกมฺมายูหนกฺขเณ**ติ กุสลกมฺมสฺส อกุสลกมฺมสฺส จ สมีหนกฺขเณฯ **ตถา**ติ อิมินา กุสลากุสลกมฺมปทํ อากฑฺฒติฯ ยถา กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ **อุปจิตํ วิปาการห**นฺติ ทุติยภวาทีสุ วิปจฺจนารหํฯ อุปฺปชฺชมานานํ อุปปตฺตินิมิตฺตํ อุปฎฺฐาตีติ โยชนาฯ อุปปตฺติยา อุปฺปชฺชนสฺส นิมิตฺตํ การณนฺติ **อุปปตฺตินิมิตฺตํ,** กมฺมํ, กมฺมนิมิตฺตํ, คตินิมิตฺตญฺจฯ อฎฺฐกถายํ ปน คตินิมิตฺตวเสเนว โยชนา ทสฺสิตาฯ กมฺมกมฺมนิมิตฺตานมฺปิ อุปฎฺฐานํ ยถารหํ ทฎฺฐพฺพํฯ "ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ กตานิ กมฺมานิ, ตานิสฺส ตสฺมึ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิลมฺพนฺตี"ติ (ม. นิ. ๓.๒๔๘) วจนโต สายเนฺห มหนฺตานํ ปพฺพตกูฎานํ ฉายา วิย อาสนฺนมรณสฺส สตฺตสฺส จิเตฺต สุปิเน วิย วิปจฺจิตุํ กโตกาสํ กมฺมํ, ตสฺส นิมิตฺตํ คตินิมิตฺตํ อุปติฎฺฐเตวฯ **จลตี**ติ ปริวตฺตติฯ เอเกน หิ กมฺมุนา ตเชฺช นิมิเตฺต อุปฎฺฐิเต

ปจฺจยวิเสสวเสน ตโต อเญฺญน กมฺมุนา ตทญฺญสฺส นิมิตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ ปริวตฺตนํฯ **เสสา นิจฺจลา** อวเสสา จตุพฺพิธาปิ สมงฺคิตา นิจฺจลา อปริวตฺตนโตฯ

สุนขวาชิโกติ สุนเขหิ มิควาชวเสน วชนสีโล, สุนขลุทฺทโกติ อโตฺถฯ **ตลสนฺถรณปูช**นฺติ ภูมิตลสฺส ปุเปฺผหิ สนฺถรณปูชํฯ **อายูหนเจตนา กมฺมสมงฺคิตาวเสนา**ติ กายทุจฺจริตสฺส อปราปรํ อายูหเนน สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย ตเสฺสว ปกปฺปเน กมฺมกฺขยกรญาเณน อเขปิตตฺตา ยถูปจิตกมฺมุนา จ สมงฺคิภาวสฺส วเสนฯ

กมฺมนฺติ อกุสลกมฺมํฯ **ตสฺมิํเยว ขเณ**ติ อายูหนกฺขเณเยวฯ **ตสฺสา**ติ กมฺมสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส สโคฺค วาริโต, ตเญฺจ กมฺมํ วิปากวารํ ลเภยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **สโคฺค วาริโต**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํฯ มนุสฺสโลโกปิสฺส วาริโตวาติฯ อปเร ปน ปุริเมหิ วิปากาวรณสฺส อนุทฺธฏตฺตา ‘‘ตสฺมิํเยว ขเณ’’ติ จ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา ตํ โทสํ ปริหริตุํ **‘‘อายูหิตกมฺมํ นามา’’**ติอาทิมาหฯ **ยทา กมฺมํ วิปากวารํ ลภตี**ติ อิทํ กโตกาสสฺส อปฺปฏิพาหิยตฺตา วุตฺตํ ฯ ตถา หิ ภควา **ตติยปาราชิกวตฺถุสฺมิํ** (ปารา. ๑๖๒ อาทโย) ปฏิสลฺลียิ, อิมสฺมิํ สุเตฺต ‘‘กายทุจฺจริตสมงฺคี’’ติ อาคตตฺตา วิปากูปฏฺฐานสมงฺคิตา น ลพฺภนฺติฯ

(ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ)

อฏฺฐานปาฬิวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. เอกธมฺมปาฬิ

(๑๖) ๑. เอกธมฺมปาฬิ-ปฐมวคฺควณฺณนา

๒๙๖. เอกธมฺมปาฬิวณฺณนายํ อิธ ธมฺม-สโทฺท สภาวโตฺถ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห – ‘‘**เอกสภาโว**’’ติฯ **เอกเนฺตนา**ติ เอกํเสน, อวสฺสนฺติ อโตฺถฯ **วเฏฺฏ**ติ สํสาร วเฏฺฏฯ **นิพฺพินฺทนตฺถายา**ติ อนภิรมนตฺถายฯ **วิรชฺชนตฺถายา**ติ อรชฺชนตฺถายฯ **วิรชฺชนา ยา**ติ ปลุชฺชนายฯ เตเนวาห – ‘‘**วิคมายา**’’ติฯ **ราคาทีนํ นิโรธายา**ติ มคฺคญาเณน ราคาทีนํ นิโรธนตฺถายฯ มคฺคญาเณน นิโรธนํ นาม อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติกรณนฺติ อาห – ‘‘**อปฺปวตฺติกรณตฺถายา**’’ติฯ ยถา ขาทนียสฺส มุเข กตฺวา ขาทนํ นาม ยาวเทว อโชฺฌหรณตฺถํ, เอวํ ราคาทีนํ นิโรธนํ วฎฺฏนิโรธนตฺถเมวาติ วุตฺตํ – ‘‘**วฎฺฏเสฺสว วา นิรุชฺฌนตฺถายา**’’ติฯ ยสฺมา กิเลเสสุ ขีเณสุ อิตรํ วฎฺฏทฺวยมฺปิ ขีณเมว โหติ, ตสฺมา มูลเมว คณฺหนฺต ‘‘**อุปสมายาติ กิเลสวูปสมนตฺถายา**’’ติ อาหฯ สงฺขตธมฺมานํ อภิชานนํ นาม ตตฺถ ลกฺขณตฺตยาโรปนมุเข เนวาติ อาห – ‘‘**อนิจฺจาทิ...เป.... อภิชานนตฺถายา**’’ติฯ สมฺพุชฺฌิตพฺพานิ นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ตพฺพินิมุตฺตสฺส เญยฺยสฺส อภาวโตฯ ‘‘**จตุนฺนํ สจฺจานํ พุชฺฌนตฺถายา**’’ติ วตฺวา ตยิทํ พุชฺฌนํ ยสฺส ญาณสฺส วเสน อิชฺฌติ, ตสฺส ญาณสฺส วเสน ทเสฺสตุํ – ‘‘**โพธิ วุจฺจตี**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปฺปจฺจยนิพฺพานสฺสา**ติ อมตธาตุยาฯ

อุสฺสาหชนนตฺถนฺติ กมฺมฎฺฐาเน อภิรุจิอุปฺปาทนายฯ **วิสกณฺฏโกติ** คุฬสฺส วาณิช สมญฺญาฯ ‘‘กิสฺมิญฺจิ เทเส เทสภาสา’’ติ เกจิฯ อุจฺฉุรโส สมปากปโกฺก จุณฺณาทีหิ มิเสฺสตฺวา ปิณฺฑีกโต **คุโฬ,** อปิณฺฑีกโต **ผาณิตํ**ฯ ปากวิเสเสน ขณฺฑขณฺฑเสทิโต **ขโณฺฑ,** มลาภาวํ อาปโนฺน **สกฺกรา**ฯ

สรตีติ สติฯ อนุ อนุ สรตีติ **อนุสฺสติ,** อนุ อนุรูปา สตีติปิ **อนุสฺสติฯ ทุวิธํ โหตี**ติ ปโยชนวเสน ทุวิธํ โหติฯ **จิตฺตสมฺปหํสนตฺถ**นฺติ ปสาทนียวตฺถุสฺมิํ ปสาทุปฺปาทเนน ภาวนาจิตฺตสฺส ปริโตสนตฺถํฯ **วิปสฺสนตฺถ**นฺติ วิปสฺสนาสุขตฺถํฯ อุปจารสมาธินา หิ จิเตฺต สมาหิเต วิปสฺสนา สุเขน อิชฺฌติฯ **จิตฺตุปฺปาโท**ติ ภาวนาวเสน ปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท ฯ **อุปหญฺญติ** ปติหญฺญติ ปฎิกูลตฺตา อารมฺมณสฺสฯ ตโต เอว **อุกฺกณฺฐติ,** กมฺมฎฺฐานํ ริญฺจติ, **นิรสฺสาโท โหติ** ภาวนสฺสาทสฺส อลพฺภนโตฯ **ปสีทติ** พุทฺธคุณานํ ปสาทนียตฺตาฯ ตถา จ กงฺขาทิเจโตขิลาภาเวน **วินีวรโณ โหติฯ ทเมตฺวา**ติ นีวรณนิรากรเณน นิพฺพิเสวนํ กตฺวาฯ เอวํ กมฺมฎฺฐานนฺตรานุยุญฺชเนน จิตฺตปริทมนสฺส อุปมํ ทเสฺสโนฺต, ‘‘**กถ**’’นฺติอาทิมาหฯ

โก อยํ...เป.... อนุสฺสรีติ โก อยํ มม อพฺภนฺตเร ฐตฺวา อนุสฺสริฯ **ปริคฺคณฺหโนฺต**ติ พาหิรกปริกปฺปิตสฺส อนุสฺสรกสฺส สพฺพโส อภาวทสฺสนเมตํฯ เตนาห – ‘‘**น อโญฺญ โกจี**’’ติฯ **ทิสฺวา**ติ ปริเยสนนเยน วุตฺตปฺปการํ จิตฺตเมว อนุสฺสรีติ ทิสฺวา **สพฺพเมฺปต**นฺติ เอตํ หทยวตฺถุอาทิปฺปเภทํ สพฺพมฺปิฯ **อิทญฺจ รูปํ ปุริมญฺจ อรูป**นฺติ อิทํ รุปฺปนสภาวตฺตา รูปํ, ปุริมํ อตํสภาวตฺตา อรูปนฺติ สเงฺขปโต รูปารูปํ ววตฺถเปตฺวาฯ ปญฺจกฺขเนฺธ ววตฺถเปตฺวาติ โยชนาฯ **สมฺภาวิกา**ติ สมุฎฺฐาปิกาฯ **ตสฺสา**ติ สมุทยสจฺจสฺสฯ **นิโรโธ**ติ นิโรธนิมิตฺตํฯ **อปฺปนาวาโร**ติ ยถารทฺธาย เทสนาย นิคมนวาโรฯ

๒๙๗. **เอเสว นโย**ติ อิมินา ยฺวายํ ‘‘ตํ ปเนต’’นฺติอาทินา อตฺถนโย พุทฺธานุสฺสติยํ วิภาวิโตติ อติทิสติ, สฺวายํ อติเทโส ปโยชนวเสน นวสุปิ อนุสฺสตีสุ สาธารณวเสน วุโตฺตปิ

อานาปานสฺสติอาทีสุ ตีสุ วิปสฺสนตฺถาเนว โหนฺตีติ อิมินา อปวาเทน นิวตฺติโตติ ตาสํ เอกปฺปโยชนตาว ทฏฺฐพฺพาฯ ธมฺม อนุสฺสติ ธมฺมานุสฺสตีติ สมาสปทวิภาคทสฺสนมฺปิ วจนตฺถทสฺสนปกฺขิกเมวาติ อาห – **“อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ”**ติฯ **ธมฺมํ อารพฺภา**ติ หิ ธมฺมสฺส อนุสฺสติยา วิสยภาวทสฺสนเมตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สีลํ อารพฺภา**ติ อตฺตโน ปาริสุทฺธิสีลํ อารพฺภฯ **จาคํ อารพฺภา**ติ อตฺตโน จาคคุณํ อารพฺภฯ **เทวตา อารพฺภา**ติ เอตฺถ เทวตาคุณสทิสตาย อตฺตโน สทฺธาสีลสุตจาคปญฺญาสุ เทวตาสมญฺญาฯ ภวติ หิ ตํสทิเสปิ ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘ตานิ โอสธานิ, เอส พฺรหฺมทโตฺต’’ติ จฯ เตนาห – **“เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา”**ติ อาทิฯ ตตฺถ **เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา**ติ ‘‘ยถารูปาย สทฺธาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺชติฯ ยถารูเปน สีเลน, ยถารูเปน สุเตน, ยถารูเปน จาเคน, ยถารูปาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปฺปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา ปญฺญา สํวิชฺชตี’’ติ เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวาฯ **อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตํ** นาม ตตฺถ ลทฺธพฺพปฺปฏิภาคนิมิตฺตํฯ **คตา**ติ อารมฺมณกรณวเสน อุปคตา ปวตฺตาฯ

อุปสมฺมติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ อุปสโม, นิพฺพานํฯ อจฺจนฺตเมว เอตฺถ อุปสมฺมติ วฏฺฏตฺตยนฺติ **อจฺจนฺตูปสโม,** นิพฺพานเมวฯ ขิโณติ เขเปติ กิเลเสติ ขโย, อริยมโคฺคฯ เต เอว อุปสเมตีติ อุปสโม, อริยมโคฺค เอวฯ ขโย จ โส อุปสโม จาติ **ขยูปสโม**ฯ ตตฺราจายํ อุปสโม ธโมฺม เอวาติ ธมฺมานุสฺสติยา อุปสมานุสฺสติ เอกสงฺคโหติ? สจฺจํ เอกสงฺคโห ธมฺมภาวสามญฺญ อธิเปฺปเต, สงฺขตธมฺมโต ปน อสงฺขตธโมฺม สาติสโย อุฬารตมปณีตตมภาวโตติ ทีเปตุํ วิสุํ นีหริตฺวา วุตฺตํฯ อิมเมว หิ วิเสสํ สนฺธาย ภควา – ‘‘ธมฺมานุสฺสตี’’ติ วตฺวาปิ อุปสมานุสฺสตึ อโวจ อนุสฺสรนฺตสฺส สวิเสสํ สนฺตปณีตภาเวน อุปฏฺฐานโตฯ เอวญฺจ กตฺวา อิธ ขยูปสมคฺคหณมฺปิ สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยเถว หิ สมาเนปิ โลกุตฺตรธมฺมภาเว ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทิวจนโต (อิติวุ. ๙๐) มคฺคผลธเมฺมหิ นิพฺพานธโมฺม สาติสโย, เอวํ ผลธมฺมโต มคฺคธโมฺม กิเลสปฺปหาเนน อจฺฉริยธมฺมภาวโต, ตสฺมา อจฺจนฺตูปสเมน สทฺธึ ขยูปสโมปิ คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิปสฺสนตฺถาเนว โหนฺตี**ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ? ‘‘เอกนฺตนิพฺพิทายาติอาทิวจนโต’’ติ เกจิ, ตํ อการณํ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุปิ ตถา เทสนาย อาคตตฺตาฯ ยถา ปน พุทฺธานุสฺสติอาทีนิ กมฺมฏฺฐานานิ วิปสฺสนตฺถานิ โหนฺติ, นิมิตฺตสมฺปหํสนตฺถานิปิ โหนฺติ, น เอวเมตานิ, เอตานิ ปน วิปสฺสนตฺถาเนวาติ ตถา วุตฺตํฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. เอกธมฺมปาฬิ

(๑๖) ๒. เอกธมฺมปาฬิ-ทุติยวคฺควณฺณนา

๒๙๘. มิจฺฉา ปสฺสติ ตาย, สยํ วา มิจฺฉา ปสฺสติ, มิจฺฉาทสฺสนเมว วา ตนฺติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ,** ยํ กิญฺจิ วิปรีตทสฺสนํฯ เตนาห – **“ทฺวาสฏฺฐิวิธายา”**ติอาทิ ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เอตสฺสาติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโกฯ ตสฺส **มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส**ฯ

๒๙๙. สมฺมา ปสฺสติ ตาย, สยํ วา สมฺมา ปสฺสติ, สมฺมาทสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ **สมฺมาทิฏฺฐิฯ ปญฺจวิธายา**ติ กมฺมสฺสกตาฌานวิปสฺสนามคฺคผลวเสน ปญฺจวิธายฯ ตตฺถ ฌานจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนํ ญาณํ **ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ,** วิปสฺสนาญาณํ **วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ

๓๐๒. ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา ปวโตฺต **อนุปายมนสิกาโร**ฯ

๓๐๓. ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปวโตฺต **อุปายมนสิกาโรฯ ยาว นิยาโมกฺกมนาติ** ยาว มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกมนาฯ มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกมนนโย ปน สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนายํ ตฎฺฎีกา ย จ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓๐๔. อยํ ติวิธา สคฺคาวรณา เจว โหตีติ กมฺมปถปฺปตฺติยา มหาสาวชฺชภาวโต วุตฺตํฯ สคฺคาวรณาย โหนฺติยา มคฺควิพนฺธกภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ วุตฺตํ – **‘‘มคฺคาวรณา จา’’**ติฯ ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทิกา **ทสวตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา มิจฺฉาทิฎฺฐิฯ มคฺคาวรณาว โหติ** วิปรีตทสฺสนภาวโต, **น สคฺคาวรณา** อกมฺมปถปตฺติโตติ อธิปฺปาโยฯ **อิทํ ปน วิธานํ ปฎิกฺขิปิตฺวา**ติ วิปรีตทสฺสนญฺจ น มคฺคาวรณญฺจาติ วิรุทฺธเมตํ อุทฺธมฺมภาวโตฯ ตถา หิ สติ อปฺปหีนาย เอว สกฺกายทิฎฺฐิยา มคฺคาธิคเมน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน ยถาวุตฺตวิธานํ ปฎิกฺขิปิตฺวาฯ ‘‘น สคฺคาวรณา’’ติ สคฺคูปปตฺติยา อวิพนฺธกตฺตํ วทเนฺตหิ ทิฎฺฐิยา สคฺคาวหตาปิ นาม อนุญฺญาตา โหตีติ ตํ วาทํ ปฎิกฺขิปเนฺตน **‘‘ทิฎฺฐิ นาม สคฺคํ อุปเนตุํ สมตฺถา นาม นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ กสฺมา? เอกนฺตครุตรสาวชฺชภาวโตฯ เตนาห – **‘‘เอกนฺตํ นิรยสฺมิํเยว นิมุชฺชาเปตี’’**ติอาทิฯ

๓๐๕. วฎฺฎํ วิทฺธํเสตีติ มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิ กิเลสวฎฺฎํ กมฺมวฎฺฎญฺจ วิทฺธํเสติฯ วิปากวฎฺฎํ กา นุ วิทฺธํเสติ นามฯ เอวํ ปน อตฺตโน การเณน วิทฺธสฺตภวํ ผลสมฺมาทิฎฺฐิ ปฎิพาหตีติ วุตฺตํ อวสรทานโตฯ **อิเจฺจตํ กุสล**นฺติ อรหตฺตํ ปาเปตุํ สเจ สโกฺกติ, เอวเมตํ วิปสฺสนาย ปฎิสนฺธิอนากฑฺฒนํ กุสลํ อนวชฺชํฯ **สตฺต ภเว เทตีติ** โสตาปตฺติมคฺคสฺส ปจฺจยภูตา วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐิ ตสฺส ปุคฺคลสฺส สตฺต ภเว เทติฯ **เอวมยนฺติ** ปญฺจวิธมฺปิ สมฺมาทิฎฺฐิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห – **‘‘โลกิยโลกุตฺตรา สมฺมาทิฎฺฐิ กถิตา’’**ติฯ **อิมสฺมิํ ปนเตฺถ**ติ ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามี’’ติอาทินา วุเตฺต คติมคฺคสงฺขาเต อเตฺถฯ ‘‘สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘โลกิกา ภวนิปฺผาทิกาว เวทิตพฺพา’’**ติ วุตฺตํฯ

๓๐๖. ยถาทิฎฺฐีติ อตฺถพฺยาปนิจฺฉายํ **ยถา**-สโทฺท, เตน อุตฺตรปทตฺถปฺปธาโน สมาโสติ อาห – **‘‘ยา ยา ทิฎฺฐี’’**ติฯ **ตสฺสา ตสฺสา อนุรูป**นฺติ ตํตํทิฎฺฐิอนุรูปนฺติ อโตฺถฯ **สมตฺต**นฺติ อนวเสสํฯ เตนาห – **‘‘ปริปุณฺณ’’**นฺติฯ **สมาทินฺน**นฺติ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ สมํ เอกสทิสํ กตฺวา อาทินฺนํ คหิตํ อนิสฺสฎฺฐํฯ **ตเทต**นฺติ ยเทตํ ‘‘ยเญฺจว กายกมฺม’’นฺติอาทินา วุตฺตํ, ตเทตํ กายกมฺมํฯ **ยถาทิฎฺฐิยํ ฐิตกายกมฺม**นฺติ ยา ปน ทิฎฺฐิ ‘‘นตฺถิ ตโตนิทานํ ปาป’’นฺติอาทินา ปวตฺตา, ตสฺสํ ทิฎฺฐิยํ ฐิตกสฺส ฐิตมตฺตสฺส อนิสฺสฎฺฐสฺส ตํทิฎฺฐิกสฺส กายกมฺมํฯ **ทิฎฺฐิสหชาตํ กายกมฺม**นฺติ ตสฺส ยถาทิฎฺฐิกสฺส ปเรสํ หตฺถมุทฺทาทินา วิญฺญาปนกาเล ตาย ทิฎฺฐิยา สหชาตํ กายกมฺมํฯ น เจตฺถ วจีกมฺมาสงฺกา อุปฺปาเทตพฺพา ปาณฆาตาทีนํเยว อธิเปฺปตตฺตาฯ **ทิฎฺฐานุโลมิกํ กายกมฺม**นฺติ ยถา ปเรสํ ปากฎํ โหติ, เอวํ ทิฎฺฐิยา อนุโลมิกํ กตฺวา ปวตฺติตํ กายกมฺมํฯ เตนาห – **‘‘สมาทินฺนํ คหิตํ ปรามฎฺฐ’’**นฺติฯ **ตตฺถา**ติอาทิ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ยถาวุตฺตาย ทิฎฺฐิยา ฐิตวจีกมฺมํ, ทิฎฺฐิสหชาตํ วจีกมฺมํ, ทิฎฺฐานุโลมิกํ วจีกมฺมนฺติ ติวิธํ โหตีติ เอวมาทิ อติทิสติฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐิกสฺสา**ติ กมฺมปถปฺปตฺตาย มิจฺฉาทิฎฺฐิยา มิจฺฉาทิฎฺฐิกสฺสฯ ‘‘ยาย กายจิ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา มิจฺฉาทิฎฺฐิกสฺส สโต’’ติ อปเรฯ

ทิฎฺฐิสหชาตาติ ยถาวุตฺตาย ทิฎฺฐิยา สหชาตา เจตนาฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **ปตฺถนา**ติ ‘‘อิทํ นาม กเรยฺย’’นฺติ ตณฺหาปตฺถนาฯ **เจตนาปตฺถนานํ วเสนา**ติ ยถาวุตฺตทิฎฺฐิคตนิสฺสิตเจตสิกนิกามนานํ วเสนฯ **จิตฺตฎฺฐปนา**ติ จิตฺตสฺส ปณิทหนาฯ **ผสฺสาทโย**ติ เจตนาทิฎฺฐิตณฺหาทิวินิมุตฺตา ผสฺสาทิธมฺมาฯ ยสฺมา ทิฎฺฐิ ปาปิกา, ตสฺมา ตสฺส ปุคฺคลสฺส ส

เพฺพ เต ธมฺมา อนิฏฺฐาย…เป…. สํวตฺตนฺตีติ โยชนาฯ **ปุริมเสฺสวา**ติ ติตฺตกปทเสฺส ฯ ติตฺตกํ กฏุกนฺติ จ อุภยํ อิธ อนิฏฺฐปริยายํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘ปจฺฉา เต กฏุกํ ภวิสฺสตี’’ติอาทีสุ วิยฯ

อโมฺพยนฺติ อโมฺพ อยํฯ **ตเมว ปูชน**ฺติ ตเมว ปุเพฺพ ลทฺธปริสิญฺจนทานาทิปูชํฯ **นิเวสเร**ติ ปวิสึสุฯ **อสาตสนฺนิวาเสนา**ติ อมธุรนิมฺพมูลสํสเคฺคนฯ

ตํ ปน ปฏิกฺขิปิตฺวา…เป…. วุตฺตนฺติ สพฺพาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เอกนฺตสาวชฺชตฺตา อนิฏฺฐาย ทุกฺขาย สํวตฺตตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ **อนนฺตรสุเตฺต**ติ ทสมสุเตฺตฯ **โยเชตฺวา เวทิตพฺพานี**ติ นวมสุเตฺต วิย โยเชตฺวา เวทิตพฺพานิฯ **จิตฺตฏฺฐปนาว ปตฺถนา**ติ เอตฺถ ปณิธิ จาติ วตฺตพฺพํฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. เอกธมฺมปาฬิ

(๑๖) ๓. เอกธมฺมปาฬิ-ตติยวคฺควณฺณนา

๓๐๘. ตติยสฺส ปฐเม **อยาถาวทิฏฺฐิโก**ติ อนิจฺจาทิภาเวสุ ธเมฺมสุ นิจฺจาติอาทินา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิโกฯ เตนาห – **‘‘ตาเยว มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วิปรีตทสฺสโน’’**ติ **สทฺธมฺมา**ติ เอตฺถ สโนฺต ปสโตฺถ สุนฺทโร ธโมฺม, โย มนุสฺสธโมฺมติปิ วุจฺจติฯ ตโต หิ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ปรํ วุฏฺฐาเปยฺย, น อริยธมฺมโตฯ เตนาห – **‘‘ทสกุสลกมฺมปถธมฺมโต’’**ติฯ **เอวรูปา**ติ อิมินา ปาถิกปุตฺตาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

๓๐๙. **สพฺพญฺญุโพธิสโตฺต**ติ สพฺพญฺญุภาคี โพธิสโตฺตฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปูริตปารมิกา ปเจฺจกโพธิสตฺตา เอกจฺจสาวกโพธิสตฺตา จ สงฺคยฺหนฺติฯ

๓๑๐. **ปรมา**ติ มหาสาวชฺชภาเวน ปรมา, อุกฺกํสคตาติ อโตฺถฯ **เตส**นฺติ อานนฺตริยกมฺมานํฯ **ปริเจฺฉโท**ติ วิปากวเสน ปริโยสานํฯ **วฏฺฏสฺส มูลํ,** ตโต ตํสมงฺคีปุคฺคโล วฏฺฏสฺส ขาณูติ วุจฺจติฯ เตนาห – **‘‘ตายา’’**ติอาทิฯ ตเญฺจ คาหํ น วิสฺสเชฺชติ, ตสฺส ปุนปิ ตพฺภาวาวหตฺตา วุตฺตํ – **‘‘*ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถี*’’**ติ, น ปน สพฺพโส วุฏฺฐานสฺส อภาวโตฯ ยาทิเส หิ ปจฺจเย ปฏิจฺจ อยํ ตํ ทสฺสนํ โอกฺกโนฺต ปุน กทาจิ ตปฺปฏิปเกฺข ปจฺจเย ปฏิจฺจ ตโต สีสุกฺขิปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ อกุสลญฺหิ นาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํ, น กุสลํ วิย มหาพลํฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย มิจฺฉตฺตนิยาโมปิ อจฺจนฺติโก สิยา, น จ มิจฺฉตฺตนิยาโม อจฺจนฺติโกฯ เตเนว **ปปญฺจสูทนิยํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๐๐) –

> ‘‘กึ ปเนส เอกสฺมึเยว อตฺตภาเว นิยโต โหติ, อุทาหุ อญฺญสฺมิมฺปีติ? เอกสฺมึเยว นิยโต, อาเสวนวเสน ภวนฺตเรปิ ตํ ทิฏฺฐึ โรเจติ เอวา’’ติ –

วุตฺตํฯ ตโตเยว จ **สุมงฺคลวิลาสินิยมฺปิ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒) วุตฺตํ –

> ‘‘เย วา ปน เตสํ ลทฺธึ คเหตฺวา รตฺติฏฺฐาเน ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนา สชฺฌายนฺติ วีมํสนฺติ, เตสํ ‘กโรโต น กรียติ ปาปํ, นตฺถิ เหตุ, นตฺถิ ปจฺจโย, มโต อุจฺฉิชฺชตี’ติ ตสฺมึ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติฯ ปฐมชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติ, ตถา ทุติยาทีสุฯ สตฺตเม พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺฉา อนิวตฺติโน อริ

ฌฺฐกณฺฎกสทิสา, ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิ, เอกสฺมึ โอกฺกเนฺตปิ ทฺวีสุ ตีสุ โอกฺกเนฺตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกว โหติฯ ปโตฺต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ, อภโพฺพ ตสฺสตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ สคฺคมฺปิ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํ, วฏฺฏขาณุ นาเมส สโตฺต ปถวิโคปโก, เยภุเยฺยน เอวรูปสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถี''ติฯ

ปิฏฺฐิจกฺกวาเฬติ ฌายมานจกฺกวาฬสฺส ปรโต เอกสฺมึ โอกาเสฯ ยํ ฌายมานานํ อชฺฌายมานานญฺจ จกฺกวาฬานมนฺตรํ, ยตฺถ โลกนฺตริกนิรยสมญฺญา, ตาทิเส เอกสฺมึ โอกาเสฯ **ปจฺจติเยวา**ติ จกฺกวาเฬ ฌายมาเน อชฺฌายมาเนปิ อตฺตโน กมฺมพเลน ปจฺจติเยวฯ

๓๑๑. จตุเตฺถ **''มา ขลี''ติ วจนํ อุปาทาย เอวํลทฺธนาโม**ติ ตํ กิร สกทฺทมาย ภูมิยา เตลฆฏํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ, ''ตาต, มา ขลี''ติ สามิโก อาหฯ โส ปมาเทน ขลิตฺวา ปติตฺวา สามิกสฺส ภเยน ปลายิตุํ อารโทฺธฯ สามิโก อุปธาวิตฺวา สาฎกกเณฺณ อคฺคเหสิฯ โส สาฎกํ ฉเฑฺฑตฺวา อเจลโก หุตฺวา ปลาโต ปเณฺณน วา ติเณน วา ปฏิจฺฉาเทตุมฺปิ อชานโนฺต ชาตรูเปเนว เอกํ คามํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา ''อยํ สมโณ อรหา อปฺปิโจฺฉ, นตฺถิ อิมินา สทิโส''ติ ปูวภตฺตาทีนิ คเหตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ''มยฺหํ สาฎกํ อนิวตฺถภาเวน อิทํ อุปฺปนฺน''นฺติ ตโต ปฏฺฐาย สาฎกํ ลภิตฺวาปิ น นิวาเสสิ, ตเทว จ ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสิฯ ตสฺส สนฺติเก อเญฺญปิ อเญฺญปีติ ปญฺจสตา มนุสฺสา ปพฺพชึสุฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ''มา ขลีติ วจนํ อุปาทาย เอวํลทฺธนาโม ติตฺถกโร''ติฯ

สมาคตฏฺฐาเนติ ทฺวินฺนํ นทีนํ อุทกปฺปวาหสฺส สนฺนิปาตฏฺฐาเนฯ **ทฺวินฺนํ อุทกาน**นฺติ ทฺวินฺนํ อุทกปฺปวาหานํฯ ยถาวุตฺตฏฺฐาเน มจฺฉคฺคหณตฺถํ ขิปิตพฺพโต ขิปฺปํ, กุมินํ, ตเทว อิธ **ขิปฺป**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห – **''กุมิน''**นฺติฯ **อุจฺฉูหี**ติ อุทกอุจฺฉูหิฯ **ตุจฺฉปุริโส** อริยธมฺมาภาวโตฯ ฌานมตฺตมฺปิ หิ ตสฺส นเตฺถว, กุโต อริยมโคฺคฯ **มนุสฺสขิปฺปํ มเญฺญ**ติ มนุสฺสา ปติตฺวา พฺยสนปฺปตฺติอตฺถํ โอฑฺฑิตํ กุมินํ วิยฯ เตนาห – **''มหาชนสฺสา''**ติอาทิฯ

๓๑๒. ปญฺจมาทีสุ **พาหิรกสาสน**นฺติ อวิเสเสน วุตฺตํ – ตสฺส สพฺพสฺสปิ อนิยฺยานิกตฺตา สตฺถุปฏิญฺญสฺสปิ อสพฺพญฺญุภาวโตฯ เตนาห – **''ตตฺถ หี''**ติอาทิฯ **คโณ**ติ สาวกคโณฯ **ตถาภาวายา**ติ อาจริเยน วุตฺตาการตาย สมงฺคิภาวตฺถํฯ **ชงฺฆสต**นฺติ พหู อเนเก สเตฺตฯ **สมกเมว อกุสลํ ปาปุณาตี**ติ เตสํ สเพฺพสํ เอกชฺฌํ สมาทปเนปิ เตสํ อกุสเลน สมกเมว อกุสลํ ปาปุณาติ เอกชฺฌํ พหูนํ สมาทปเนปิ ตถา อุสฺสหนสฺส พลวภาวโตฯ วิสุํ วิสุํ สมาทปเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยถา หิ ธมฺมจริยายํ สมกเมวาติ วตฺตพฺพา กลฺยาณมิตฺตตา, เอวํ อธมฺมจริยายํ อกลฺยาณมิตฺตตาติฯ

๓๑๓. **สุฏฺฐุ อกฺขาเต**ติ เอกนฺตโต นิยฺยานิกภาเวน อกฺขาเตฯ **สตฺถา จ สพฺพญฺญู โหตี**ติ อสพฺพญฺญุโน นิยฺยานิกภาเวน กเถตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **ธโมฺม จ สฺวากฺขาโต** สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตาฯ **คโณ จ สุปฺปฏิปโนฺน** สตฺถารา สุวินีตตฺตาฯ **สมาทปโก หี**ติอาทิ สุปฺปฏิปตฺติยา นิทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๑๔. **ปมาณํ ชานิตพฺพ**นฺติ ''อยํ เอตฺตเกน ยาเปติ, อิมสฺส เอตฺตกํ ทาตุํ ยุตฺต''นฺติ เอวํ ปมาณํ ชานิตพฺพํฯ **อติเรเก...เป.... นิพฺพานสมฺปตฺติ วา นตฺถิ** ทุรกฺขาตตฺตา ธมฺมสฺสฯ **ตสฺสา**ติ ปฏิคฺคาหกสฺสฯ **อปฺปิจฺฉปฏิปทา นาม นตฺถิ** ทุรกฺขาเต ธมฺมวินเยติ อธิปฺปาโยฯ

๓๑๕. **ทายกสฺส วโส** นาม อุฬารุฬารตาเภโท อชฺฌาสโยฯ เทยฺยธมฺมสฺส ปน โถกพหุตาว **เทยฺยธมฺมสฺส วโส** นามฯ **อตฺตโน ถาโม**ติ ยาปนปฺปมาณํฯ **ยทิ หี**ติอาทิ ‘‘กถ’’นฺติ อาทินา สเงฺขปโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิวรณํฯ **อนุปฺปนฺนสฺสา**ติ อนุปฺปโนฺน อสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **จกฺขุภูโต โหตี**ติ มหาชนสฺส จกฺขุ วิย โหติฯ **สาสนํ จิรฏฺฐิติตํ กโรตี**ติ อนุปฺปนฺนลาภุปฺปาทเนน มหาชนสฺส ปสาทุปฺปาทเนน จ จิรฏฺฐิติกํ กโรติฯ

กุฎุมฺพริยวิหาเรติ กุฎุมฺพริยคามสนฺนิสฺสิตวิหาเรฯ **ภุญฺชนฺตุถายา**ติ ตสฺมิํเยว เคเห นิสีทิตฺวา ภุญฺชนตฺถายฯ **คเหตฺวา คมนตฺถายา**ติ เคหโต พหิ คเหตฺวา คมนตฺถายฯ **ธุรภตฺตานี**ติ นิจฺจภตฺตานิฯ **จูฬุปฏฺฐาก**นฺติ เวยฺยาวจฺจกรํฯ **วีมํสิตฺวา**ติ ยถา อุทฺทิสฺส กตํ น โหติ, เอวํ วีมํสิตฺวา ฯ **มหาชโน อปฺปิโจฺฉ ภวิตุํ มญฺญตี**ติ มหาชโน สยํ อปฺปิโจฺฉ ภวิตุํ มญฺญติ ทิฏฺฐานุคติํ อาปชฺชเนนฯ **มหาชนสฺสา**ติ พหุชนสฺสฯ **อวตฺถริตฺวา**ติ วิตฺถาริกํ กตฺวาฯ

๓๑๖. **ปญฺจาตปตปฺปนํ** จตูสุ ปเสฺสสุ อคฺคิสนฺตาปสฺส อุปริ สูริยสนฺตาปสฺส จ ตปฺปนํ, ตญฺจ โข คิมฺหกาเลฯ ฉินฺนปฺปปาตปพฺพตสิขรโต ปตนํ **มรุปฺปปาตปตน**ํฯ ปุพฺพณฺหาทีสุ อาทิจฺจาภิมุขาวฏฺฐานํ **อาทิจฺจานุปริวตฺตนํ**ฯ

๓๑๗. **อยมฺปี**ติ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย กุสีโตปิฯ **สามญฺญ**นฺติ ตปจรณํฯ **ทุปฺปรามฏฺฐ**นฺติ มิจฺฉาจริตํ สํกิลิฏฺฐํฯ **นิรยายุปกฑฺฒตี**ติ นิรยทุกฺขาย นํ กฑฺฒติฯ

๓๑๘. **วุตฺตปฺปกาเร**ติ ปญฺจาตปตปฺปนาทิเก วุตฺตปฺปกาเรฯ

๓๑๙. **เอวน**ฺติ วุตฺตปฺปการาย จิตฺตปฺปสาทวฺหยสฺสุปฏฺปตฺติยาฯ เตน สมณธมฺมกรณสุขญฺจ สงฺคณฺหาติฯ

๓๒๐. **นวกนิปาเต**ติ อิมสฺมิํเยว องฺคุตฺตรนิกาเย วกฺขมานํ นวกนิปาตํ สนฺธายาหฯ **นว ปุคฺคลา**ติ สตฺตกฺขตฺตุปรมโกลํโกลาทโย นว ปุคฺคลาฯ **สพฺพตฺถา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต วุตฺตาวสิเฏฺฐสุ สเพฺพสุ สุเตฺตสุฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. เอกธมฺมปาฬิ

(๑๖) ๔. เอกธมฺมปาฬิ-จตุตฺถวคฺควณฺณนา

๓๒๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สญฺญาณภูตา**ติ อุปลกฺขณภูตาฯ **ปญฺจทสโยชนาวฏฺฏกฺขนฺธา**ติ ปญฺจทสโยชนกฺขนฺธปริเกฺขปาฯ **ยถา จา**ติ **จ**-สเทฺทน กทมฺพรุกฺขาทีนํ กปฺปฏฺฐายิภาวํ วิย โยชนสตุเพฺพธาทิภาวํ สมุจฺจิโนติ, น ปน ชมฺพุยา ชมฺพุทีปสฺส วิย เตหิ อปรโคยานาทีนํ สญฺญาณภาวํฯ **รามเณยฺยก**นฺติ รมณียภาวํฯ **เสสปเทสู**ติ วนรามเณยฺยกาทิปเทสุฯ อุคฺคตํ กูลํ อุสฺสิตภาโว เอตสฺสาติ **อุกฺกูลํ,** วิคตํ อปคตํ กูลํ เอตสฺสาติ **วิกูล**นฺติ อาห – ‘‘**อุนฺนตฏฺฐานํ นินฺนฏฺฐาน**’’นฺติ จฯ **นนฺทิยาวฏฺฏมจฺฉปิเฏฺฐเนวา**ติ กุชฺชกกุลิสกมจฺฉสงฺฆาตปิเฏฺฐเนวฯ

๓๒๓. ทุติยาทีสุ **จตฺตาโร อปายา อญฺญตฺร มนุเสฺสหีติ อธิเปฺปตา,** น เทวา อญฺญตฺร มนุเสฺสหีติ หีนาย ชาติยา อธิเปฺปตตฺตาฯ **อุปาทายุปาทายาปิ มชฺฌิมเทโส**

ลพฺภติ, ยตฺถ คติ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ อเณฺญสมฺปิ กมฺมวาทิกิริยวาทิวิญฺญุชาติกานํ, โย ปติรูปเทโสติ วุจฺจติฯ เตนาห – **“สกโลปิ หี”**ติอาทิฯ

๓๒๔. เอฬฺหาติ โทโสฯ เตนาห – **“นิโทฺทสมฺขาติ อโตฺถ”**ติฯ

๓๒๖. ตถาคตสฺส คุเณ ชานิตฺวา จกฺขุนาปิ ทสฺสนํ ทสฺสนเมว, อชานิตฺวา ปน ทสฺสนํ ติรจฺฉานคตานมฺปิ โหติเยวาติ อาห – **“เย ตถาคตสฺส คุเณ ชานิตฺวา”**ติอาทิฯ

๓๒๗. ปกาเสตฺวา กถิตนฺติ สจฺจานิ ปกาเสตฺวา กถิตํฯ

๓๒๘. สุตานํ ธมฺมานํ อสโมฺมโส ธารณนฺติ อาห – **“ธาเรนฺตีติ น ปมฺมุสฺสนฺตี”**ติฯ

๓๒๙. อตฺถานตฺถํ อุปปริกฺขนฺตีติ ‘‘อยํ อิมิสฺสา ปาฬิยา อโตฺถ, อยํ น อโตฺถ’’ติ อตฺถานตฺถํ อุปปริกฺขนฺติฯ อนตฺถปริหาเรน หิ อตฺถคฺคหณํ ยถา อธมฺมปริวชฺชเนน ธมฺมปฺปฏิปตฺติฯ

๓๓๐. อนุโลมปฏิปทนฺติ นิพฺพานสฺส อนุโลมิกํ ปฏิปทํฯ

๓๓๑. สํเวคชนเกสุ การเณสูติ สํเวคชนเกสุ ชาติอาทีสุ การเณสุฯ สํเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สโหตฺตปฺปญาณํ สํเวโคฯ

๓๓๒. อุปาเยนาติ เยน อุปาเยน วฏฺฏูปเจฺฉโท, เตน อุปาเยนฯ **ปธานวีริยํ กโรนฺตี**ติ สมฺมปฺปธานสงฺขาตํ วีริยํ กโรนฺติ อุปฺปาเทนฺติฯ

๓๓๓. ววสฺสชียนฺติ วิสฺสชฺชียนฺติ เอตฺถ สงฺขาราติ **ววสฺสโคฺค,** อสงฺขตา ธาตูติ อาห – **“ววสฺสโคฺค วุจฺจติ นิพฺพาน”**นฺติฯ

๓๓๔. อุตฺตมนฺนานนฺติ อุตฺตมานํ ปญฺจนฺนํ โภชนานํฯ **อุตฺตมรสาน**นฺติ อุตฺตมานํ รสานํฯ **อุญฺฉาจาเรนา**ติ อุญฺฉาจริยาย กสฺสจิ อปริคฺคหภูตสฺส กิญฺจิ อยาจิตฺวา คหณํ อุญฺฉาจาโรฯ **เอตฺถ จา**ติอาทินา อนฺนาทีนํ อคฺคภาโว นาม มนาปปรโม อิจฺฉิตกฺขณลาโภ, น เตสํ ลาภิตามตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **ปฏิลภนฺตี**ติ เทนฺติ ปณีตภาเวนฯ **ภตฺตสฺส เอกปาตี**ติ เอกปาติปูรํ ภตฺตํฯ **อิทํ กิํ นามา**ติ ‘‘อิทํ อนฺนคฺครสคฺคํ นาม โหติ, น โหตี’’ติ ปุจฺฉติฯ **อุเญฺฉน กปาลาภเตนา**ติ มิสฺสกภเตฺตนฯ **ยาเปเนฺต**ติ ยาปนสีเสน ยาปนเหตุ ภตฺตํ วทติฯ **อุปาทาย อคฺครสํ นามา**ติ ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย อนฺนคฺครสคฺคํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ จกฺกวตฺติอาหารโต หิ จาตุมหาราชิกานํ อาหาโร อโคฺคติ เอวํ ยาว ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวา เนตพฺพํฯ

๓๓๕. อตฺถรโส นาม จตฺตาริ สามญฺญผลานิ ‘‘อริยมคฺคานํ ผลภูโต รโส’’ติ กตฺวาฯ **ธมฺมรโส นาม จตฺตาโร มคฺคา** ‘‘สามญฺญผลสฺส เหตุภูโต รโส’’ติ กตฺวา **วิมุตฺติรโส นาม อมตํ นิพฺพานํ** ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ กตฺวาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชมฺพุทีปเปยฺยาโล นิฏฺฐิโตฯ

๑๗. ปสาทกรธมฺมวคฺควณฺณนา

๓๖๖. **อทฺธมิท**นฺติ สนฺธิวเสน ปาฬิยํ รสฺสํ กตฺวา วุตฺตํ, ม-กาโร ปทสนฺธิกโรติ อาห – **"อทฺธา อิท**"นฺติฯ **เอกํโส เอสา**ติ เอกํโส เหตุ เอส ลาภานํฯ **ปาปกํ นามา**ติ อปฺปกมฺปิ ปาปํ นาม พฺยตฺตํ เอกํเสน น กโรติฯ **ตถสฺสา**ติ ตถา สมฺมาปฏิปชฺชมานสฺส อสฺสฯ อารญฺญิกตฺตํ…เป…. เตจีวริกตฺตนฺติ อิเมสํ ธุตธมฺมานํ คหเณเนว อิตเรสมฺปิ ตํสภาคานํ คหิตภาโว ทฏฺฐพฺโพฯ **ถาวรปฺปตฺตภาโว**ติ สาสเน ถิรภาวปฺปตฺติ เถรภาโวฯ **อากปฺปสฺส สมฺปตฺตี**ติ "อโญฺญ เม อากโปฺป กรณีโย"ติ เอวํ วุตฺตสฺส อากปฺปสฺส สมฺปตฺติฯ **โกลปุตฺตี**ติ โกลปุตฺติยนฺติ อาห – **"กุลปุตฺตภาโว**"ติฯ **สมฺปนฺนรูปตา**ติ อุปธิสมฺปทาฯ **วจนกิริยายา**ติ วจนปฺปโยคสฺส มธุรภาโว มญฺชุสฺสรตาฯ **เตนสฺส ลาโภ อุปฺปชฺชตี**ติ อิทํ น ลาภุปฺปาทนูปายทสฺสนปรํ, อถ โข เอวํ สมฺมาปฏิปชฺชมานสฺส อนิจฺฉนฺตเสฺสว ลาโภ อุปฺปชฺชตีติ ลาภสฺส อพฺยภิจารเหตุทสฺสนปรํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาห –

> "อากงฺขเยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ลาภี อสฺสํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี"ติ (ม. นิ. ๑.๖๕)ฯ

ปสาทกรธมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. อปรอจฺฉราสงฺฆาตวคฺควณฺณนา

๓๘๒. **อิทมฺปิ สุตฺตนฺ**ติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท เหฏฺฐา วุตฺตจูฬจฺฉราสงฺฆาตสุตฺตํ สมฺปิเณฺฑติฯ จูฬจฺฉราสงฺฆาตสุเตฺต อปฺปนํ อปฺปตฺตาย เมตฺตาย ตาวมหโนฺต วิปาโก ทสฺสิโต, กิมงฺคํ ปน อิมิสฺสา อปฺปนาปฺปตฺตาย เมตฺตายาติ ทเสฺสตุํ – **“อปฺปนาปฺปตฺตาย หี”**ติอาทิมาหฯ **วิปากกถาเยว นตฺถี**ติ วิปาเก กถาเยว นตฺถิ, อยเมว วา ปาโฐฯ **คณนานุปุพฺพตา**ติ คณนานุปุพฺพตายฯ ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมํ, ปฐมํ สมาปชฺชตีติ อิทํ ปน น เอกนฺตลกฺขณํฯ จิณฺณวสีภาโว หิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี อาทิโต ปฏฺฐาย มตฺถกํ ปาเปโนฺตปิ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, มตฺถกโต ปฏฺฐาย อาทึ ปาเปโนฺตปิ, อนฺตรนฺตรา โอกฺกโนฺตปิ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ เอวฯ ปุพฺพุปฺปตฺติยเฏฺฐน ปน ปฐมํ นาม โหติฯ **วิภเงฺค**ติ ฌานวิภเงฺคฯ วิปสฺสนํ กยิรมานํ **ลกฺขณูปนิชฺฌานกิจฺจํ มเคฺคน สิชฺฌติ** ตคฺคตสโมฺมหวิทฺธํสนโต ฯ อปิจ **วิปสฺสนาย ลกฺขณูปนิชฺฌานํ มเคฺคน อุปฺปเนฺนน สิชฺฌติ** อิตรถา ปริวตฺตนโต, ตสฺมา **มโคฺค ลกฺขณูปนิชฺฌานํ,** น อนิจฺจาทิลกฺขณานํ อารมฺมณกรณโตฯ ยถา ผลํ นิพฺพานสฺส อสงฺขตลกฺขณํ อารมฺมณกรณวเสน อุปนิชฺฌายติ, เอวํ มโคฺคปิฯ เอวมฺปิสฺส ลกฺขณูปนิชฺฌานตํ เวทิตพฺพํฯ **วตฺตพฺพเมว นตฺถิ** อริตฺตชฺฌานตายฯ **เสสํ** วิเสสํ, อริตฺตชฺฌานา เอวาติ อโตฺถฯ

๓๘๖-๓๘๗. **หิตผรณนฺ**ติ สเตฺตสุ หิตานุรูปํ ฌานสฺส ผริตฺวา ปวตฺตนํฯ เจโตปฏิปกฺขโต วิมุจฺจติ เอตายาติ **เจโตวิมุตฺติ,** อปฺปนาปฺปตฺตา เมตฺตาฯ เตนาห – **“อิธา”**ติอาทิฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา กรุณาทีนมฺปิ อปฺปนาปฺปตฺตตํ อติทิสติฯ **วฏฺฏํ โหนฺติ** กมฺมวฏฺฏภาวโตฯ **วฏฺฏปาทา โหนฺตี**ติ วิปากวฏฺฏสฺส การณํ โหนฺติฯ

๓๙๐. **อชฺฌตฺตปริกมฺมวเสนา**ติ อตฺตโน เกสาทีสุ ปริกมฺมกรณวเสนฯ **อฏฺฐารสวิเธ**ติ อฏฺฐารสปฺปเภเทฯ **กาเย**ติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหเฏฺฐน หตฺถิกายรถกายาทโย วิย กาโยติ อธิเปฺปโตฯ สมูหวิสยตาย จสฺส กายสทฺทสฺส สมุทายูปาทนตาย จ อสุภาการสฺส ‘‘กาเย’’ติ เอกวจนํฯ ตถา อารมฺมณาทิวิภาเคน อเนกเภทภินฺนมฺปิ จิตฺตํ จิตฺตภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘จิเตฺต’’ติ เอกวจนํ กตํฯ **กายานุปสฺสี**ติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ – **“ตเมว กายํ ปญฺญาย อนุปสฺสโนฺต”**ติ อาหฯ **ตเมว กายนฺ**ติ จ อวธารเณน เวทนาทิอนุปสฺสนํ นิวเตฺตติฯ เตน จ ปุน กายคฺคหณสฺส ปโยชนํ สูจิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘กาเย’’ติ หิ วตฺวาปิ ปุน ‘‘กายานุปสฺสี’’ติ ทุติยํ กายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํ กตํฯ เตน เวทนาทโยปิ เอตฺถ สิตา, เอตฺถ ปฏิพทฺธาติ กายเวทนาทิอนุปสฺสนปฺปสเงฺคปิ อาปเนฺนน น กาเย เวทนานุปสฺสี จิตฺตานุปสฺสี ธมฺมานุปสฺสี วาฯ อถ โข กายานุปสฺสีเยวาติ กายสงฺขาตวตฺถุสฺมึ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสีฯ โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, กตฺถปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสโก วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสี , นาคราวยวานุปสฺสโก วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสี, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฏฺฏิวินิพฺภุชฺชโก ริตฺตมุฏฺฐิวินิเวฐโก วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสีเยวาติ นานปฺปการโต สมูหวเสเนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุโตฺต กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสติ, ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ

อฏฺฐารสวิเธนาติ อฏฺฐารสวิธาฯ **สติปฏฺฐานภาวกสฺสา**ติ สติปฏฺฐานภาวํ ภาเวนฺตสฺสฯ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตเปตีติ **อาตาโป,** วีริยเสฺสตํ นามํฯ ยทิปิ หิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนนฺติ, ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ อเตฺถวฯ อาตปสโทฺท วิย ปน อาตาปสโทฺทปิ วีริเยว นิรุโฬฺหฯ อถ วา ปฏิปกฺขปฺปหาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วีริยสฺส สาติสยํ ตทาตาปนนฺติ วีริยเมว ตถา วุจฺจติ, น อญฺญธมฺมา, ตสฺมา อาตาโปติ วีริยสฺส นามํ, โส อสฺส อตฺถีติ **อาตาปี**ฯ อยญฺจ อีกาโร ปสํสาย อติสยสฺส วา ทีปโกติ อาตาปิคฺคหเณน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตํ ทเสฺสติฯ เตเนวาห – **"อาตาปีติ...เป.... วีริเยน วีริยวา"**ติฯ **สมฺปชาโน**ติ สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ เตนาห – **"อฏฺฐารสวิเธน...เป.... สมฺมา ปชานโนฺต"**ติฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – สมฺมา สมนฺตโต สามญฺจ ปชานโนฺต **สมฺปชาโน,** อสมฺมิสฺสโต ววตฺถาเน อญฺญธมฺมานุปสฺสิตาภาเวน สมฺมา อวิปรีตํ สพฺพาการปฺปชาเนน สมนฺตโต อุปรูปริวิเสสาวหภาเวน ปวตฺติยา สมฺมา ปชานโนฺตติ อโตฺถฯ

กาโย จ อิธ ลุชฺชนปฺปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อธิเปฺปโตติ อาห – **"ตสฺมิํเยว กายสงฺขาเต โลเก"**ติฯ **ปญฺจกามคุณิกตณฺห**นฺติ รูปาทีสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ปวตฺตมานํ ตณฺหํ ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อภิชฺฌาคหเณน กามจฺฉโนฺท, โทมนสฺสคฺคหเณน พฺยาปาโท สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺมา นีวรณปริยาปนฺนพลวธมฺมทฺวยทสฺสเนน นีวรณปฺปหานํ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ วิเสเสน เจตฺถ อภิชฺฌาวินเยน กายสมฺปตฺติมูลกสฺส อนุโรธสฺส, โทมนสฺสวินเยน กายวิปตฺติมูลกสฺส วิโรธสฺส, อภิชฺฌาวินเยน จ กาเย อภิรติยา, โทมนสฺสวินเยน กายภาวนาย อนภิรติยา, อภิชฺฌาวินเยน กาเย อภูตานํ สุภสุขภาวาทีนํ ปเกฺขปสฺส, โทมนสฺสวินเยน กาเย ภูตานํ อสุภาสุขภาวาทีนํ อปนยนสฺส จ ปหานํ วุตฺตํฯ เตน โยคาวจรสฺส โยคานุภาโว โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติฯ โยคานุภาโว หิ เอส, ยทิทํ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต อรติรติสโห อภูตปเกฺขปภูตาปนยนวิรหิโต จ โหติฯ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต เจส อรติรติสโห อภูตํ อปกฺขิปโนฺต ภูตญฺจ อนปเนโนฺต โยคสมโตฺถ โหตีติฯ **สุทฺธรูปสมฺมสนเมว กถิต**นฺติ เกวลํ กายานุปสฺสนาภาวโต วุตฺตํฯ

สุขาทิเภทาสุ เวทนาสูติ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขสามิสนิรามิสเภทาสุ เวทนาสุฯ ตตฺถ สุขยตีติ **สุขา,** สมฺปยุตฺตธเมฺม กายญฺจ ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ วา กายิกํ เจตสิกญฺจ อาพาธนฺติ **สุขา,** สุกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ วา **สุขา**ฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขา,** สมฺปยุตฺตธเมฺม กายญฺจ ปีเฬตี วิพาธตีติ อโตฺถฯ ทุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ วา กายิกํ เจตสิกญฺจ สาตนฺติ **ทุกฺขา,** ทุกฺกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ วา **ทุกฺขา**ฯ ทุกฺขสุขปฺปฏิเกฺขเปน **อทุกฺขมสุขา**ติ อุเปกฺขา วุตฺตาฯ เวทิยตีติ อารมฺมณรสํ อนุภวตีติ **เวทนาฯ เวทิยมาโน**ติ อนุภวมาโนฯ **สุขํ เวทนํ เวทิยามีติ ปชานาตี**ติ กายิกํ วา เจตสิกํ วา สุขํ เวทนํ เวทิยมาโน ''อหํ สุขํ เวทนํ เวทิยามี''ติ ปชานาตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ กามํ อุตฺตานเสยฺยกาปิ ทารกา ถญฺญปิวนาทิกาเล สุขํ เวทนํ เวทิยมานา ''สุขํ เวทนํ เวทิยามา''ติ ปชานนฺติ, น ปเนตํ เอวรูปํ ปชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ ชานนํ สตฺตุปลทฺธิํ น ชหติ, อตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตุปลทฺธิํ ชหติ, อตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานเญฺจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ อิทญฺหิ ''โก เวทิยติ, ตสฺส เวทนา, กิํ การณา เวทนา''ติ เอวํ สมฺปชานนฺตสฺส เวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตตฺถ โก เวทิยตีติ? น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา เวทิยติฯ กสฺส เวทนาติ? น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา เวทนาฯ กิํ การณา เวทนาติ? วตฺถุอารมฺมณา จ ปนสฺส เวทนาติฯ ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ ''ตํ ตํ สุขาทีนํ วตฺถุภูตํ รูปาทิํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทิยติ, ตํ

ปน เวทนาปวตฺตึ อุปาทาย ‘อหํ เวทิยามี’ติ โวหารมตฺตํ โหตี’’ติฯ เอวํ ‘‘สุขาทีนํ วตฺถุภูตํ รูปาทึ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทิยตี’’ติ สลฺลกฺเขนฺโต เอส ‘‘สุขํ เวทนํ เวทิยามี’’ติ ปชานาตีติ เวทิตพฺโพฯ

อถ วา **สุขํ เวทนํ เวทิยามีติ ปชานาตี**ติ สุขเวทนากฺขเณ ทุกฺขาย เวทนาย อภาวโต สุขํ เวทนํ เวทิยมาโน ‘‘สุขํ เวทนํเยว เวทิยามี’’ติ ปชานาติฯ เตน ยา ปุพฺเพ ภูตปุพฺพา ทุกฺขา เวทนา, ตสฺสา อิทานิ อภาวโต อิมิสฺสา จ สุขาย เวทนาย อิโต ปรํ ปฐมํ อภาวโต ‘‘เวทนา นาม อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมา’’ติ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ **ทุกฺขํ เวทนํ เวทิยามีติ ปชานาตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

สามิสํ วา สุขนฺติอาทีสุ ยสฺมา กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต อามิสา นาม ปญฺจ กามคุณาฯ อารมฺมณกรณวเสน สห อามิเสหีติ สามิสา, ตสฺมา **สามิสา สุขา** นาม ปญฺจกามคุณามิสนิสฺสิตา ฉสุ ทฺวาเรสุ อุปฺปนฺนา ฉเคหสฺสิตา โสมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา ทุกฺขา** นาม ฉเคหสฺสิตา โทมนสฺสเวทนาฯ สา จ ฉสุ ทฺวาเรสุ ‘‘อิฏฺฐารมฺมณํ นานุภวิสฺสามิ นานุภวามี’’ติ วิตกฺกยโต อุปฺปนฺนา กามคุณนิสฺสิตา โทมนสฺสเวทนา เวทิตพฺพาฯ **นิรามิสา สุขา** นาม ฉเนกฺขมฺมสฺสิตา โสมนสฺสเวทนาฯ สา จ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ‘‘อุสฺสกฺกิตา เม วิปสฺสนา’’ติ โสมนสฺสชาตสฺส อุปฺปนฺนา โสมนสฺสเวทนา ทฏฺฐพฺพาฯ

นิรามิสา ทุกฺขา นาม ฉเนกฺขมฺมสฺสิตา โทมนสฺสเวทนาฯ สา ปน ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนุตฺตรวิโมกฺขสงฺขาตอริยผลธมฺเมสุ ปิหํ ปฏฺฐเปตฺวา ตทธิคมาย อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ‘‘อิมมฺปิ ปกฺขํ อิมมฺปิ มาสํ อิมมฺปิ สํวจฺฉรํ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยภูมึ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิ’’นฺติ อนุโสจโต อุปฺปนฺนา โทมนสฺสเวทนาฯ

สามิสา อทุกฺขมสุขา นาม ฉเคหสฺสิตา อุเปกฺขาเวทนาฯ สา จ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต คุฬปิณฺฑเก นิลีนมกฺขิกา วิย รูปาทีนิ อนุวตฺตมานา ตเตฺถว ลคฺคา ลคฺคิตา หุตฺวา อุปฺปนฺนา กามคุณนิสฺสิตา อุเปกฺขาเวทนาฯ **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉเนกฺขมฺมสฺสิตา อุเปกฺขาเวทนาฯ สา ปน ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต อิเฏฺฐ อรชฺชนฺตสฺส, อนิเฏฺฐ อทุสฺสนฺตสฺส, อสมเปกฺขเนน อมุยฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขาเวทนาฯ **เอวํ วุตฺตน**ฺติ มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต วุตฺตํฯ **สาว เวทนา เวทิตพฺพา**ติ ลุชฺชนปฺปลุชฺชนเฏฺฐน สา เวทนา ‘‘โลโก’’ติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ วิตฺถาริเตติ ‘‘สราคํ วา จิตฺตํ สราคํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ, วีตราคํ วา จิตฺตํ…เป.… สโทสํ วา จิตฺตํ, วีตโทสํ วา จิตฺตํ, สโมหํ วา จิตฺตํ, วีตโมหํ วา จิตฺตํ, สํขิตฺตํ วา จิตฺตํ, วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ, มหคฺคตํ วา จิตฺตํ, อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ, สอุตฺตรํ วา จิตฺตํ, อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ, สมาหิตํ วา จิตฺตํ, อสมาหิตํ วา จิตฺตํ, วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ, อวิมุตฺตํ วา จิตฺตนฺติ ปชานาตี’’ติ เอวํ สติปฏฺฐานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๓๘๑; ม. นิ. ๑.๑๑๔) วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสิเต โสฬสวิเธ จิเตฺตฯ

ตตฺถ **สราค**นฺติ อฏฺฐวิธํ โลภสหคตํฯ **วีตราค**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ อิทํ ปน ยสฺมา สมฺมสนํ น ธมฺมสโมธานํ, ตสฺมา อิธ เอกปเทปิ โลกุตฺตรํ น ลพฺภติฯ เสสานิ จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโทส**นฺติ ทุวิธํ โทมนสฺสสหคตํฯ **วีตโทส**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโมห**นฺติ วิจิ

กิจฺฉาสหคตเญฺจว อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ทุวิธํฯ ยสฺมา ปน โมโห สพฺพากุสเลสุ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา เสสานิปิ อิธ วตฺตนฺติเยวฯ อิมสฺมิเญฺญว หิ ทุเก ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ ปริยาทินฺนานีติฯ **วีตโมหนฺ**ติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ

สํขิตฺตนฺติ ถินมิทฺธานุปติตํฯ เอตญฺหิ สงฺกุจิตจิตฺตํ นาม อารมฺมเณ สโงฺกจวเสน ปวตฺตนโตฯ **วิกฺขิตฺตนฺ**ติ อุทฺธจฺจสหคตํฯ เอตญฺหิ ปสฏจิตฺตํ นาม อารมฺมเณ สวิเสสํ วิเกฺขปวเสน วิสฏภาเวน ปวตฺตนโตฯ **มหคฺคตนฺ**ติ รูปาวจรํ อรูปาวจรญฺจฯ **อมหคฺคตนฺ**ติ กามาวจรํฯ **สอุตฺตรนฺ**ติ กามาวจรํฯ **อนุตฺตรนฺ**ติ รูปาวจรํ อรูปาวจรญฺจฯ ตตฺราปิ สอุตฺตรํ รูปาวจรํ, อนุตฺตรํ อรูปาวจรเมวฯ **สมาหิตนฺ**ติ ยสฺส อปฺปนาสมาธิ วา อุปจารสมาธิ วา อตฺถิฯ **อสมาหิตนฺ**ติ อุภยสมาธิวิรหิตํฯ **วิมุตฺตนฺ**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วิมุตฺตํฯ **อวิมุตฺตนฺ**ติ อุภยวิมุตฺติรหิตํฯ สมุเจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺตีนํ ปน อิธ โอกาโสว นตฺถิ, โอกาสาภาโว จ สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตา เวทิตโพฺพฯ

อุปาทานสฺส ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธา,** อุปาทานสฺส ปจฺจยภูตา ธมฺมปุญฺชา ธมฺมราสโยติ อโตฺถฯ อุปาทาเนหิ อารมฺมณกรณาทิวเสน อุปาทาตพฺพา วา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนานี**ติ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย มโนติ อิมานิ ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ เจว, รูปํ สโทฺท คนฺโธ รโส โผฏฺฐโพฺพ ธมฺมาติ อิมานิ ฉ พาหิรายตนานิ จฯ เอตฺถ ปน โลกุตฺตรธมฺมา น คเหตพฺพา สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **สตฺต สโมฺพชฺฌงฺคา**ติ สติสโมฺพชฺฌงฺคาทโย สตฺต สโมฺพชฺฌงฺคาฯ สติอาทโย หิ สโมฺพธิสฺส, สโมฺพธิยา วา องฺคาติ **สโมฺพชฺฌงฺคา**ฯ ตถา หิ สมฺพุชฺฌติ อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ สโมฺพธิ, ยาย วา โส สติอาทิกาย สตฺตธมฺมสามคฺคิยา สมฺพุชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาโต อุฏฺฐาติ, สจฺจานิ วา ปฏิวิชฺฌติ, สา ธมฺมสามคฺคี สโมฺพธิ, ตสฺส สโมฺพธิสฺส, ตสฺสา วา สโมฺพธิยา องฺคาติ **สโมฺพชฺฌงฺคา**ฯ

จตฺตาริ อริยสจฺจานีติ ‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุทโย ทุกฺขนิโรโธ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๗๑-๑๐๗๒) เอวํ วุตฺตานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ ปวตฺติเหตุภาวโตฯ ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํ นิวฏฺฏตทธิคมูปายภาวโตฯ เตสุ ภิกฺขุโน วเฏฺฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส โหติ สรูปโต ปริคฺคหสมฺภวโตฯ วิวเฏฺฏ นตฺถิ อภินิเวโส อวิสยตฺตา อวิสยเตฺต จ ปโยชนาภาวโตฯ **ปญฺจธา วุเตฺตสู**ติ สติปฏฺฐานสุเตฺต วุเตฺตสุฯ **สุทฺธอรูปสมฺมสนเมวา**ติ รูเปน อมิสฺสิตตฺตา เกวลํ อรูปสมฺมสนเมวฯ ขนฺธายตนสจฺจโกฏฺฐาสานํ ปญฺจกฺขนฺธสงฺคหโต **‘‘รูปารูปสมฺมสน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ปุพฺพภาคิยานมฺปิ สติปฏฺฐานานํ สงฺคหิตตฺตา **‘‘โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาเนว กถิตานี’’**ติ อาหฯ

๓๙๔. **อนิพฺพตฺตานนฺ**ติ อชาตานํฯ **ปโยคํ ปรกฺกมนฺ**ติ เอตฺถ ภุสํ โยโค ปโยโค, ปโยโคว ปรกฺกโม, ปโยคสงฺขาตํ ปรกฺกมนฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตํ อุกฺขิปตี**ติ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อปทานวเสน อุกฺขิปติฯ **ปธานวีริยนฺ**ติ สมฺมปฺปธานลกฺขณปฺปตฺตวีริยํฯ **โลกิยา**ติ โลกิยสมฺมปฺปธานกถาฯ **สพฺพปุพฺพภาเค**ติ สพฺพมคฺคานํ ปุพฺพภาเคฯ **กสฺสปสํยุตฺตปริยาเยนา**ติ กสฺสปสํยุเตฺต อาคตสุเตฺตน ‘‘อุปฺปนฺนา เม ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปฺปหียมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๕) อาคตตฺตาฯ สา โลกิยาติ เวทิตพฺพาฯ

สมถวิปสฺสนาวาติ อวธารเณน มคฺคํ นิวเตฺตตฺวา ตสฺส นิวตฺตเน การณํ ทเสฺสโนฺต, **‘‘มโคฺค ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **สกึ อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ อิทํ ภูตกถนมตฺตํฯ นิรุทฺธสฺส ปุน อนุปฺปชฺชนโต ‘‘น โกจิ คุโณ’’ติ อาสเงฺกยฺยาติ อาห – **‘‘โส หี’’**ติอาทิฯ อนนฺตรเมว ยถา ผลํ อุปฺปชฺชติ,

ตถา ปวตฺติเยวสฺส ปจฺจยทานํฯ **ปุริมสฺมิมฺปี**ติ ‘‘อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยุ’’นฺติ เอตฺถปิฯ **วุตฺตน**ฺติ โปราณฏฺฐกถายํฯ **ตํ ปน** ตถาวุตฺตวจนํ **น ยุตฺตํ** ทุติยสฺมึ วิย ปุริมสฺมึ มคฺคสฺส อคฺคหเณ การณาภาวโตฯ ปุริมสฺมึ อคฺคหิเต มเคฺค อนุปฺปชฺชมาโน มโคฺค อนตฺถาย สํวตฺเตยฺยาติ อาปเชฺชยฺย, น เจตํ ยุตฺตํ อาปชฺชมาเน ตสฺมึ ปธานตฺถสมฺภวโตฯ **จตุกิจฺจสาธนวเสนา**ติ อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิจตุกิจฺจสาธนวเสนฯ

วุตฺตนเยนาติ ‘‘อสมุทาจารวเสน วา อนนุภูตารมฺมณวเสน วา’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **วิชฺชมานา**ติ ธรมานสภาวาฯ ขณตฺตยปริยาปนฺนตฺตา อุปฺปาทาทิสมงฺคิโน วตฺตมานภาเวน อุปฺปนฺนํ **วตฺตมานุปฺปนฺนํ**ฯ ตญฺหิ อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ยาว ภงฺคา อุทฺธํ ปนฺนํ ปตฺตนฺติ นิปฺปริยายโต **‘‘อุปฺปนฺน’’**นฺติ วุจฺจติฯ อนุภวิตฺวา ภวิตฺวา จ วิคตํ ภุตฺวาวิคตํฯ อนุภวนภวนานิ หิ ภวนสามเญฺญน ภุตฺวา-สเทฺทน วุตฺตานิฯ สามญฺญเมว หิ อุปสเคฺคน วิเสสียติฯ อิธ วิปากานุภวนวเสน ตทารมฺมณํ อวิปกฺกวิปากสฺส สพฺพถา อวิคตตฺตา ภวิตฺวาวิคตมตฺตวเสน กมฺมญฺจ **‘‘ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺน’’**นฺติ วุตฺตํฯ น อฏฺฐสาลินิยํ วิย รชฺชนาทิวเสน อนุภูตาปคตํ ชวนํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธตาวเสน ภูตาปคตญฺจ สงฺขตํ **ภูตาปคตุปฺปนฺน**นฺติฯ ตสฺมา อิธ **โอกาสกตุปฺปนฺนํ** วิปากเมว วทติ, น ตตฺถ วิย กมฺมมฺปิฯ อฏฺฐสาลินิยญฺหิ ภูตาวิคตุปฺปนฺนํ โอกาสกตุปฺปนฺนญฺจ อญฺญถา ทสฺสิตํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสลปทภาชนีย) –

> ‘‘อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธํ อนุภูตาปคตสงฺขาตํ กุสลากุสลํ, อุปาทาทิตฺตยํ อนุปฺปตฺวา นิรุทฺธํ ภูตาปคตสงฺขาตํ เสสสงฺขตญฺจ ภูตาปคตุปฺปนฺนํ นามฯ ‘ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ กตานิ กมฺมานี’ติ เอวมาทินา นเยน วุตฺตํ กมฺมํ อตีตมฺปิ สมานํ อญฺญํ วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากโสฺสกาสํ กตฺวา ฐิตตฺตา, ตถากโตกาสญฺจ วิปากํ อนุปฺปนฺนมฺปิ สมานํ เอวํ กเต โอกาเส เอกเนฺตน อุปฺปชฺชนโต โอกาสกตุปฺปนฺนํ นามา’’ติฯ

อิธ ปน สโมฺมหวิโนทนิยํ วุตฺตนเยเนว ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนํ โอกาสกตุปฺปนฺนญฺจ ทสฺสิตํฯ วุตฺตญฺหิ, **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๔๐๖) –

> ‘‘กเมฺม ปน ชหิเต อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุโทฺธ วิปาโก ภุตฺวาวิคตํ นามฯ กมฺมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธํ ภุตฺวาวิคตํ นามฯ ตทุภยมฺปิ ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนนฺติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ กุสลากุสลํ กมฺมํ อญฺญกมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติฯ เอวํ กเต โอกาเส วิปาโก อุปฺปชฺชมาโน โอกาสกรณโต ปฏฺฐาย อุปฺปโนฺนติ วุจฺจติฯ อิทํ โอกาสกตุปฺปนฺนํ นามา’’ติฯ

ตตฺถ อฏฺฐสาลินิยา อยมธิปฺปาโย – ‘‘สติปิ สเพฺพสมฺปิ จิตฺตุปฺปาทานํ สํเวทยิตสภาวา อารมฺมณานุภวเน สวิปฺลลาเส ปน สนฺตาเน จิตฺตาภิสงฺขารวเสน ปวตฺติโต อพฺยากเตหิ วิสิโฏฺฐ กุสลากุสลานํ สาติสโย วิสยานุภวนากาโรฯ ยถา วิกปฺปคฺคาหวเสน ราคาทีหิ ตพฺพิปเกฺขหิ จ อกุสลํ กุสลญฺจ นิปฺปริยายโต อารมฺมณรสํ อนุภวติ, น ตถา วิปาโก กมฺมเวคกฺขิตฺตตฺตา, นาปิ กิริยา อเหตุกานํ อติทุพฺพลตาย, สเหตุกานญฺจ ขีณกิเลสสฺส ฉฬงฺคุเปกฺขาวโต อุปฺปชฺชมานานํ อติสนฺตวุตฺติตฺตา, ตสฺมา รชฺชนาทิวเสน อารมฺมณรสานุภวนํ สาติสยนฺติ อกุสลํ กุสลญฺจ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธตาสามเญฺญน เสสสงฺขตญฺจ ภูตาปคต’’นฺติ วุตฺตํฯ สโมฺมหวิโนทนิยา ปน วิปากานุภวนวเสน ตทารมฺมณํ อวิปกฺกปากสฺส สพฺพถา อวิคตตฺตา ภวิตฺวาวิคตมตฺตวเสน กมฺมญฺจ ภุตฺวาปคตนฺติ วุตฺตํฯ เตเนว ตตฺถ โอกาสกตุปฺปนฺนนฺติ วิปากเมวาห, น

กมฺมมฺปิ, ตสฺมา อิธาปิ สโมฺมหวิโนทนิยํ วุตฺตนเยเนว ภุตฺวาปคตุปฺปนฺนํ โอกาสกตุปฺปนฺนญฺจ วิภตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปญฺจกฺขนฺธา ปน วิปสฺสนาย ภูมิ นามาติ สมฺมสนสฺส ฐานภาวโต วุตฺตํฯ **เตสู**ติ อตีตาทิเภเทสุฯ **อนุสยิตกิเลสา**ติ อปฺปหีนา มเคฺคน ปหาตพฺพา อธิเปฺปตาฯ เตนาห – **“อตีตา วา…เป…. น วตฺตพฺพา”**ติฯ โหนฺตุ ตาว ‘‘อตีตา’’ติ วา ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนา’’ติ วา น วตฺตพฺพา, ‘‘อนาคตา’’ติ ปน กสฺมา น วตฺตพฺพา, นนุ การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหา อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตา กิเลสา อนุสยาติ วุจฺจนฺตีติ? สจฺจเมตํ, อนาคตภาโวปิ เนสํ น ปริจฺฉิโนฺน อิตรานาคตกฺขนฺธานํ วิยาติ ‘‘อนาคตา วาติ น วตฺตพฺพา’’ติ วุตฺตํฯ ยทิ หิ เนสํ ปริจฺฉิโนฺน อนาคตภาโว สิยา, ตโต ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนา, อตีตา’’ติ จ วตฺตพฺพา สิยุํ, ปจฺจยสมวาเย ปน อุปฺปชฺชนารหตํ อุปาทาย อนาคตโวหาโร ตตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิทํ ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นามาติ อิทํ ยถาวุตฺตํ กิเลสชาตํ อปฺปหีนเฏฺฐน ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นาม การณลาเภ สติ วิชฺชมานกิจฺจกรณโตฯ **ตาสุ ตาสุ ภูมิสู**ติ มนุสฺสเทวาทิอตฺตภาวสงฺขาเตสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ อารมฺมณกรณวเสน หิ ภวนฺติ เอตฺถ กิเลสาติ **ภูมิโย,** อุปาทานกฺขนฺธาฯ **อสมุคฺฆาตคตา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สนฺตาเน อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อนาปาทิตตาย สมุคฺฆาตํ สมุเจฺฉทํ น คตาติ **อสมุคฺฆาตคตาฯ ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นามา**ติ เอตฺถ ลทฺธภูมิกํ ภูมิลทฺธนฺติ วุตฺตํ อคฺคิอาหิโต วิยฯ โอกาสกตุปฺปนฺนสเทฺทปิ จ **อฎฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑ กามาวจรกุสลปทภาชนีย) อาคตนเยน โอกาโส กโต เอเตน กุสลากุสลกเมฺมน, โอกาโส กโต เอตสฺส วิปากสฺสาติ จ ทุวิธเตฺถปิ เอวเมว กตสทฺทสฺส ปรนิปาโต เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน โอกาสกตุปฺปนฺนสเทฺทน วิปากเสฺสว คหิตตฺตา ‘‘โอกาโส กโต เอตสฺส วิปากสฺสา’’ติ เอวํ วิคฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

ขณตฺตยสมงฺคิตาย สมุทาจารปฺปตฺตํ **สมุทาจารุปฺปนฺนํ**ฯ เตนาห – **“สมฺปติ วตฺตมานํเยวา”**ติฯ อารมฺมณํ อธิคฺคยฺห ทฬฺหํ คเหตฺวา ปวตฺตํ **อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺนํ**ฯ วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน อปฺปหีนา **อวิกฺขมฺภิตา**ฯ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน อปฺปหีนา **อสมุคฺฆาติตา**ฯ นิมิตฺตคฺคาหวเสน อารมฺมณสฺส อธิคฺคหิตตฺตา ตํ อารมฺมณํ อนุสฺสริตานุสฺสริตกฺขเณ กิเลสุปฺปตฺติเหตุภาเวน อุปติฏฺฐนโต อธิคฺคหิตเมว นามํ โหตีติ อาห – **“อารมฺมณสฺส อธิคฺคหิตตฺตา”**ติฯ เอตฺถ จ อาหฏขีรรุโกฺข วิย นิมิตฺตคฺคาหวเสน อธิคฺคหิตํ อารมฺมณํ, อนาหฏขีรรุโกฺข วิย อวิกฺขมฺภิตตาย อโนฺตคตกิเลสอารมฺมณํ ทฏฺฐพฺพํฯ นิมิตฺตคฺคาหิกา อวิกฺขมฺภิตกิเลสา วา ปุคฺคลา วา อาหฏานาหฏขีรรุกฺขสทิสาฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อวิกฺขมฺภิตุปฺปเนฺน วุตฺตนเยเนวฯ **วิตฺถาเรตพฺพนฺ**ติ ‘‘อิมสฺมิํ นาม ฐาเน นุปฺปชฺชิสฺสนฺตี’’ติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อสมุคฺฆาติตตฺตาฯ ยถา กิํ? ยถา สเจ ขีรรุกฺขํ กุฐาริยา อาหเนยฺยุํ, อิมสฺมิํ นาม ฐาเน ขีรํ น นิกฺขเมยฺยาติ น วตฺตพฺพํ, เอวํฯ อิทํ อสมุคฺฆาติตุปฺปนฺนํ นามาติ เอวํ โยเชตฺวา วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อิเมสุ อุปฺปเนฺนสูติ ยถาวุเตฺตสุ อฎฺฐสุ อุปฺปเนฺนสุฯ อิทํ **น มคฺควชฺฌํ** อปฺปหาตพฺพวตฺถุตฺตาฯ **มคฺควชฺฌํ** มเคฺคน ปเหยฺยวตฺถุตฺตาฯ **รโตฺต**ติ ราเคน สมนฺนาคโตฯ เอส นโย **ทุโฎฺฐ มูโฬฺห**ติ เอตฺถาปิฯ **วินิพโทฺธ**ติ มานสํโยชเนน วิรูปํ นิพนฺธิโตฯ **ปรามโฎฺฐ**ติ ทิฎฺฐิปรามาเสน ธมฺมสภาวํ อติกฺกมฺม ปรโต อามโฎฺฐฯ **อนิฎฺฐงฺคโต**ติ นิฎฺฐํ อคโต, สํสยาปโนฺนติ อโตฺถฯ **ถามคโต**ติ อนุสยวเสน ทฬฺหตํ อุปคโตฯ **ยุคนทฺธา**ติ ปหาตพฺพปฺปหายกยุเค นทฺธา วิย วตฺตนกา เอกกาลิกตฺตาฯ **สํกิเลสิกา**ติ สํกิเลสธมฺมสหิตาฯ

ปาฬียนฺติ ปฏิสมฺภิทาปาฬิยํ (ปฏิ. ม. ๓.๒๑)ฯ ติกาลิเกสุปิ กิเลเสสุ วายามาภาวทสฺสนตฺถํ อชาตผลตรุณรุกฺข ปาฬิยํ นิทสฺสิโต, อฏฺฐกถายํ ปน ชาโต สโตฺต อสมุทาหฏกิเลโส นาม นตฺถีติ **"ชาตผลรุเกฺขน ทีเปตพฺพ"**นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ วิวริตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา มเคฺคน ปหีนกิเลสานเมว อตีตาทิเภเทน ติธา นวตฺตพฺพตํ ปากฏํ กาตุํ อชาตผลรุโกฺข อุปมาวเสน ปาฬิยํ อาภโต, อตีตาทีนํ อปฺปหีนตาทสฺสนตฺถมฺปิ **"ชาตผลรุเกฺขน ทีเปตพฺพ"**นฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อจฺฉิเนฺน รุเกฺข นิพฺพตฺตนารหานิ ผลานิ ฉิเนฺน อนุปฺปชฺชมานานิ กทาจิ สสภาวานิ อเหสุํ, โหนฺติ, ภวิสฺสนฺติ วาติ อตีตาทิภาเวน น วตฺตพฺพานิ, เอวํ มเคฺคน ปหีนกิเลสา จ ทฏฺฐพฺพา มเคฺค อนุปฺปเนฺน อุปฺปตฺติรหานํ อุปฺปเนฺน สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต ฯ ยถา จ เฉเท อสติ ผลานิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ เฉทนสฺส สาตฺถกตา, เอวํ มคฺคภาวนาย จ สาตฺถกตา โยเชตพฺพาฯ **นาปิ น ปชหตี**ติ อุปฺปชฺชนารหานํ ปชหนโต วุตฺตํฯ **อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ ลกฺขเณ ตฺวา-สโทฺทฯ มคฺคสฺส อุปฺปชฺชนกิริยาย หิ สมุทยปฺปหานนิพฺพานสฉิกรณกิริยา วิย ขนฺธานํ ปริชานนกิริยา ลกฺขียติฯ

เตปิ ปชหติเยวาติ เย เตหิ กิเลเสหิ ชเนตพฺพา อุปาทิเนฺนกฺขนฺธา, เตปิ ปชหติเยว ตนฺนิมิตฺตสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรธนโตฯ เตนาห – **"วุตฺตมฺปิ เจต"**นฺติอาทิฯ **อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธนา**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ โสตาปตฺติมคฺคญาเณ เหตุภูเตฯ **เอเต**ติ นามรูปสญฺญิตา สงฺขาราฯ **สพฺพภเวหิ วุฏฺฐาติเยวาติปิ วทนฺตี**ติ อรหตฺตมโคฺค สพฺพภเวหิ วุฏฺฐาติเยวาติ วทนฺติ ตทุปฺปตฺติโต อุทฺธํ ภวูปปตฺติยา กิเลสสฺสปิ อภาวโตฯ

เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา มคฺคสฺสาติ อธิปฺปาเยน **"กถํ อนุปฺปนฺนานํ...เป.... ฐิติยา ภาวนา โหตี"**ติ ปุจฺฉติฯ มคฺคปฺปวตฺติยาเยว อุภยกิจฺจสิทฺธิโต อาห – **"มคฺคปฺปวตฺติยาเยวา"**ติฯ **มโคฺค หี**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ อนุปฺปโนฺน นาม วุจฺจติ, ตสฺมา ตสฺส ภาวนา อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทาย ภาวนา วุตฺตาติ โยเชตพฺพาฯ **วตฺตํ วฏฺฏตี**ติ ยาวตา มคฺคสฺส ปวตฺติเยว ฐิติ, ตตฺตกาเนว นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรานิฯ

๓๙๘-๔๐๑. กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ ฉนฺทสมาธีติ อาห – **"ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวโตฺต สมาธิ ฉนฺทสมาธี"**ติ **ปธานสงฺขารา**ติ จตุกิจฺจสาธกสฺส สมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ เตนาห – **"ปธานภูตา สงฺขารา ปธานสงฺขารา"**ติฯ ตตฺถ **ปธานภูตา**ติ วีริยภูตาฯ สงฺขตสงฺขาราทินิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณนฺติฯ อถ วา ตํ ตํ วิเสสํ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร,** สพฺพํ วีริยํฯ ตตฺถ จตุกิจฺจสาธกโต เสสนิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณนฺติ, ปธานภูตา เสฏฺฐภูตาติ อโตฺถฯ จตุพฺพิธสฺส ปน วีริยสฺส อธิเปฺปตตฺตา พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ **เตหิ ธเมฺมหี**ติ ฉนฺทสมาธินา ปธานสงฺขาเรหิ จฯ **อิทฺธิปาทนฺ**ติ เอตฺถ อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติปิ อิทฺธิฯ ปฐเมนเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ ทุติเยนเตฺถน อิทฺธิยา ปาโทติ **อิทฺธิปาโท,** ปาโทติ ปติฏฺฐา, อธิคมูปาโยติ อโตฺถฯ เตน หิ ยสฺมา อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ, ตสฺมา ปาโทติ วุจฺจติฯ เตนาห – **"อิทฺธิยา ปาทํ, อิทฺธิภูตํ วา ปาทํ อิทฺธิปาท"**นฺติฯ

อถ วา **อิทฺธิปาทนฺ**ติ นิปฺผตฺติปริยาเยน อิชฺฌนเฏฺฐน, อิชฺฌนฺติ เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิมินา วา ปริยาเยน อิทฺธีติ สงฺขํ คตานํ อุปจารชฺฌานาทิกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน ปาทภูตํ เสสจิตฺตเจตสิกราสินฺติ อ

โตฺถฯ เตเนว **อิทฺธิปาทวิภงฺเค** (วิภ. ๔๓๔-๔๓๗) ‘‘อิทฺธิปาโทติ ตถาภูตสฺส เวทนากฺขนฺโธ…เป…. วิญฺญาณกฺขนฺโธ’’ติ วุตฺตํฯ สา เอว จ ตถาวุตฺตา อิทฺธิ ยสฺมา เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา อุปริมาย อุปริมาย ตโย ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารา ปาทภูตา อธิฏฺฐานภูตา, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อิทฺธิภูตํ วา ปาท’’นฺติฯ ตถา เหฏฺฐา ธมฺมา อิทฺธิปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิ, เสสา ปน สมฺปยุตฺตกา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทาเยวฯ วีริยจิตฺตวีมํสาสมาธิปฺปธานสงฺขารสงฺขาตาปิ ตโย ตโย ธมฺมา อิทฺธิปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิ, เสสา ปน สมฺปยุตฺตกา จตฺตาโร ขนฺธา อิทฺธิปาทาเยวฯ

อปิจ ปุพฺพภาโค ปุพฺพภาโค อิทฺธิปาโท นาม, ปฏิลาโภ ปฏิลาโภ อิทฺธิ นามาติ เวทิตพฺพาฯ อยมโตฺถ อุปจาเรน วา วิปสฺสนาย วา ทีเปตโพฺพฯ ปฐมชฺฌานปริกมฺมญฺหิ อิทฺธิปาโท นาม, ปฐมชฺฌานํ อิทฺธิ นามฯ ทุติยฌาน… ตติยฌาน… จตุตฺถฌาน… อากาสานญฺจายตน… วิญฺญาณญฺจายตน… อากิญฺจญฺญายตน… เนวสญฺญานาสญฺญายตนปริกมฺมํ อิทฺธิปาโท นาม, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อิทฺธิ นามฯ โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นาม, โสตาปตฺติมโคฺค อิทฺธิ นามฯ สกทาคามิ-อนาคามิ-อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นาม, อรหตฺตมโคฺค อิทฺธิ นามฯ ปฏิลาเภนปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติเยวฯ ปฐมชฺฌานญฺหิ อิทฺธิปาโท นาม, ทุติยชฺฌานํ อิทฺธิ นามฯ ทุติยชฺฌานํ อิทฺธิปาโท นาม, ตติยชฺฌานํ อิทฺธิ นาม…เป.… อนาคามิมโคฺค อิทฺธิปาโท นาม, อรหตฺตมโคฺค อิทฺธิ นามฯ

เสเสสุปีติ วีริยสมาธิอาทีสุปิฯ ตตฺถ หิ วีริยํ, จิตฺตํ, วีมํสํ อธิปตึ กริตฺวา ปฏิลทฺธสมาธิ วีริยสมาธิ, จิตฺตสมาธิ, วีมํสาสมาธีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ฉนฺทาทีสุ เอก**นฺติ ฉนฺทาทีสุ จตูสุ อาทิโต วุตฺตตฺตา อาทิภูตํ เอกํ ปธานํ ฉนฺทนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห – **‘‘ตทาสฺส ปฐมิทฺธิปาโท’’**ติฯ **เอวํ เสสาปี**ติ เอเตน วีริยํ จิตฺตํ วีมํสํ นิสฺสาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺตานํ วเสน ทุติยวีริยิทฺธิปาทาทโย โยเชตพฺพาติ ทเสฺสติฯ อิมินา หิ สุตฺตเนฺตน จตุนฺนํ ภิกฺขูนํ มตฺถกปฺปตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ทสฺสิตํฯ เอโก หิ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อวสฺสยติ, กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉเนฺทน อตฺถนิปฺผตฺติยํ สติ ‘‘อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส นิพฺพตฺตเน ภาโร’’ติ ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ ฉนฺทํ ธุรํ ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตติฯ เอโก วีริยํ อวสฺสยติ, เอโก จิตฺตํ, เอโก ปญฺญํ อวสฺสยติ, ปญฺญาย อตฺถนิปฺผตฺติยํ สติ ‘‘อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส นิพฺพตฺตเน ภาโร’’ติ ปญฺญํ เชฏฺฐกํ ปญฺญํ ธุรํ ปญฺญํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตติฯ

กถํ? ยถา หิ จตูสุ อมจฺจปุเตฺตสุ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา วิจรเนฺตสุ เอโก อุปฏฺฐานํ อวสฺสยติ, เอโก สูรภาวํ, เอโก ชาตึ, เอโก มนฺตํฯ กถํ? เตสุ หิ ปฐโม อุปฏฺฐาเน อปฺปมาทการิตาย อตฺถนิปฺผตฺติยา สติ ลพฺภมานํ ‘‘ลจฺฉาเมตํ ฐานนฺตร’’นฺติ อุปฏฺฐานํ อวสฺสยติฯ ทุติโย อุปฏฺฐาเน อปฺปมโตฺตปิ ‘‘เอกโจฺจ สงฺคาเม ปจฺจุปฏฺฐิเต สณฺฐาตุํ น สโกฺกติ, อวสฺสํ ปน รโญฺญ ปจฺจโนฺต กุปฺปิสฺสติ, ตสฺมึ กุปฺปิเต รถสฺส ปุรโต กมฺมํ กตฺวา ราชานํ อาราเธตฺวา อาหราเปสฺสาเมตํ ฐานนฺตร’’นฺติ สูรภาวํ อวสฺสยติฯ ตติโย ‘‘สูรภาเวปิ สติ เอกโจฺจ หีนชาติโก โหติ, ชาตึ โสเธตฺวา ฐานนฺตรํ เทโนฺต มยฺหํ ทสฺสตี’’ติ ชาตึ อวสฺสยติฯ จตุโตฺถ ‘‘ชาติมาปิ เอโก อมนฺตนีโย โหติ, มเนฺตน กตฺตพฺพกิเจฺจ อุปฺปเนฺน อาหราเปสฺสาเมตํ ฐานนฺตร’’นฺติ มนฺตํ อวสฺสยติฯ เต สเพฺพปิ อตฺตโน อตฺตโน อวสฺสยพเลน ฐานนฺตรานิ ปาปุณึสุฯ

ตตฺถ อุปฏฺฐาเน อปฺปมโตฺต หุตฺวา ฐานนฺตรํ ปโตฺต วิย ฉนฺทํ อวสฺสาย กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉเนฺทน ‘‘อตฺถนิปฺผตฺติยํ สติ อหํ โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, นตฺถิ มยฺหํ เอตสฺส

นิพฺพตฺตเน สาโร''ติ ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ ฉนฺทํ ธุรํ ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ **รฏฺฐปาลเตฺถโร** (ม. นิ. ๒.๒๙๓ อาทโย) วิยฯ โส หิ อายสฺมา ''ฉเนฺท สติ กถํ นานุชานิสฺสนฺตี''ติ สตฺตาหมฺปิ ภตฺตานิ อภุญฺชิตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวา ฉนฺทเมว อวสฺสาย โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ สูรภาเวน ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปเตฺต วิย วีริยํ เชฏฺฐกํ วีริยํ ธุรํ วีริยํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ **โสณเตฺถโร** (มหาว. ๒๔๓ อาทโย) วิยฯ โส หิ อายสฺมา วีริยํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ

ชาติสมฺปตฺติยา ฐานนฺตรํ ปเตฺตวิย จิตฺตํ เชฏฺฐกํ จิตฺตํ ธุรํ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ **สมฺภูตเตฺถโร** (เถรคา. อฏฺฐ. ๒ สมฺภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา) วิยฯ โส หิ อายสฺมา จิตฺตํ เชฏฺฐกํ จิตฺตํ ธุรํ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ มนฺตํ อวสฺสาย ฐานนฺตรํ ปเตฺต วิย วีมํสํ เชฏฺฐกํ วีมํสํ ธุรํ วีมํสํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก ทฏฺฐโพฺพ **เถโร โมฆราชา** (สุ. นิ. ๑๑๒๒ อาทโย; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๘๕) วิยฯ โส หิ อายสฺมา วีมํสํ เชฏฺฐกํ วีมํสํ ธุรํ วีมํสํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ ตสฺส หิ ภควา ''สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู''ติ (สุ. นิ. ๑๑๒๕; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๘๘) สุญฺญตากถํ กเถสิฯ ปญฺญานิสฺสิตมานนิคฺคหตฺถญฺจ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปุจฺฉิโต ปญฺหํ น กเถสิฯ เอตฺถ จ ปุนปฺปุนํ ฉนฺทุปฺปาทนํ โตสนํ วิย โหตีติ ฉนฺทสฺส อุปฏฺฐานสทิสตา วุตฺตา, ถามภาวโต วีริยสฺส สูรตฺตสทิสตา, ''ฉทฺวาราธิปติ ราชา''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.เอรกปตฺตนาคราชวตฺถุ) วจนโต ปุพฺพงฺคมตา จิตฺตสฺส วิสิฏฺฐชาติสทิสตาฯ

๔๐๒-๔๐๖. **อตฺตโน สทฺธาธุเร**ติ อตฺตโน สทฺธากิเจฺจ สทฺทหนกิริยายฯ **อินฺทฏฺฐํ กาเรตี**ติ อนุวตฺตนวเสน สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ อินฺทฏฺฐํ กาเรติ, ตสฺมา อาธิปเตยฺยเฏฺฐน สทฺธา เอว อินฺทฺริยนฺติ **สทฺธินฺทฺริยํ**ฯ ตถา วีริยาทีนํ สกสกกิเจฺจสูติ อาห – **''วีริยินฺทฺริยาทีสุปิ เอเสว นโย''**ติฯ **วิโสเธนฺต**ติ วิปกฺขวิวชฺชนสปกฺขนิเสวนสริกฺขูปนิสฺสยสงฺคณฺหนลกฺขเณหิ ตีหิ การเณหิ วิโสธนวเสน โสเธนฺตฯ

อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโตติ พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน สทฺธารหิเต ลูขปุคฺคเล สพฺพโส วชฺชยโตฯ **สเทฺธ ปุคฺคเล เสวโต**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส เสวโตฯ **ปสาทนีเย**ติ ปสาทาวเห สมฺปสาทนียสุตฺตาทิเก (ที. นิ. ๓.๑๔๑ อาทโย)ฯ **ปจฺจเวกฺขโต**ติ ปาฬิโต อตฺถโต จ ปติ ปติ อเวกฺขนฺตสฺส จิเนฺตนฺตสฺสฯ **วิสุชฺฌตี**ติ ปฏิปกฺขมลวิคมโต ปจฺจยวเสน สภาวสํสุทฺธิโต วิสุทฺธผลนิพฺพตฺติโต จ สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สมฺมปฺปธาเน**ติ สมฺมปฺปธานปฺปฏิสํยุเตฺต (สํ. นิ. ๕.๖๕๑-๖๖๒ อาทโย) สุตฺตเนฺตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ฌานวิโมเกฺข**ติ ปฐมชฺฌานาทิชฺฌานานิ เจว ปฐมวิโมกฺขาทิวิโมเกฺข จฯ กามเญฺจตฺถ ฌานานิเยว วิโมกฺขา, ปวตฺติอาการวเสน ปน วิสุํ คหณํฯ

คมฺภีรญาณจริยนฺติ คมฺภีรานํ ญาณานํ ปวตฺติฏฺฐานํฯ เตนาห – **''สณฺหสุขุม''**นฺติ อาทิฯ **ขนฺธนฺตร**นฺติ สภาวชาติภูมิอาทิวเสน ขนฺธานํ นานตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อกตาภินิเวโส**ติ ปุเพฺพ อกตภาวนาภินิเวโสฯ **สทฺธาธุราทีสู**ติ สทฺธาธุเร ปญฺญาธุเร จฯ **อวสาเน**ติ ภาวนาปริโยสาเนฯ **วิวเฏฺฏตฺวา**ติ สงฺขารารมฺมณโต วิวเฏฺฏตฺวา นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ **อรหตฺตํ คณฺหาตี**ติ มคฺคปรมฺปราย อรหตฺตํ คณฺหาติฯ **อกมฺปิยเฏฺฐนา**ติ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยภาเวนฯ เอเตเนวสฺส สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาโวปิ วิภาวิโต ทฏฺฐโพฺพฯ น หิ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเวน วินา ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยตา สมฺภวติฯ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเวเนว หิ อกุ

สลานํ อพฺยากตานญฺจ เนสํ พลวภาวูปปตฺติฯ **อสฺสทฺธิเย**ติ อสฺสทฺธิยเหตุฯ นิมิตฺตเตฺถ เหตํ ภุมฺมวจนํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

๔๑๘. **อาทิปทาน**นฺติ สติอาทิปทานํฯ **สรณเฏฺฐนา**ติ จิรกตจิรภาสิตานํ อนุสฺสรณเฏฺฐนฯ **อุปฏฺฐานลกฺขณา**ติ กายาทีสุ อสุภาการาทิสลฺลกฺขณมุเขน ตเตฺถ อุปติฏฺฐนสภาวาฯ อุปติฏฺฐนญฺจ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อวิสฺสชฺชนํ วา อารมฺมณสฺสฯ **อปิลาปนลกฺขณา**ติ อสมฺมุสฺสนสภาวา, อุทเก อลาพุ วิย อารมฺมเณ ปฺลวิตฺวา คนฺตุํ อปฺปทานํ, ปาสาณสฺส วิย นิจฺจลสฺส อารมฺมณสฺส ฐปนํ สารณํ อสมฺมุฏฺฐกรณํ อปิลาปนํฯ **สาปเตยฺย**นฺติ สนฺตกํฯ อปิลาปนํ อสมฺมุฏฺฐํ กโรติ **อปิลาเปติ,** สายํ ปาตญฺจ ราชานํ อิสฺสริยสมฺปตฺติํ สลฺลกฺขาเปติ สาเรตีติ อโตฺถฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธมฺเม**ติ กณฺหสุกฺกสงฺขาเต สปฺปฏิภาเค ธเมฺมฯ กโณฺห หิ ธโมฺม สุเกฺกน, สุโกฺก จ กเณฺหน สปฺปฏิภาโคฯ **วิตฺถาร**-สโทฺท อาทิสทฺทโตฺถฯ เตน ‘‘อิเม จตฺตาโร ธมฺมา สมฺมปฺปธานา, อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พลานิ, อิเม สตฺต โพชฺฌงฺคา, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, อยํ สมโถ, อยํ วิปสฺสนา, อยํ วิชฺชา, อยํ วิมุตฺติ, อิเม โลกุตฺตรธมฺมาติ เอวํ โข, มหาราช, อปิลาปนลกฺขณา สตี’’ติ (มิ. ป. ๒.๑.๑๓) อิมํ ปาฬิเสสํ สงฺคณฺหาติฯ **เถเรนา**ติ นาคเสนเตฺถเรนฯ โส หิ ธมฺมานํ กิจฺจํ ลกฺขณํ กตฺวา อเสฺสติ ‘‘อปิลาปนลกฺขณา สติ, อาโกฏนลกฺขโณ วิตโกฺก’’ติอาทินาฯ เอวญฺหิ ธมฺมา สุโพธา โหนฺตีติฯ สโมฺมสปจฺจนีกํ กิจฺจํ อสโมฺมโส, น สโมฺมสาภาวมตฺตนฺติ อาห – **‘‘อสโมฺมสรสา วา’’**ติฯ ยสฺส ธมฺมสฺส พเลน สมฺปยุตฺตธมฺมา อารมฺมณาภิมุขา ภวนฺติ, สา สติฯ ตสฺมา สา เตสํ อารมฺมณาภิมุขภาวํ ปจฺจุปฏฺฐาเปสิ, สยํ วา อารมฺมณาภิมุขภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ วุตฺตํ – **‘‘โคจราภิมุขีภาวปจฺจุปฏฺฐานา’’**ติฯ สมฺมา ปสโตฺถ โพชฺฌโงฺคติ **สโมฺพชฺฌโงฺคฯ โพธิยา** วกฺขมานาย ธมฺมสามคฺคิยา, **โพธิสฺส วา** อริยสาวกสฺส อโงฺคติ โพชฺฌโงฺคฯ **ยา หี**ติอาทินา ตเมว สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรติฯ ‘‘ยา หิ อยํ ธมฺมสามคฺคี’’ติ เอตสฺส ‘‘โพธีติ วุจฺจตี’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **ธมฺมสามคฺคิยา**ติ ธมฺมสมูเหน, ยาย ธมฺมสามคฺคิยาติ สมฺพโนฺธฯ **ปติฏฺฐานายูหนา โอฆตรณสุตฺตวณฺณนายํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑) ‘‘กิเลสวเสน ปติฏฺฐานํ, อภิสงฺขารวเสน อายูหนาฯ ตณฺหา ทิฏฺฐิวเสน ปติฏฺฐานํ, อวเสสกิเลสาภิสงฺขาเรหิ อายูหนาฯ ตณฺหาวเสน ปติฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิวเสน อายูหนาฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา ปติฏฺฐานํ, อุเจฺฉททิฏฺฐิยา อายูหนาฯ ลีนวเสน ปติฏฺฐานํ, อุทฺธจฺจวเสน อายูหนาฯ กามสุขลฺลิกานุโยควเสน ปติฏฺฐานํ, อตฺตกิลมถานุโยควเสน อายูหนาฯ สพฺพากุสลาภิสงฺขารวเสน ปติฏฺฐานํ, สพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขารวเสน อายูหนา’’ติ เอวํ วุเตฺตสุ สตฺตสุ ปกาเรสุ อิธ อวุตฺตานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ **ปฏิปกฺขภูตายา**ติ เอเตฺถ ลีนปฺปติฏฺฐานกามสุขลฺลิกานุโยคอุเจฺฉทาภินิเวสานํ ธมฺมวิจยวีริยปีติปฺปธานา ธมฺมสามคฺคี ปฏิปโกฺข, อุทฺธจฺจายูหนอตฺตกิลมถานุโยคสสฺสตาภินิเวสานํ ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาปธานา ธมฺมสามคฺคี ปฏิปโกฺขฯ สติ ปน อุภยตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพาฯ ตถา หิ สา ‘‘สพฺพตฺถิกา’’ติ วุตฺตาฯ

กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฎฺฐหตีติ เอเตน สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาย สหคตานมฺปิ สติอาทีนํ โพชฺฌงฺคภาวํ ทเสฺสติฯ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา หิ กิเลเส นิโรเธนฺตี เอว ปวตฺตตีติฯ **จตฺตาริ วา**ติอาทินา ปน มคฺคผลสหคตานํ โพชฺฌงฺคภาวํ ทเสฺสติฯ สตฺตหิ โพชฺฌเงฺคหิ ภาวิเตหิ สจฺจปฺปฏิเวโธ โหตีติ กถมิทํ ชานิตพฺพนฺติ โจทนํ สนฺธายาห – **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิฯ **ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยา**ติ เอเตน โพธิโพชฺฌงฺคสทฺทานํ สมุทายาวยววิสยตํ ทเสฺสติฯ **เสนงฺครถงฺคาทโย วิยา**ติ เอเตน ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํ ทเสฺสติฯ

โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคาติ การณโตฺถ องฺคสโทฺทติ กตฺวา วุตฺตํฯ พุชฺฌนฺตีติ โพธิโย, โพธิโย เอว องฺคานิ โพชฺฌงฺคานีติ วุตฺตํ – **“พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา”**ติฯ วิปสฺสนาทีนํ การณาทีนํ พุชฺฌิตพฺพานญฺจ สจฺจานํ อนุรูปํ ปจฺจกฺขภาเวน ปฏิมุขํ อวิปรีตตาย สมฺมา จ พุชฺฌนฺตีติ เอวํ อตฺถวิเสสทีปเกหิ อุปสเคฺคหิ **“อนุพุชฺฌนฺตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โพธิสโทฺท หิ สพฺพวิเสสยุตฺตพุชฺฌนํ สามเญฺญน สงฺคณฺหาติฯ สํ-สโทฺท ปสํสายํ สุนฺทรภาเว จ ทิสฺสตีติ อาห – **“ปสโตฺถ สุนฺทโร จ โพชฺฌโงฺค สโมฺพชฺฌโงฺค”**ติฯ

ธเมฺม วิจินตีติ **ธมฺมวิจโย**ฯ ตตฺถ **ธเมฺม**ติ จตุสจฺจธเมฺม ตพฺพินิมุตฺตสฺส สภาวธมฺมสฺส อภาวโตฯ ตโต เอว โส **ปวิจยลกฺขโณฯ โอภาสนรโส**ติ วิสโยภาสนรโสฯ อสมฺมุยฺหนาการเรน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐาโน**ฯ

วีรสฺส ภาโว, กมฺมํ วาติ **วีริยํฯ อีรยิตพฺพโต**ติ ปวเตฺตตพฺพโตฯ **ปคฺคหลกฺขณ**นฺติ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคหลกฺขณํฯ ตโต เอว สมฺปยุตฺตธเมฺม **อุปตฺถมฺภนรสํฯ อโนสีทนํ** อสํสีทนํฯ

ปีณยตีติ ตเปฺปติฯ ปีณนกิเจฺจน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วิย ตํสมุฏฺฐานปณีตรูเปหิ กายสฺสาพฺยปนํฯ ผรณปีติวเสน เหตํ ลกฺขณํ วุตฺตํ, ตถา **รโส**ติฯ อุทเคฺคภาโว โอทคฺยํ, ตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ อุเพฺพคปีติวเสน เจตํ วุตฺตํฯ

กายจิตฺตทรถปฺปสฺสมฺภนโตติ กายทรถสฺส จิตฺตทรถสฺส จ ปสฺสมฺภนโต วูปสมนโตฯ เตนาห – **“อุปสมลกฺขณา”**ติ, กายจิตฺตทรถานํ วูปสมนลกฺขณาติ อโตฺถฯ **กาโย**ติ เจตฺถ เวทนาทโย ตโย ขนฺธาฯ **ทรโถ** สารโมฺภ, ทุกฺขโทมนสฺสปจฺจยานํ อุทฺธจฺจาทิกานํ กิเลสานํ, ตถาปวตฺตานํ วา จตุนฺนํ ขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ ทรถนิมฺมทฺทเนน ปริฬาหปริปฺผนฺทนวิรหิโต สีติภาโว **อปริปฺผนฺทนสีติภาโว**ฯ

สมฺมา จิตฺตสฺส ฐปนํ **สมาธานํฯ อวิเกฺขโป** สมฺปยุตฺตานํ อวิกฺขิตฺตตาฯ เยน สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส ธโมฺม **อวิเกฺขโปฯ อวิสาโร** อตฺตโน เอว อวิสรณภาโวฯ อถ วา วิเกฺขปปฺปฏิปกฺขตาย **อวิเกฺขปลกฺขโณ**ฯ นฺหานียจุณฺณสฺส อุทกํ วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมฺปิณฺฑนกิจฺจตาย อวิสารภาเวน ลกฺขิตโพฺพ **อวิสารลกฺขโณ**ฯ นิวาเต ทีปจฺจิฏฺฐิติ วิย เจตโส ฐิติภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **จิตฺตฏฺฐิติปจฺจุปฏฺฐาโน**ฯ

อชฺฌุเปกฺขนโตติ สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุ สารถิ วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อชฺฌุเปกฺขนโตฯ **ปฏิสงฺขานลกฺขณา**ติ มชฺฌตฺตภาเว ฐตฺวา วีมํสนสงฺขาตปฺปฏิสงฺขานลกฺขณาฯ **สมวาหิตลกฺขณา**ติ สมํ อวิสมํ ยถาสกกิเจฺจสุ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปวตฺตนลกฺขณาฯ อุทาสีนภาเวน ปวตฺตมานาปิ เสสสมฺปยุตฺตธเมฺม ยถาสกกิเจฺจสุ ปวเตฺตติ, ยถา ราชา ตุณฺหี นิสิโนฺนปิ อตฺถกรเณ ธมฺมเฏฺฐ ยถาสกํ กิเจฺจสุ อปฺปมโตฺต ปวเตฺตติฯ อลีนานุทฺธตปฺปวตฺติปจฺจยตฺตา **อูนาธิกนิวารณรสาฯ ปกฺขปาตุปเจฺฉทนรสา**ติ ‘‘อิทํ นิหีนกิจฺจํ โหตุ, อิทํ อติเรกตรกิจฺจ’’นฺติ เอวํ ปกฺขปาตนวเสน วิย ปวตฺติ ปกฺขปาโต, ตํ อุปจฺฉินฺทนฺตี วิย โหตีติ **ปกฺขปาตุปเจฺฉทนรสา**ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สกสกกิเจฺจ มชฺฌตฺตภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **มชฺฌตฺตภาวปจฺจุปฏฺฐาโน**ฯ โพชฺฌงฺคานํ อุปรูปริ อุปฺปาทนเมว พฺรูหนํ วฑฺฒนญฺจาติ อาห – **“อุปฺปาเทตี”**ติฯ

สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ **สติสมฺปชญฺญํ,** สติปธานํ วา สมฺปชญฺญํ **สติสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ สพฺพตฺถ สโตการิภาววาวหตฺตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหติฯ ยถา ปจฺจนีกธมฺมปฺปหานํ อนุรูปธมฺมเสวนา จ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย โหติ, เอวํ สติรหิตปุคฺคลวิวชฺชนา, สโตการิปุคฺคลเสวนา, ตตฺถ จ ยุตฺตตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ, **"สติสมฺปชญฺญ"**นฺติอาทินาฯ **สตฺตสุ ฐาเนสู**ติ "อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหติ, อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหติ, สมิญฺชิเต ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ, สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ สมฺปชานการี โหติ, อสิเต ปีเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหติ, อุจฺจารปสฺสาวกเมฺม สมฺปชานการี โหติ, คเต ฐิเต นิสิเนฺน สุเตฺต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหตี"ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๖; ม. นิ. ๑.๑๐๙) เอวํ วุเตฺตสุ อภิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุฯ **ติสฺสทตฺตเตฺถโร** นาม โย โพธิมเณฺฑ สุวณฺณสลากํ คเหตฺวา "อฏฺฐารสสุ ภาสาสุ กตรภาสาย ธมฺมํ กเถมี"ติ ปริสํ ปธาเรสิฯ **อภยเตฺถโร**ติ ทตฺตาภยเตฺถรมาหฯ **อภินิเวส**นฺติ วิปสฺสนาภินิเวสํฯ

ปริปุจฺฉกตาติ ปริโยคาเหตฺวา ปุจฺฉกภาโวฯ อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา ปญฺจปิ นิกาเย สห อฏฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ คณฺฐิฏฺฐานภูตํ, ตํ ตํ "อิทํ, ภเนฺต, กถํ, อิมสฺส โก อเตฺถ"ติ ขนฺธายตนาทิอตฺถํ ปุจฺฉนฺตสฺส หิ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – **"ขนฺธธาตุ...เป.... พหุลตา"**ติฯ

วตฺถุวิสทกิริยาติ เอตฺถ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ ตปฺปฏิพทฺธานิ จีวราทีนิ จ วตฺถูนีติ อธิเปฺปตานิฯ ตานิ ยถา จิตฺตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ, ตถา กรณํ เตสํ วิสทกิริยาฯ เตนาห – **"อชฺฌตฺติกพาหิราน"**นฺติอาทิฯ **อุสฺสนฺนโทส**นฺติ วาตปิตฺตาทิวเสน อุปจิตโทสํฯ **เสทมลมกฺขิต**นฺติ เสเทน เจว ชลฺลิกาสงฺขาเตน สรีรมเลน จ มกฺขิตํฯ **จ**-สเทฺทน อญฺญมฺปิ สรีรสฺส ปีฬาวหํ อจฺจาสนาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **เสนาสนํ วา**ติ **วา**-สเทฺทน มลคฺคหิตปตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ปริภณฺฑกรณาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปตฺตปจนาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อวิสเท**ติ วตฺถุมฺหิ อวิสเท สติ, วิสยภูเต วาฯ กถํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส ตานิ อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถูนิ วิสโย? อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสเนว วุตฺตํฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิเตฺตกคฺคตาย อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติฯ **จิตฺตเจตสิเกสู**ติ นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุ จิตฺตเจตสิเกสุฯ **ญาณมฺปี**ติ **อปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน "น เกวลํ วตฺถุเยว, อถ โข ตสฺมิํ อปริสุเทฺธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตี"ติ นิสฺสยาปริสุทฺธิยา ตํนิสฺสิตาปริสุทฺธิ วิย วิสยสฺส อปริสุทฺธตาย วิสยิโน อปริสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ

สมภาวกรณนฺติ กิจฺจโต อนูนาธิกภาวกรณํฯ **สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ,** สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ ปจฺจยวเสน อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน ปญฺญาย อวิสทตาย วีริยาทีนญฺจ สิถิลตาทินา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติฯ เตนาห – **"อิตรานิ มนฺทานี"**ติฯ **ตโต**ติ ตสฺมา, สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตาติ อโตฺถฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ ปคฺคโหฯ ปคฺคโหว กิจฺจํ **ปคฺคหกิจฺจํ**ฯ กาตุํ น สโกฺกตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ**ฯ วิเกฺขปปฺปฏิปโกฺข, เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส **อวิเกฺขโป**ฯ รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยสภาวํ ปสฺสติ, ตํ **ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ** พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตาฯ สหชาตธเมฺมสุ หิ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตานํ สหปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกเทสตาวเสเนว อตฺถสิทฺธิ, น อญฺญถาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ **ตนฺ**ติ สทฺธินฺทฺริยํฯ **ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนา**ติ ยสฺส สเทฺธยฺยสฺส วตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติ

ยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาทิวิภาคโต ยาถาวโต วีมํสเนนฯ เอว ญฺหิ เอวํธมฺมตานเยน ยาถาวสรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมกฺโข น โหติ ‘‘อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโว’’ติ ปริชานนวเสน ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตาฯ ธุริยธมฺเมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ, เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หาเปตพฺพ**’’นฺติฯ

ตถา อมนสิกาเรนาติ เยนาการเน ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, เตนา การเน ภาวนาย อนนุยุญฺชนโตติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสเสน กิจฺจุตฺตริยโต วีริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตายฯ ตตฺถ ปฐมวิกปฺเป หาปนวิธิ ทสฺสิโต, ทุติยวิกปฺเป ปน ยถา มนสิกโรโต วีริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน วีริยาทีนํ ปฏุกิจฺจภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมรสํ กโรเนฺตน หาเปตพฺพํฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตโพฺพฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถูติ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุตฺตตาย กตาธิกาโร สตฺถุ รูปทสฺสนปฺปสุโต เอว หุตฺวา วิหรโนฺต สตฺถารา ‘‘กึ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๘๗) นเยน โอวทิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชโนฺต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิฯ อถ นํ สตฺถา ยถานิสิโนฺนว โอภาสวิสฺสชฺชเนน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา –

> ‘‘ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;
> อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑) –

คาถํ วตฺวา ‘‘เอหิ, วกฺกลี’’ติ อาหฯ โส เตเนว อมเตน อภิสิโตฺต หฏฺฐตุฏฺโฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, สทฺธาย ปน พลวภาเวน วิปสฺสนาวีถึ น โอตริฯ ตํ ญตฺวา ภควา ตสฺส อินฺทฺริย สมตฺตปฺปฏิปาทนาย กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเย ฐตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฺปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสน**’’นฺติฯ **เอตฺถา**ติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตภาเว เสสินฺทฺริยานํ สกิจฺจากรเณฯ **อิตรกิจฺจเภท**นฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํฯ **ปสฺสทฺธาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานํ สงฺคโหฯ **หาเปตพฺพ**นฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ, เอวํ วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิอาทิภาวนาย หายติ สมาธิปกฺขิยตฺตา ตสฺสาฯ ตถา หิ สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วีริยาทิภาวนา วิย วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี ปสฺสทฺธาทิภาวนา เอกํสโต หาเปติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพ**’’นฺติฯ

โสณเตฺถรสฺส วตฺถูติ สุขุมาลโสณเตฺถรสฺส วตฺถุฯ โส หิ อายสฺมา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรโนฺต ‘‘มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กิลเมตฺวาปิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ’’ติ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหวีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีณูปโมวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วิโสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วีริยสมตํ โยเชตฺวา ภาเวโนฺต วิปสฺสนมฺปิ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพ**’’นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ สติสมาธิปญฺญินฺทฺริเยสุปิฯ

สมตนฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนาธิกภาวํ, ตถา สมาธิวีริยานํฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพํ, ยโต เนสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชติ, เอวํ สมาธิวีริยานํ โกสชฺชุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมรสตาย สติ อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌติฯ **พลวสโทฺธ**ติอาทิ พฺยติเรกมุเขน วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนํฯ ตสฺสโตฺถ – โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ, โส มุธปฺปสโนฺน โหติ, น อเวจฺจปฺปสโนฺนฯ ตถา หิ อวตฺถุสฺมิํ ปสีทติ เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกาฯ **เกราฏิกปกฺข**นฺติ สาเฐยฺยปกฺขํ ภชติฯ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวโนฺต ''เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตี''ติอาทีนิ ปริกเปฺปติ เหตุปฺปฏิรูปเกหิ วญฺจิโต, เอวํภูโต สุกฺขตกฺกวิลุตฺตจิโตฺต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ, สญฺญตฺติํ น คจฺฉติฯ เตนาห – **''เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหตี''**ติฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ สมภาโว อตฺถาวโห, อนตฺถาวโห วิสมภาโว, เอวํ สมาธิวีริยานํ อญฺญมญฺญํ อวิเกฺขปาวโห สมภาโว, อิตโร วิเกฺขปาวโห จาติ **โกสชฺชํ อภิภวติ,** เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ **อุทฺธจฺจํ อภิภวตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตํ อุภย**นฺติ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ สมาธิวีริยทฺวยญฺจฯ **สมํ กตฺตพฺพ**นฺติ สมรสํ กาตพฺพํฯ

สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ **เอวน**ฺติ เอวํ สเนฺต, สทฺธาย โถกํ พลวภาเว สตีติ อโตฺถฯ **สทฺทหโนฺต**ติ ''ปถวี ปถวีติ มนสิกรณมเตฺตน กถํ ฌานุปฺปตฺตี''ติ อจิเนฺตตฺวา ''อทฺธา สมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌิสฺสตี''ติ สทฺทหโนฺต สทฺธํ ชเนโนฺตฯ **โอกเปฺปโนฺต**ติ อารมฺมณํ อนุปฺปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนวเสน อวกเปฺปโนฺต ปกฺขนฺทโนฺตฯ **เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ** สมาธิปฺปธานตฺตา ฌานสฺสฯ **อุภินฺน**นฺติ สมาธิปญฺญานํฯ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิโน อธิมตฺตตา วิย ปญฺญาย อธิมตฺตตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห – **''สมตายปี''**ติ, สมภาเวนปีติ อโตฺถฯ **อปฺปนา**ติ โลกิยอปฺปนาฯ ตถา หิ **''โหติเยวา''**ติ สาสงฺกํ วทติฯ โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตาฯ ยถาห – ''สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี''ติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐; ปฏิ. ม. ๒.๕)ฯ

ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตาว อิจฺฉิตา, กถํ สตีติ อาห – **''สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตี''**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเกสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุฯ อุทฺธจฺจปกฺขิเก คณฺหโนฺต **''สทฺธาวีริยปญฺญาน''**นฺติ อาหฯ อญฺญถาปีติ จ คเหตพฺพา สิยาฯ ตถา หิ **โกสชฺชปกฺขิเกน จ สมาธินา**อิเจฺจว วุตฺตํ, น ''ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหี''ติฯ **สา**ติ สติฯ สเพฺพสุ ราชกเมฺมสุ นิยุโตฺต **สพฺพกมฺมิโกฯ เตนา**ติ เตน สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพเตฺถน การเณนฯ **อาห** อฏฺฐกถายํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา** สพฺพตฺถ ลีเน อุทฺธเต จ จิเตฺต อิจฺฉิตพฺพตฺตา, สเพฺพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเยน โพชฺฌงฺคคเณน อเตฺถตพฺพาติ สพฺพตฺถา, สาว **สพฺพตฺถิกาฯ จิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตํฯ ตสฺส หิ **สติปฏิสรณํ** ปรายณํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมายฯ เตนาห – **''อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา''**ติอาทิฯ

ขนฺธาทิเภเทสุ อโนคาฬฺหปญฺญานนฺติ ปริยตฺติพาหุสจฺจวเสนปิ ขนฺธายตนาทีสุ อปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํฯ พหุสฺสุตเสวนา หิ สุตมยญาณาวหาฯ ตรุณวิปสฺสนาสมงฺคีปิ ภาวนามยญาเณ ฐิตตฺตา เอกํสโต ปญฺญวา เอว นาม โหตีติ อาห – **''สมปญฺญาส...เป.... ปุคฺคลเสวนา''**ติฯ เญยฺยธมฺมสฺส คมฺภีรภาววเสน ตปฺปริเจฺฉทกญาณสฺส คมฺภีรภาวคฺคหณนฺติ อาห – **''คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญายา''**ติฯ ตญฺหิ เญยฺยํ ตาทิสาย ปญฺญาย จริตพฺพโต คมฺภีรญาณจริยํฯ ตสฺสา วา ปญฺญาย ตตฺถ ปเภทโต ปวตฺติ คมฺภีรญาณจริยา, ตสฺสา ปจฺจเวกฺขณาติ อาห – **''คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณา''**ติฯ

ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณํ นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตสฺส เยภุเยฺยน สพฺพปฐมํ กโรนฺตีติ เทวทูตสุตฺตาทีสุ อาทิโต วุตฺตตฺตา จ อาห – **“ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐายา”**ติฯ **สกฏวหนาทิกาเล**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ตทญฺญํ มนุเสฺสหิ ติรจฺฉาเนหิ จ วิพาธิตพฺพกาลํ สงฺคณฺหาติฯ **เอกํ พุทฺธนฺตร**นฺติ อิทํ อปราปเรสุ เปเตสฺเวว อุปฺปชฺชนกสตฺตวเสน วุตฺตํ, เอกจฺจานํ วา เปตานํ เอกจฺจติรจฺฉานานํ วิย ทีฆายุกตา สิยาติ ตถา วุตฺตํฯ ตถา หิ กาโฬ นาคราชา จตุนฺนํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาวํ ลภิตฺวา ฐิโตปิ เมตฺเตยฺยสฺสปิ ภควโต สมฺมุขีภาวํ ลภิสฺสตีติ วทนฺติ, ยตสฺส กปฺปายุกตา วุตฺตาฯ

เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนติ วีริยายโตฺต เอว สโพฺพ โลกิโย โลกุตฺตโร จ วิเสสาธิคโมติ เอวํ วีริเย อานิสํสทสฺสนสีลสฺสฯ **คมนวีถิ**นฺติ สปุพฺพภาคํ นิพฺพานคามินิปฏิปทํ , สห วิปสฺสนาย อริยมคฺคปฺปฏิปาฏิ, สตฺตวิสุทฺธิปรมฺปรา วาฯ สา หิ ‘‘ภิกฺขุโน วฏฺฏนิยฺยานาย คนฺตพฺพา ปฏิปชฺชิตพฺพา ปฏิปทา’’ติ กตฺวา คมนวีถิ นามฯ

กายทฬฺหีพหุโลติ ยถา ตถา กายสฺส ทฬฺหีกมฺมปฺปสุโตฯ **ปิณฺฑปาต**นฺติ รฏฺฐปิณฺฑํฯ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑสฺส ภิกฺขาย ปฏิปูชนา **ปิณฺฑปาตาปจายนํ**ฯ

นีหรโนฺตติ ปตฺตตฺถวิกโต นีหรโนฺตฯ **ตํ สทฺทํ สุตฺวา**ติ ตํ อุปาสิกาย วจนํ ปณฺณสาลาทฺวาเร ฐิโตว ปญฺจาภิญฺญตาย ทิพฺพโสเตน สุตฺวาฯ มนุสฺสสมฺปตฺติ, ทิพฺพสมฺปตฺติ, นิพฺพานสมฺปตฺตีติ อิมา **ติโสฺส สมฺปตฺติโยฯ ทาตุํ สกฺขิสฺสสี**ติ ตยิ กเตน ทานมเยน เวยฺยาวจฺจมเยน จ ปุญฺญกเมฺมน เขตฺตวิเสสภาวูปคมเนน อปราปรํ เทวมนุสฺสานํ สมฺปตฺติโย อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺติญฺจ ทาตุํ สกฺขิสฺสสีติ เถโร อตฺตานํ ปุจฺฉติฯ **สิตํ กโรโนฺต**ติ ‘‘อกิเจฺฉเนว มยา วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกนฺต’’นฺติ ปจฺจเวกฺขณาวสาเน สญฺชาตปาโมชฺชวเสน สิตํ กโรโนฺตฯ

นิปฺปริสฺสยกาโลติ นิรุปทฺทวกาโล, ตทา ภิกฺขุสงฺฆสฺส สุลภา ปจฺจยา โหนฺตีติ ปจฺจยเหตุกา จิตฺตปีฬา นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **ปสฺสนฺตานํเยวา**ติ อนาทเร สามิวจนํฯ **ขีรเธนุ**นฺติ ขีรทายิกํ เธนุํ ฯ **กิญฺจิเทว กตฺวา**ติ กิญฺจิเทว ภติกมฺมํ กตฺวาฯ **อุจฺฉุยนฺตกมฺม**นฺติ อุจฺฉุยนฺตสาลาย กาตพฺพํ กิจฺจํฯ **ตเมว มคฺค**นฺติ อุปาสเกน ปฏิปนฺนมคฺคํฯ **อุปกฏฺฐายา**ติ อาสนฺนายฯ **วิปฺปฏิปนฺน**นฺติ ชาติธมฺมกุลธมฺมาทิลงฺฆเนน อสมฺมาปฏิปนฺนํฯ **เอว**นฺติ ยถา อสมฺมาปฏิปโนฺน ปุโตฺต ตาย เอว อสมฺมาปฏิปตฺติยา กุลสนฺตานโต พาหิโร หุตฺวา ปิตุ สนฺติกา ทายชฺชสฺส น ภาคี, เอวํ **กุสีโตปิ** เตเนว กุสีตภาเวน น สมฺมาปฏิปโนฺน สตฺถุ สนฺติกา ลทฺธพฺพอริยธนทายชฺชสฺส น ภาคีฯ **อารทฺธวีริโยว ลภติ** สมฺมาปฏิปชฺชนโตฯ อุปฺปชฺชติ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺคติ โยชนา, เอวํ สพฺพตฺถฯ

มหาติ สีลาทิคุเณหิ มหโนฺต วิปุโล อนญฺญสาธารโณฯ ตํ ปนสฺส คุณมหตฺตํ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปเนน โลเก ปากฏนฺติ ทเสฺสโนฺต **“สตฺถุโน หี”**ติอาทิมาหฯ

ยสฺมา สตฺถุสาสเน ปพฺพชิตสฺส ปพฺพชฺชูปคมเนน สกฺยปุตฺติยภาโว สญฺชายติ, ตสฺมา พุทฺธปุตฺตภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อสมฺภินฺนายา”**ติอาทิมาหฯ

อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายทฬฺหีพหุลานํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขาทิอนุยุญฺชนกานํ ติรจฺฉานคติกานํ ปุคฺคลานํ ทูรโต วชฺชนา **กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนา**ติ อาห – **“กุจฺฉึ ปูเรตฺวา ฐิตอชครสทิเส”**ติอาทิฯ ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธ

เมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธสฺสามา’’ติอาทินา ภาวนารมฺภวเสน อารทฺธวีริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนา **อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนา**ติ อาห – **“อารทฺธวีริเย’’**ติอาทิฯ **วิสุทฺธิมคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๖๔-๖๕) ปน ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ อิทํ ทฺวยํ น คหิตํ, ถินมิทฺธวิโนทนตา สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตาติ อิทํ ทฺวยํ คหิตํฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตาย เอว สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา คหิตา โหติ โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมสฺส วีริยายตฺตตาทสฺสนภาวโต, ถินมิทฺธวิโนทนํ ปน ตทธิมุตฺตตาย เอว คหิตํ โหติฯ วีริยุปฺปาทเน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส ถินมิทฺธวิโนทนํ อตฺถสิทฺธเมวาติฯ ตตฺถ ถินมิทฺธวิโนทนกุสีตปุคฺคลปริวชฺชนอารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตทธิ- มุตฺตตาปฏิปกฺขวิธมนปจฺจยูปสํหารวเสน อปายภยปจฺจเวกฺขณาทโย สมุเตฺตชนวเสน วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทกา ทฏฺฐพฺพาฯ

พุทฺธานุสฺสติยา อุปจารสมาธินิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ – **“ยาว อุปจารา’’**ติฯ **สกลสรีรํ ผรมาโน**ติ ปีติสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ สกลสรีรํ ผรมาโน, ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสปิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชตีติ เอวํ เสสอนุสฺสตีสุ, ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณาย จ โยเชตพฺพํ ตสฺสาปิ วิมุตฺตายตนภาเวน ตคฺคติกตฺตาฯ **เอวรูเป กาเล**ติ ‘‘ทุพฺภิกฺขภยาทีสู’’ติ วุตฺตกาเลฯ **สมาปตฺติ…เป…. น สมุทาจรนฺตี**ติ อิทํ อุปสมานุสฺสติยา วเสน วุตฺตํฯ สงฺขารานญฺหิ วเสน สปฺปเทสวูปสเมปิ นิปฺปเทสวูปสเม วิย ตถาสญฺญาย ปวตฺติโต ภาวนามนสิกาโร กิเลสวิกฺขมฺภนสมโตฺถ หุตฺวา อุปจารสมาธึ อาวหโนฺตตถารูปปีติโสมนสฺสสมนฺนาคโต ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปาทาย โหตีติฯ ตตฺถ ‘‘วิกฺขมฺภิตา กิเลสา’’ติ ปาโฐฯ **น สมุทาจรนฺตีติ อิติ**-สโทฺท การณโตฺถฯ ยสฺมา น สมุทาจรนฺติ, ตสฺมา ตํ เนสํ อสมุทาจารํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาติ โยชนาฯ น หิ กิเลเส ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส โพชฺฌงฺคุปฺปตฺติ ยุตฺตา, ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ลูขหทยตาย ลูขตาฯ สา ตตฺถ อาทรคารววากรเณน วิญฺญายตีติ อาห – **“อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว’’**ติฯ

ปณีตโภชนเสวนตาติ ปณีตสปฺปายโภชนเสวนตาฯ **อุตุอิริยาปถสุข**คฺคหเณน สปฺปายอุตุอิริยาปถคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตญฺหิ ติวิธมฺปิ สปฺปายํ เสวิยมานํ กายสฺส กลฺยตาปาทนวเสน จิตฺตสฺส กลฺยตํ อาวหนฺตํ ทุวิธายปิ ปสฺสทฺธิยา การณํ โหติฯ อเหตุกสเตฺตสุ ลพฺภมานํ สุขทุกฺขนฺติ อยเมโก อโนฺต, อิสฺสราทิวิสมเหตุกนฺติ ปน อยํ ทุติโยฯ เอเต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม ยถาสกํ กมฺมุนา โหตีติ อยํ มชฺฌิมา ปฏิปตฺติฯ มชฺฌโตฺต ปโยโค ยสฺส โส มชฺฌตฺตปโยโค, ตสฺส ภาโว **มชฺฌตฺตปโยคตา**ฯ อยญฺหิ สภาวาสารทฺธตาย ตํปสฺสทฺธกายตาย การณํ โหติ, ปสฺสทฺธิทฺวยํ อาวหติฯ เอเตเนว สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนานํ ตทาวหนตา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฺปฏิปาทนา จ ปญฺญาวหา วุตฺตา, สมาธานาวหาปิ ตา โหนฺติฯ สมาธานาวหภาเวเนว ปญฺญาวหภาวโตติ วุตฺตํ – **“วตฺถุวิสทกิริยา…เป…. เวทิตพฺพา’’**ติฯ

การณโกสลฺลภาวนาโกสลฺลานํ นานนฺตริยภาวโต รกฺขนาโกสลฺลสฺส จ ตํมูลกตฺตา **“นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหกุสลตา’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **กสิณนิมิตฺตสฺสา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อสุภนิมิตฺตาทิกสฺสปิ หิ ยสฺส กสฺสจิ ฌานุปฺปตฺตินิมิตฺตสฺส อุคฺคหโกสลฺลํ นิมิตฺตกุสลตา เอวาติฯ **อติสิถิลวีริยตาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปญฺญาปโยคมนฺทตํ ปโยคเวกลฺลญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส ปคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส ลีนสฺส จิตฺตสฺส ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน ลยาปตฺติโต สมุทฺธรณํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุสมุฎฺฐาปยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺสฯ โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กฎฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ? เอวํ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฎฺฐาปนาติ เวทิตพฺพา, สา อนนฺตรํ วิภาวิตา เอวฯ

อจฺจารทฺธวีริยตาทีหีติ อาทิ-สเทฺทน ปญฺญาปโยคพลวตํ ปโมทุปฺปิลาปนญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส นิคฺคณฺหน**นฺติ ตสฺส อุทฺธตสฺส จิตฺตสฺส สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฎฺฐาปเนน อุทฺธตาปตฺติโต นิเสธนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุวูปสมํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ โคมยานิ นิกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ กฎฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ น ทเทยฺย, ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ? เอวํ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฎฺฐาปนาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนา วุตฺตา เอว, สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส วุจฺจมานา, อิตรสฺส อนนฺตรํ วกฺขติฯ

ปญฺญาปโยคมนฺทตายาติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปกภาเวนฯ ยถา หิ ทานํ อโลภปฺปธานํ, สีลํ อโทสปฺปธานํ, เอวํ ภาวนา อโมหปฺปธานาฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ, ตทา ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติฯ อนภิสงฺคโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส, โยคิโน จิตฺตสฺส อภิรุจึ น ชเนติ, เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ ตถา ภาวนาย สมฺมเทว อวีถิปฎิปตฺติยา อุปสมสุขํ น วินฺทติ, เตนปิ จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ปญฺญาปโยคมนฺทตายา…เป.… นิรสฺสาทํ โหตี’’**ติฯ ตสฺส สํเวคุปฺปาทนํ ปสาทุปฺปาทนญฺจ ติกิจฺฉนนฺติ ตํ ทเสฺสเนฺต, **‘‘อฎฺฐ สํเวควตฺถูนี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชาติชราพฺยาธิมรณานิ ยถารหํ สุคติยํ ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญเมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิขุปฺปิปาสาทิอญฺญมญฺญวิเหฐนาทิเหตุกํ อปายทุกฺขํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต อนาคเต จ กาเล วฎฺฎมูลกทุกฺขานิ วิสุํ คหิตานิ ฯ เย ปน สตฺตา อาหารูปชีวิโน, ตตฺถ จ อุฎฺฐานผลูปชีวิโน, เตสํ อเญฺญหิ อสาธารณชีวิตทุกฺขํ อฎฺฐมํ สํเวควตฺถุ คหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย สมฺปหํสนตา**ติ อยํ ภาวนาจิตฺตสฺส สมฺปหํสิตพฺพสมเย วุตฺตนเยเนว สํเวคชนนวเสน เจว ปสาทุปฺปาทนวเสน จ สมฺมเทว ปหํสนา, สํเวคชนนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน โตสนาติ อโตฺถฯ

สมฺมาปฏิปตฺตึ อาคมฺมาติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน สมถวีถิปฏิปตฺติยา จ สมฺมา อวิสมํ สมฺม เทว ภาวนาปฏิปตฺตึ อาคมฺมฯ **อลีน**นฺติอาทีสุ โกสชฺชปกฺขิยานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย **อลีนํ,** อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ อนธิมตฺตตาย **อนุทฺธตํ,** ปญฺญาปโยคสมฺปตฺติยา อุปสมสุขาธิคเมน จ **อนิรสฺสาทํ,** ตโต เอว อารมฺมเณ **สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ**ฯ อลีนานุทฺธตาหิ วา อารมฺมเณ **สมปฺปวตฺตํ,** อนิรสฺสาทตาย **สมถวีถิปฏิปนฺนํ**ฯ สมปฺปวตฺติยา วา **อลีนํ อนุทฺธตํ,** สมถวีถิปฏิปตฺติยา **อนิรสฺสาท**นฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อลีนตาย **ปคฺคเห,** อนุทฺธตตาย **นิคฺคเห,** อนิรสฺสาทตาย **สมฺปหํสเน** น พฺยาปารํ อาปชฺชติฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา**ติ อยํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพสมเย ภาวนาจิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาวฎตาสงฺขาตํ ปฏิปกฺขํ อภิภุยฺย อชฺฌุเปกฺขนา วุจฺจติฯ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภนโต วิปสฺสนาย อธิฏฺฐานภาวูปคมนโต จ อุปจารชฺฌานมฺปิ สมาธานกิจฺจนิปฺผตฺติยา ปุคฺคลสฺส สมาหิตภาวสาธนเมวาติ ตตฺถ สมธุรภาเวนาห – **"อุปจารํ วา อปฺปนํ วา"**ติฯ **เอส อุปฺปชฺชตี**ติ เอส สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค อนุปฺปโนฺน อุปฺปชฺชติฯ

อนุโรธวิโรธปฺปหานวเสน มชฺฌตฺตภาโว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส การณํ ตสฺมึ สติ สิชฺฌนโต, อสติ จ อสิชฺฌนโต, โส จ มชฺฌตฺตภาโว วิสยวเสน ทุวิโธติ อาห – **"สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา"**ติฯ ตทุภเยน จ วิรุชฺฌนํ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคภาวนาย เอว ทูรีกตนฺติ อนุรุชฺฌนเสฺสว ปหานวิธึ ทเสฺสตุํ – **"สตฺตมชฺฌตฺตตา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห – **"สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา"**ติฯ อุเปกฺขาย หิ วิเสสโต ราโค ปฏิปโกฺขฯ ตถา จาห – "อุเปกฺขา ราคพหุลสฺส วิสุทฺธิมโคฺค"ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๙)ฯ **ทฺวีหากาเรหี**ติ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณํ, อตฺตสุญฺญตาปจฺจเวกฺขณนฺติ, อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิฯ **ทฺวีเหวา**ติ อวธารณํ สงฺขฺยาสมานตาทสฺสนตฺถํฯ สงฺขฺยา เอว เหตฺถ สมานา, น สเงฺขฺยยฺยํ สพฺพถา สมานนฺติฯ **อสฺสามิกภาโว** อนตฺตนิยตาฯ สติ หิ อตฺตนิ ตสฺส กิญฺจนภาเวน จีวรํ อญฺญํ วา กิญฺจิ อตฺตนิยํ นาม สิยา, โส ปน โกจิ นเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ **อนทฺธนิย**นฺติ น อทฺธานกฺขมํ, น จิรฎฺฐายี อิตฺตรํ อนิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **ตาวกาลิก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

มมายตีติ มมตฺตํ กโรติ, มมาติ ตณฺหาย ปริคฺคยฺห ติฎฺฐติฯ **ธนายนฺตา**ติ ธนํ ทพฺพํ กโรนฺตาฯ

๔๑๙. **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา**ติ สมฺมา อวิปรีตํ อนิจฺจาทิวเสน ทสฺสนสภาวาฯ **สมฺมาอภินิโรปนลกฺขโณ**ติ สมฺมเทว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนสภาโวฯ จตุรงฺคสมนฺนาคตา วาจา ชนํ สงฺคณฺหาตีติ ตพฺพิปกฺขวิรติสภาวา สมฺมาวาจา เภทกรมิจฺฉาวาจาปหาเนน ชเน สมฺปยุเตฺต จ ปริคฺคณฺหนกิจฺจวตี โหตีติ **"ปริคฺคหลกฺขณา"**ติ วุตฺตาฯ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย หิ ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ มุสาวาทาทีนํ ปฏิปกฺขภูตา สินิทฺธภาเวน ปริคฺคหณสภาวา สมฺมาชปฺปนกิจฺจา สมฺมาวาจา ตปฺปจฺจยสุภาสิตสมฺปฏิคฺคาหเก ชเน สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปริคฺคณฺหนฺตี ปวตฺตตีติ **ปริคฺคหลกฺขณา**ฯ ยถา จีวรกมฺมาทิปฺปโยคสงฺขาโต กมฺมโนฺต กาตพฺพํ จีวรรชนาทิกํ สมุฎฺฐาเปติ นิปฺผาเทติ, ตํตํกิริยานิปฺผาทโก วา เจตนาสงฺขาโต กมฺมโนฺต หตฺถจลนาทิกํ กิริยํ สมุฎฺฐาเปติ, เอวํ สาวชฺชกตฺตพฺพกิริยาสมุฎฺฐาปกมิจฺฉากมฺมนฺตปฺปหาเนน สมฺมากมฺมโนฺต นิรวชฺชสฺส กตฺตพฺพสฺส นิรวชฺชากาเรน สมุฎฺฐาปนกิจฺจวา โหตีติ อาห – **"สมฺมาสมุฎฺฐาปนลกฺขโณ"**ติฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ **สมุฎฺฐาปนํ** กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ **สมฺมาโวทาปนลกฺขโณ**ติ ชีวมานสฺส ปุคฺคลสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา ชีวิตินฺทฺริยวุตฺติยา, อาชีวเสฺสว วา สมฺมเทว โสธนํ โวทาปนํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ สมฺมาโวทาปน

ลกฺขโณฯ อถ วา กายวาจานํ ขนฺธสนฺตานสฺส จ สํกิเลสภูตมิจฺฉาอาชีวปฺปหาเนน สมฺมาอาชีโว **“โวทาปนลกฺขโณ”**ติ วุโตฺตฯ สมฺมาวายามสติสมาธีสุ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ปญฺญาย กุสลานํ ธมฺมานํ ปุพฺพงฺคมภาวโต สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา ตสฺสา ปฏิปกฺขาวาติ วุตฺตํ – **“อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิ”**นฺติฯ อถ วา **อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลสา** ทิเฏฺฐกฏฺฐา อวิชฺชาทโย ปญฺญาย อุชุปจฺจนีกภาวโตฯ **ปสฺสตี**ติ ปสฺสนฺตี วิย โหติ วิพนฺธาภาวโตฯ เตนาห – **“ตปฺปฏิจฺฉาทก...เป.... อสโมฺมหโต”**ติฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย อุชุวิปจฺจนีกาติ อาห – **“สมฺมาสงฺกปฺปาทโย...เป.... ปชหนฺตี”**ติฯ **ตเถวา**ติ อิมินา อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธินฺติ อิมมตฺถํ อนุกฑฺฒติฯ **วิเสสโต**ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา วุตฺตกิจฺจโต วิเสเสนฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ สมฺมาสงฺกปฺปาทีสุฯ

เอสา สมฺมาทิฏฺฐิ นามาติ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจ เอกชฺฌํ กตฺวา วทติ มิสฺสกตาภาวโต ฯ เตนาห – **“ปุพฺพภาเค”**ติอาทิฯ **เอการมฺมณา** นิพฺพานารมฺมณตฺตาฯ **กิจฺจโต**ติ ปุพฺพภาเค ทุกฺขาทีหิ ญาเณหิ กาตพฺพกิจฺจสฺส อิธ นิปฺผตฺติโต, อิมเสฺสว วา ญาณสฺส ทุกฺขาทิปฺปกาสนกิจฺจโตฯ **จตฺตาริ นามานิ ลภติ** ทุกฺขปริญฺญาทิจตุกิจฺจสาธนโตฯ **ตีณิ นามานิ ลภติ** กามสงฺกปฺปาทิปฺปหานกิจฺจนิปฺผตฺติโตฯ **สิกฺขาปทวิภเงฺค** (วิภ. ๗๐๓ อาทโย) ‘‘วิรติเจตนา ตํสมฺปยุตฺตา จ ธมฺมา สิกฺขาปทานี’’ติ วุตฺตานิ, ตตฺถ ปธานานํ วิรติเจตนานํ วเสน **“วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาทโยปี”**ติ อาหฯ ‘‘สมฺมา วทติ เอตายา’’ติอาทินา อตฺถสมฺภวโต **สมฺมาวาจาทโย ตโย วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาทโยปิ**ฯ มุสาวาทาทีหิ วิรมณกาเล วิรติโย, สุภาสิตาทิวาจาภาสนาทิกาเล เจตนาทโย โยเชตพฺพาฯ **มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยว** มคฺคลกฺขณปฺปตฺติโตฯ น หิ เจตนา นิยฺยานสภาวาฯ อถ วา เอกสฺส ญาณสฺส ทุกฺขาทิญาณตา วิย เอกาย วิรติยา มุสาวาทาทิวิรติภาโว วิย จ เอกาย เจตนาย สมฺมาวาจาทิกิจฺจตฺตยสาธนสภาวา สมฺมาวาจาทิภาวาสิทฺธิโต **“มคฺคกฺขเณ วิรติโยวา”**ติ วุตฺตํฯ

จตฺตาริ นามานิ ลภตีติ จตุสมฺมปฺปธานจตุสติปฏฺฐานวเสน ลภติฯ มคฺคกฺขเณติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิ เอวา**ติ ยทิปิ สมาธิอุปการกานํ อภินิโรปนานุมชฺชนสมฺปิยายนพฺรูหนสนฺตสุขานํ วิตกฺกาทีนํ วเสน จตูหิ ฌาเนหิ สมฺมาสมาธิ วิภโตฺต, ตถาปิ วายาโม วิย อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิจตุวายามกิจฺจํ, สติ วิย จ อสุภาสุขานิจฺจานเตฺตสุ กายาทีสุ สุภาทิสญฺญาปหานลกฺขณํ จตุสติกิจฺจํ, เอโก สมาธิ จตุชฺฌานสมาธิกิจฺจํ น สาเธตีติ ปุพฺพภาเคปิ ปฐมชฺฌานสมาธิ, ปฐมชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณปิ, ตถา ปุพฺพภาเคปิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ, จตุตฺถชฺฌานสมาธิ เอว มคฺคกฺขเณปีติ อโตฺถฯ

‘‘กิํ ปนายํ มคฺคธมฺมานํ เทสนานุกฺกโม, เกวลํ วาจาย กมวตฺตินิภาวโต, อุทาหุ กญฺจิ วิเสสํ อุปาทายา’’ติ วิจารณายํ กญฺจิ วิเสสํ อุปาทายาติ ทเสฺสโนฺต อาห – **“อิเมสู”**ติอาทิฯ ตตฺถ ภาวนานุภาวา หิตผลาย สาติสยํ ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺติยา อจฺฉริยพฺภุตสมตฺถตาโยเคน สพฺพโส ปฏิปกฺขวิธมเนน ยาถาวโต ธมฺมสภาวโพธเนน จ สมฺมาทิฏฺฐิยา พหุการตา เวทิตพฺพาฯ เตนาห – **“อยํ หี”**ติอาทิฯ

ตสฺสาติ สมฺมาทิฏฺฐิยาฯ **พหุกาโร**ติ ธมฺมสมฺปฏิเวเธ พหูปกาโรฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาหิ วิภาเวตุํ, **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วจีเภทสฺส การโก วิตกฺโก สาวชฺชานวชฺชวจีเภทนิวตฺตนปฺปวตฺตนาการาย สมฺมาวาจายปิ อุปการโก เอวาติ อาห – **“สฺวายํ…เป…. สมฺมาวาจายปิ อุปการโก”**ติฯ สมฺมาสงฺกโปฺป หิ สจฺจวาจาย วิรติวาจายปิ วิเสสปจฺจโย มิจฺฉาสงฺกปฺปตเทกฏฺฐกิเลสปฺปหานโตฯ

สํวิทหิตฺวาติอาทีสุ สมฺมา วิทหนํ กมฺมนฺตปฺปโยชนญฺจ เอกนฺตานวชฺชวจีกายกมฺมวเสน อิจฺฉิตพฺพนฺติ วิรติวาจาวเสน สํวิทหนํ วิรติกมฺมนฺตเสฺสว ปโยชนญฺจ นิทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ หิสฺส สมฺมาวาจาย สมฺมากมฺมนฺตสฺสาปิ พหุการตา โชติตา สิยาฯ วจีเภทนิยามิกา หิ วจีทุจฺจริตวิรติ กายิกกิริยนิยามิกาย กายทุจฺจริตวิรติยา อุปการิกาฯ ตถา หิ วิสํวาทนาทิมิจฺฉาวาจโต อวิรโต มิจฺฉากมฺมนฺตโตปิ น วิรมเตวฯ ยถาห – ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺส…เป…. นตฺถิ ปาปํ อการิย’’นฺติฯ ตสฺมา อวิสํวาทนาทิสมฺมาวาจาย ฐิโต สมฺมากมฺมนฺตมฺปิ ปูเรติเยวาติ วจีทุจฺจริตวิรติ กายทุจฺจริตวิรติยา อุปการิกาฯ

ยสฺมา อาชีวปาริสุทฺธิ นาม ทุสฺสีลฺยปฺปหานปุพฺพิกา, ตสฺมา สมฺมาวาจากมฺมนฺตานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว เทสิโตติ ทเสฺสตุํ – **“จตุพฺพิธํ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตฺตาวตา**ติ ปริสุทฺธสีลาชีวิกามเตฺตนฯ **อิทํ วีริย**นฺติ จตุสมฺมปฺปธานวีริยํฯ

วีริยารโมฺภปิ สมฺมาสติปริคฺคหิโต เอว นิพฺพานาวโห, น เกวโลติ ทเสฺสตุํ – **“ตโต”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **สูปฏฺฐิตา**ติ พหิทฺธาวิเกฺขปํ ปหาย สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตา กาตพฺพาฯ **สมาธิสฺส อุปการธมฺมา** นาม ยถาวุตฺตวตฺถุวิสทกิริยาทโยฯ ตปฺปฏิปกฺขโต **อนุปการธมฺมา** เวทิตพฺพาฯ **คติโย**ติ นิปฺผตฺติโยฯ **สมเนฺวสิตฺวา**ติ สมฺมา ปริเยสิตฺวาฯ

๔๒๗. ยถา อิตฺถีสุ กถา ปวตฺตา อธิตฺถีติ วุจฺจติ, เอวํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา **อชฺฌตฺตํ**ฯ ‘‘เอวํ ปวตฺตมานา มยํ ‘อตฺตา’ติ คหณํ คมิสฺสามา’’ติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตา สตฺตสนฺตติปริยาปนฺนา อชฺฌตฺตํฯ ตสฺมึ **อชฺฌตฺตรูเป,** อตฺตโน เกสาทิวตฺถุเก กสิณรูเปติ อโตฺถฯ **ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี**ติ ปริกมฺมกรณวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี, น อปฺปนาวเสนฯ น หิ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณา อปฺปนา อชฺฌตฺตวิสยา สมฺภวติฯ ตํ ปน อชฺฌตฺตํ ปริกมฺมวเสน ลทฺธํ กสิณนิมิตฺตํ อวิสุทฺธเมว โหติ, น พหิทฺธา ปริกมฺมวเสน ลทฺธํ วิย วิสุทฺธํฯ เตนาห – **“ตํ ปนา”**ติอาทิฯ

ยเสฺสวํ ปริกมฺมํ อชฺฌตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน อชฺฌตฺตํ ปริกมฺมํ ชาตํฯ **นิมิตฺตํ ปน พหิทฺธา**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สสนฺตติปริยาปนฺนํ น โหตีติ พหิทฺธาฯ **ปริตฺตานี**ติ ยถาลทฺธานิ สุปฺปสราวมตฺตานิฯ เตนาห – **“อวฑฺฒิตานี”**ติฯ **ปริตฺตวเสเนวา**ติ วณฺณวเสน อาโภเค วิชฺชมาเนปิ ปริตฺตวเสเนว อิทํ อภิภายตนํ วุตฺตํ ปริตฺตตา เหตุ อภิภวนสฺส การณํฯ วณฺณาโภเค สติปิ อสติปิ อภิภวตีติ อภิภุ, ปริกมฺมํ, ญาณํ วาฯ อภิภุ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ,** ฌานํฯ อภิภวิตพฺพํ วา อารมฺมณสงฺขาตํ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ**ฯ อถ วา อารมฺมณาภิภวนโต อภิภุ จ ตํ อายตนญฺจ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต มนายตนธมฺมายตนภาวโต จาติ สสมฺปยุตฺตชฺฌานํ **อภิภายตนํ**ฯ อภิภายตนภาวนา นาม ติกฺขปญฺญเสฺสว สมฺภวติ, น อิตรสฺสาติ อาห – **“ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล”**ติฯ **อภิภวิตฺวา สมาปชฺชตี**ติ เอตฺถ อภิภวนํ สมาปชฺชนญฺจ อุปจารชฺฌานาธิคมนสมนนฺตรเมว อปฺปนาฌานุปฺปาทนนฺติ อาห – **“สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี”**ติฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา**ติ จ อปฺปนาปริวาสาภาวสฺส ลกฺขณวจนเมตํฯ โย ขิปฺปาภิโญฺญติ วุจฺจติ, ตโตปิ ญาณุตฺตรเสฺสว อภิภายตนภาวนาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ นิมิเตฺตฯ **อปฺปนํ ปาเปตี**ติ ภาวนาอปฺปนํ เนติฯ

เอตฺถ จ เกจิ ‘‘อุปฺปเนฺน อุปจารชฺฌาเน ตํ อารพฺภ เย เหฏฺฐิมเนฺตน เทฺว ตโย ชวนวารา ปวตฺตนฺติ, เต อุปจารชฺฌานปกฺขิกา เอว, ตทนนฺตรํ ภวงฺคปริวาเสน อุปจารเสวนาย จ วินา อปฺปนา โหติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนว อปฺปนํ ปาเปตี’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ ปาริวาสิกปริกเมฺมน อปฺปนาวาโร อิจฺฉิโต, นาปิ มหคฺคตปฺปมาณชฺฌาเนสุ วิย อุปจารชฺฌาเน เอกนฺตโต ปจฺจเวกฺขณา อิจฺฉิตพฺพาฯ ตสฺมา อุปจารชฺฌานาธิคมโต ปรํ กติปยภวงฺคจิตฺตาวสาเน อปฺปนํ ปาปุณโนฺต **‘‘สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี’’**ติ วุโตฺตฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา**ติ จ อธิปฺปายิกมิทํ วจนํ, น นีตตฺถํ, ตตฺถ อธิปฺปาโย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **น อโนฺตสมาปตฺติยํ** ตทา ตถารูปสฺส อาโภคสฺส อสมฺภวโตฯ **สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อาโภโค** ปุพฺพภาคภาวนาวเสน ฌานกฺขเณ ปวตฺตํ อภิภวนาการํ คเหตฺวา ปวโตฺตตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อภิธมฺมฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อิมินาสฺส ปุพฺพาโภโค กถิโต’’ติ วุตฺตํฯ อโนฺตสมาปตฺติยํ ตทา ตถา อาโภคาภาเว กสฺมา ฌานสญฺญายปีติ วุตฺตนฺติ อาห – **‘‘อภิภวสญฺญา หิสฺส อโนฺตสมาปตฺติยมฺปิ อตฺถี’’**ติฯ

วฑฺฒิตปฺปมาณานีติ วิปุลปฺปมาณานีติ อโตฺถ, น เอกงฺคุลทฺวงฺคุลาทิวฑฺฒิํ ปาปิตานิ ตถา วฑฺฒนเสฺสเวตฺถ อสมฺภวโตฯ เตนาห – **‘‘มหนฺตานี’’**ติฯ **ภตฺตวฑฺฒิตก**นฺติ ภุญฺชนภาชเน วเฑฺฒตฺวา ทินฺนํ ภตฺตํ, เอกาสเน ปุริเสน ภุญฺชิตพฺพภตฺตโต อุปฑฺฒภตฺตนฺติ อโตฺถฯ

รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, สา อสฺส อตฺถีติ รูปสญฺญี, น รูปสญฺญี **อรูปสญฺญี**ฯ สญฺญาสีเสน ฌานํ วทติฯ รูปสญฺญาย อนุปฺปาทนเมเวตฺถ **อลาภิตาฯ พหิทฺธาว อุปฺปนฺน**นฺติ พหิทฺธาวตฺถุสฺมิํเยว อุปฺปนฺนํฯ เอตฺถ จ –

> ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิฯ อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ ฯ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิฯ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๘, ๓๕๘; อ. นิ. ๘.๖๕; ๑๐.๒๙) –

เอวมิธ จตฺตาริ อภิภายตนานิ อาคตานิฯ **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ๒๔๔-๒๔๕) ปน ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ, อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ เอวมาคตานิฯ ตตฺถ จ การณํ อภิธมฺมฏฺฐกถายํ วุตฺตเมวฯ ตถา หิ วุตฺตํ อฏฺฐสาลินิยํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) –

> ‘‘กสฺมา ปน ยถา สุตฺตเนฺต ‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานี’ติอาทิ วุตฺตํ, เอวํ อวตฺวา อิธ จตูสุปิ อภิภายตเนสุ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาว วุตฺตาติฯ อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโตฯ ตตฺถ วา หิ อิธ วา พหิทฺธา รูปาเนว อภิภวิตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ นิยมโต วตฺตพฺพานี’’ติฯ

ตตฺราปิ อิธาปิ วุตฺตานิ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญีติ อิทํ ปน สตฺถุ เทสนาวิลาสมตฺตเมวา’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – อิธ วณฺณาโภครหิตานิ สหิตานิ จ สพฺพานิ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยาติฯ ปริยายกถา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ อภิธเมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วณฺณาโภครหิตานิ วิสุํ วุตฺตานิ, ตถา สหิตานิฯ อตฺถิ หิ อุภยตฺถ อภิภวนวิเสโสติฯ ตถา อิธ ปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขานมฺปิ อภิภวนปริยาโย อตฺถีติ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติอาทินา ปฐมทุติยอภิภายตเนสุ ปฐมวิโมโกฺข, ตติยจตุตฺถอภิภายตเนสุ ทุติยวิโม

โกฺข, วณฺณาภิภายตเนสุ ตติยวิโมโกฺข จ อภิภวนปตฺติโต สงฺคหิโตฯ อภิธเมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขาภิภายตนานิ อสงฺกรโต เทเสตุํ วิโมเกฺข วเชฺชตฺวา อภิภายตนานิ กถิตานิฯ สพฺพานิ จ วิโมกฺขกิจฺจานิ ฌานานิ วิโมกฺขเทสนายํ วุตฺตานิฯ ตเทตํ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติ อาคตสฺส อภิภายตนทฺวยสฺส อภิธเมฺม อภิภายตเนสุ อวจนโต ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนญฺจ สพฺพวิโมกฺขกิจฺจสาธารณวจนภาวโต ววตฺถานํ กตนฺติ วิญฺญายติฯ

อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโตติ อิทํ อภิธเมฺม กตฺถจิปิ ‘‘อชฺฌตฺตรูปานิ ปสฺสตี’’ติ อวตฺวา สพฺพตฺถ ยํ วุตฺตํ – ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ, ตสฺส การณวจนํฯ เตน ยํ อญฺญเหตุกํ สุตฺตเนฺต ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วจนํ, ตํ เตน เหตุนา วุตฺตํฯ ยํ ปน เทสนาวิลาสเหตุกํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาย เอว อภิธเมฺม วจนํ, น ตสฺส อญฺญํ การณํ มคฺคิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียตา จ เตสํ พหิทฺธารูปานํ วิย อวิภูตตฺตาฯ เทสนาวิลาโส จ ยถาวุตฺตววตฺถานวเสน เวทิตโพฺพ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วิชฺชมานปริยายกถนภาวโตฯ เทสนาวิลาโส หิ นาม เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิชฺชมานสฺส จ ปริยายสฺส วิภาวนํ, น ยสฺส กสฺสจิ, ตสฺมา ‘‘อิธ ปริยายเทสนตฺตา’’ติอาทินา วุตฺตปฺปการํ ววตฺถานํ เทสนาวิลาสนิพนฺธนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สุวณฺณทุพฺพณฺณานีติ เอเตเนว สิทฺธตฺตา น นีลาทิอภิภายตนานิ วตฺตพฺพานีติ เจ? น นีลาทีสุ กตาธิการานํ นีลาทิภาวเสฺสว อภิภวนการณตฺตาฯ น หิ เตสํ ปริสุทฺธาปริสุทฺธวณฺณานํ ปริตฺตตา อปฺปมาณตา วา อภิภวนการณํ, อถ โข นีลาทิภาโว เอวาติฯ เอเตสุ จ ปริตฺตาทิกสิณรูเปสุ ยํยํจริตสฺส อิมานิ อภิภายตนานิ อิชฺฌนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘อิเมสุ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สพฺพสงฺคาหิกวเสนาติ นีลวณฺณนีลนิทสฺสนนีลนิภาสานํ สาธารณวเสนฯ **วณฺณวเสนา**ติ สภาววณฺณวเสนฯ **นิทสฺสนวเสนา**ติ ปสฺสิตพฺพตาวเสน, จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา คเหตพฺพตาวเสน ฯ **โอภาสวเสนา**ติ สปฺปภาสตาย อวภาสนวเสนฯ **วณฺณธาตุยา วา**ติ อญฺชนรชตวตฺถาทิวณฺณธาตุยาฯ **โลกิยาเนว** รูปาวจรชฺฌานภาวโตฯ

๔๓๕. **รูปี**ติ เอตฺถ เยนายํ สสนฺตติปริยาปเนฺนน รูเปน สมนฺนาคโต, ตํ ยสฺส ฌานสฺส เหตุภาเวน วิสิฎฺฐรูปํ โหติฯ เยน วิสิเฎฺฐน รูปีติ วุเจฺจยฺย, ตเทว สสนฺตติปริยาปนฺนรูปนิมิตฺตํ ฌานํฯ อิธ ปน ปรมตฺถโต รูปีภาวสาธกนฺติ อาห – **‘‘อชฺฌตฺตํ เกสาทีสู’’**ติอาทิฯ **รูปชฺฌานํ รูป**นฺติ อุตฺตรปทโลเปน วุตฺตํ – ‘‘รูปูปปตฺติยา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖๐-๑๖๑, ๑๘๕-๑๙๐ อาทโย, ๒๔๔-๒๔๕ อาทโย; วิภ. ๖๒๕) วิยฯ

สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ อยํ ตติยวิโมโกฺขฯ อิธ สุปริสุทฺธนีลาทิวณฺณกสิณชฺฌานวเสน วุโตฺตติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฎิสมฺภิทาปาฬิยํ ตสฺส พฺรหฺมวิหารชฺฌานวเสน อาคตภาวํ ทเสฺสตุํ – **‘‘ปฎิสมฺภิทามเคฺค ปนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ อิธ ปน อุปริปาฬิยํเยว พฺรหฺมวิหารานํ อาคตตฺตา ตํ นยํ ปฎิกฺขิปิตฺวา ปริสุทฺธนีลาทิวณฺณกสิณวเสเนว สุภวิโมโกฺข อนุญฺญาโตฯ

๔๔๓. **ปริกมฺมปถวียาปี**ติ อกตาย วา กตาย วา ทฬฺหมณฺฑลาทิสงฺขาตปริกมฺมปถวิยาปิฯ อุคฺคหนิมิตฺตาทีนํ ปถวีกสิณนฺติ นามํ นิสฺสิเต นิสฺสยโวหารวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฎฺฐึ กโรนฺตี’’ติฯ

สีลานีติ ปาติโมกฺขสํวราทีนิ จตฺตาริ สีลานิฯ **โสเธตฺวา**ติ อนาปชฺชเนน อาปนฺนวุฎฺฐาปเนน กิเลเสหิ อปฺปฎิปีฬเนน จ วิโสเธตฺวาฯ ติวิธญฺหิ สีลสฺส วิโสธนํ นาม – อนาปชฺ

ชนํ อาปนฺนวุฎฺฐาปนํ กิเลเสหิ จ อปฺปฎิปีฬนนฺติฯ กมฺมฎฺฐานภาวนํ ปริพุเนฺธติ อุปโรเธติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ **ปลิโพโธ** รการสฺส ลการํ กตฺวา, ปริพโนฺธติ อโตฺถฯ **อุปจฺฉินฺทิตฺวา**ติ สมาปเนฺนน สงฺคาหเณน วา อุปรุนฺธิตฺวา, อปลิโพธํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา**ติ –

> ‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
> คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จฎฺฐาเน นิโยชโก’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗) –

เอวมาทิคุณสมนฺนาคตํ เอกนฺตหิเตสิํ วุฑฺฒิปกฺเข ฐิตํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาฯ

อนนุรูปํ วิหารนฺติ อฎฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคตํฯ วุตฺตเญฺหตํ อฎฺฐกถาสุ –

> ‘‘มหาวาสํ นวาวาสํ, ชราวาสญฺจ ปนฺถนิํ;
> โสณฺฑิํ ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ, ผลํ ปตฺถิตเมว จฯ
>
> ‘‘นครํ ทารุนา เขตฺตํ, วิสภาเคน ปฎฺฎนํ;
> ปจฺจนฺตสีมา สปฺปายํ, ยตฺถ มิโตฺต น ลพฺภติฯ
>
> ‘‘อฎฺฐารเสตานิ ฐานานิ, อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต;
> อารกา ปริวเชฺชยฺย, มคฺคํ สปฺปฎิภยํ ยถา’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๕๒);

อนุรูเปติ โคจรคามโต นาติทูรนจฺจาสนฺนตาทีหิ ปญฺจหิ องฺคหิ สมนฺนาคเตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ นาติทูรํ โหติ นจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺติํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสํฯ ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อปฺปกสิเรน อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราฯ ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธราฯ เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ ‘อิทํ, ภเนฺต, กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ’ติฯ ตสฺส เต อายสฺมโนฺต อวิวฎเญฺจว วิวรนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานิํ กโรนฺติ, อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขาฐานิเยสุ ธเมฺมสุ กงฺขํ ปฎิวิโนเทนฺติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๑)ฯ

เอตฺถ จ นาติทูรํ นจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนนฺติ เอกํ องฺคํ, ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺติํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติ เอกํ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสนฺติ เอกํ, ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส…เป.… ปริกฺขาราติ เอกํ, ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน เถรา…เป.… กงฺขํ ปฎิวิโนเทนฺตีติ เอกนฺติ เอวํ ปญฺจงฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ

ขุทฺทกปลิโพธํ อุปจฺฉินฺทิตฺวาติ ทีฆเกสนขโลมานํ เฉทเนน จีวรกมฺมจีวรรชนปตฺตปจนมญฺจปีฐาทิโสธนวเสน ขุทฺทกปลิโพธํ อุปจฺฉินฺทิตฺวาฯ

๔๕๓. อุทฺธุมาตกาทีสูติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน วินีลกวิปุพฺพกวิจฺฉิทฺทกวิกฺขายิตกหต วิกฺขิตฺตกโลหิตกปุฬวกอฏฺฐิกานํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺพฯ ตตฺถ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน ธุมาตตฺตา อุทฺธุมาตํ, อุทฺธุมาตเมว **อุทฺธุมาตกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ **อุทฺธุมาตกํ,** ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนนีลวณฺณํ, วินีลเมว **วินีลกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ **วินีลกํ,** มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส , ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส, เยภุเยฺยน จ นีลวณฺณสฺส นิลฏฺฐาเน นีลสาฏกปารุตเสฺสว ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ วิสฺสนฺทมานปุพฺพํ วิปุพฺพํ, วิปุพฺพเมว **วิปุพฺพกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ **วิปุพฺพกํ,** ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ วิจฺฉิทฺทํ วุจฺจติ ทฺวิธา ฉินฺทเนน อปธาริตํ, วิจฺฉิทฺทเมว **วิจฺฉิทฺทกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิจฺฉิทฺทนฺติ **วิจฺฉิทฺทกํ,** เวมเชฺฌ ฉินฺนสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิโต จ เอโตฺต จ วิวิธากาเรน โสณสิงฺคาลาทีหิ ขายิตํ วิกฺขายิตํ, วิกฺขายิตเมว **วิกฺขายิตกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขายิตนฺติ **วิกฺขายิตกํ,** ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ

วิวิธา ขิตฺตํ วิกฺขิตฺตํ, วิกฺขิตฺตเมว **วิกฺขิตฺตกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขิตฺตนฺติ **วิกฺขิตฺตกํ,** อเญฺญน หตฺถํ, อเญฺญน ปาทํ, อเญฺญน สีสนฺติ เอวํ ตโต ตโต วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ หตญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิกฺขิตฺตกญฺจาติ **หตวิกฺขิตฺตกํ,** กากปทากาเรน องฺคปจฺจเงฺคสุ สเตฺถน หนิตฺวา วุตฺตนเยเนว วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ โลหิตํ กิรติ วิกฺขิปติ อิโต จิโต จ ปคฺฆรตีติ **โลหิตกํ,** ปคฺฆริตโลหิตมกฺขิตสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปุฬวา วุจฺจนฺติ กิมโย, ปุฬเว กิรตีติ **ปุฬวกํ,** กิมิปริปุณฺณสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ อฏฺฐิเยว **อฏฺฐิกํ,** ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อฏฺฐีติ **อฏฺฐิกํ,** อฏฺฐิสงฺขลิกายปิ เอกฏฺฐิกสฺสปิ เอตํ อธิวจนํฯ อิเมสุ ทสสุ อสุเภสุ ปฐมชฺฌานเมว อุปฺปชฺชติ, น ทุติยาทีนิฯ เตนาห – อิธ **“ปฐมชฺฌานสหคตา สญฺญา”**ติฯ ตถา หิ อปริสณฺฐิตชลาย สีฆโสตาย นทิยา อริตฺตพเลเนว นาวา ติฏฺฐติ, วินา อริเตฺตน น สกฺกา ฐเปตุํฯ เอวเมวํ ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺส วิตกฺกพเลเนว จิตฺตํ เอกคฺคํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, วินา วิตเกฺกน น สกฺกา ฐเปตุํ ฯ ตสฺมา ปฐมชฺฌานเมเวตฺถ โหติ, น ทุติยาทีนิฯ อารมฺมณสฺส ทุพฺพลตา เจตฺถ ปฏิกูลภาเวน จิตฺตํ ฐเปตุํ อสมตฺถตาฯ

‘‘รุโกฺข มโต, โลหํ มต’’นฺติอาทีสุ ยํ ขนฺธปฺปพนฺธํ อุปาทาย รุกฺขาทิสมญฺญา, ตสฺมิํ อนุปจฺฉิเนฺนปิ อลฺลตาทิวิคมนํ นิสฺสาย มตโวหาโร **สมฺมุติมรณํ**ฯ สงฺขารานํ ขณภงฺคสงฺขาตํ **ขณิกมรณํฯ สมุเจฺฉทมรณ**นฺติ อรหโต สนฺตานสฺส สพฺพโส อุเจฺฉทภูตํ มรณํฯ วิปสฺสนาภาวนาวเสน เจตํ วุตฺตํฯ มรณานุสฺสติภาวนายํ ปน ติวิธเมฺปตํ นาธิเปฺปตํ อสํเวควตฺถุโต อนุปฏฺฐหนโต อพาหุลฺลโต จฯ มรณานุสฺสติยญฺหิ เอเกน ภเวน ปริจฺฉินฺนสฺส ชีวิตินฺทฺริยปฺปพนฺธสฺส วิเจฺฉโท มรณนฺติ อธิเปฺปโต สํเวควตฺถุโต อุปฏฺฐหนโต พาหุลฺลโต จฯ อิทานิ อิมเมว มรณํ สนฺธาย วิกปฺปนฺตรํ ทเสฺสโนฺต, **“เหฏฺฐา วุตฺตลกฺขณา วา”**ติอาทิมาหฯ

อสิตปีตาทิเภเทติ อสิตปีตขายิตสายิตปฺปเภเท, อสิตพฺพขาทิตพฺพสายิตพฺพวิภาเคติ อโตฺถ กาลเภทวจนิจฺฉาย อภาวโต ยถา ‘‘ทุทฺธ’’นฺติฯ กพฬํ กรียตีติ กพฬีกาโร, อาหรียตีติ อาหาโร, กพฬีกาโร จ โส อาหาโร จาติ **กพฬีการาหาโร**ฯ วตฺถุวเสน เจตํ วุตฺตํฯ สวตฺถุโกเอว หิ อาหาโร อิธ กมฺมฏฺฐานภาเวน อธิเปฺปโตฯ โอชาลกฺขโณ ปน อาหาโร โอชฏฺฐมกํ รูปํ อาหรตีติ อาหาโรติ วุจฺจติฯ โส อิธ นาธิเปฺปโต ปฏิกูลาการคฺคหณสฺส อสมฺภวโตฯ **นว ปฏิกูลานี**ติ คมนปริเยสนปริโภคาสยนิทานอปริปกฺกปริปกฺกผลนิสฺสนฺทปฺปฏิกูลวเสน นว ปฏิกูลานิฯ สมกฺขนปฺปฏิกูลํ ปน ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานตฺตา อิธ วิสุํ น คหิตํ, อญฺญถา เตน สทฺธิํ

‘‘ทส ปฏิกูลานี’’ติ วตฺตพฺพํฯ **วิสุทฺธิมคฺเค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๓-๓๐๔) ปน สมกฺขนํ ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานมฺปิ นิสฺสนฺทวเสน วิเสสโต ปฏิกูลนฺติ วิสุํ คเหตฺวา ทสหากาเรหิ ปฏิกูลตา วุตฺตาฯ

อุปฺปชฺชนกสญฺญนฺติ ปฏิกูลาการคฺคหณวเสน อุปฺปชฺชนกสญฺญํฯ สญฺญาสโทฺท จายํ ‘‘รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕๗) สญฺชานนลกฺขเณ ธเมฺม อาคโต, ‘‘อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา’’ติอาทีสุ วิปสฺสนาย อาคโต, ‘‘อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา โสปากรูปสญฺญาติ วา อิเม ธมฺมา เอกฏฺฐา, อุทาหุ นานฏฺฐา’’ติอาทีสุ สมเถ อาคโตฯ อิธ ปน สมถสฺส ปริกเมฺม ทฏฺฐโพฺพฯ อาหาเรหิ ปฏิกูลาการคฺคหณํ, ตปฺปภาวิตํ วา อุปจารชฺฌานํ อิธ ‘‘อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา’’ติ อธิเปฺปตํฯ

อุกฺกณฺฐิตสญฺญนฺติ นิพฺพินฺทนาการาเรน อุปฺปชฺชนกสญฺญํฯ **อนิจฺจสญฺญ**นฺติ เอตฺถ อนิจฺจํ ขนฺธปญฺจกํ อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวโต, หุตฺวา อภาวโต วา, ตสฺมิํ อนิเจฺจ ขนฺธปญฺจเก อนิจฺจนฺติ อุปฺปชฺชมานา อนิจฺจลกฺขณปริคฺคาหิกา สญฺญา อนิจฺจสญฺญาฯ เตนาห – **‘‘ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธาน’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อุทโย** นิพฺพตฺติลกฺขณํ, **วโย** วิปริณามลกฺขณํ, **อญฺญถตฺตํ** ชราฯ อุทยพฺพยญฺญถตฺตคฺคหเณน อนิจฺจลกฺขณํ ทเสฺสติฯ อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวโต หิ ขนฺธปญฺจกํ อนิจฺจนฺติ วุจฺจติฯ ยสฺส จ สภาเวน ขนฺธปญฺจกํ อนิจฺจนฺติ วุจฺจติ, ตํ **อนิจฺจลกฺขณํ**ฯ เตน หิ ตํ อนิจฺจนฺติ ลกฺขียติ, อนิจฺจลกฺขณญฺจ อุทยพฺพยานํ อมนสิการา สนฺตติยา ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น อุปฏฺฐาติ, อุทยพฺพยํ ปน ปริคฺคเหตฺวา สนฺตติยา วิโกปิตาย อนิจฺจลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ น หิ สมฺมเทว อุทยพฺพยํ สลฺลเกฺขนฺตสฺส ปุพฺพาปริเยน ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ อโญฺญญฺญภาวํ สลฺลกฺขเณน สนฺตติยา อุคฺฆาฏิตาย ธมฺมา สมฺพนฺธภาเวน อุปฏฺฐหนฺติ, อถ โข อโยสลากา วิย อสมฺพนฺธภาเวนาติ สุฏฺฐุตรํ อนิจฺจลกฺขณํ ปากฏํ โหติฯ

‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๑๕, ๔๕, ๔๖, ๗๖, ๗๗, ๘๕; ๒.๔.๑, ๔) วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ อภิณฺหปฺปฏิปีฬนโต ทุกฺขํ, อภิณฺหปฺปฏิปีฬนากาโร ปน ทุกฺขลกฺขณํฯ เตเนวาห – **‘‘อนิเจฺจ ขนฺธปญฺจเก...เป.... สญฺญํ ภาเวตี’’**ติฯ ตตฺถ ปฏิปีฬนํ นาม ยถาปริคฺคหิตํ อุทยวยวเสน สงฺขารานํ นิรนฺตรํ ปฏิปีฬิยมานตา วิพาธิยมานตาฯ ทุกฺขลกฺขณญฺจ อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนสฺส อมนสิการา อิริยาปเถหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น อุปฏฺฐาติ, อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนํ ปน มนสิ กริตฺวา อิริยาปเถ ลพฺภมานทุกฺขปฺปฏิจฺฉาทกภาเว อุคฺฆาฏิเต ทุกฺขลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ ตถา หิ อิริยาปเถหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ทุกฺขลกฺขณํ น อุปฏฺฐาติ, เต จ อิริยาปถา อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนามนสิกาเรน ปฏิจฺฉาทกา ชาตาฯ เอกสฺมิญฺหิ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส วิโนทกํ อิริยาปถนฺตรํ ตสฺส ปฏิจฺฉาทกํ วิย โหติ, เอวํ เสสาปิฯ อิริยาปถานํ ปน ตํตํทุกฺขปติตาการภาเว ยาถาวโต ญาเต เตสํ ทุกฺขปฺปฏิจฺฉาทกภาโว อุคฺฆาฏิโต นาม โหติ สงฺขารานํ นิรนฺตรํ ทุกฺขาภิตุนฺนตาย ปากฏภาวโตฯ ตสฺมา อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนํ มนสิ กริตฺวา อิริยาปเถ ลพฺภมานทุกฺขปฺปฏิจฺฉาทกภาเว อุคฺฆาฏิเต ทุกฺขลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติฯ

‘‘ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตา’’ติ วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ อวสวตฺตนโต อนตฺตา, อวสวตฺตนาการโร ปน อนตฺตลกฺขณํฯ เตนาห – **‘‘ปฏิปีฬนเฏฺฐนา’’**ติอาทิ ฯ อนตฺตลกฺขณญฺจ นานาธาตุวินิโพฺภคสฺส อมนสิการา ฆเนน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น อุปฏฺฐาติ, นานาธาตุโย ปน วินิพฺภุชฺชิตฺวา ‘‘อญฺญา ปถวีธาตุ, อญฺญา อาโปธาตู’’ติอาทินา, ‘‘อโญฺญ ผโสฺส, อญฺญา เวทนา’’ติอาทินา จ วิสุํ วิสุํ กตฺวา ฆนวินิโพฺภเค กเต สมูหฆเน กิจฺจารมฺมณฆเน จ เภทิเต อนตฺตลกฺขณํ ยาถา

วสรสโต อุปฏฺฐาติฯ ยา เหสา อญฺญมญฺญปตฺถเมฺภสุ สมฺทิเตสุ รูปารูปธเมฺมสุ เอกตฺตาภินิเวสวเสน อปริมทฺทิตสงฺขาเรหิ มมายมานา สมูหฆนตา, ตถา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ กิจฺจเภทสฺส สติปิ ปฏินิยตภาเว เอกโต คยฺหมานา กิจฺจฆนตา, ตถา สารมฺมณธมฺมานํ สติปิ อารมฺมณกรณเภเท เอกโต คยฺหมานา อารมฺมณฆนตาฯ สา จตูสุ ธาตูสุ ญาเณน วินิพฺภุชิตฺวา ทิสฺสมานาสุ หเตฺถน ปริมทฺทิยมาโน เผณปิโณฺฑ วิย วิลีนํ อาคจฺฉติ, ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานา สุญฺญา เอเต ธมฺมมตฺตาติ อวสวตฺตนาการสงฺขาตํ อนตฺตลกฺขณํ ปากฏตรํ โหติฯ

อปรอจฺฉราสงฺฆาตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. กายคตาสติวคฺควณฺณนา

๕๖๓. เจตสา ผุโฏติ จิเตฺตน ผริโตฯ จิเตฺตน ผรณญฺจ สมฺทฺทสฺส ทฺวิธา สมฺภวตีติ อาห – **‘‘ทฺวิธํ ผรณ’’**นฺติอาทิฯ **ปุริเมน อเตฺถนา**ติ ‘‘สมฺปโยควเสน วิชฺชํ ภชนฺตี’’ติ วุเตฺตน อเตฺถนฯ **ปจฺฉิเมนา**ติ ‘‘วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฏฺฐาเส วตฺตนฺตี’’ติ วุเตฺตนฯ

๕๖๔. มหโต สํเวคาย สํวตฺตตีติอาทีสุ อยํ ปน อปโร นโยฯ ยาถาวโต กายสภาวปฺปเวทนโต มหโต สํเวคาย สํวตฺตติฯ **อตฺถายา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถายฯ **โยคเกฺขมายา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมภาวายฯ **สติสมฺปชญฺญายา**ติ สพฺพตฺถ สติอวิปฺปวาสาย สตฺตฏฺฐานิยสมฺปชญฺญาย จฯ **ญาณทสฺสนปฺปฏิลาภายา**ติ วิปสฺสนาญาณาธิคมายฯ **วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยายา**ติ ติโสฺส วิชฺชา จิตฺตสฺส อธิมุตฺติ นิพฺพานํ จตฺตาริ สามญฺญผลานีติ เอเตสํ ปจฺจกฺขกรณายฯ

๕๘๔. ปญฺญาปฏิลาภายาติอาทีสุ โสฬสสุ ปเทสุ ปญฺญาปฏิลาภาย ปญฺญาวุทฺธิยา ปญฺญาเวปุลฺลาย ปญฺญาพาหุลฺลายาติ อิมานิ จตฺตาริ ปญฺญาวเสน ภาววจนานิ, เสสานิ ทฺวาทส ปุคฺคลวเสน ภาววจนานิฯ **สปฺปุริสสํเสโว**ติ สปฺปุริสานํ ภชนํฯ **สทฺธมฺมสฺสวน**นฺติ เตสํ สปฺปุริสานํ สนฺติเก สีลาทิปฺปฏิปตฺติทีปกสฺส สทฺธมฺมวจนสฺส สวนํฯ **โยนิโส มนสิกาโร**ติ สุตานํ ธมฺมานํ อตฺถูปปริกฺขาวเสน อุปาเยน มนสิกาโรฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตี**ติ โลกุตฺตรธมฺมํ อนุคตสฺส สีลาทิปฺปฏิปทาธมฺมสฺส ปฏิปชฺชนํฯ

ฉนฺนํ อภิญฺญาญาณานนฺติ อิทฺธิวิธทิพฺพโสตเจโตปริยปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยญาณานํฯ **เตสตฺตตีนํ ญาณาน**นฺติ **ปฏิสมฺภิทาปาฬิยํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑-๒ มาติกา) ‘‘โสตาวธาเน ปญฺญา สุตมเย ญาณํ, สุตฺวาน สํวเร ปญฺญา สีลมเย ญาณ’’นฺติอาทินา ญาณกถายนิทฺทิฏฺฐานํ สาวกสาธารณาสาธารณานํ ญาณานํฯ อิเมสญฺหิ เตสตฺตติญาณานํ สุตมยญาณาทีนิ สตฺตสฏฺฐิญาณานิ สาวกสฺส สาธารณานิ, ‘‘อินฺทฺริยปโรปริยเตฺต ญาณํ, สตฺตานํ อาสยานุสเย ญาณํ, ยมกปาฏิหีเร ญาณํ, มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, อนาวรณญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๖๘-๗๓ มาติกา) อิมานิ ฉ อสาธารณญาณานิ สาวเกหิฯ

สตฺตสตฺตตีนํ ญาณานนฺติ เอตฺถ –

> ‘‘ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ ญาณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ ญาณํฯ อตีตมฺปิ อทฺธานํ ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ ญาณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ ญาณํฯ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ ญาณํ, อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณนฺติ ญาณํฯ ยมฺปิสฺส ตํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ญาณํฯ ภวปจฺจยา ชาตีติ ญาณํ…เป.… อุปาทานปจฺจยา ภโวติ ญาณํ, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานนฺติ ญาณํ, เวทนาปจฺจยา ตณฺหาติ ญาณํ, ผสฺสปจฺจยา เวทนาติ ญาณํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสติ ญาณํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนนฺติ ญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ ญาณํ, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณนฺติ ญาณํ, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ ญาณํ, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ ญาณํ, อตีตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ ญาณํ, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ ญาณํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ ญาณํ, อสติ อวิชฺชาย นตฺถิ สงฺขาราติ ญาณํ,

ยมฺปิสฺส ตํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ญาณ''นฺติ –

ภควตา **นิทานวเคฺค** (สํ. นิ. ๒.๓๔-๓๕) ชรามรณาทีสุ เอกาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ ปเจฺจกํ สตฺต สตฺต กตฺวา วุตฺตานิ สตฺตสตฺตติญาณานิฯ

ตตฺถ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ปจฺจยาการญาณํฯ ปจฺจยากาโร หิ ธมฺมานํ ปวตฺติสงฺขาตาย ฐิติยา การณตฺตา ''ธมฺมฏฺฐิตี''ติ วุจฺจติ, ตตฺถ ญาณํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ''ชาติปจฺจยา ชรามรณ''นฺติอาทินา วุตฺตเสฺสว ฉพฺพิธสฺส ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ขยธมฺม**นฺติ ขยคมนสภาวํฯ **วยธมฺม**นฺติ วยคมนสภาวํฯ **วิราคธมฺม**นฺติ วิรชฺชนสภาวํฯ **นิโรธธมฺม**นฺติ นิรุชฺฌนสภาวนฺติ อโตฺถฯ

ลาโภติอาทีสุ ลาโภเยว อุปสเคฺคน วิเสเสตฺวา **''ปฏิลาโภ''**ติ วุโตฺตฯ ปุน ตเสฺสว อตฺถวิวรณวเสน **''ปตฺติ สมฺปตฺตี''**ติ วุตฺตํฯ **ผุสนา**ติ อธิคมนวเสน ผุสนาฯ **สจฺฉิกิริยา**ติ ปฏิลาภสจฺฉิกิริยาฯ **อุปสมฺปทา**ติ นิปฺผาทนาฯ

สตฺตนฺนญฺจ เสกฺขานนฺติ ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขนฺตีติ เสกฺขสญฺญิตานํ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาทีนํ สตฺตนฺนํฯ **ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส จา**ติ นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย ยุตฺตตฺตา สุนฺทรเฏฺฐน กลฺยาณสญฺญิตสฺส ปุถุชฺชนสฺสฯ วฑฺฒิตํ วฑฺฒนํ เอกายาติ **วฑฺฒิตวฑฺฒนา**ฯ ยถาวุตฺตานํ อฏฺฐนฺนมฺปิ ปญฺญานํ วเสน วิเสสโตว อรหโต ปญฺญาวเสน **ปญฺญาวุฑฺฒิยา**ฯ ตถา **ปญฺญาเวปุลฺลาย**ฯ

ยสฺส กสฺสจิปิ วิเสสโต อนุรูปธมฺมสฺส มหนฺตํ นาม กิจฺจสิทฺธิยา เวทิตพฺพนฺติ ตทสฺส กิจฺจสิทฺธิยา ทเสฺสโนฺต **''มหเนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺถาทีนํ มหนฺตภาโว มหาวิสยตาย เวทิตโพฺพ, มหาวิสยตา จ เตสํ ปฏิสมฺภิทามเคฺค อาคตนเยน เวทิตพฺพาฯ สีลกฺขนฺธสฺส ปน เหตุมหนฺตตาย, ปจฺจยมหนฺตตาย, นิสฺสยมหนฺตตาย , ปเภทมหนฺตตาย, กิจฺจมหนฺตตาย, ผลมหนฺตตาย, อานิสํสมหนฺตตาย จ มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **เหตุ** อโลภาทโยฯ **ปจฺจโย** หิโรตฺตปฺปสทฺธาสติวีริยาทโยฯ **นิสฺสโย** สาวกโพธิปเจฺจกโพธินิยตตา ตํสมงฺคิโน จ ปุริสวิเสสาฯ **ปเภโท** จาริตฺตวาริตฺตาทิวิภาโคฯ **กิจฺจํ** ตทงฺคาทิวเสน ปฏิปกฺขวิธมนํฯ **ผลํ** สคฺคสมฺปทา นิพฺพานสมฺปทา จฯ **อานิสํโส** ปิยมนาปตาทิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๙) **อากเงฺขยฺยสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) จ อาคตนเยน เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน สมาธิกฺขนฺธาทีนมฺปิ มหนฺตตา ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา วตฺตพฺพาฯ ฐานาฏฺฐานาทีนํ มหนฺตภาโว ปน มหาวิสยตาย เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ฐานาฏฺฐานานํ มหาวิสยตา พหุธาตุกสุตฺตาทีสุ อาคตนเยน เวทิตพฺพาฯ

วิหารสมาปตฺตีนํ มหาวิสยตา สมาธิกฺขเนฺธ มหาวิสยตานิทฺธารณนเยน เวทิตพฺพา, อริยสจฺจานํ สกลยานสงฺคาหกโต **สจฺจวิภเงฺค** (วิภ. ๑๘๙ อาทโย) **ตํสํวณฺณนาสุ** (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙ อาทโย) จ อาคตนเยน, สติปฏฺฐานาทีนํ **สติปฏฺฐานวิภงฺคา**ทีสุ (วิภ. ๓๕๕ อาทโย) **ตํสํวณฺณนา**ทีสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๕ อาทโย) จ อาคตนเยน, สามญฺญผลานํ มหโต หิตสฺส มหโต สุขสฺส มหโต อตฺถสฺส มหโต โยคเกฺขมสฺส นิปฺผตฺติภาวโต สนฺตปณีตอตกฺกาวจรปณฺฑิตเวทนียภาวโต, อภิญฺญานํ มหาสมฺภารโต มหาวิสยโต มหากิจฺจโต มหานุภาวโต มหานิปฺผตฺติโต, นิพฺพานสฺส มทนิมฺมทนาทิมหตฺถสิทฺธิโต จ มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ **ปริคฺคณฺหาตี**ติ สภาวาทิโต ปริจฺฉิชฺช คณฺหาติ ชานาติ, ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ

ปุถุปญฺญาติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **ปุถุ นา นากฺขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตี**ติ ‘‘อยํ รูปกฺขโนฺธ นาม…เป…. อยํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ นามา’’ติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นานากรณํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ เตสุปิ เอกวิเธน รูปกฺขโนฺธ…เป…. เอกาทสวิเธน รูปกฺขโนฺธฯ เอกวิเธน เวทนากฺขโนฺธ…เป…. พหุวิเธน เวทนากฺขโนฺธฯ เอกวิเธน สญฺญากฺขโนฺธ…เป…. พหุวิเธน สญฺญากฺขโนฺธฯ เอกวิเธน สงฺขารกฺขโนฺธ…เป…. พหุวิเธน สงฺขารกฺขโนฺธฯ เอกวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ…เป…. พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธติ เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส เอกวิธาทิวเสน อตีตาทิวเสนปิ นานากรณํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

ปุถุ นานาธาตูสูติ ‘‘อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป…. อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมิกา’’ติ เอวํ ธาตูสุ นานากรณํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตยิทํ อุปาทินฺนธาตุวเสน วุตฺตํฯ ปเจฺจกพุทฺธานญฺหิ ทฺวินฺนญฺจ อคฺคสาวกานํ อุปาทินฺนธาตูสุ เอว นานากรณํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติ, ตญฺจ โข เอกเทสโตว, น นิปฺปเทสโตฯ พหิทฺธา อนุปาทินฺนธาตูนํ นานากรณํ เตสํ อวิสโยว, สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว ปน ‘‘อิมาย ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ขโนฺธ เสโต โหติ, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มโฎฺฐ, อิมสฺส ขโร, อิมสฺส พหลตโจ, อิมสฺส สุกฺขตโจฯ อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํฯ อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ, ปีตํ, โลหิตํ, โอทาตํ, สุคนฺธํ, ทุคฺคนฺธํ, มิสฺสกคนฺธํฯ ผลํ ขุทฺทกํ, มหนฺตํ, ทีฆํ, วฎฺฎํ, สุวณฺณํ, ทุพฺพณฺณํ, มฎฺฐํ, ผรุสํ, สุคนฺธํ, ทุคฺคนฺธํ, มธุรํ, ติตฺตกํ, อมฺพิลํ, กฎุกํ, กสาวํฯ กณฺฎโก ติขิโณ, อติขิโณ, อุชุโก, กุฎิโล, ตโมฺพ, นีโล, โลหิโต, โอทาโต’’ติอาทินา ธาตุนานตฺตํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

ปุถุ นานาอายตเนสูติ ‘‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป…. อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมกา’’ติ เอวํ อายตนนานตฺตํ ปฎิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

ปุถุ นานาปฎิจฺจสมุปฺปาเทสูติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต สนฺตานเภทโต จ นานปฺปเภเทสุ ปฎิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุฯ อวิชฺชาทิองฺคานิ หิ ปเจฺจกํ ปฎิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตานิฯ เตนาห – สงฺขารปิฎเก ‘‘ทฺวาทส ปจฺจยา ทฺวาทส ปฎิจฺจสมุปฺปาทา’’ติ (สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๑๐)ฯ

ปุถุ นานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสูติ นานาสภาเวสุ นิจฺจสาราทิวิรหิเตสุ สุญฺญสภาเวสุ, ตโต เอว อิตฺถิปุริสอตฺตตฺตนิยาทิวเสน อนุปลพฺภมานสภาเวสุฯ **ม**-กาโร เหตฺถ ปทสนฺธิกโรฯ

ปุถุ นานาอเตฺถสูติ อตฺถปฎิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยุปฺปนฺนาทินานาอเตฺถสุฯ **ธเมฺมสู**ติ ธมฺมปฎิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยาทินานาธเมฺมสุฯ **นิรุตฺตีสู**ติ เตสํเยว อตฺถธมฺมานํ นิทฺธารณวจนสงฺขาเตสุ นานานิรุตฺตีสุฯ **ปุถุ นานาปฎิภาเนสู**ติ อตฺถปฎิสมฺภิทาทิวิสเยสุ อิมานิ ญาณานิ อิทมตฺถโชตกานีติ ตถา ตถา ปฎิภานโต อุปติฎฺฐนโต ปฎิภานานีติ ลทฺธนาเมสุ นานาญาเณสุฯ

ปุถุ นานาสีลกฺขเนฺธสูติอาทีสุ สีลสฺส ปุถุตฺตํ นานตฺตญฺจ วุตฺตเมว, อิตเรสํ ปน วุตฺตนยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยตฺตา ปากฎเมวฯ ยํ ปน อภินฺนํ เอกเมว นิพฺพานํ, ตตฺถ อุปจารวเสน ปุถุตฺตํ คเหตพฺพนฺติ อาห – **‘‘ปุถุ นานาชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺมา’’**ติฯ เตนสฺส มทนิมฺมทนาทิปริยาเยน ปุถุตฺตํ ปริทีปิตํ โหติฯ

วิปุเล อเตฺถติ มหนฺต อเตฺถฯ มหนฺตปริยาโย หิ วิปุลสโทฺทฯ **คมฺภีเรสู**ติ สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ อลพฺภเนยฺยปฺปติเฎฺฐสุ ขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ วิสย สฺส คมฺภีรตาย ญาณสฺส คมฺภีรตา วิภาวิตาฯ

ติกฺขวิสทภาวาทิคุเณหิ อสาธารณตฺตา ปเรสํ ปญฺญาย น สามนฺตา, อถ โข สุวิทูรวิทูเร ติ **อสมนฺตปญฺญา** อาการสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวาฯ เกจิ ‘‘อสมตฺถปญฺญา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ ยถา วุตฺตคุเณหิ อเญฺญหิ อสาธารณตฺตา นตฺถิ เอติสฺสา กายจิ สมตฺถนฺติ อสมตฺถา ปญฺญาติ โย ชนาฯ **อตฺถววตฺถานโต**ติ อตฺถปฺปเภทสฺส ยาถาวโต สนฺนิฎฺฐานโตฯ **น อโญฺญ โกจิ ส โกฺกติ อภิสมฺภวิตุ**นฺติ ญาณคติยา สมฺปาปุณิตุํ น อโญฺญ โกจิปิ สโกฺกติ, ตสฺมา อยํ สุวิทูรวิ ทูเรติ อสมนฺตปญฺญาฯ อิทานิ ปุคฺคลนฺตรวเสน อสมนฺตปญฺญํ วิภาเวตุํ, **‘‘ปุถุชฺชนกลฺ ยาณกสฺสา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ

> ‘‘ปญฺญาปเภทกุสโล อภินฺนญาโณ อธิคตปฺปฎิสมฺภิโท จตุเวสารชฺชปฺปโตฺต ทสพลธารี ปุริสาสโภ ปุริสสีโห ปุริสนาโค ปุริสาชโญฺญ ปุริสโธรโยฺห อนนฺตญาโณ อนนฺตเตโช อนนฺตยโส อโฑฺฒ มหทฺธโน พลวา เนตา วิเนตา อนุเนตา ปญฺญาเปตา วินิชฺฌาเปตา เปกฺขตา ปสาเทตาฯ โส หิ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา, อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคญฺญู มคฺค วิทู มคฺคโกวิโทฯ มคฺคานุคามี จ ปน เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉา สมนฺนาคตาฯ
>
> ‘‘โส หิ ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสติ, จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺม ภูโต วตฺตา ปวตฺตา อตฺถสฺส นิเนฺนตา อมตสฺส ทาตา ธมฺมสฺสามี ตถาคโต, นตฺถิ ตสฺส ภควโต อญฺญาตํ อทิฎฺฐํ อวิทิตํ อสจฺฉิกตํ อผสฺสิตํ ปญฺญายฯ อตีตํ อนาคตํ ปจฺ จุปฺปนฺนํ อุปาทาย สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, ยํ กิญฺจิ เนยฺยํ นาม อตฺถิ ตํ สพฺพํ ชานิตพฺพํ, อตฺตโตฺถ วา ปรโตฺถ วา อุ ภยโตฺถ วา ทิฎฺฐธมฺมิโก วา อโตฺถ สมฺปรายิโก วา อโตฺถ อุตฺตาโน วา อโตฺถ คมฺภีโร วา อโตฺถ คูโฬฺห วา อโตฺถ ปฎิจฺฉโนฺน วา อโตฺถ เนโยฺย วา อโตฺถ นีโต วา อโตฺถ อ นวโชฺช วา อโตฺถ นิกฺกิเลโส วา อโตฺถ โวทาโน วา อโตฺถ ปรมโตฺถ วา อโตฺถ, สพฺพํ ตํ อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติฯ
>
> ‘‘สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติฯ อตีเต พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฎิหตํ ญาณํ, อนาคเต พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฎิหตํ ญาณํ, ปจฺ จุปฺปเนฺน พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฎิหตํ ญาณํ, ยาวตกํ เนยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เนยฺยํฯ เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺยํ, เนยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ญาณํ นปฺปวตฺตติ, ญาณํ อติกฺกมิตฺวา เนยฺยปโถ นตฺถิ, อญฺญมญฺญปริยนฺตฎฺฐายิโน เต ธมฺมา, ยถา ทฺวินฺนํ สมุคฺคปฎลานํ สมฺมา ผุสิตานํ เหฎฺฐิมํ สมุคฺคปฎลํ อุปริมํ นาติวตฺตติ, อุปริมํ สมุคฺคปฎลํ เหฎฺฐิมํ นาติวตฺตติ, อญฺญมญฺญปริยนฺตฎฺฐายิโน, เอว เมวํ พุทฺธสฺส ภควโต เนยฺยญฺจ ญาณญฺจ อญฺญมญฺญปริยนฺตฎฺฐายิโนฯ ยาวตกํ เนยฺ ยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เนยฺยํ, เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺ ติกํ เนยฺยํ, เนยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ญาณํ นปฺปวตฺตติ, ญาณํ อติกฺกมิตฺวา เนยฺยปโถ นตฺถิฯ อญฺญมญฺญปริยนฺตฎฺฐายิโน เต ธมฺมาฯ สพฺพธเมฺมสุ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณํ ปวตฺต ติฯ

“สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฺปฏิพทฺธา อากงฺขปฺปฏิพทฺธา มนสิการปฺปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฺปฏิพทฺธา, สพฺพสเตฺตสุ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณํ ปวตฺตติฯ สเพฺพสํ สตฺตานํ พุโทฺธ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชเกฺข มหารชเกฺข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย ภพฺพา สเพฺพ สเตฺต ปชานาติ, สเทวโก โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติฯ

“ยถา เย เกจิ มจฺฉกจฺฉปา อนฺตมโส ติมิติมิงฺคลํ อุปาทาย อโนฺตมหาสมุเทฺท ปริวตฺตนฺติ, เอวเมว สเทวโก โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตติฯ ยถา เย เกจิ ปกฺขิโน อนฺตมโส ครุฬํ เวนเตยฺยํ อุปาทาย อากาสสฺส ปเทเส ปริวตฺตนฺติ, เอวเมว เยปิ เต สาริปุตฺตสมา ปญฺญาย, เตปิ พุทฺธญาณสฺส ปเทเส ปริวตฺตนฺติ, พุทฺธญาณํ เทวมนุสฺสานํ ปญฺญํ ผริตฺวา อติฆํสิตฺวา ติฏฺฐติฯ เยปิ เต ขตฺติยปณฺฑิตา พฺราหฺมณปณฺฑิตา คหปติปณฺฑิตา สมณปณฺฑิตา นิปุณา กตปรปฺปวาทา วาลเวธิรูปา, โวภินฺทนฺตา มเญฺญ จรนฺติ ปญฺญาคเตน ทิฏฺฐิคตานิ, เต เต ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวา อภิสงฺขริตฺวา”ติ (ปฏิ. ม. ๓.๕) –

อาทินา นิทฺทิฏฺฐปาฬึ เปยฺยาลมุเขน สํขิปิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ปญฺญาปเภทกุสโล ปภินฺนญาโณ…เป.… เต ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวา อภิสงฺขริตฺวา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปภินฺนญาโณ**ติ อตฺถาทีสุ ปเภทคตญาโณฯ “ปเภทญาโณ”ติปิ ปฐนฺติ, โสเยว อโตฺถฯ **เต ปญฺหนฺ**ติ เต เต อตฺตนา อธิเปฺปตํ ปญฺหํฯ **นิทฺทิฏฺฐการณา**ติ วิสฺสชฺชิตการณาฯ **อุปกฺขิตฺตกาติ** ภควโต ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน สมีเป ขิตฺตกา อเนฺตวาสิกา สมฺปชฺชนฺติฯ

ภวติ อภิภวตีติ ภูริฯ กึ? ราคาทึฯ อุปสเคฺค สติปิ ตเทว ปทํ ตมตฺถํ วทตีติ อุปสเคฺคน วินาปิ โส อโตฺถ วิเญฺญโยฺย อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ วุตฺตํ – **“อภิภุยฺยตี”**ติฯ การกพฺยตฺตเยน เจตํ วุตฺตํ, ตสฺมา **ราคํ อภิภุยฺยตี**ติ สา สา มคฺคปญฺญา อตฺตนา อตฺตนา วชฺฌํ ราคํ อภิภุยฺยติ อภิภวติ, มทตีติ อโตฺถฯ อภิภวตีติ สา สา ผลปญฺญา ตํ ตํ ราคํ ภวิ อภิภวิ มทฺทีติ **ภูริปญฺญา**ฯ “อภิภวิตา”ติ วา ปาโฐ, “อภิภวิตฺวา”ติปิ ปฐนฺติฯ อภิภวิตฺวาติ จ กิริยาย สิทฺธภาวทสฺสนํฯ ปญฺญา เจ สิทฺธา, ราคาภิภโว จ สิโทฺธ เอวาติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

ราคาทีสุ ปน รชฺชนลกฺขโณ **ราโค**ฯ ทุสฺสนลกฺขโณ **โทโส**ฯ มุยฺหนลกฺขโณ **โมโห**ฯ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ,** อุปนนฺธนลกฺขโณ **อุปนาโห**ฯ ปุพฺพกาลํ **โกโธ,** อปรกาลํ **อุปนาโห**ฯ ปรคุณมกฺขนลกฺขโณ **มโกฺข,** ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปลาโส**ฯ ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา **อิสฺสา,** อตฺตโน สมฺปตฺตินิคฺคูหนลกฺขณํ **มจฺฉริยํ**ฯ อตฺตนา กตปาปปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา,** อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ**ฯ จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาวลกฺขโณ **ถโมฺภ,** กรณุตฺตริยลกฺขโณ **สารโมฺภ**ฯ อุนฺนติลกฺขโณ **มาโน,** อพฺภุนฺนติลกฺขโณ **อติมาโน**ฯ มตฺตภาวลกฺขโณ **มโท,** ปญฺจกามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺคลกฺขโณ **ปมาโท**ฯ ภวติ อภิภวติ อรินฺติ **ภูริ** อสรูปโต ปรสฺส อการสฺส โลปํ กตฺวาฯ เตนาห – **“อรึ มทฺทนิปญฺญาติ ภูริปญฺญา”**ติฯ ภวติ เอตฺถ ถาวรชงฺคมนฺติ **ภูริ วุจฺจติ ปถวี** ยถา “ภูมี”ติ ภูริ วิยาติ **ภูริปญฺญา** วิตฺถตวิปุลเฏฺฐน สพฺพํ สหตาย จฯ เตนาห – **“ตายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปถวิสมายา**ติ วิตฺถตวิปุลเฏฺฐเนว ปถวิสมายฯ **วิตฺถตายา**ติ ปชานิตเพฺพ วิสเย วิตฺถตาย, น เอกเทเส วตฺตมานายฯ **วิปุลายา**ติ อุฬารภูตายฯ **สมนฺนาคโต**ติ ปุคฺคโลฯ **อิติ**-สโทฺท การณเตฺถ, อิมินา การ

เณน ปุคฺคลสฺส ภูริปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา ตสฺส ปญฺญา ภูริปญฺญา นามาติ อโตฺถฯ ‘‘ภูริปญฺญสฺส ปญฺญา ภูริปญฺญปญฺญา’’ติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส ปญฺญาสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา ‘‘ภูริปญฺญา’’ติ วุตฺตํฯ

อปิจาติ ปญฺญาปริยายทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ปญฺญายเมต**นฺติ ปญฺญาย เอตํฯ **อธิวจน**นฺติ อธิกํ วจนํฯ **ภูรี**ติ ภูเต อเตฺถ ขนฺธาทิเก รมติ สจฺจสภาเวน, ทิฎฺฐิ วิย น อภูเตติ ภูริฯ **เมธา**ติ อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หิํสตีติ เมธา, ขิปฺปํ คหณธารณเฎฺฐน วา เมธาฯ **ปริณายิกา**ติ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ สตฺตํ อตฺตหิตปฺปฎิปตฺติยํ สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ยาถาวลกฺขณปฺปฎิเวเธ ปริเณตีติ ปริณายิกาฯ อิเมเหว อญฺญานิปิ ปญฺญาปริยายวจนานิ โหนฺติฯ

ปญฺญาพาหุลฺลนฺติ ปญฺญา พหุลา อสฺสาติ ปญฺญาพหุโล, ตสฺส ภาโว ปญฺญาพาหุลฺลํฯ ตญฺจ ปญฺญาย พาหุลฺลํ ปวตฺติ เอวาติ ตมตฺถํ ปญฺญาครุกสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน ทเสฺสโนฺต, **‘‘อิเธกโจฺจ ปญฺญาครุโก โหตี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิเธกโจฺจ**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณโก, อริโย วาฯ ปญฺญา ครุ เอกสฺสาติ **ปญฺญาครุโก**ฯ ปญฺญาย จริโต ปวตฺติโต **ปญฺญาจริโต,** ปญฺญาย จริตํ ปวตฺตํ อสฺสาติ วา **ปญฺญาจริโต**ฯ อนุโลมิกขนฺติอาทิวิภาคา ปญฺญา อาสโย เอตสฺสาติ **ปญฺญาสโย**ฯ ปญฺญาย อธิมุโตฺต ตนฺนิโนฺนติ **ปญฺญาธิมุโตฺต**ฯ สมุสฺสิตเฎฺฐน ปญฺญา ธโช เอตสฺสาติ **ปญฺญาธโชฯ ปญฺญาเกตู**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ปญฺญานิมิตฺตํ อาธิปเตยฺยํ เอตสฺสาติ **ปญฺญาธิปเตโยฺย**ฯ ปญฺญาสงฺขาโต วิจโย, ธมฺมสภาววิจินนํ วา พหุลํ เอตสฺสาติ **วิจยพหุโล** ฯ นานปฺปกาเรน ธมฺมสภาววิจินนํ พหุลํ อสฺสาติ **ปวิจยพหุโล**ฯ โอกฺขายนํ ยาถาวโต ธมฺมานํ อุปฎฺฐานํ พหุลํ เอตสฺสาติ **โอกฺขายนพหุโล**ฯ ปญฺญาย ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สมฺมาเปกฺขนา สเมฺปกฺขา, สเมฺปกฺขาย อยนํ ปวตฺตนํ สเมฺปกฺขายนํ, สเมฺปกฺขายนํ ธโมฺม ปกติ อสฺสาติ **สเมฺปกฺขายนธโมฺม**ฯ สเมฺปกฺขายนํ วา ยาถาวโต ทสฺสนธโมฺม สภาโว เอตสฺสาติ **สเมฺปกฺขายนธโมฺม**ฯ สพฺพํ ธมฺมชาตํ วิภูตํ วิภาวิตํ กตฺวา วิหรณสีโลติ **วิภูตวิหารี**ฯ

ตจฺจริโตติอาทีสุ **ตํ**-สเทฺทน ปญฺญา ปจฺจามฎฺฐา, ตสฺมา ตตฺถ ‘‘ปญฺญาจริโต’’ติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สา ปญฺญา จริตา ครุกา พหุลา อสฺสาติ **ตจฺจริโต ตคฺครุโก ตพฺพหุโล**ฯ ตสฺสํ ปญฺญายํ นิโนฺน โปโณ ปพฺภาโร อธิมุตฺตติ **ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโร ตทธิมุโตฺต**ฯ สา ปญฺญา อธิปติ ตทธิปติ, ตทธิปติโต อาคโต **ตทาธิปเตโยฺยฯ ปญฺญาครุโก**ติอาทีนิ ‘‘กามํ เสวนฺตํเยว ชานาติ, อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก’’ติอาทีสุ (ปฎิ. ม. ๑.๑๑๔) วิย ปุริมชาติโต ปภุติ วุตฺตานิฯ **ตจฺจริโต**ติอาทีนิ อิมิสฺสา ชาติยา วุตฺตานิฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ นิทสฺสนวเสนปิ ทเสฺสตุํ – **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวเมว**นฺติอาทีนิ ทสฺสิตพฺพนิคมนํฯ

สีฆปญฺญาติ อตฺตโน วิสเย สีฆปฺปวตฺติกา ปญฺญา, ยา สมารทฺธา อตฺตโน ปญฺญากิจฺจํ อทนฺธายนฺตี อวิตฺถายนฺตี ขิปฺปเมว สมฺปาเปติฯ เตนาห – **‘‘สีฆํ สีฆํ สีลานิ ปริปูเรตี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **สีฆํ สีฆ**นฺติ พหูนํ สีลาทีนํ สงฺคหตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํฯ **สีลานี**ติ จาริตฺตวาริตฺตวเสน ปญฺญตฺตานิ ปาติโมกฺขสํวรสีลานิ, ฐเปตฺวา วา อินฺทฺริยสํวรํ ตสฺส วิสุํ คหิตตฺตา อิตรานิ ติวิธสีลานิฯ **อินฺทฺริยสํวร**นฺติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อินฺทฺริยานํ ราคปฺปฎิฆปฺปเวสํ อกตฺวา สติกวาเฎน นิวารณํ ถกนํฯ **โภชเน มตฺตญฺญุต**นฺติ ปจฺจเวกฺขิตปริโภควเสน โภชเน ปมาณญฺญุภาวํฯ **ชาคริยานุโยค**นฺติ ทิวสสฺส ตีสุ โกฎฺฐาเสสุ รตฺติยา ปฐมมชฺฌิมโกฎฺฐาเสสุ จ ชาครติ น นิทฺทายติ, สมณธมฺมเมว กโรตีติ ชาคโร, ชาครสฺส ภาโว, กมฺมํ วา ชาคริยํ, ชาคริยสฺส อนุโยโค ชาคริยานุโยโค, ตํ ชาคริยานุโยคํฯ **สีลกฺขนฺธ**นฺติ เสกฺขํ วา อเสกฺขํ วา สีลกฺขนฺธํฯ

เอวมิตเรปิ ขนฺธา เวทิตพฺพาฯ **ปญฺญากฺขนฺธ**นฺติ มคฺคปญฺญา จ เสกฺขาเสกฺขานํ โลกิยปญฺญา จฯ **วิมุตฺติกฺขนฺธ**นฺติ ผลวิมุตฺติฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธ**นฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ สีฆปญฺญานิเทฺทสสทิโสเยว ลหุปญฺญานิเทฺทโส, ตถา หาสปญฺญานิเทฺทโสฯ ชวนปญฺญานิเทฺทโส ปน กลาปสมฺมสนนเยน ปวตฺโตฯ ติกฺขปญฺญานิเทฺทโส วีริยสฺส อุสฺสุกฺกาปนวเสน, นิเพฺพธิกปญฺญานิเทฺทโส สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญาวเสน ปวตฺโตฯ ตตฺถ ตฺริตกิริยา **สีฆตา**ฯ อทนฺธตา **ลหุตา**ฯ เวคายิตตฺตํ **ขิปฺปตา**ฯ

หาสพหุโลติ ปีติพหุโลฯ เสสปทานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ อถ วา **หาสพหุโล**ติ มูลปทํฯ **เวทพหุโล**ติ ตสฺสา เอว ปีติยา สมฺปยุตฺตโสมนสฺสเวทนาวเสน นิเทฺทสปทํฯ **ตุฏฺฐิพหุโล**ติ นาติพลวปีติยา ตุฏฺฐาการวเสนฯ **ปาโมชฺชพหุโล**ติ พลวปีติยา ปมุทิตภาววเสนฯ **สีลานิ ปริปูเรตี**ติ หฏฺฐปฺปหฏฺโฐ อุทคฺคุทโคฺค สมฺปิยายมาโน สีลานิ สมฺปาเทติฯ ปีติโสมนสฺสสหคตา หิ ปญฺญา อภิรติวเสน อารมฺมเณ ผุลฺลิตา วิกสิตา วิย ปวตฺตติ, น เอวํ อุเปกฺขาสหคตาติฯ

อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ''ขนฺธปญฺจกํ อนิจฺจ''นฺติ เวคายิเตน ปวตฺตติ, ปฏิปกฺขทูรีภาเวน ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส สาติสยตฺตา อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐวชิรํ วิย ลกฺขณํ อวิรชฺฌนฺตี อทนฺธายนฺตี อนิจฺจลกฺขณํ เวคสา ปฏิวิชฺฌติ, ตสฺมา สา ชวนปญฺญา นามาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตฺวา พลววิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตุํ – **''รูป''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ขยเฏฺฐนา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนโต ขยสภาวตฺตาฯ **ภยเฏฺฐนา**ติ ภยานกภาวโตฯ **อสารกเฏฺฐนา**ติ อตฺตสารวิรหโต นิจฺจสาราทิวิรหโต จฯ **ตุลยิตฺวา**ติ ตุลาภูตาย วิปสฺสนาปญฺญาย ตุเลตฺวาฯ **ตีรยิตฺวา**ติ ตาย เอว ตีรณภูตาย ตีเรตฺวาฯ **วิภาวยิตฺวา**ติ ยาถาวโต ปกาเสตฺวา ปากฏํ กตฺวาฯ อถ วา **ตุลยิตฺวา**ติ กลาปสมฺมสนวเสน ตุลยิตฺวาฯ **ตีรยิตฺวา**ติ อุทยพฺพยานุปสฺสนาวเสน ตีเรตฺวาฯ **วิภาวยิตฺวา**ติ ภงฺคานุปสฺสนาทิวเสน ปากฏํ กตฺวาฯ **วิภูตํ กตฺวา**ติ สงฺขารุเปกฺขานุโลมวเสน ผุฏํ กตฺวาฯ **รูปนิโรเธ**ติ รูปกฺขนฺธสฺส นิโรธภูเต นิพฺพาเนฯ **ขิปฺปํ ชวตี**ติ นินฺนโปณปพฺภารวเสน ชวติ ปวตฺตติฯ อิทานิ สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตุํ, ปุน **''รูป''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ญาณสฺส ติกฺขภาโว นาม สวิเสสํ ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน เวทิตโพฺพติ **''ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญา''**ติ วตฺวา เต ปน กิเลเส วิภาเคน ทเสฺสโนฺต, **''อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก''**นฺติอาทิมาหฯ สมถวิปสฺสนาหิ วิกฺขมฺภนตทงฺควเสน ปหีนมฺปิ อริยมเคฺคน อสมูหตตฺตา อุปฺปตฺติธมฺมตํ อนตีตตาย อสมูหตุปฺปนฺนนฺติ วุจฺจติ, ตํ อิธ **''อุปฺปนฺน''**นฺติ อธิเปฺปตํฯ **นาธิวาเสตี**ติ สนฺตานํ อาโรเปตฺวา น วาเสติฯ **ปชหตี**ติ สมุเจฺฉทวเสน ปชหติฯ **วิโนเทตี**ติ ขิปติฯ **พฺยนฺตึ กโรตี**ติ วิคตนฺตํ กโรติฯ **อนภาวํ คเมตี**ติ อนุ อภาวํ คเมติ, วิปสฺสนากฺกเมน อริยมคฺคํ ปตฺวา สมุเจฺฉทวเสเนว อภาวํ คมยตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ กามปฺปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **กามวิตโกฺก**ฯ ''อิเม สตฺตา มรนฺตู''ติ ปเรสํ มรณปฺปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **พฺยาปาทวิตโกฺก**ฯ ''อิเม สตฺตา วิหึสียนฺตู''ติ ปเรสํ วิหึสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **วิหึสาวิตโกฺก**ฯ **ปาปเก**ติ ลามเกฯ **อกุสเล ธเมฺม**ติ อโกสลฺลสมฺภูเต ธเมฺมฯ ติกฺขปโญฺญ นาม ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ, ปฏิปทาจสฺส น จลตีติ อาห – **''เอกมฺหิ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา''**ติอาทิฯ

''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา''ติ ยาถาวโต ทสฺสเนน สจฺจปฺปฏิเวโธ อิชฺฌติ, น อญฺญถาติ การณมุเขน นิเพฺพธิกปญฺญํ ทเสฺสตุํ – **''สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหตี''**ติอาทิ

วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุเพฺพคพหุโล**ติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗) นเยน สพฺพสงฺขาเรสุ อภิณฺหปฺปวตฺตสํเวโคฯ **อุตฺตาสพหุโล**ติ ญาณภยวเสน สพฺพสงฺขาเรสุ พหุโส อุตฺรสฺตมานโสฯ เตน อาทีนวานุปสฺสนมาหฯ **อุกฺกณฺฐนพหุโล**ติ สงฺขารโต อุทฺธํ วิสงฺขาราภิมุขตาย อุกฺกณฺฐนพหุโลฯ อิมินา นิพฺพิทานุปสฺสนมาหฯ **อรติพหุโล**ติอาทินา ตสฺสา เอว อปราปรุปฺปตฺติํฯ **พหิมุโข**ติ สพฺพสงฺขารโต พหิภูตํ นิพฺพานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตญาณมุโขฯ ตถา ปวตฺติตวิโมกฺขมุโขฯ นิพฺพิชฺฌนํ ปฏิวิชฺฌนํ นิเพฺพโธ, โส เอติสฺสา อตฺถีติ นิเพฺพธิกา, นิพฺพิชฺฌตีติ วา นิเพฺพธิกา, สา เอว ปญฺญา **นิเพฺพธิกปญฺญาฯ อนิพฺพิทฺธปุพฺพ**นฺติ อนมตเคฺค สํสาเร อนฺตํ ปาเปตฺวา อนิวิทฺธปุพฺพํฯ **อปฺปทาลิตปุพฺพ**นฺติ ตเสฺสว อตฺถวจนํ, อนฺตกรเณเนว อปฺปทาลิตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ **โลภกฺขนฺธ**นฺติ โลภราสิํ, โลภโกฏฺฐาสํ วาฯ

กายคตาสติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. อมตวคฺควณฺณนา

๖๐๐-๖๑๑. นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ วินาโสติ **อมตํ,** นิพฺพานนฺติ อาห – **“มรณวิรหิตํ นิพฺพานํ ปริภุญฺชนฺตี”**ติฯ อมตสฺส วา นิพฺพานสฺส อธิคมเหตุตาย อมตสทิสอตปฺปกสุขปติตตาย จ กายคตาสติ **“อมต”**นฺติ วุตฺตาฯ **ปริภุญฺชนฺตี**ติ ฌานสมาปชฺชเนน วฬญฺชนฺติฯ **วิรทฺธ**นฺติ อนธิคเมน วิรชฺฌิตํฯ เตนาห – **“วิราธิตํ นาธิคต”**นฺติฯ **อารทฺธ**นฺติ สาธิตํ นิปฺผาทิตํฯ ตญฺจ ปริปุณฺณํ นาม โหตีติ อาห – **“อารทฺธนฺติ ปริปุณฺณ”**นฺติฯ **ปมาทึสู**ติ กาลพฺยตฺตเยเนทํ วุตฺตนฺติ อาห – **“ปมชฺชนฺตี”**ติฯ

อมตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

เอกกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ